KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE RİZE ŞEHRİNİN FİZİKİ DOKUSUNUN DEĞİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adem KAÇIRAN

EKİM 2024
TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE RİZE ŞEHRİNİN FİZİKİ DOKUSUNUN DEĞİŞİMİ

Adem KAÇIRAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünce
"YÜKSEK MİMAR"
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 18 / 09 / 2024
Tezin Savunma Tarihi : 15 / 10 / 2024

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA

Trabzon 2024

ÖNSÖZ

Şehrin kökeni bilinmezliklerle doludur ve geçmiş, bugünden geriye doğru gidildikçe karanlıklaşmaya başlar. Coğrafyası gereği dar bir kıyı hattında gelişen, düz alanların azlığı sebebiyle yapı stokunun devamlı olarak yıkılıp yeniden inşa edildiği, fiziki çevrenin sürekli değiştiği ve dönüştüğü Rize şehri; bilinmezliğin en derinden hissedildiği, kalıcı bir kent hafızasının hiçbir zaman oluşamadığı bir coğrafyadır. Bu bilinmezliği biraz olsun gidermek adına, memleketim Rize'nin geçmişine ışık tutmayı hedeflediğim "Kuruluşundan Günümüze Rize Şehrinin Fiziki Dokusunun Değişimi" isimli bu tez Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı'nda hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında; deneyimlerini paylaşarak beni doğru kaynak ve çalışma yöntemlerine yönlendiren, tez süreci boyunca Mimarlık Tarihi alanındaki gelişim sürecime katkı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA'ya,

Rize tarihi üzerine yaptığım görüşmelerden önemli sonuçlar çıkardığım Prof. Dr. Abdullah BAY'a,

Tez konusunu belirlediğim ilk günden itibaren emeklerini esirgemeyen, kaynak tarama, bilgi toplama ve bilgileri sınıflandırma aşamalarında son güne kadar benimle birlikte çalışmalar yapan Duygulu KAÇIRAN'a,

Tez süreci boyunca görsel ve yazılı arşivini karşılık beklemeden benimle paylaşan araştırmacı Recep KOYUNCU'ya,

Tezde kullanılan drone çekimlerinin alınmasını sağlayan Muhammed BAŞ'a,

Osmanlıca belgelerin çevirisi için sürekli destek aldığım dedem Cemal Şeref RAMAZANOĞLU ve Batuhan BAŞAR'a

Almanca kaynakların çevirisi için destek aldığım Egemen KAÇIRAN'a,

Yakın geçmiş için hafızasına devamlı danıştığım dedem Adem KAÇIRAN'a

Saha çalışmalarım esnasında hoşgörü ile yapılı çevre hakkındaki bildiklerini bana aktaran yardımsever Rize halkına teşekkür ederim.

Adem KAÇIRAN

Trabzon 2024

TEZ ETİK BEYANNAMESİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kuruluşundan Günümüze Rize Şehrinin Fiziki Dokusunun Değişimi” başlıklı bu çalışmayı baştan sona kadar danışmanım Doç. Dr. Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA’nın sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarlarda yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.15/10/2024

Adem KAÇIRAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ III
TEZ ETİK BEYANNAMESİ IV
İÇİNDEKİLER V
ÖZET VIII
SUMMARY IX
ŞEKİLLER DİZİNİ X
TABLOLAR DİZİNİ XXVII
SEMBOLLER VE KISALTMALAR DİZİNİ XXIX
1. GENEL BİLGİLER 1
1.1. Giriş 1
1.2. Çalışmanın Amacı 2
1.3. Çalışmanın Kapsamı 4
1.4. Yöntem 5
1.5. Çalışmanın Kaynak Grubu 6
1.5.1. Birincil Kaynaklar 6
1.5.2. İkincil Kaynaklar - Mevcut Literatür 10
1.6. Rize Şehrinin Coğrafik Yapısı 12
1.6.1. Tarımsal Faaliyetler 16
1.7. Rize İsminin Kökeni 18
1.8. Roma Dönemi'ne Kadar Rize 19
1.8.1. İlk Medeniyetler 19
1.8.2. Kolonileşme Dönemi 21
1.8.3. Med-Pers Hâkimiyeti 22
1.8.4. İskender Seferi 22
1.8.5. Pontus Krallığı Dönemi 23
1.9. Roma Dönemi'nde Rize 25
1.9.1. Roma İmparatorluğu Dönemi 25
1.9.2. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu Dönemi 26
1.10. Komnenos Hanedanlığı (Trabzon İmparatorluğu) Dönemi'nde Rize 27
1.11. Osmanlı Dönemi Rize Tarihi 29

1.12. Cumhuriyet Dönemi Rize Tarihi 34
2. YAPILAN ÇALIŞMALAR 36
2.1. Antik Dönem'den Osmanlı Fethine Kadar Rize Şehri 36
2.1.1. Şehirde İlk Yerleşim 36
2.1.2. Savunma Yapıları 43
2.1.3. Liman 56
2.1.4. Kiliseler 59
2.2. Osmanlı Dönemi'nde Rize Şehri 60
2.2.1. Mahalleler ve İlk Osmanlı Yerleşimleri 60
2.2.2. Şehrin Fiziki Gelişimi 67
2.2.3. Liman ve Kıyı Yapıları 77
2.2.4. Camiler ve Mescitler 88
2.2.5. Kiliseler 142
2.2.6. Eğitim Yapıları 145
2.2.7. Tekkeler 152
2.2.8. Türbeler 154
2.2.9. Kamu Yapıları 158
2.2.10. Çeşmeler 172
2.2.11. Askeri Yapılar 175
2.2.12. Sağlık Yapıları 178
2.2.13. Hamamlar 180
2.2.14. Sivil Mimari 180
2.3. Cumhuriyet Dönemi Rize Şehri 202
2.3.1. Cumhuriyet Rize'sinin Gelişimi 202
2.3.2. Dolgu Faaliyetleri ve 1960 Sonrası Dönem 209
2.3.3. Liman ve Kıyı Yapıları 217
2.3.4. Meydanlar ve Parklar 221
2.3.5. Camiler 237
2.3.6. Kamu Yapıları 247
2.3.7. Sağlık Yapıları 282
2.3.8. Eğitim Yapıları 286
2.3.9. Sivil Mimari 294
3. BULGULAR VE TARTIŞMA 336
3.1. Rize Şehrinde İlk Yerleşim ve Kentleşme 336

3.2. Rize Şehrinde Geçmişten Günümüze Tarihi Yapı Stoku 339
3.2.1. Savunma Yapıları 343
3.2.2. Liman ve Kıyı Yapıları 345
3.2.3. Cami ve Mescit Yapıları 347
3.2.4. Kilise Yapıları 351
3.2.5. Eğitim Yapıları 351
3.2.1. Tekke Yapıları 354
3.2.2. Türbe Yapıları 354
3.2.3. Kamu Yapıları 354
3.2.4. Çeşme Yapıları 357
3.2.5. Askeri Yapılar 357
3.2.6. Sağlık Yapıları 357
3.2.7. Hamam Yapıları 359
3.2.8. Sivil Mimari 360
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER 362
5. KAYNAKLAR 367
6. EKLER 376
ÖZGEÇMİŞ

Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE RİZE ŞEHRİNİN FİZİKİ DOKUSUNUN DEĞİŞİMİ

Adem KAÇIRAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA
2024, 375 Sayfa, 12 Sayfa Ek

Bu çalışma; Rize Şehri hakkında tarihi bir veriye ulaşabildiğimiz en erken tarih olan MS 131 yılından 2000'lere kadar ki zaman diliminde, şehrin yapılı çevresinin gelişimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma; Genel Bilgiler, Yapılan Çalışmalar, Bulgular ve Tartışma, Sonuçlar ve Öneriler olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. Genel bilgiler bölümünde; çalışmanın amaç, kapsam ve yöntemi belirtilmiş, Rize şehrinin fiziki yapısı hakkında bilgi verecek birincil ve ikincil kaynaklar açıklanmış, ilk çağdan günümüze Rize şehrine hâkim olan medeniyetler, şehrin siyasi tarihi ve şehrin coğrafi yapısı genel hatlarıyla incelenmiştir. Yapılan çalışmalar bölümünde; Antik Dönem'den Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Rize şehrinin fiziki yapısının gelişimi dönemin yerel ve ulusal dinamiklerine yer verilerek işlenmiş, günümüze ulaşan ya da ulaşamayan tarihi yapılar tespit edilip detaylı bir incelemeye yer verilmiştir. Bulgular ve Tartışma bölümünde tüm çalışmadan elde edilen somut veriler özetlenmiştir. Sonuçlar ve Öneriler bölümünde ise çalışma kapsamı ve amacı çerçevesinde yapılan tüm incelemeler hakkında değerlendirmeler yapılmış, bu çalışma konusuyla ilgili daha detaylı ve spesifik verilere ulaşma ve bu çalışmanın ardından yapılacak yeni çalışmalar için önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rize, Rize şehir tarihi, Şehir dokusu, Mimarlık tarihi, İmar faaliyetleri

Master Thesis

SUMMARY

THE CHANGE OF THE PHYSICAL FABRIC OF RIZE CITY FROM ITS FOUNDATION TO TODAY

Adem KAÇIRAN

Karadeniz Technical University
The Graduate School of Natural and Applied Sciences
Architecture Graduate Program
Supervisor: Asst. Prof. Dr. Fulya ÜSTÜN DEMİRKAYA
2024, 375 Pages, 12 Pages Appendix

This study aims to reveal the development of the city's built environment from the earliest date we can reach historical data about Rize City, 131, to the 2000s. The study consists of 4 sections: General Information, Studies Conducted, Findings and Discussion, Results and Recommendations. In the general information section; the purpose, scope and method of the study are clarified, primary and secondary sources that will provide information about the physical structure of Rize City are explained, the civilizations that have dominated Rize from the ancient age to the present, the political history of the city and the geography of the city are examined in general terms. In the studies conducted section; the development of the physical structure of Rize City from the ancient period to the Republican Period is processed, and the historical structures are identified and a detailed examination is included. In the Findings and Discussion section, the data obtained from the entire study are summarized. In the Results and Recommendations section, evaluations were made about all the examinations made within the scope and purpose of the study, and suggestions were given for reaching more detailed and specific data on the subject of this study and for new studies to be carried out after this study.

Key Words: Rize, Rize city history, City texture, Architectural history, Construction activities

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1. Çalışmanın bağlam olarak sınırları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 4

Şekil 2. Tez çalışma aşamaları..... 6

Şekil 3. a. Rize şehrinin Türkiye üzerinde konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi); b. Rize fiziki il haritası (HGM)..... 12

Şekil 4. Rize şehrinin fiziki gelişimini etkileyen coğrafi etmenler (yazar arşivi) 13

Şekil 5. Günümüzde Rize şehir merkezinde bulunan akarsular (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 14

Şekil 6. a. Dolgu faaliyetleri öncesi Rize sahillerinin doğal yapısı (Recep Koyuncu arşivi), b. 2023 yılında devam eden dolgu faaliyetleri (yazar arşivi)..... 15

Şekil 7. 1925 yılından 1937 yılına kadar Rize'de yetiştirilip dağıtılan fidanların cinsleri ve sayısı (Recep Koyuncu arşivi)..... 16

Şekil 8. Rize şehrinde elleriyle çay toplayan kadınlar (Recep Koyuncu arşivi)..... 17

Şekil 9. Geçmişten günümüze Rize şehrine hâkim olduğu anlaşılan medeniyetler 19

Şekil 10. a. Antik Dönem'de Doğu Karadeniz ve Kafkaslar (Mercator,1579) b. Antik Dönem'de Doğu Karadeniz ve Kafkaslar (Herodotos, 1973) 20

Şekil 11. Büyük İskender'in sefer rotası (URL-4, 2024)..... 23

Şekil 12. a. 1920'ler Rize Meydanı'nın batısından geçen Kale Deresi (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler bugünkü Rize Halk Kütüphanesi'nin önüne denk gelen Kale Deresi (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 38

Şekil 13. Taşlıdere-Kale Deresi arasındaki 5,5 km mesafe (Yandex Haritalar üzerinden işlendi)..... 39

Şekil 14. Antik Rize şehri doğal ve yapılı sınırları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 40

Şekil 15. Fener Burnu ve Rize Kalesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 41

Şekil 16. Rize Kalesi'nin güneyinden Antik Rize şehrinin bulunduğu bölge (yazar arşivi)..... 42

Şekil 17. Rize Kalesi'nin batısından Antik Rize şehrinin bulunduğu bölge (yazar arşivi)..... 43

Şekil 18. Rize Kalesi bölümleri (yazar arşivi)..... 44

Şekil 19. Rize Kalesi'nin ayakta kalan batı duvarları (yazar arşivi)..... 45

Şekil 20. Rize Şehir Surları ve Kalesi Vaziyet Planı (Bryer & Winfield, 2020)..... 46

Şekil 21. a. 1896 Servet-i Fünûn Dergisi Rize fotoğrafı b. 1920'lere ait Rize fotoğrafı (Fatih Sultan Kar arşivi) 47
Şekil 22. Şehrin tepesinde bulunan Yukarı İç Kale (yazar arşivi) 48
Şekil 23. Kalenin Doğu girişinde oluşturan avlu (yazar arşivi) 49
Şekil 24. Yukarı İç Kale'de bulunan kuyu (yazar arşivi) 49
Şekil 25. Yukarı İç Kale'nin alt kotunda yer alan Aşağı İç Kale (yazar arşivi) 50
Şekil 26. a. 2024 Aşağı İç Kale'nin batı duvarları (yazar arşivi), b. Aşağı İç Kale'nin batı duvarları, (Bryer & Winfield, 2020) 50
Şekil 27. a. Aşağı İç Kale'nin batı iç duvarlarındaki sağır kemerler (yazar arşivi); b. 20. yüzyıl, iç duvarlar (Bryer & Winfield, 2020) 51
Şekil 28. Aşağı Kale'den günümüze ulaşan batı duvarları ve burç (yazar arşivi) 51
Şekil 29. Aşağı Kale'nin doğu sınırında tespit edilen burç ve burcun kuzeyinde Atatürk Caddesi'ne doğru devam eden duvarın izleri (yazar arşivi) 52
Şekil 30. Modern şehrin arasında kalmış Rize Kalesi surları (yazar arşivi) 52
Şekil 31. Aşağı Kale'nin kuzeybatısında bulunan burcunun temelinde erken dönem izleri (Bryer & Winfield, 2020). 53
Şekil 32. Ziraat Botanik Bahçesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsünden işlendi) 55
Şekil 33. Gündoğdu Mahallesi'nde bulunan Bozuk Kale duvarları (Bryer & Winfield, 2020) 55
Şekil 34. Rize şehrinin kıyısında oluştuğu koy (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 56
Şekil 35. Antik Rize Limanı'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 57
Şekil 36. Surlu şehrin deniz tarafında liman rıhtım kalıntıları (Bryer & Winfield, 2020) 58
Şekil 37. Antik Limanın olası konumu (yazar arşivi) 58
Şekil 38. Osmanlı Dönemi'nde Rize bölgeleri (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 63
Şekil 39. 1903 Yılında Rize şehir merkezindeki mahalleler (BOA, Y.A.RES. nr. 120-122 üzerinden işlendi) 64
Şekil 40. Nefs-i Rize'de inşa edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 65
Şekil 41. Emare bölgesinde inşa edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 66
Şekil 42. Akrotil bölgesinde inşa edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 67
Şekil 43. 1924 yılı Rize Kalesi'nin doğusundaki doğal koy (Güvelioğlu, 2017) 68

Şekil 44. 20. yüzyıl başı günümüz kuyumcular sokağının bulunduğu caddeye ait fotoğraf (Recep Koyuncu arşivi) 69
Şekil 45. 1896 yılında Servet-i Fünûn dergisine ait Rize fotoğrafı 72
Şekil 46. 1918 yılı, Rize şehrinde yer alan kamu yapıları (BOA, ML.EEM. 1336-39 üzerinden işlendi) 73
Şekil 47. 1918 yılı, Rize şehrinde yer alan mağaza, dükkan ve kahvelerin bulunduğu bölgeler (BOA, ML.EEM. 1336-39 üzerinden işlendi)..... 74
Şekil 48. a. Şehir merkezinin doğu tarafından 20. yüzyıl başı Rize iskeleleri (Recep Koyuncu arşivi) b. 20. yüzyıl başı Rize iskeleleri (Fatih Sultan Kar arşivi) 79
Şekil 49. Solda Gümrük, sağda Memleket iskeleleri (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 80
Şekil 50. Memleket İskelesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 81
Şekil 51. Hükümet Konağı'nın kuzeyinde yer alan Memleket İskelesi (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 81
Şekil 52. Gümrük İskelesinin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 82
Şekil 53. Gümrük İskelesi..... 83
Şekil 54. Rize'de demirden bir iskele inşası (BOA, Y.A.RES. nr. 112/83)..... 83
Şekil 55. Rize'de bir gümrük dairesiyle bir ambarın müceddeden inşası ve masrafının suret-i tesviyesi (BOA, ŞD. nr. 590/56) 84
Şekil 56. Gümrük Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 85
Şekil 57. a. 1940'lar Gümrük Binası (URL-6, 2024), b. Yeni inşa edilen Gümrük Binası (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 86
Şekil 58. Zemin katının önüne yeni bir birim eklenen Gümrük Binası (Recep Koyuncu arşivi) 86
Şekil 59. Rize Burnu'na konulacak fenere dair Fransızca ilanlar (BOA, HR.TH. nr. 52-55) 87
Şekil 60. 19. yüzyıl sonu Rize Deniz Feneri (URL-7, 2024)..... 87
Şekil 61. 2024 yılı deniz feneri yapısı ve Rize Deniz Müzesi (yazar arşivi)..... 88
Şekil 62. Rize şehrinde geçmişten günümüze konumu tespit edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 89
Şekil 63. Kale Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 90
Şekil 64. 2024, Türkçe bilgi tabelasının altında yer alan orijinal kitabe (yazar arşivi) 90
Şekil 65. 20. yüzyıl başlarında Kale Camii (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 92
Şekil 66. 2024 yılı Kale Camii (yazar arşivi) 92

Şekil 67. Caminin kuzeyinde bulunan mezar başlıkları (yazar arşivi) 92
Şekil 68. Kurşunlu Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 93
Şekil 69. 1908 yılında eklenen kitabe (yazar arşivi)..... 94
Şekil 70. a. 2024 yılı Kurşunlu Camii güneybatı cephesi, b. 2024 yılı Kurşunlu Camii iç mekanı (yazar arşivi)..... 96
Şekil 71. 19. yüzyıl Kurşunlu Camii'nin kuzeyine eklenen yapı (Görsel İslampaşa Camii'nin giriş kısmında yer almaktadır)..... 96
Şekil 72. Son restorasyon ile eklenen bölümler 2024 (yazar arşivi)..... 97
Şekil 73. Kurşunlu Camii özgün ve sonradan eklenen kısımları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 97
Şekil 74. Orta Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 99
Şekil 75. Çarşı Cami-i Şerifi (II. Abdülhamit Albümü) 100
Şekil 76. 20. yüzyıl başları, Rize Kalesi'nden çekilen bir fotoğraf (URL-ÇAYHABER, 2024)..... 101
Şekil 77. a. 1941 yılı Orta Camii (URL-10, 2024), b. 1965 yılı Orta Camii (Güvelioğlu, 2017), c. 1970 yıllarında Orta Cami (Güvelioğlu, 2017) 101
Şekil 78. a. 2006 yılı Orta Camii (Dick Osseman arşivi) b. Avlu düzenlemesi sonrası Orta Camii (URL-11, 2024)..... 102
Şekil 79. a.1940 inşa tarihli Orta Camii'nin 2015 yılı görünümü (URL-12, 2024) b. Orta Camii giriş cephesi (URL-13, 2024)..... 102
Şekil 80. İkinci inşa edilen Orta Camii mahfili (URL-13, 2024) b. 2006 yılı ikinci inşa edilen Orta Camii iç mekânı (Dick Osseman arşivi) 102
Şekil 81. 1940 inşa tarihli Orta Cami'nin yıkımı durumunda yerini alması planlanan yeni Orta Camii (yazar arşivi)..... 103
Şekil 82. 1940 inşa tarihli Orta Camii binasının yıkımı (Güvelioğlu, 2017)..... 103
Şekil 83. a. Eski Orta Camii yıkımından önce Tevfik İleri Caddesi (URL-14, 2024) b. Eski Orta Camii yıkımından sonra Tevfik İleri Caddesi (yazar arşivi) 104
Şekil 84. Orta Camii'nin yıkılması ve inşa edildiği yeni konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 104
Şekil 85. 2019 yılında ibadete açılan son Orta Camii yapısı (yazar arşivi)..... 105
Şekil 86. a. 2019 tarihinde inşa edilen Orta Camii iç mekanı (yazar arşivi), b. Eski Orta Camii iç mekanı (URL-15, 2024)..... 105
Şekil 87. Gülbahar Merkez Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 107
Şekil 88. Caminin kuzey girişinde bulunan orijinal kitabe (yazar arşivi)..... 107
Şekil 89. Gülbahar Merkez Camii giriş cephesi (yazar arşivi) 108

Şekil 90. 2024 Yılı Gülbahar Merkez Camii (yazar arşivi) 108
Şekil 91. Gülbahar Hatun Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 109
Şekil 92. a. 1956 yılında inşa edilen Küçük Gülbahar Camii (Karpuz, 1993), b. 2015 yılı Gülbahar Hatun Camii (URL-16, 2024) 111
Şekil 93. 2024 yılı Son inşa edilen Gülbahar Hatun Camii (yazar arşivi) 111
Şekil 94. Reşadiye Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 112
Şekil 95. a. 1962 tarihli yeniden inşası sonrası eklenen Türkçe kitabe, b. İlk inşa edilen caminin kitabesi (yazar arşivi) 113
Şekil 96. 1960 sonrası sahil kıyısında yer alan Reşadiye Camii'nin minaresi inşaat halinde (İsa Saraçoğlu arşivi) 114
Şekil 97. 2024 yılı Reşadiye Camii (yazar arşivi) 114
Şekil 98. 1990'ların başları Reşadiye Camii (Karpuz, 1993) 115
Şekil 99. Camiönü Mahallesi Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 116
Şekil 100. Denizden Camiönü Mahallesi (URL-17, 2024) 117
Şekil 101. Camiönü Mahallesi Camii kuzeyden görünüşü (URL-17, 2024) 117
Şekil 102. Günümüz Camiönü Camii (yazar arşivi) 117
Şekil 103. Müftü Mahallesi Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 119
Şekil 104. 1990'lar Müftü Mahallesi Camii (Karpuz, 1993) 120
Şekil 105. 2024 Yılı Müftü Mahallesi Merkez Camii (yazar arşivi) 120
Şekil 106. 2024 yılı Müftü Mahallesi Merkez Camii doğu cephesi (yazar arşivi) 121
Şekil 107. Şeyh Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 122
Şekil 108. Şeyh Camii'nin giriş duvarında bulunan orijinal kitabe (yazar arşivi) 123
Şekil 109. Şeyh Camii ve önünde bulunan haziresi (Fatih Sultan Kar arşivi) 123
Şekil 110. a. 1929 yılı Şeyh Camii (Recep Koyuncu Arşivi), b. 1920'ler Şeyh Camii (Recep Koyuncu Arşivi) 124
Şekil 111. Meydanın sağında gözüken Şeyh Camii (Recep Koyuncu arşivi) 124
Şekil 112. 1970'ler Rize Meydanı ve meydanda bulunan Şeyh Camii kartpostalı (Recep Koyuncu Arşivi) 125
Şekil 113. 2006 yılı Şeyh Camii (Dick Osseman arşivi) 126
Şekil 114. 2024 yılı Şeyh Camii (yazar arşivi) 126
Şekil 115. Taşçıoğlu Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 127
Şekil 116. Türkçe kitabenin altında bulunan orijinal kitabe (yazar arşivi) 128

Şekil 117. Taşçıoğlu Camii (II. Abdülhamid Albümü) 128
Şekil 118. 1950'ler restorasyon sonrası Taşçıoğlu Camii (Karpuz, 1993) 129
Şekil 119. Günümüz Taşçıoğlu Camii (yazar arşivi) 129
Şekil 120. Değirmendere Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 131
Şekil 121. Değirmendere Camii (Karpuz, 1993) 132
Şekil 122. Günümüz Değirmendere Camii (yazar arşivi) 132
Şekil 123. Günümüz Değirmendere Camii girişi ve iç mekânı (yazar arşivi) 133
Şekil 124. Yalı Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 133
Şekil 125. İskelenin solunda yer alan Yalı Camii (Recep Koyuncu Arşivi) 134
Şekil 126. a. 1929 yılı Yalı Camii (Recep Koyuncu arşivi) b. 2022 yıllında Yalı Camii'nin bulunduğu konum (yazar arşivi) 134
Şekil 127. Tuzcuoğlu Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 136
Şekil 128. 1920'ler Tuzcuoğlu Camii (Güvelioğlu, 2017) 136
Şekil 129. 1929 yılı Tuzcuoğlu Camii (Güvelioğlu, 2017) 137
Şekil 130. Dalyan Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 138
Şekil 131. a. 1930'lar Dalyan Burnu'nun doğusunda yer alan Dalyan Mescidi (Güvelioğlu, 2017) 139
Şekil 132. Portakallık Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 141
Şekil 133. 2024 yılı Portakallık Camii (yazar arşivi) 141
Şekil 134. Meryem Ana Kilisesi plan, vaziyet planı, kesit ve görünüşleri (BOA, İ.AZN. nr. 95/33) 144
Şekil 135. Medrese (Kale) Deresi'nin yanında Hacı Süleyman Efendi Medresesi'nin konumunda inşa edilen Halkevi Binası (Atatürk Kitaplığı arşivindeki görsel üzerinden işlendi) 146
Şekil 136. Hacı Süleyman Efendi Medresesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 148
Şekil 137. a. Atıl durumda olan Hacı Süleyman Efendi Medresesi (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Yıkık durumda olan Süleyman Efendi Medresesi 148
Şekil 138. Altıkulaçzade Medresesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 149
Şekil 139. Rize Meydanı'nda yer alan Altıkulaçzade Medresesi ve Kütüphanesi (Güvelioğlu, 2017 üzerinden işlendi) 150
Şekil 140. a. Altıkulaçzade Medresesi (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Altıkulaçzade Medresesi (Recep Koyuncu arşivi) 150

Şekil 141. Rize Rüştiyesi (II. Abülhamid Albümü) 151
Şekil 142. Kadiriye Tekkesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 153
Şekil 143. a. Kadiriye tekkesinin Piriçelebi Mahallesi'ndeki konumu (Güvelioğlu, 2017) b. Hapishane Binasının yanında bulunan Kadiriye Tekkesi (Recep Koyuncu arşivi) 154
Şekil 144. Şeyh Ali Semerkandi Türbesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 155
Şekil 145. Kadiriye Tekke'sinin arkasındaki türbe yapısı (Recep Koyuncu arşivi görseli üzerinden işlendi)..... 156
Şekil 146. Rize Abidesi'nin arkasında yer alan Şeyh Ali Semerkandi Türbesi (Recep Koyuncu arşivi) 157
Şekil 147. Rize Hapishanesinin yanında kalıntıları kalan türbe (Fatih Sultan Kar arşivi) 157
Şekil 148. 20. yüzyıl başı Rus Konsolosluğu (Ali Işık arşivi) 158
Şekil 149. Hükümet Konağı'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 159
Şekil 150. 1888 yılında inşa edilen Hükümet Konağı (Recep Koyuncu arşivi) 160
Şekil 151. 1920'ler sahilden Hükümet Konağı'nın görünümü (Fatih Sultan Kar arşivi) 161
Şekil 152. a. 1950 öncesi Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi)..... 161
Şekil 153. Hapishane Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 162
Şekil 154. a. Hapishane Binası'nın plan ve perspektif çizimi (BOA, DH.TMIK.S. nr. 67/7), b. Restorasyon için çizilen hapishane krokisi (BOA, ML.EEM. 771/37) 163
Şekil 155. a. Denizden Hapishane Binası (BOA, ML.EEM. 771/37), b. Hapishane Binası, giriş bölümü (BOA, ML.EEM. 771/37) 163
Şekil 156. a. Hapishane Binası'nın güneyden görünüşü (Karpuz, 1993), b. Hükümet Binası'nın batısında yer alan Hapishane Binası (Fatih Sultan Kar arşivi) 164
Şekil 157. Şeyh Camii Muvakkithanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 165
Şekil 158. Rize Meydanı'nda yer alan Şeyh Camii Muvakkithanesi (Fatih Sultan Kar arşivi) 165
Şekil 159. Rize Muvakkithanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü Yazar Tarafından İşlendi)..... 167
Şekil 160. Rize Muvakkithanesi (Karpuz, 1993) 168
Şekil 161. Gümüşhanevi Kütüphanesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 169

Şekil 162. 1920'ler Gümüşhanevi Kütüphanesi (Recep Koyuncu arşivi) 169
Şekil 163. Rize Halk Kütüphanesi'nde sergilenen Tatoğlu Abdülkerim Efendi Kütüphanesi kitabesi 170
Şekil 164. Telgrafhane Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 171
Şekil 165. a. Rize Meydanı'nda yer alan Telgrafhane Binası (URL-18, 2024) b. 1920'ler Telgrafhane Binası (Recep Koyuncu arşivi) 172
Şekil 166. Şehitler Çeşmesi (Karpuz, 1993) 173
Şekil 167. Meydan Çeşmesi (Güvelioğlu, 2017) 174
Şekil 168. Rize Müzesi'nin bahçesinde sergilenen Mataracızade Mustafa Efendi Çeşmesi kitabesi 175
Şekil 169. Askeri Kışla yapısının konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 177
Şekil 170. Nizamiye Kışla-i Hümayunu (II. Abdülhamit albümü) 177
Şekil 171. Askeri ve Mülkiye hastaneleri (II. Abdülhamit albümü) 178
Şekil 172. 1920'ler Dalyan mevkiinde yer alan hastane yapısı (Recep Koyuncu arşivi) 179
Şekil 173. Askeri ve Mülkiye hastanelerinin bulunduğu konumda 1950'li yıllarda yer alan Turist Oteli (URL-10, 2024) 179
Şekil 174. 1896 yılı Rize şehrinin genel görünümü (Servet-i Fünûn Dergisi, 1896) 181
Şekil 175. 1920'lere ait fotoğrafın sağ üst kısmında yer alan Tuzcuoğlu Konağı (Recep Koyuncu arşivi) 184
Şekil 176. Fener Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 185
Şekil 177. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 187
Şekil 178. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 188
Şekil 179. Eski Vali Konağı'nın replikası olarak inşa edilen Cumhuriyet Şehit Nedim Çalık Polis Merkezi Amirliği (yazar arşivi) 189
Şekil 180. Kale Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 190
Şekil 181. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 191
Şekil 182. Çarşı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 193
Şekil 183. Türütler Evi'nin bahçesinde yer alan anıt ağaçlar (yazar arşivi) 195
Şekil 184. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 195

Şekil 185. Tophane Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 197
Şekil 186. Müftü Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 198
Şekil 187. Bağdatlı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü, yazar Tarafından İşlendi) 199
Şekil 188. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 201
Şekil 189. Dağdibi yolunun kuzeyine inşa edilen Ahmet Şehirli Evi replikası (yazar arşivi) 202
Şekil 190. 1920'lerde Rize Meydanı'nda bulunan başlıca Osmanlı yapıları (Recep Koyuncu arşivi görseli üzerinden işlendi) 203
Şekil 191. 1920'ler, Rize Meydanı'nda yapılan bir kutlama (URL-10, 2024) 205
Şekil 192. 1/2000 ölçekli 1946 İmar planı (Taner & Taner, 1947) 206
Şekil 193. Planlanan Rize şehir merkezi perspektifi (Taner & Taner, 1947) 207
Şekil 194. 1/500 Ölçek yeni İskele meydanları (Taner & Taner, 1947) 208
Şekil 195. 1/500 ölçek Dalyan Burnu'nun güneyinde oluşturulan konut alanları (Taner & Taner, 1947) 208
Şekil 196. 1950'ler Rize (Fatih Sultan Kar arşivi) 209
Şekil 197. 1960'ların sonları (Kandemir, 1985) 210
Şekil 198. Şehir merkezindeki dolgu alanları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 211
Şekil 199. a. İnşasına başlanan Belediye Blokları (URL-19, 2024) b. Belediye Blokları inşası (URL-18, 2024) 211
Şekil 200. 1980'ler denizin doldurulmasıyla oluşturulan Atatürk Caddesi ve kuzeyindeki Belediye Blokları (URL-10, 2024) 212
Şekil 201. Cumhuriyet Caddesi'nden Belediye Blokları'nın görünümü ve Belediye Blokları arasında yer alan Deniz Caddesi (Dick Osseman arşivi) 212
Şekil 202. Belediye Blokları'nın yerine inşa edilen Çarşı AVM (yazar arşivi) 213
Şekil 203. Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı, Reşadiye Kale ve Eminettin mahallelerinin bulunduğu paftalar 214
Şekil 204. Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı, Camiönü ve Mermerdelen mahallelerinin bulunduğu pafta 214
Şekil 205. Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı, Fener Mahallesi'nin bulunduğu paftalar 215
Şekil 206. 2023 yılı deniz ile ilişkisi kopan Rize şehri (yazar arşivi) 215
Şekil 207. 1987 Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı 216

Şekil 208. 1928 yılına ait krokide yer alan iki iskele (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7 üzerinden işlendi)..... 217
Şekil 209. a. İskele Binası kuzey cephesi (Görsel Rize Denizcilik Müzesi'nde yer almaktadır) b. Gümrük Binası'nın kuzeyinde yer alan İskele Binası (Fatih Sultan Kar arşivi) 218
Şekil 210. 1950'lerde inşa edilen beton iskele (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 218
Şekil 211. a. 1950'ler Rize İskelesi (Fatih Sultan Kar arşivi) b. 1970'ler Rize İskelesi (Kandemir, 1985) 219
Şekil 212. Rize şehrindeki liman ve balıkçı barınaklarının krokisi (BCA, 30-18-1-2. 526 329-4) 220
Şekil 213. 1987 yılı imar planı (Yetman, 1987)..... 220
Şekil 214. a. Camiönü Mahallesi sahilinde inşa edilen Rize Limanı (Kandemir, 1985), b. 2006 yılı Rize Limanı (Dick Oessman Arşivi)..... 221
Şekil 215. 4 Eylül 1922 Kazım Karabekir Rize'de (Karabekir, 2020)..... 221
Şekil 216. Günümüz Rize Meydanı konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 222
Şekil 217. a. Rize Hükümet Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. Meydanda yer alan Rize Abidesi (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 223
Şekil 218. a. 1930'lar Sonu Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi)..... 223
Şekil 219. a. 1960'lar Rize Meydanı (URL-20, 2024), 1970'ler Rize Meydanı (URL-10, 2024) 224
Şekil 220. 1970'lerin sonları Cumhuriyet Meydanı (Fatih Sultan Kar arşivi) 225
Şekil 221. a. 1980'ler Cumhuriyet Meydanı (URL-10, 2024), b. 2000'ler Cumhuriyet Meydanı (URL-21, 2024)..... 225
Şekil 222. 2000 Sonrası Cumhuriyet Meydanı (Hüseyin Öcal arşivi) 226
Şekil 223. a. 2024 yılı Rize Meydanı b. Valiliğin önündeki meydana taşınan Atatürk Heykeli (yazar arşivi) 226
Şekil 224. 2003 ve 2024 yılları Rize Meydanı (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 227
Şekil 225. Rize Belediye Parkı konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 228
Şekil 226. a. Belediye Parkı'nın yeşillendirilmesi (URL-22, 2024) b. 1930'lar Belediye Parkı (Fatih Sultan Kar arşivi)..... 229
Şekil 227. Belediye Parkı'nın kuzeyinde bulunan yürüyüş yolu (Recep Koyuncu arşivi)..... 229
Şekil 228. a. Belediye Parkı'nda geçmişte bulunan Atatürk Heykeli (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Belediye Parkı ve Atatürk Heykeli (Rize İl Yıllığı, 1967)..... 230

Şekil 229. a. 1990'lar Belediye Parkı Kartpostalı b. 2006 yılı, Belediye Parkı'nın güneyindeki yürüyüş yolu (Dick Osseman arşivi)..... 230
Şekil 230. 2024 Memiş Ağa Parkı (yazar arşivi)..... 231
Şekil 231. 2009 ve 2024 yıllarında Belediye Parkı (Google Earh uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 231
Şekil 232. 100. Yıl Kültür Parkı'nın bulunduğu konum (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 232
Şekil 233. 100. Yıl Kültür Parkı inşası (Kandemir, 1985) 233
Şekil 234. 2006 yılı 100. Yıl Kültür Parkı (Dick Osseman arşivi)..... 233
Şekil 235. a. 2009 yılı 100. Yıl Kültür Parkı, b. 2023 28 Ağustos Fetih Parkı (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 234
Şekil 236. 28 Ağustos Fetih Parkı'nın yeniden düzenlenmesi çalışmaları (yazar arşivi) 234
Şekil 237. 1920'ler Rize Ziraat Çay Bahçesi (Recep Koyuncu arşivi)..... 235
Şekil 238. Ziraat Çay Bahçesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 236
Şekil 239. 2024 Yılı Ziraat Botanik Bahçesi (yazar arşivi)..... 236
Şekil 240. Sahil Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 238
Şekil 241. a. Dolgu alanında Sahil Camii inşaatına başlanması (URL-10, 2024), b. 1960'lar Sahil Camii inşası (Kandemir, 1985)..... 238
Şekil 242. Günümüz Sahil Camii (yazar arşivi) 239
Şekil 243. Günümüz Sahil Camii şadırvan ve iç mekân (yazar arşivi) 239
Şekil 244. Boğaz Mahallesi Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 240
Şekil 245. 2024 yılı Boğaz Mahallesi Camii (yazar arşivi)..... 241
Şekil 246. 2024 yılı Boğaz Mahallesi Camii iç mekânı (yazar arşivi)..... 241
Şekil 247. Dalyan Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 242
Şekil 248. 2024 yılı Dalyan Camii (yazar arşivi) 242
Şekil 249. Dalyan Camii iç mekânı (yazar arşivi)..... 243
Şekil 250. Fener Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 244
Şekil 251. 2024 yılı Fener Camii (yazar arşivi)..... 244
Şekil 252. 2024 yılı Fener Camii sonradan eklenen giriş kısım ve iç mekânı (yazar arşivi) 245
Şekil 253. Fener Çaykur Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 246
Şekil 254. 2024 yılı Fener Çaykur Camii (yazar arşivi) 246

Şekil 255. İbadet mahalli ve son cemaat yeri (yazar arşivi) 247
Şekil 256. 1928 tarihli harita, Sinema Binası'nın konumu (BCA, 180-9-0-0. 97473-7) 248
Şekil 257. Sinema Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 248
Şekil 258. a. Hapishane Binası'nın hemen kuzeyinde yer alan sinema yapısı (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Milli Kütüphane'nin batısında yer alan Sinema Binası (Fatih Sultan Kar arşivi) 249
Şekil 259. 1928 tarihli harita, Milli Kitaplık Binası'nın konumu (BCA, 180-9-0-0. 97473-7) 250
Şekil 260. Hükümet Konağı ve Hapishane Binası'nın arkasında kalan Milli Kütüphane Binası (URL-23, 2024) 250
Şekil 261. Milli Kütüphane Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 251
Şekil 262. Sinema Binası'nın doğusundaki Milli Kütüphane Binası (Fatih Sultan Kar Arşivi) 251
Şekil 263. CHP Parti Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 252
Şekil 264. Hükümet Konağı'nın doğusunda yer alan CHP Binası (URL-23, 2024 görseli üzerinden işlendi) 253
Şekil 265. a. 1940'lar CHP Binası (Recep Koyuncu arşivi), b. 1960'lar CHP Binası (Recep Koyuncu arşivi) 253
Şekil 266. a. Türkiye Öğretmenler Bankası Binası (URL-10, 2024), b. Eski Türkiye Öğretmenler Bankası Binası (yazar arşivi) 254
Şekil 267. Halk Evi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 255
Şekil 268. a. Rize Halkevinin konumu (Alkan & Yazıcıoğlu, 2017 üzerinden işlendi) b. Rize Halk Evi (Recep Koyuncu arşivi) 255
Şekil 269. Rize Palas Oteli'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 256
Şekil 270. a. Yalı Camii'nin batısındaki Rize Palas Oteli (Recep Koyuncu arşivi) b. Rize Palas Oteli (Fatih Sultan Kar arşivi) 257
Şekil 271. 2022 yılı Rize Palas Oteli binası (yazar arşivi) 257
Şekil 272. 1940'lar Fener Çay Fabrikası'nın inşası (Fatih Sultan Kar arşivi) 258
Şekil 273. Rize Çay Fabrikası ve çevresinde kurulan fidanlıklar (Rize İl Yıllığı, 1967) 258
Şekil 274. Fener Çay Fabrikası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 259
Şekil 275. Eski Valilik Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 260

Şekil 276. a. Solda yıkılan Hükümet Konağı (Recep Koyuncu arşivi), b. Solda yeni inşa edilen Valilik Binası (Recep Koyuncu arşivi)..... 260
Şekil 277. a. 1950'ler Eski Valilik Binası (Recep Koyuncu arşivi), b. 1980'ler Eski Valilik Binası (URL-10, 2024)..... 261
Şekil 278. 2000'ler Eski Valilik Binası'nın bulunduğu alan (URL-24, 2024 görseli üzerinden işlendi)..... 261
Şekil 279. Adliye Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 262
Şekil 280. 1960'lar Rize Meydanı'nda bulunan Adliye Binası (Fatih Sultan Kar arşivi görseli üzerinden işlendi)..... 262
Şekil 281. a. 1950'ler Adliye Binası (URL-20, 2024), b. 2010'lar Adliye Binası 263
Şekil 282. PTT Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 264
Şekil 283. PTT binası 1950'ler (URL-20, 2024)..... 264
Şekil 284. 1980'lerde inşa edilen PTT yapısı ve arkasında bulunan tarihi Rize Evleri (Dick Osseman arşivi)..... 265
Şekil 285. a. 1980'lerde inşa edilen PTT Binası (Dick Osseman arşivi), b. 2024 yılı PTT Binası (yazar arşivi) 265
Şekil 286. 2019 ve 2024 yıllarında Atatürk Stadyumu konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 266
Şekil 287. a. Atatürk Stadyumu'nun konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi), b. 1947 İmar Planı'nda yer alan Atatürk Stadyumu (Taner & Taner, 1947)..... 267
Şekil 288. 1950'ler Rize Atatürk Stadyumu (URL-10, 2024), 1960 sonları Rize Atatürk Stadyumu (Kandemir, 19850) 267
Şekil 289. a. 2000 sonrası Rize Atatürk Stadyumu b. Rize Atatürk Stadyumu (URL-26, 2024) 267
Şekil 290. Kıbrıs Palas Oteli konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 268
Şekil 291. a. 1939 yılı Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi)..... 269
Şekil 292. a. 1960'lar Kıbrıs Palas Oteli (URL-26, 2024), b. 1970 Sonları Kıbrıs Palas Oteli (Recep Koyuncu arşivi)..... 269
Şekil 293. 2023 Yılı Kıbrıs Palas Oteli binası (yazar arşivi)..... 269
Şekil 294. Turist Oteli konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 270
Şekil 295. a. 1960 başları Turist Oteli b. Turist oteli kuzey cephesi (URL-10, 2024)..... 271
Şekil 296. 2022 yılı Cumhuriyet Caddesi'nden Turist Oteli Binası (yazar arşivi), 2024 Yılı Turist Oteli Binası güney cephesi (yazar arşivi) 271

Şekil 297. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 272
Şekil 298. 2006 Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Dick Osseman Arşivi)..... 272
Şekil 299. 2006 Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Binası'nın önündeki anıt ve heykeller (Dick Osseman Arşivi) 273
Şekil 300. Otobüs Terminali konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 274
Şekil 301. Otobüs Terminali 1970'ler (Kandemir, 1985) 274
Şekil 302. Günümüz Otobüs Terminali Binası (yazar arşivi) 275
Şekil 303. Ses Sineması konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 276
Şekil 304. a. 2000'ler Ses Sineması Binası (Hüseyin Öcal arşivi), b. 2016 yılı yeni meydan çalışmaları (Güvelioğlu, 2017)..... 276
Şekil 305. Eski SGK Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 277
Şekil 306. 2024 yılı Eski SGK Binası (yazar arşivi) 278
Şekil 307. Ziraat Bankası Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 279
Şekil 308. Ziraat Bankası Binası (yazar arşivi) 279
Şekil 309. Rize Valilik Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 280
Şekil 310. a. 2006 Yılı Valilik Binası (Dick Oessman Arşivi), b. 2024 yılı Rize Valiliği (yazar arşivi)..... 281
Şekil 311. Günümüzde valilik önünde bulunan Atatürk Heykeli (yazar arşivi) 281
Şekil 312. Geçmişte Valilik Meydanı'nda bulunan Atatürk Heykeli (Dick Osseman) 281
Şekil 313. a. 90'larda inşa edilen Samsun Valiliği (URL-27, 2024), b. 90'larda inşa edilen Gaziantep Valiliği (URL-28, 2024)..... 282
Şekil 314. Rize Eski Devlet Hastanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 283
Şekil 315. a. Eski Devlet Hastanesi (Rize Valilik Yayınları, 1998'den alan Turna, 2012) b. Valiliğin önündeki heykelin arkasındaki Hastane Binası (Dick Osseman arşivi) 284
Şekil 316. a. 1971 İmar Planında yer alan Devlet Hastanesi (Yetman, 1971), b. 2003 yılı Devlet Hastanesi (Google Earth Uydu Görüntüsü)..... 284
Şekil 317. Eski SSK Hastanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi) 285
Şekil 318. Sosyal Sigorta Hastanesi vaziyet planı (Fahri Yetman, 1971) 285
Şekil 319. a. 2000'ler Sigorta Hastanesi b. 2024 yılı T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yurt Müdürlüğü Binası (yazar arşivi)..... 286

Şekil 320. Kurtuluş İlköğretim Okulu konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 287
Şekil 321. a. 1929-1930 tarihleri Kurtuluş Mektebi'nin inşası (URL-10, 2024) b. Kale Deresi'nin batısında yer alan Kurtuluş Mektebi (Recep Koyuncu arşivi)..... 287
Şekil 322. 1940'lar Kurtuluş Mektebi (Recep Koyuncu arşivi)..... 288
Şekil 323. a. 2006 yılı Kurtuluş İlköğretim Okulu (Dick Osseman arşivi), b. 2024 yılı Kurtuluş İlköğretim Okulu'nun yıkımı (yazar arşivi)..... 288
Şekil 324. Orta Mektebi'nin bulunduğu mahallin krokisi (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7 üzerinden işlendi)..... 289
Şekil 325. Orta Mektebi fotoğrafı ve planları (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7)..... 289
Şekil 326. Rize Erkek Sanat Enstitüsü konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 290
Şekil 327. 2024 Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi (yazar arşivi)..... 291
Şekil 328. 2024 Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi giriş kapısı ve C Blok (yazar arşivi)..... 291
Şekil 329. Çay İlkokulu konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 292
Şekil 330. Çay İlkokulu'nun ilk binası (URL-29, 2024)..... 293
Şekil 331. 1990'ların sonu Çay İlkokulu (URL-29, 2024)..... 293
Şekil 332. a. 2010'lar Çay İlkokulu (URL-29, 2024) b. Günümüz Çay İlkokulu (yazar arşivi)..... 293
Şekil 333. Fener Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 294
Şekil 334. Mermerdelen Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 296
Şekil 335. Reşadiye Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 298
Şekil 336. Eminettin Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 299
Şekil 337. Kale Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 301
Şekil 338. Piriçelebi Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 303
Şekil 339. Çarşı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 305
Şekil 340. Günümüze ulaşamayan 25 numaralı konutun geçmişte bulunduğu konum..... 306
Şekil 341. Gülbahar Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 307

Şekil 342. Bağdatlı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 308
Şekil 343. Portakallık Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth Uydu Görüntüsü, Yazar Tarafından İşlendi) 309
Şekil 344. İslampaşa Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 310
Şekil 345. Boğaz Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 312
Şekil 346. Fener Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları, Google Earth Uydu Görüntüsü (Yazar Tarafından İşlendi) 313
Şekil 347. Mermerdelen Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 314
Şekil 348. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 316
Şekil 349. Değirmendere Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 317
Şekil 350. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 318
Şekil 351. Kale Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 319
Şekil 352. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 321
Şekil 353. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 322
Şekil 354. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 324
Şekil 355. Tophane Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 326
Şekil 356. Müftü Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 328
Şekil 357. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 329
Şekil 358. 106 Evler konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 332
Şekil 359. 106 Evler inşası (Kandemir, 1985) 332
Şekil 360. 2024 yılı 106 Evler (yazar arşivi)..... 333
Şekil 361. Demirel Apartmanı konumu (Google Earth uydu görüntüsü, yazar arşivi) 334
Şekil 362. a. Demirel Apartmanı (Kandemir, 1985) b. 1990'lar Demirel Apartmanı 334
Şekil 363. 2024 yılı Ekrem Orhon Apartmanı (yazar arşivi)..... 335

Şekil 364. Osmanlı Dönemi mahalle isimleri ve sınırları (yazar arşivi)..... 337
Şekil 365. Rize şehrinin önemli çekim noktaları (yazar arşivi)..... 339
Şekil 366. Rize şehrinde dönemlerine göre tarihi yapılar (yazar arşivi) 342
Şekil 367. Rize şehrinde dönemlerine göre savunma yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 344
Şekil 368. Rize şehrinde durumlarına göre savunma yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 344
Şekil 369. Rize şehrinde dönemlere göre liman ve kıyı yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 346
Şekil 370. Rize şehrinde durumlarına göre liman ve kıyı yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 346
Şekil 371. Rize şehrinde dönemlerine göre cami ve mescit yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 350
Şekil 372. Rize şehrinde durumlarına göre cami ve mescit yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 350
Şekil 373. Rize şehrinde dönemlerine göre eğitim yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 353
Şekil 374. Rize şehrinde durumlarına göre eğitim yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 353
Şekil 375. Rize şehrinde dönemlerine göre Kamu yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 356
Şekil 376. Rize şehrinde durumlarına göre Kamu yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 356
Şekil 377. Rize şehrinde dönemlerine göre sağlık yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 358
Şekil 378. Rize şehrinde durumlarına göre sağlık yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 359
Şekil 379. Rize şehrinde dönemlerine göre konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 361
Şekil 380. Rize şehrinde durumlarına göre konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)..... 361

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa No

Tablo 1. Fener Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 186
Tablo 2. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 187
Tablo 3. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 189
Tablo 4. Kale Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 190
Tablo 5. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 192
Tablo 6. Çarşı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 194
Tablo 7. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 196
Tablo 8. Tophane Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 197
Tablo 9. Müftü Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 198
Tablo 10. Bağdatlı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 200
Tablo 11. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları 201
Tablo 12. Fener Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 295
Tablo 13. Mermerdelen Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 296
Tablo 14. Reşadiye Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 298
Tablo 15. Eminettin Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 300
Tablo 16. Kale Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 301
Tablo 17. Piriçelebi Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 303
Tablo 18. Çarşı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 305
Tablo 19. Gülbahar Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 307
Tablo 20. Bağdatlı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 309
Tablo 21. Portakallık Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 310
Tablo 22. İslampaşa Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları 311
Tablo 23. Boğaz Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 312
Tablo 24. Fener Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 313
Tablo 25. Mermerdelen Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 315
Tablo 26. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 316
Tablo 27. Değirmendere Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut Yapıları 317
Tablo 28. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 318
Tablo 29. Kale Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 320

Tablo 30. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 321
Tablo 31. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 323
Tablo 32. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 324
Tablo 33. Tophane Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 326
Tablo 34. Müftü Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 328
Tablo 35. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları 330
Tablo 36. Rize şehrinde inşa edilmiş olan tarihi yapılar 341
Tablo 37. Rize şehrinde inşa edilmiş olan savunma yapıları 343
Tablo 38. Rize şehrinde inşa edilmiş olan liman ve kıyı yapıları 345
Tablo 39. Rize şehrinde inşa edilmiş olan cami ve mescit yapıları 349
Tablo 40. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Kilise Yapıları 351
Tablo 41. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Eğitim Yapıları 352
Tablo 42. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Kamu Yapıları 355
Tablo 43. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Çeşme Yapıları 357
Tablo 44. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Sağlık Yapıları 358
Tablo 45. Rize şehrinde inşa edilmiş olan hamam yapıları 360

SEMBOLLER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A.}	: Sadaret
A.}MKT.DV.	: Sadaret Deavi Evrakı
AE.	: Ali Emiri
AE.SABH.I.	: Ali Emiri Abdülmecid I
AE.SAMD.III.	: Ali Emiri Üçüncü Ahmed
AE.SMHD.I.	: Ali Emiri Mahmud I
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C..	: Cevdet
C.EV.	: Cevdet Evkaf
DBTDA	: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
DH.	: Dahiliye
DH.EUM.5.Şb.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube
DH.EUM.SSM.	: Dahiliye Seyrüsefer Kalemi
DH.İ.UM.EK.	: Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH.MB.HPS.M.	: Dahiliye Hapishaneler Müdiriyeti
DH.MKT.	: Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.MUİ	: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
DH.TMIK.S.	: Dahiliye Muamelat
Haz.	: Hazırlayan
HGM	: Harita Genel Müdürlüğü
HR.	: HR.
HR.TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat
İ..	: İrade
İ..AZN.	: İrade Adliye ve Mezahib
İE.	: İbnülemin

İE.AS.	: İbnülemin Askeriye
KK.d.	: Kamil Kepeci Defterleri
km	: Kilometre
m²	: Metrekare
M.	: Miladi
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
ML.	: Maliye Nezareti
ML.EEM.	: Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
nr.	: Numara
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
RİKVTM	: Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
R.Ş.S.	: Rize Şer-iyye Sicili
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞD.	: Şura-yı Devlet
TS.	: Topkapı Sarayı
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
T.V.S.	: Trabzon Vilayeti Salnamesi
Y	: Yıldız
Y.A.RES	: Yıldız Resmi Maruzat
Y..PRK.ASK.	: Yıldız Askeri Maruzat

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Rossi (1966), "Bir şehir her elli yılda bir tümüyle değişir. Şehirde bir süre yaşayan biri zamanla bu dönüşüm sürecine alışsa da, bu durum bu olguyu daha az gerçek kılmaz. Bütün dönemlerin edebiyatı, şehrin çehresindeki dönüşümle ilgili betimlemeler, kayıtlar, çoğu zaman da nostaljik yakarışlarla doludur" ifadeleri kaleme almaktadır.

Doğu Karadeniz kıyısında yer alan Rize şehri de tarih boyunca yapı stokunun yıkılıp yeniden inşa edildiği, şehrin yapılı çevresinin devamlı olarak değişip dönüştüğü bir coğrafyadır. Son derece engebeli bir topoğrafyaya sahip, düz alanların yalnızca dar bir kıyı hattı boyunca var olduğu Rize coğrafyası; şehrin devamlı değişmesinin altında yatan temel etkendir. Rize şehrinde düz alanlar sınırlı olduğundan mevcut yapıların eskidiği ya da yetersiz hale geldiği düşünüldüğünde bu yapılar yıkılmış ve yerine ihtiyaca cevap veren yeni yapılar inşa edilerek yerleşime uygun mevcut düz alanlardan maksimum fayda sağlanılması amaçlanmıştır. Bu durum sonucunda Rize şehrinin fiziki çevresi, 10 yıllık aralıklarla bile büyük değişiklikler yaşamıştır. Bu durum sebebiyle günümüz Rize'sinde tarihi bir şehir dokusundan bahsetmek mümkün değildir. Dar bir bölgede yoğunlaşan kentleşme faaliyetlerinin yanında, bölgedeki arazilerin büyük kısmına çay bahçeleri kurulması, Rize'nin Türkiye'nin en yağışlı iklimine sahip olması sonucu ortaya çıkan erozyon bölgedeki erken dönem yerleşmelerini ortaya çıkaracak herhangi bir arkeolojik çalışmanın yapılmasının önüne geçmiştir.

Bunun yanında şehrin güney hattı boyunca uzanan yüksek dağlar; bölgenin Anadolu ile kurabileceği ilişkiyi engelleyerek Rize'nin Anadolu genelinden izole olarak varlığını sürdürmesine sebep olmuş, şehir tarihi kaynaklarda sınırlı derecede yer bulmuştur. Tüm bu durumlar neticesinde Rizeli yerel halk ve bazı tarihçiler tarafından şehrin kayda değer bir tarihinin olmadığı inancı gelişmiştir. Bu durum da şehirdeki tarihi eserlere gösterilen özenin ve şehrin geçmişine duyulan ilginin azalmasına neden olmuş, çok sayıda tarihi yapı günümüze ulaşamadan yıkılmış, Rize yeterli tarihi veriye sahip olmadığı düşüncesiyle çalışma alanı olarak nadiren seçilmiştir.

Şehir tarihi, detaylarıyla incelendiğinde geçmişten günümüze Rize'nin; MS 150 yılından beri bir liman şehri olduğu (Ptolemaeus, 2024), Doğu Roma-Pers sınırına yakın

konumu sebebiyle Roma İmparatoru Justinianus tarafından ayrıca önemsendiği ve şehrin bu dönemde imparator tarafından özenle imar edildiği (Procopius, 2024), şehrin erken dönemde piskoposluk, 13. Yüzyılda ise metropolitlik statüsüne yükselerek Anadolu'da kalan 7 metropolitlikten biri olduğu (Bryer & Winfield, 2020), Hristiyanlığa ait bazı ayin kitaplarından şehirden başkent olarak bahsedildiği (Bijişkyan, 1969), Osmanlı fethinin ardından özellikle şehirdeki keten bezi üretimi ile uluslararası ticari hareketliliğin yaşandığı, Kafkaslarda cereyan eden Türk-Rus savaşlarında konumu ve sahip olduğu liman sayesinde önemli roller üstlendiği (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995), 1877 yılında bölgenin sancak merkezi olduğu bilinmektedir (1877 T.V.S).

Geçmişten günümüze kadar; Roma İmparatorluğu, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu, Komnenos Hanedanlığı, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti gibi medeniyetler tarafından yönetilen şehir, tarih boyunca fiziki yapısının şekillenmesine etki eden önemli kırılma noktalarına şahit olmuştur. Erken Doğu Roma Dönemi'nde Roma-Pers sınırına yakın bir konumda bulunması, Osmanlı Dönemi'nde Batum şehrinin kaybedilmesinin ardından 1877 yılında Rize'nin Lazistan Sancağının merkezi haline gelmesi, 1916-1918 yılları arası Rus İşgali altında kalması, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte il olarak modern bir anlayış ile imar edilmesi, 1920'lerde şehirde çay yetiştiriciliği denemelerinin yapılmasının ardından şehrin çay tarımında gelişerek zenginleşmesi, 1960'larda denizden arazi kazanmak amacıyla dolgu faaliyetlerine başlanması bu kırılma noktalarındandır. Her dönem hızlı bir değişim/dönüşüm süreci yaşayan Rize şehrinin geçmişi ile günümüz arasında bugün bir bağ kurmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu tez çalışması, Rize şehrinin fiziki dokusunun değişim/dönüşümünü, ilk yerleşime tanık olduğu Antik Dönem'den günümüze değin gözlenen savaşlar, ekonomik, imar, tarımsal faaliyetler ve ideoloji gibi her dönemin kendine özgü dinamikleri ile ilişkilendirerek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Rize şehri 20. yüzyıla kadar Roma, Bizans, Komnenos Hanedanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu medeniyetleri tarafından yönetilmiştir. Özellikle elimizdeki tarihi verilerin artmaya başladığı Osmanlı Dönemi'nde Rize şehri, dağlar ve denizin arasındaki dar bir hatta gelişen küçük bir yerleşim yeri olarak değerlendirilebilir. 20. yüzyılın başlarından itibaren ise Rize şehrindeki imar hareketleri hızlanmış ve günümüze kadar aralıksız olarak

süren bir değişim/dönüşüm sürecine girilmiştir. Özellikle 1960'larda başlanan dolgu faaliyetleri sonucu Rize şehrinde ilk defa yüksek katlı binalar inşa edilmiş, deniz ile şehrin bağlantısı zayıflamış ve insan yoğunluğunu oluşturan akslar yeni ortaya çıkan caddelere doğru kaymıştır. Bu değişim/dönüşüm faaliyetleri sonucu şehirde çok sayıda tarihi yapı günümüze ulaşamamış, yıkılıp yeniden inşa edilmiş ya da büyük değişiklikler geçirmiştir. Kentleşmenin hızlanması ve yeni yapıların hızla inşa edilmesiyle günümüz Rize'sinde tarihi bir kent dokusunun varlığını gözlemlemek zorlaşmıştır.

Rize şehri Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde pek çok tarihi olaya tanıklık etmiş, dönemin ideolojik ve sosyal yapısı şehrin yapılı çevresine de yansımıştır. Fakat günümüzde Rize'nin yapılı çevresi hakkında ipucu verecek kaynaklar son derece sınırlıdır. Özellikle Rize şehri için çizilmiş gravür bulunmaması, harita ve imar planlarının ise son derece sınırlı olması şehrin geçmişinin aydınlatılmasını zorlaştırmıştır. Şehrin sürekli olarak yıkım ve yapım çalışmaları ile değişmesi ve bu değişimlerin belgelendiği çoğu kaynağın günümüze ulaşamaması Rize şehrinde kent hafızasının zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum Rize şehrinde mevcut ve günümüze ulaşamayan yapıların izinin sürülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Rize şehrinin fiziki dokusunun değişimini incelerken, değişimin tetikleyici unsurlularının da bütün bir çerçevede tartışılması hedeflenmektedir. Rize şehrinin fiziki dokusunun değişimini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada;

İlk yerleşimin ne zaman ve nerede geliştiğinin izinin sürülmesi,

Rize şehrinde günümüze ulaşan ve ulaşamayan tarihi yapıların tespit edilmesi,

Dolgu faaliyetleri sonucu şehrin kıyı hattının değişimi ve limanların, meydanların, yolların ve yeşil alanların gelişimlerinin ortaya konulması,

Şehrin fiziki dokusunun değişim ve dönüşümünün harita ve grafikler aracılığıyla somutlaştırılması hedeflenmektedir.

Çalışmada, belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda kentin fiziksel dönüşümünün izlerini ve anlamını ortaya koymaya yardımcı olacak aşağıdaki sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

- Şehirde ilk yerleşim, kim tarafından, nerede, ne zaman kurulmuştur?
- Şehirde ilk yerleşimin kurulmasında konum seçilirken ne etkili olmuştur?
- Şehre Cumhuriyet Dönemi'ne kadar hangi medeniyetler hâkim olmuştur? Rize'ye hâkim olan bu medeniyetlerden günümüze hangi izler kalmıştır?

- Günümüzde tarihi eser olarak bahsettiğimiz yapılar ilk inşa haliyle kalan orijinal yapılar mıdır?
- Rize'nin bir şehir olarak var olması, önem kazanması ve günümüz görünümüne ulaşmasına neden olan tarihsel kırılma noktaları nelerdir?

1.3. Çalışmanın Kapsamı

Rize, Fener Burnu'nun doğusunda doğal bir koya sahip olması ve kuzeybatıdan gelen dalgalara karşı güvenli konumda yer alan bir sahil şehridir. Bu özelliğiyle Rize şüphesiz ki erken dönemlerden beri bir yerleşim yeri olmuştur. Bağlam olarak bu koyun oluşturduğu Rize Şehir merkezinin seçildiği tezde; çalışma sınırlarını batıda Çiftekavak Deresi, doğuda Taşlıdere (Askoroz Deresi) arasında kalan Boğaz, Fener, Camiönü, Mermerdelen, Değirmendere, Reşadiye, Eminettin, Kale, Piriçelebi, Çarşı, Yeniköy, Tophane, Ekrem Orhon, Müftü, Gülbahar, Bağdatlı, Portakallık ve İslampaşa mahalleleri oluşturmaktadır. Çalışmaya yapılaşmanın seyrek olduğu şehrin güney kesimlerinde bulunan köy ve mahalleler dâhil edilmemiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışmanın bağlam olarak sınırları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tezin konu edindiği zaman aralığı ise; Rize isminin literatürde ilk defa geçtiği MS 131 yılı (Arrianus, 2005) ile kronolojik olarak Roma, Komnenos, Osmanlı ve Cumhuriyet

dönemleri olarak belirlenmiştir. Şehirde araştırma kapsamı içerisine giren, nitelikli, şehrin kültürünü yansıtan, şehir imgesi için önemli olan, varlığı tespit edilmiş, günümüze ulaşan ya da ulaşamayan tüm yapılar tespit edilip incelenmiştir.

1.4. Yöntem

Tez kapsamında; şehrin yazılı kaynaklarda ilk defa geçtiği 131 yılından 20. yüzyıl sonuna kadar Rize şehrinin fiziki gelişimi ortaya koyulmuş, günümüze ulaşan, yıkılıp yeniden inşa edilen ve günümüzde ayakta olmayan tarihi yapıların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Yapılan çalışma; Antik Dönem'den Osmanlı fethine kadarki dönem, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere üç ana başlık altında işlenmiştir. Her dönem için caddeler, sokaklar, yerleşim yerleri, kamusal alanlar, yapılaşmanın yoğun ve seyrek olduğu bölgeler üzerinde durularak şehrin fiziki gelişimi açıklanmış, şehirde geçmişten bugüne şehir için önemli görülen tüm liman, savunma, dini, kamu, eğitim, sağlık, askeri, hamam, konut yapıları tespit edilip başlıklar halinde incelenmiştir. Yapı türlerine göre başlıklarda yer alan yapılar kronolojik olarak sıralanarak açıklanmıştır.

Çalışma, Rize'nin tarihi boyunca gözlenen siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikler ile şehir merkezinin şekillenmesi arasında ilişki kurmakta, şehrin fiziki dokusunun gelişimini ve değişimini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda birincil kaynaklar taranmış, yapı ve kent ölçeğinde şehrin fiziki yapısı hakkında ipuçları incelenmiştir. Birincil kaynaklardan elde edilen bulgular ve sahada yapılan gözlemler sonucu şehrin fiziki dokusunu ve geçmişten günümüze var olan yapı stokunu ortaya koyacak tablolar, haritalar ve görselleştirmeler üretilmiştir.

Birincil kaynaklar arasında Trabzon Vilayeti Salnameleri, Şer-iyye Siciller, Tapu Tahrir Defterleri, Hurufat Defterleri ve Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde yer alan harita ve görseller önemli bilgiler içermektedir. Seyahatnameler özellikle şehir surlarının izleri, yapılı çevre ve Rize topoğrafyasına dair içerdiği bilgiler açsısından önemlidir. Ayrıca, 20. yüzyıl başlarında çekilen eski Rize fotoğrafları ve günümüze ulaşan yapılar önemli birincil kaynaklardır. Cumhuriyet Dönemi'nden sonra ise arşiv belgelerinin yanında gazete, dergi, kitap gibi yazılı kaynaklar yaygınlaşmış, görsel belgelerin çoğalmasıyla dönemin anlaşılması kolaylaşmıştır.

Çalışma, aşağıda sıralandığı gibi dört aşamadan oluşmaktadır (Şekil 2);

İlk aşamada çalışmanın amaç ve kapsamı tespit edilmiş, Rize şehri hakkında genel bilgilerin edinilmesi amacıyla okumalar yapılarak araştırma alanındaki problemler tespit edilmiştir. Elde edilen problemler neticesiyle çalışmanın amaç ve kapsamının sınırları yeniden revize edilmiştir.

İkinci aşamada; kaynak taraması yapılarak Rize şehrinin geçmişteki fiziki dokusu hakkında ipucu verebilecek tüm yazılı ve görsel belgeler incelenmiş. Birincil ve ikincil kaynaklar konu başlığına göre sınıflandırılmış, hangi kaynaklardan ne şekilde faydalanılacağı tespit edilmiştir. Elde edilen bilgiler ilgili konu başlıklarına eklenerek, çalışmanın altlığı oluşturulmuştur. Bahsedilen kaynak tarama süreci çalışmanın son anına kadar devam etmiştir.

Üçüncü aşamada ulaşılan veriler doğrultusunda şehirde geçmişten günümüze var olmuş olan tarihi yapıların tespiti yapılmış, tespit edilen tarihi yapılar saha gözlemleri ile detaylı bir şekilde incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Tezde kullanılan ve kaynağı belirtilmemiş olan tüm fotoğraflar yazara aittir.

Son aşamada ise Rize şehrinin fiziki gelişimi ve tarihi yapı stoku haritalar, görselleştirmeler ve tablolar aracılığıyla somutlaştırılmıştır.

Tüm bu aşamaların ardından çalışmanın amaç doğrultusunda ortaya konan sorular cevaplanarak sonuca varılmıştır.

Şekil 2. Tez çalışma aşamaları

1.5. Çalışmanın Kaynak Grubu

1.5.1. Birincil Kaynaklar

Doğu Karadeniz kıyısında yer alan Rize şehrinin coğrafyası incelendiğinde güneyinde denize paralel uzanan yüksek dağlar bulunmaktadır. Bu durum Anadolu'nun diğer şehirleri ile bağlantısını son derece kısıtlı tutmaktadır. Diğer yandan Fener

Burnu'nun doğusunda bulunan doğal limanı sebebiyle birçok medeniyet için çekici bir nokta olarak görülmüştür. Coğrafyasının Rize'ye getirdiği avantaj ve dezavantajlar sonucunda çevresinden bağımsız izole bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Bu sebeple Rize şehri, Anadolu coğrafyasında geçen tarihi kaynaklarda son derece sınırlı ölçüde yer bulmuştur. Roma, Komnenos, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca farklı kimliklere bürünen Rize şehrinde geçmişten günümüze kadar olan birincil kaynaklar; Osmanlı Öncesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere sınıflandırılarak incelenebilir.

- Osmanlı Dönemi Öncesi Birincil Kaynakları:

Osmanlı öncesi dönemi aydınlatan en önemli birincil kaynaklar seyahatnamelerdir. Doğu Karadeniz bölgesini ilgilendiren en erken başlıca Antik Dönem eserleri Herodotos'un MÖ 5. yüzyılda yazdığı tarih, Xenophon'un MÖ 5. ve 4. yüzyıllar arasında kaleme aldığı "Anabasis", Pseudo Scylax'ın MÖ 350 yılında kaleme aldığı "Periplus", Strabon'un MÖ 1. ve MS 1. yüzyıllar arasında kaleme aldığı "Geography" olarak gösterilebilir. Bu eserlerde Karadeniz ve Kafkas coğrafyası hakkında bilgiler verilirken hiçbirinde Rize bölgesinden direkt olarak bahsedilmemektedir. Bu eserlerde bir yerleşim yeri olarak Rize'nin varlığı hakkında bir bilgiye sahip olmasak da Rize bölgesine hakim olan medeniyetler ve çevre şehirlerin yapısı hakkında bilgi edinilebilir.

Rize isminin geçtiği ilk eser ise Arrianus'un MS 131 yılında, Trabzon'dan Gürcistan kıyılarına kadarki seyahatini anlattığı eseridir. Bu eserde Ophis (Of) ırmağı ile Askouros (Taşlıdere) ırmağı arasında Rhizios ırmağının yer aldığı belirtilmektedir. Arrian'ın eserinde yer verdiği bu bilgi Rize şehrinin kurulup geliştiği konum hakkında önemli bir ipucu vermektedir (Arrianus, 2005). 150 yılında, Ptolemaeus "Geography" adlı eserinde Opius (Of) ve Atenon (Pazar) arasında Rize Limanı'nın yer aldığını belirtmiştir (Ptolemaeus, 2024). Antik Dönem Rize'si hakkında en detaylı bilgileri ise Procopius vermiştir. Procopius 6. yüzyıl ortalarında kaleme aldığı History of the Wars ve On Buildings eserlerinde şehrin Doğu Roma İmparatorluğu için önemine, şehirde gerçekleşen restorasyon ve mevcut savunma yapısına dair bilgiler yer almaktadır. Osmanlı öncesinde Rize'den bahsesilen yegane yazılı kaynakları bu 4 eser oluşturmaktadır. 6. yüzyıldan Osmanlı fethine kadarki süreçte Rize ile ilgili herhangi bir yazılı eserin bulunmaması bu dönemde şehir tarihinin karanlık kalmasına sebep olmuştur. Yazılı kaynakların yanı sıra Rize şehir merkezinde Roma Dönemi'nden kalan tek yapılı eser olan Rize Kalesi ve

surları; antik şehrin kurulup geliştiği yer hakkında bilgi vermekte, kaledeki Komnenos Dönemi'ne ait Ceneviz izleri bu dönemde Rize kıyılarındaki kolonizasyon faaliyetlerini işaret etmektedir. Bunun yanında Rize şehrinin doğal topoğrafik yapısı, Fener Burnu'nun doğusunda oluşan doğal koy ve antik şehir merkezini sınırlayan iki akarsu erken dönem Rize yerleşimlerini açıklamada önemli ipuçları vermektedir.

Günümüzde Rize'ye ait hiçbir eski gravür ya da resmin bulunmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla şehrin Osmanlı öncesi dönemine ait herhangi bir görsel belge mevcut değildir.

- Osmanlı Dönemi'ne Ait Birincil Kaynaklar:

Rize şehrinin 15. yüzyıl sonunda Osmanlı topraklarına katılmasının ardından Rize şehrine dair daha fazla tarihi belgeye ulaşılmaktadır. Özellikle 1486, 1515, 1520, 1554, 1583 yılarına ait Tahrir Defterleri fethin ardından şehrin nasıl bir yapıya sahip olduğunu, şehirdeki iskan politikaları ve demografik yapıyı açıklamada büyük öneme sahiptir.

Osmanlı dönemi Rize şehrinin anlaşılmasında şehre gelen gezginlerin yazdığı seyahatnameler ve Osmanlı Dönemi tarihçilerinin yazdığı eserler çok önemlidir. 1656-1704 yılları arası Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Osmanlı genelinde dönemin önemli tarihi olaylarını aktardığı eseri "Zübde-i Vekayiât", 1817-1819 yılları arası Per Minas Bıjıkyan'ın Rize şehrinin fiziki ve coğrafi yapısını açıkladığı, şehrin önemli yapılarından bahsettiği eseri "Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası", 1831 yılında Fransız Konsolosu olarak Trabzona gelen Victor Fontanier'in Rize'de bulunduğu sırada şehre ait gözlemlerini kaleme aldığı "Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan" adlı eseri, 1835 yılında James Brand'ın şehrin tarımsal faalietlerinden, pazarından ve ticari hareketliliğinden bahsettiği "Journey Through A Part Of Armenia And Asia Minor", Karl Koch'un 1843-1844 yıllarında şehrin fiziki görünüşü, coğrafyası ve sosyal yapısı hakkında detaylı bilgiler verdiği eseri "Wanderungen im Oriente", 1877 yılında Şakir Şevket'in yazdığı ve Osmanlı'nın ilk kent tarihi kitabı olma özelliği gösteren "Trabzon Tarihi" eserleri Osmanlı Dönemi'nde Rize'den bahsedilen seyahatnamelerdir.

1869 yılından 1904 yılına kadar çıkarılan Trabzon Vilayet Salnameleri; Rize kasabasının idari bölünmesi, yapı stoku, ayakta olan tarihi eserler, pazar yerleri, nüfus yapısı, şehrin ormanları, dereleri gibi doğal varlıkları gibi çeşitli konularda bilgi verir. Salnamelerdeki malumat kısımlarında kimi zaman Rize tarihine dair spesifik bilgiler verilmiştir. Bu noktada 19. yüzyılın aydınlanmasında en önemlli kaynaklardan birini salnameler oluşturur.

19. ve 20. yüzyıllara ait Rize Şer-iyye Sicilleri önemli Osmanlı kaynaklarındandır. Bu belgelerden Rize köy, mahalle ve ilçelerinin eski isimlerine ulaşılabilir. Bunun yanında cami, medrese, tekke, hamam, türbe gibi Osmanlı yapılarının varlıkları, konumları, eski isimleri Şer-iyye Sicillerinden tespit edilebilir.

Ayrıca Osmanlı yapılarının varlığının tespit edilmesi, tarihlendirilmesi, konumunun anlaşılması için vakıf kayıtları ve Hurufat Defterleri önemli yer tutar.

Bir şehrin fiziki yapısının aydınlatılmasında görsel belgeler en önemli yeri tutar. Bugüne kadar hiçbir gravür ya da resmin günümüze ulaşamadığı Rize şehrinde ilk görsel belgeleri 19. yüzyıla ait II. Abdülhamid'in fotoğraf albümü, 1895 yılında Servet-I Fünun dergisindeki Rize fotoğrafı, Osmanlı arşivinde yer alan 1900'lere ait Rize fotoğrafları oluşturmaktadır. Rize'ye ait ilk sivil fotoğrafın ise 1907 yılında çekildiği bilinmektedir. Bu tarihin ardından daha fazla eski Rize fotoğraflarına erişmek mümkün olmuştur.

Şehrin fiziki dokusunun anlaşılmasında en önemli birincil kaynaklardan biri şehirdeki mevcut tarihi yapılardır. Fakat günümüz şehir merkezinde Osmanlı Dönemi'nde inşa edildiği bilinen iki yapı vardır. Bunlardan biri 16. yüzyıl sonunda inşa edilip Rize şehrinde değişmeden günümüze kalan tek cami olan İslampaşa (Kurşunlu) Camii, diğeri ise 1906 yılında kendi konumunda ikinci kere inşa edilen Gülbahar Merkez Camii'dir. Bu iki cami dışında Osmanlı Dönemi'nden hiçbir yapı günümüze ulaşamamıştır.

- Cumhuriyet Dönemi'ne Ait Birincil Kaynaklar:

Cumhuriyetin ilanının ardından süreli yayınların ortaya çıkmasıyla ve özellikle fotoğrafın yaygınlaşmasıyla şehrin fiziki görünüşünü net bir şekilde anlamak mümkün olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi'nde çekilen eski Rize fotoğrafları, 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı yapılarının konumlarını ve hangi döneme kadar ayakta kaldıklarını tespit etme imkânı sunmuştur. Şehirde çıkarılan yerel gazeteler ve ülke genelinde çıkarılan ulusal gazeteler şehrin fiziki görünümünün altında yatan dönemin siyasi ve toplumsal yüzünü ortaya koymaktadır. Ayrıca bu gazetelerden imar faaliyetleri, önemli yapıların yıkımı, yapımı ve restorasyonu öğrenilmektedir. Rize şehrinde 1931 yılında çıkarılan ve şehrin ilk gazetesi olan Rize Gazetesi 1942 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şehrin tek gazetesi olan Rize Gazetesi, Rize'nin kentleşme süreci hakkında önemli bilgiler içermektedir. 1950'lerden sonra ise Rize'nin Sesi, Rize, Zümrüt Rize, Şirin Rize, Memleket Gazetesi gibi önemli gazeteler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Rize şehri

hakkında sayılarında önemli bilgiler veren başlıca gazeteler olarak Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Hâkimiyeti Milliye, Ulus gibi gazeteler gösterilebilir.

Cumhuriyet Dönemi'nde önemli birincil kaynaklardan biri ülke genelini kapsayan belediye yıllıklarıdır. Bu dönemde hazırlanan "1929-1930 T.C. Devlet Yıllığı" ve "1933 Belediyeler", "1949 Belediyeler Yıllığı" kitapları bu kaynak grubuna örnek olarak gösterilebilir.

İl yıllıkları ise şehirle ilgili daha detaylı ve bulunduğu dönemi toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan ele alan, imar faaliyetlerine ve şehrin alt yapı çalışmalarına yer verildiğini önemli kaynaklardır. Rize şehri için hazırlanan il yıllıkları 1967, 1973 ve 2002 tarihlidir.

Seyahatnameler ise bu dönemde de önemini korumaktadır. Bu birincil kaynaklar, gezginlerin gözlem ve betimlemeleriyle bazı kıyıda köşede kalmış bilgilerin ortaya çıkarılmasında önem arz etmektedir. Rize şehrinden bahsedilen başlıca Cumhuriyet Dönemi seyahatnameleri; 1937 yılında Mirza Gökgöl'ün "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Araştırma Gezisi", 1947 yılında Selahattin Çoruh'un "Ankara'dan Rize'ye-Bir Gezinin Notları" ve 1950 yılında Abdullah Taymas'ın "Yeşil Rize ve ili" adlı eserleri olarak gösterilebilir. Ayrıca 1985 yılında Anthony Bryer ve David Winfield "Karadeniz'in Ortaçağ Eserleri ve Topoğrafyası eserinde", şehrin tarihi geçmişine yer verildiği gibi Rize Kalesi'nin, şehir surlarının ve olası liman kalıntılarının bu zamana kadar ki en ayrıntılı incelemesi yapılmıştır.

1.5.2. İkincil Kaynaklar - Mevcut Literatür

İkincil kaynaklar; şehir tarihine giriş noktasında bir şehri genel hatlarıyla kavrama, şehrin fiziki yapısının arka planındaki dönemin ideolojik ve toplumsal olaylarını öğrenme açısından önemli kaynaklardır. Ayrıca ikincil kaynaklar pek çok tarihi kaynağın özümsenmiş bir sentezi olmaları dolayısıyla birincil kaynaklarda bulunabilen hatalara, doğru bilinebilen yanlışlara değinmektedirler. Bunun yanında ikincil kaynaklar birincil kaynaklara ulaşabilmek için önemli bir araç görevi görür.

Rize şehrinin coğrafi yapısı sebebiyle tarih boyunca diğer Anadolu medeniyetlerinden izole bir şekilde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu durumdan kaynaklı olarak Rize şehri tarihi kaynaklarda sınırlı derecede yer bulmuştur. Şehre ait birincil görsel ve yazılı kaynakların yetersiz olması, araştırmacıların çalışma kapsamı

olarak Rize'yi seçmesi konusunda ihtiyatlı davranmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple Rize'ye ait ikincil kaynaklar da son dönemde artış gösterseler bile sınırlı sayıdadır. Bu zamana kadar Rize şehir tarihinin Mimarlık bilimi kapsamında değerlendirildiği bir çalışma yapılmasa da Tarih bilimi kapsamında yapılan ve yerel tarihçilerin yaptığı çalışmalar Rize'nin fiziki yapısının anlaşılmasında önemli olmuştur.

Rize'nin yapılı çevresi ve kent tarihi açısından önemli bilgiler edinilebilecek ikincil kaynaklar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1993 yılında Haşim Karpuz'un kaleme aldığı Rize Monografisi, 1990'larda hala ayakta bulunan tarihi eserlerin tespiti ve incelenmesi açısından son derece önemlidir.

2000 yılında yerel bir tarihçi olan Orhan Naci Ak'ın "Rize Tarihi" adlı eseri, Rize kent tarihinin en detaylı işlendiği kaynaklardan biridir. Ak, Rizeli yerel bir tarihçi olması sebebiyle bölge halkını ve coğrafyasını iyi tanımış, kitabında tarihi olaylar hakkında halk tarafından aktarılan anlatılara sıkça yer vermiştir.

2002 yılında Hanefi Bostan'ın kaleme aldığı "XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat" adlı eseri, 15. ve 16. yüzyıl tahrir defterlerinin incelenmesi açısından son derece önemlidir.

2014 yılında Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanan "Rize Kültür Varlıkları Envanteri" Rize'de mevcut olan tarihi yapı stokunun tespit edilmesinde önem arz etmektedir. Fakat eserde tarihi konut yapıları kısmında gözden kaçırılan önemli eksikler bulunduğunu söylemek mümkündür.

2020 yılında Feridun M. Emecen'in Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi adlı eseri, Osmanlı fethinin ardından Rize şehrinin yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

2020 yılında Eyüp Kul'un hurufat defterleri başta olmak üzere Osmanlı arşivlerini temel alarak ortaya koyduğu "Osmanlı Dönemi'nde Rize (Fetihten 19. Yüzyıla)" adlı eseri, şehirde camiler başta olmak üzere önemli vakıf eserlerinin geçmişteki varlığının, konumunun, hangi dönemlerde ayakta kalmaya devam ettiğinin tespiti açısından önemli bir kaynaktır.

2023 yılında Abdullah Bay'ın Rize şehrinin gelişimi ve imar faaliyetleri üzerinde durduğu "Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci-Rize" adlı eserinin şehrin ilk kent tarihi kitabı olduğu söylenebilir.

1.6. Rize Şehrinin Coğrafik Yapısı

Doğu Karadeniz'de bir sahil şehri olma özelliği gösteren Rize, 40°-22' ve 41°-28' doğu meridyenleri ile 40°-20' ve 41°-20' kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Göller hariç yüz ölçümü 3920 km^2 dir (URL-1, 2023). Rize ilini; kuzeyinde Karadeniz, batısında Trabzon'un Of ilçesi, güneyinde Erzurum'un İspir ve Artvin'in Yusufeli ilçeleri, doğusunda ise Artvin'in Arhavi ilçesi çevrelemektedir (Şekil 3).

a b

Şekil 3. a. Rize şehrinin Türkiye üzerinde konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi); b. Rize fiziki il haritası (HGM)

Karadeniz Bölgesi içerisinde en yüksek bölge olan Rize'deki (Güngördü, 2017) topoğrafya özelliklerinin, şehrin şehir yapısının şekillenmesi üzerinde büyük bir etkisi olup şehir dokusunun yayılımını sınırlandırdığı görülür. Rize şehri son derece dağlık, engebeli ve düz alanların çok az olduğu bir topoğrafyaya sahiptir. Rize kıyı şeridi Doğu Karadeniz'deki diğer yerleşme alanları ile kıyaslandığında en dar kıyı şerididir (Aslan & Arıkan, 2021). Bunun sebebi şehrin hemen güneyinde yükselerek güney sınırını oluşturan ve sahil hattını daraltan, yükseltisi yaklaşık 150-200 m'yi bulan tepelerin varlığıdır (URL-2, 2023; Karpuz, 1993). Ayrıca tepelik sırtlar şehir merkezinde bazı bölgelerde denize kadar ilerlemekte ve burunlar oluşturmaktadır (Aslan & Arıkan, 2021) (Şekil 4).

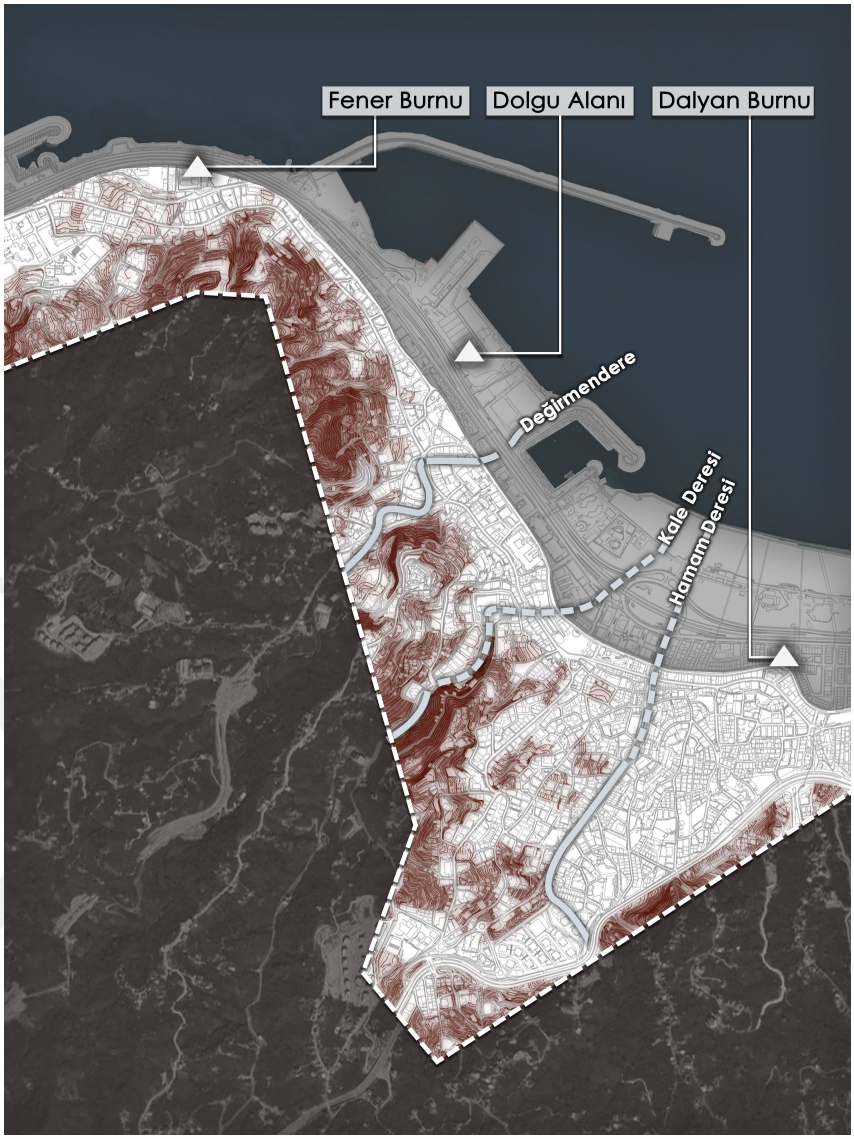

Şekil 4. Rize şehrinin fiziki gelişimini etkileyen coğrafi etmenler (yazar arşivi)

Bu tepelerin güneyi ise batı-doğu istikametinde bir kavis teşkil eden ve yükseklikleri 2000 metreyi aşan dağlarla çevrilmiştir (Karaahmetoğlu, 1967). Şehrin güney sınırını oluşturan Kaçkar (3932 metre) ve Verçenik (3711) dağları hem Rize'nin hem de Karadeniz Bölgesinin de en yüksek noktalarıdır (Güngördü, 2017). Kuzeyinde yer alan Karadeniz ve güneyinde yükselen dağlar ile Rize şehri, yarım ay şeklinde dağlık alanı saran bir sahil görüntüsündedir (Koch, 1846). Nitekim şehrin sahip olduğu bu coğrafik özellikler Rize şehrinin doğal bir limana sahip olmasını sağlamıştır.

Arazinin meyilli olması sebebiyle boyları kısa, akışları şiddetli, rejimleri düzensiz birçok akarsu mevcuttur (Karaahmetoğlu, 1967). Rize şehir merkezine dökülen akarsular olarak; Taşlıdere, Müftü Deresi, Paşakuyu Deresi, Dalyan Deresi, Hamam Deresi,

Değirmendere ve Çiftekavak Deresi gösterilebilir (Şekil 5). Fakat günümüzde bu derelerin ıslah edilmesi sebebiyle şehir dokusunun yoğunlaştığı bölgelerde bu dereler görülmez. Sahil boyunca var olan dar kıyı düzlükleri akarsuların denize döküldüğü alanlarda nispeten genişlemektedir (Aslan & Arıkan, 2021).

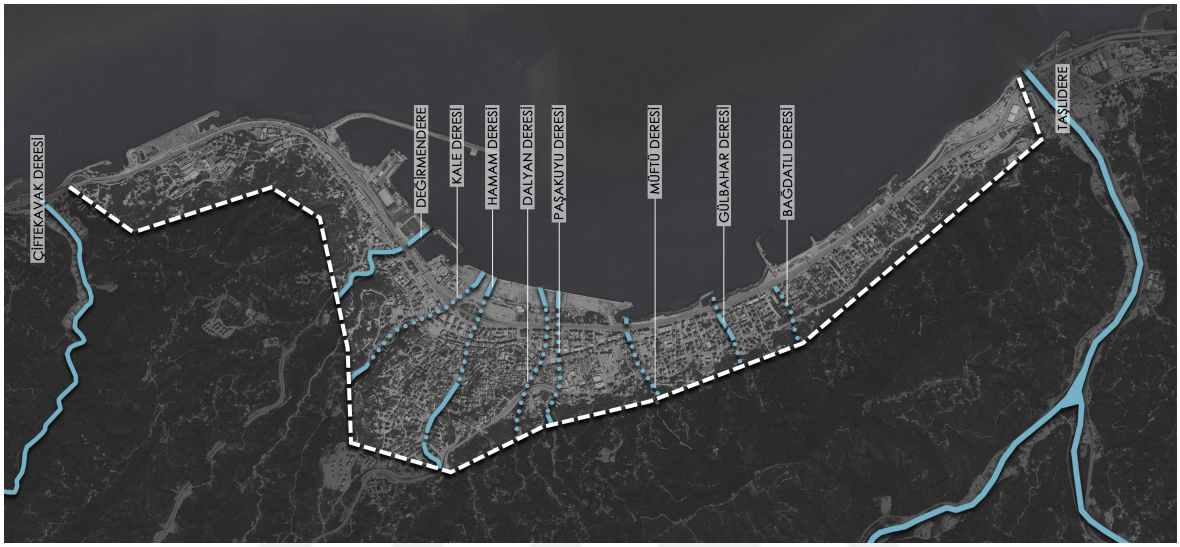

Şekil 5. Günümüzde Rize şehir merkezinde bulunan akarsular (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Dağlar, tepeler ve vadiler Rize'de başlıca görülen yer şekilleri olmakla beraber delta, falez, taraça ve kıyı kesimlerinde dalgaların aşındırması sonucu oluşan düzlüklerden meydana gelen abrazyon platformu (İnandık, 1971) da Rize coğrafyasında görülür. Fakat engebeli bir yapıya sahip olan Rize şehrinde düz alan kazanmak amacıyla 1960 yılında başlanan ve günümüzde de devam eden deniz doldurma faaliyetleri sonucu Rize doğal sahil görünümünü yitirmiştir (Şekil 6). Bunun sonucu olarak kıyılarda bulunan falezler ya yok olmuş ya da denize olan kıyısını kaybederek şehrin iç kısımlarında kalmıştır Rize şehir merkezinde bulunan abrazyon platformları ise yok olmuştur.

a b

Şekil 6. a. Dolgu faaliyetleri öncesi Rize sahillerinin doğal yapısı (Recep Koyuncu arşivi), b. 2023 yılında devam eden dolgu faaliyetleri (yazar arşivi)

Rize şehri Doğu Karadeniz bölgesinde yer almasına rağmen iklim özellikleri bakımından Karadeniz kıyı kuşağından çok farklı bir konuma sahiptir (Polat & Sunkar, 2017). Rize hem çevresindeki illerden hem de Türkiye genelinden farklı bir iklime sahip olması dolayısıyla mikroklima teşkil etmektedir (Karaahmetoğlu, 1967).Yıllık ortalama yağış miktarı 2254.4 mm olan Rize (Polat & Sunkar, 2017) bütün yıl yağış alır (Güngördü, 2017) ve bu özelliği ile Türkiye'nin en çok yağış alan şehridir (Karaahmetoğlu, 1967). Meteorolojik verilere göre Rize'de yıllık ortalama sıcaklık 14.3ºC'dir (Polat & Sunkar, 2017). Rize ve çevresinde 1970-2014 yılları arasında ölçülen aylık sıcaklık ortalamalarının hiçbirinde sıcaklık eksi değerlere düşmemiştir. (Polat & Sunkar, 2017). Son elli yılda Rize'de en sıcak ay temmuz ayı iken sen soğuk ayın ocak ayı olduğu tespit edilmiştir (URL-1, 2023). Rüzgâr esme sayılarına göre Rize'de hâkim rüzgâr yönü güneybatıdır (Polat & Sunkar, 2017). Rize'de hâkim rüzgâr yönün güneybatı olması, yerleşmenin kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan sırtlar arasında kurulmasına bağlıdır (Polat & Sunkar, 2017). Güneşlenme süresi, sıcaklık ve yağış şartları düşünüldüğünde sisli ve bulutlu gün sayısı yıllık ortalama 307.6 günü bulmaktadır (Polat & Sunkar, 2017).Rize'de en uzun güneşlenme süresi mayıs ayında 5.42 saat, haziran ayında 6.37 saat, temmuz ayında ise 5.19 saat olarak ölçülmüştür. En kısa güneşlenme süreleri ise ilkbahar, sonbahar ve kış aylarına tekabül etmektedir (Polat & Sunkar, 2017). Rize ve çevresinde sıcaklık ve buharlaşmaya bağlı olarak nispi nem değerlerinde, yıl boyunca yüksek ve kararlı bir gidiş görülmektedir. Rize'de yıllık ortalama nispi nem %80 gibi çok yüksek bir değer göstermektedir (Polat & Sunkar, 2017). Yılın her dönemi toprakta birikmiş su ve hatta sonbahar ve kış aylarında su fazlası bulunmaktadır. Dolayısıyla Toprakta su noksanı söz

konusu değildir. Toprak sürekli suya doygun olduğundan doğal olarak yüzeysel akış da fazladır (Aslan & Arıkan, 2021). Bu durum Rize'de sel, taşkın ve heyelan olaylarının sıkça görülmesinin başlıca nedenlerinden biridir. Yıllık ortalama sıcaklık 14 °C civarında seyrettiğinden buharlaşmanın da oldukça düşük olması suyun toprakta tutulmasını daimî hâle getirmektedir (Aslan & Arıkan, 2021). Rize ikliminin yıl boyunca istikrarlı denebilecek gidişi ve denizelliğin de etkisi neticesinde toprak daima nemli ve bitki örtüsü her mevsim gür ve yeşildir (Aslan & Arıkan, 2021). Sahip olduğu bol yağışlı, ılıman iklimi Türkiye'deki tek ladin ormanlarının Rize şehrinde yer almasını sağlamıştır (Aslan & Arıkan, 2021).

1.6.1. Tarımsal Faaliyetler

Günümüzde Rize'de büyük çoğunluğu engebeli bir topoğrafyada yer alan tarım arazilerinin neredeyse tamamında yüksek eğime sahip arazilerde bile yetiştirilmesi mümkün olan çay tarımı yapılmaktadır. Ancak geçmişten günümüze Rize'deki tarımsal faaliyetler incelendiğinde Rize şehrinde günümüzde de üretilen ya da artık üretimi olmayan pek çok farklı tarımsal ürünün yetiştirildiği görülmektedir (Şekil 7).

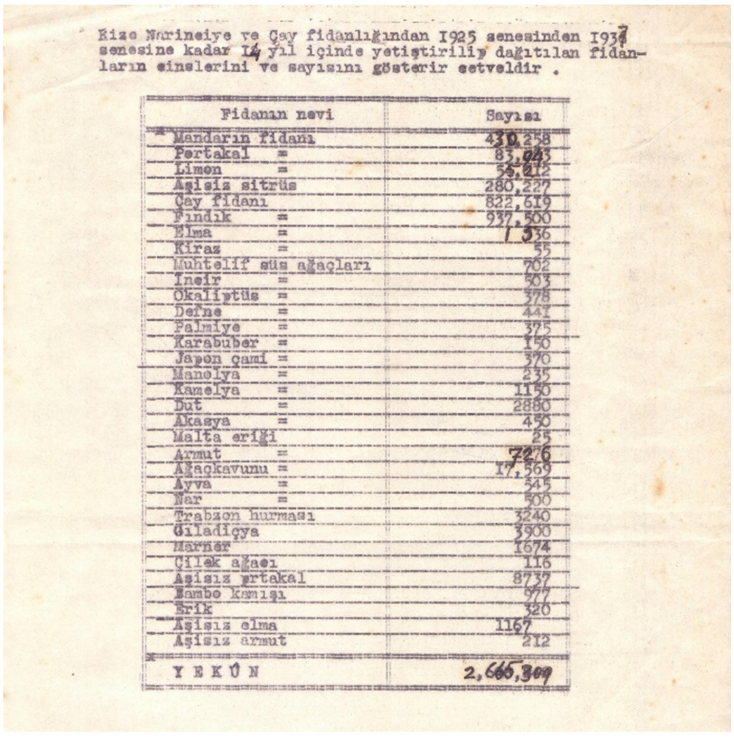

Rize Nurineiye ve Çay fidanlığından 1925 senesinden 1937 senesine kadar 14 yıl içinde yetiştirilip dağıtılan fidanların cinslerini ve sayısını gösterir cetveldir.

Fidanın nevi	Sayısı
Mandarin fidanı	430,258
Portakal =	83,043
Limon =	52,215
Aşısız sitrüs	280,227
Çay fidanı	822,619
Fındık =	937,500
Elma =	1,536
Kiraz =	55
Muhtelif süs ağaçları	702
İncir =	503
Okaliptüs =	378
Defne =	447
Palmiye =	375
Karabuber =	150
Japon çamı =	370
Manolya =	235
Kamelya =	1150
Dut =	2880
Akasya =	450
Malta eriği	85
Armut =	7276
Ağaçkavunu =	17,569
Ayva =	345
Nar =	500
Trabzon hurması	3240
Giladiçya	3900
Mahner	2674
Çilek ağacı	116
Aşısız portakal	8737
Bambo kamışı	977
Erik	320
Aşısız elma	1167
Aşısız armut	212
YEKÛN	2,665,309

Şekil 7. 1925 yılından 1937 yılına kadar Rize'de yetiştirilip dağıtılan fidanların cinsleri ve sayısı (Recep Koyuncu arşivi)

Çay tarımından önce sahil kuşağının başta gelen ürünü olan ve Rize halkı ve hayvanları için temel besin maddesi olan mısır (Güngördü, 2017), narenciye, elma armut, erik, kiraz gibi meyveler ve sebzeler; çay tarımının başlamasının ardından üretimi azalsa da günümüzde hala Rize'de üretilen tarım ürünleri arasında gösterilebilir. Bu ürünlerin dışında Antik Çağdan beri yetiştirildiği bilinen ve Rize şehrine adını verdiği düşünülen pirinç, Rize dokumalarında kullanılan keten ve kenevir bitkileri (Taymas, 1950), fındık (Koch, 1846) ve ceviz (Taymas, 1950) Rize'de günümüzde artık üretilmeyen ya da çok sınırlı miktarda üretilen tarımsal ürünler olarak gösterilebilir. 1924 yılında Rize'de çay tarımının denemeleri yapılmış (DBTDA, 571. 35801-141217-90), 1940'a kadar uzanan dönemde çay ziraat alanları yayılmıştır. 1940'larda şehirde ilk çay atölyesi kurulmuş, 1947 yılında ise ilk çay fabrikası açılmıştır (BCA, 30-18-1-2. 109-66-15). Çayın ekonomik olarak yüksek gelir getirdiği görülünce en verimli tarım bahçelerinde çay dikilmeye başlanmıştır. (Güngördü, 2017). Bunun sonucu olarak Rize'de çay bahçeleri hızla artarken diğer birçok tarım ürünü tarihe karışmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Rize şehrinde elleriyle çay toplayan kadınlar (Recep Koyuncu arşivi)

Günümüzde çay, Rize halkının büyük bölümünün geçimini sağlaması ve Rize şehrinin kalkınması açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim günümüzde çay bitkisi, Rize şehri için sembolik bir değer taşımaktadır. Üretiminin yapılması dışında, bu sembolik değeri nedeniyle çay ile ilgili figürler Rize'deki mimari yapılarda, heykel yapılarında, park ve bahçe düzenlemelerinde çokça kullanılmaktadır.

1.7. Rize İsminin Kökeni

Rize ismi tarihte ilk kez MS 131 yılında Arrianus'un "Karadeniz Seyahati" adlı eserinde "Rhizios" adında bir ırmak olarak geçmiştir. Ophis (Of) ve Athenai (Pazar) arasında kalan Rhizios ırmağının günümüzde Rize şehir merkezine denk geldiği bilinmektedir. Rize'yi 150 yılında Ptolemaeus Rizous, 550 yılında Procopius "Rhizaeum" ismiyle anmıştır. Osmanlı fethinin ardından Rize günümüzdeki şekliyle bir kaza olarak anılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de Rize olarak adlandırılan şehir 1935 yılında Artvin'in bazı ilçeleri ile birleşerek Çoruh adını almış fakat 1936 yılında Çoruh vilayeti yeniden Rize ve Artvin olarak bölünmüş, bölge yeniden Rize olarak anılmaya başlanmıştır (Rize Gazetesi, 25 Mayıs 1933; Rize Gazetesi, 25 İkincikanun 1936).

MS 131 yılında Arrianus'un eseri göz önünde bulundurulduğunda Rize isminin Antik Dönem'den beri var olan bir isim olduğu bilinmektedir. Günümüzde Rize isminin kökeni hakkında ise farklı görüşler bulunmaktadır.

Bu görüşlerden yaygın olanlarından biri, kimilerine göre Grekçe, kimilerine göre Farsça olan Rıza kelimesinin bir şeyin eteği veya kökü anlamına geldiği, Rize'nin de dağ eteğinde kurulmuş olması dolayısıyla bu kelimeden türediğidir (Ak, 2000).

Bu konuda en güçlü görüş ise geçmişte Rhizios (Kale) Deresinde pirinç ekildiği, Grekçe Rizi olarak yazılan Pirinç kelimesinin önce dereye daha sonra şehre ismini verdiğidir (Bijişkyan, 1969; 1888 T.V.S.; Şevket, 2001). Nitekim Rize isminden ilk defa bahseden Arrianus da Rhizios'u bir şehri değil bir ırmağı tanımlamak için kullanmıştır.

Ayrıca antik kaynaklar incelendiğinde, dünyadaki farklı Grek coğrafyalarında da Rize ismine benzer isimlerin geçtiği görülür. Scylax'ın MÖ 350 yılında yazdığı Periplus adlı eserinde Rhizios ve Rizous, Strabon'un MÖ 1. ve MS 1. yüzyıllar arasında yazdığı "Geography" adlı eserinde Rhizios, Stephanus of Byzantium'un (Bizanslı Stephanus) MÖ 1 yılında yazdığı "Ethnica" adlı eserinde "Rhizis" ve "Rhizous", Pliny the Elder'ın (Yaşlı Plinius) (2024) MÖ 1 yılında yazdığı Natural History adlı eserinde Rhizios isimleri buna örnek olarak verilebilir. Fakat bu eserler incelendiğinde bahsedilen bölgelerin günümüz Rize'si ile ilgisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda bu yerlerin de ismini bir tarım ürünü olan pirinçten almış olabileceği yorumu yapılabilir.

1.8. Roma Dönemi'ne Kadar Rize

1.8.1. İlk Medeniyetler

Doğu Karadeniz; coğrafi konum itibariyle güneyde Doğu Anadolu, kuzeyde Karadeniz, kuzeydoğuda Kafkasya ve güneybatıda Anadolu bozkırları arasında kalan bir orta bölge durumundadır. Bu bölge su kaynaklarının çokluğu, tabii kaya sığınaklarının varlığı, çayır ve ormanlık alanları ve özellikle zengin av hayvanlarının bolluğu sayesinde tarih öncesi çağlarda yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bütün elverişli özelliklere sahiptir (Ünsal, 2006). Nitekim Rize'nin Çamlıhemşin ilçesinin Dikkaya köyünde 1999 yılında yapılan çalışmayla ortaya çıkarıldığı belirtilen 4 adet tunç balta, küp parçaları, vazo, madenden yapılmış gem, mızrak ucu, kama ya da kısa kılıç, aslan heykelciği gibi buluntuların bölgedeki insan yerleşiminin Prehistorik Çağ'a kadar uzanabileceğini göstermektedir (Özkan & Çakır, 2000).

Çamlıhemşin ilçesinde yapılan bu çalışma haricinde Rize şehir merkezinde bugüne kadar hiçbir arkeolojik çalışmanın yapılmaması ve Rize'nin isminin geçtiği en eski yazılı kaynakların MS 131 yılında (Arrianus, 2005) başlaması sebebiyle ilk çağın erken dönemlerinde Rize'de bulunan medeniyetlere ilişkin kesin yargılarda bulunmak doğru değildir. Bu dönemlerde Rize'ye hakim olan medeniyetleri tespit etmek, Anadolu ve Kafkas coğrafyalarındaki diğer medeniyetlerin ulaştığı sınırları inceleyerek tahmin yürütmekle mümkün olmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9. Geçmişten günümüze Rize şehrine hâkim olduğu anlaşılan medeniyetler

MÖ 3000 ile 2000 yılları arasında Doğu Anadolu'da en belirgin yeri işgal eden Hurilerin Doğu Karadeniz'e indiği bilindiğine göre bu dönemde Rize şehrinin de Hurri Devleti'nin sınırları içerisinde olması gerektiği tarihçiler tarafından ifade edilmektedir (Aksu, 1968; Arıcı, 1999). I. Şuppiluliuma Dönemi'nde (MÖ 14. yüzyıl) ise Hititler Hurrileri yenerek Anadolu'ya tam anlamıyla hâkim olmuş, sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletmişlerdir (Arıcı, 1999; Ak, 2000). Nitekim bu dönemde de Rize şehrinin Hitit hâkimiyeti altında olduğu söylenebilir. Fakat Hititler'in burada kalıcı bir denetim sağlayamadıkları bilinmektedir (Bay, 2023). Hititlerin ardından Anadolu'da, MÖ 1200 civarında batıdan gelerek İç Anadolu'ya hâkim olan Frigyalılar görülür (Arıcı, 1999). Fakat Frigyalılar'ın Doğu Karadeniz'e yayıldıkları konusunda net bir bilgi yoktur. Bu dönemde Rize Kolhis olarak anılan bölgenin sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 10).

a b

Şekil 10. a. Antik Dönem'de Doğu Karadeniz ve Kafkaslar (Mercator,1579) b. Antik Dönem'de Doğu Karadeniz ve Kafkaslar (Herodotos, 1973)

Nitekim Rize'de bulunan tunç baltaların Karadeniz'in Doğu kıyılarındaki Gürcistan bölgesinde bulunan baltalar ile benzerlik göstermesi bölgede Kolhların yaşamış olabileceğini göstermektedir. MÖ 7. yüzyıldan sonra Rize'yi de içine alan Doğu Karadeniz bölgesinde, Türk kavimler olduğu düşünülen önce Kimmerler ve ardından İskitlerin bir süre yaşadığı tarihçiler tarafından yaygın olarak kabul edilmektedir (Taner & Taner, 1947, Aksu, 1968; Arıcı, 1999; Tellioğlu, 2007;). İlk olarak Kimmerlerin Doğu Karadeniz'de yaşadığı fakat burada uzun süre kalmadığı ve Rusya bozkırlarından inen İskitlere yerlerini terk edip göç etmek zorunda kaldıkları düşünülmektedir (Aksu, 1968; Tellioğlu, 2007).

Tüm bunların yanında, Rize ismi tarihi kaynaklarda MS 131 yılından sonra geçmeye başladığından dolayı (Arrianus, 2005), bu tarihten önceki Rize tarihinin karanlıkta kaldığı

söylenebilir. Dolayısıyla bu tarihten önce Rize şehrine hakim olan medeniyetler hakkında verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşmak daha doğru olacaktır. Özelikle Rize şehrinin coğrafyası gereği denize paralel yüksek sıra dağlar ile çevrelenmiş son derece engebeli olan yapısı güney medeniyetler ile olan ilişkisini sınırlamıştır. Bu sebeple antik çağın erken dönemlerinde Rize şehrinin büyük medeniyetlerden bağımsız halklar tarafından yönetilmesi yüksek ihtimaldir. İç Anadolu bölgesinin büyük devletlerin hâkimiyeti altında kaldığı bu dönemlerde Rize civarında Bekheiresler, Kolhlar gibi yerel halkların yaşadığı bilinmektedir (Bay, 2023). Anadolu devletleri, ulaşım zorlukları nedeniyle Rize civarına yerleşmemiş olmalıdır.

1.8.2. Kolonileşme Dönemi

Rize şehrinin Fener Burnu'nun doğusunda doğal bir koy oluşturarak bölgeyi Karadeniz'in sert kuzeybatı rüzgârlarına karşı güvenli bir hale getirmesi burayı denizcilikte gelişmiş medeniyetler tarafından cazip hale getirmiş olmalıdır. MÖ 8. yüzyıla gelindiğinde Karadeniz kıyılarında Helen ticaret kolonilerinin kurulmaya başlandığı düşünülmektedir. Arkeolojik kanıtlarının azlığı nedeniyle Karadeniz'deki ilk Helen yerleşiminin tarihine dair araştırmacılar tarafından farklı değerlendirmeler yapılmaktadır (Drews & Çapar, 1991).

Tarihçiler Helen kolonizasyonunun öncesinde bölgede İyonlar, Dorlar ve Fenikelilerin de birçok koloni kurduklarını belirtir (Ak, 2000). Fakat Karadeniz'deki en geniş kapsamlı kolonizasyon faaliyetleri Miletoslular tarafından MÖ 7. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanmıştır ve Miletosluları Megaralılar, Phokailalılar ve Khioslular izlemiştir (Dizdar, 2019). MÖ 650-550 yılları arasında Miletoslular'ın Karadeniz kıyılarında yüze yakın koloni kurdukları bilinmektedir. Bu yerleşimlerin en büyüğü Sinope olup, daha sonraki dönemlerde günümüz Gürcistan'ında yer alan Kolkhis'e kadar birçok bölgeye hâkim noktaya gelmiştir. (Kızgut, 2016).

Xenophon'un (2024), Sinope'ye bağlı bir koloni olduğunu belirttiği Trapezus (Trabzon), en erken kurulan Miletos kolonilerinden olup MÖ 756 yılında burada kolonizasyon faaliyetleri başlamıştır (Ak, 2000). Bu dönemde Rize'nin yerleşim yeri olarak varlığından bahsetmek mümkün olmasa da bazı tarihçiler bu dönemde Rize'nin küçük bir Pazar ve liman yeri olabileceğini belirtmiştir (Karpuz, 1993).

Kimi tarihçiler ise MÖ 8. yüzyılın ortasında 50 yıllık bir süre için Karadeniz'in kuzeyinde yaşadığı düşünülen Kimmerlerin Helen kolonicileri ortadan kaldırıldığını, daha

sonraki dönemlerde Kimmerlerin yerini alan İskitlerin ise Helen kolonist ve tüccarlara dostane davrandığını ileri sürmüştür (Bilgin, 2010). Helen kolonizasyon faaliyetlerinin MÖ 5. yüzyıla kadar Karadeniz kıyılarında sürdüğü bilinmektedir (Ak, 2000).

1.8.3. Med-Pers Hâkimiyeti

MÖ 7. yüzyıl sonlarında tarihleri arasında Media devletini kuran Medler ilerleyen dönemlerde tüm Anadolu'yu topraklarına katmışlardır (Choubineh, 2024). Doğu Karadeniz'e hâkim olduğu bilinen Medlerin Helen kolonizasyonuyla aynı döneme denk gelmesi, Med Dönemi'nde Helen kolonistlerin Karadeniz'in kuzeyinde yaşadığını gösterir. Medlerin ardından Persler, MÖ 555 yılında Medlerin varlığına son vermiş, Medlerin işgal ettiği topraklara sahip olmuşlardır (Karatekir, 2016). MÖ 547 yılından sonra tüm Anadolu ve Rize şehrinin de içerisinde bulunduğu Doğu Karadeniz bölgesi Perslerin yönetimi altına girmiştir (Karpuz, 1993). MÖ 522-486 yılları arasında Pers Hükümdarı I. Darius (Dara) döneminde ülkenin siyasi olarak satraplık olarak adlandırılan birimlere ayrılarak yönetildiği bilinmektedir (URL-3, 2024). Bu dönemde Doğu Karadeniz bölgesi Pont satraplığına bağlı olmuştur (Karpuz, 1993). Med Dönemi'nde olduğu gibi Pers Dönemi'nde de Doğu Karadeniz'deki kıyı şehirlerinde Helen Kolonilerinin varlığı görülmektedir. Bu durum Helen kolonilerinin Perslerin yönetimi altında olduğu topraklarda yaşamalarına rağmen Perslere karşı bağımsız olduklarının da bir göstergesidir (Ak, 2000). Pers Dönemi'nde Karadeniz Kıyılarında Helen Kolonicilerin haricinde bölgede yerli halkların varlığı sürmektedir Scylax MÖ 359 yılına ait "Periplus" adlı eserinden *Rize* bölgesinde Bechireler olmak üzere doğuya doğru Ekekheirieler, Byzerler ve Kolhların yer aldığı bilinmektedir (Pseudo Scylax, 2024). Doğu Karadeniz'deki Pers hâkimiyeti, M.Ö. 334 yılında başlayan İskender'in doğu seferine kadar devam etmiştir.

1.8.4. İskender Seferi

MÖ 4. yüzyıla kadar Anadolu genelinde Pers İmparatorluğu hüküm sürmektedir. MÖ 4. yüzyılda ise Makedonya kralı İskender Yunanistan coğrafyasında güçlenerek büyük bir ordu toplamış doğuya yapacağı sefer doğrultusunda Persler ile karşı karşıya gelmiştir (Diodorus Siculus, 2024). İskender'in Makedonya İmparatorluğu ile Persler arasında girilen savaşı İskender kazanmış, ilerleyen dönemlerde güneye inerek sınırlarını Anadolu,

Orta Asya, Kuzey Afrika bölgelerine kadar genişletmiş ve Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Hindistan seferi sırasında ise ölmüştür. Bu süreçte İskender'in hiçbir zaman Doğu Karadeniz ya da Kafkasya coğrafyaların sefer düzenlemediği bilinmektedir (Şekil 11). İskender'in seferleri sürecinde Doğu Karadeniz Bölgesinin Anadolu'da bulunan devletlerden bağımsız medeniyetler tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır.

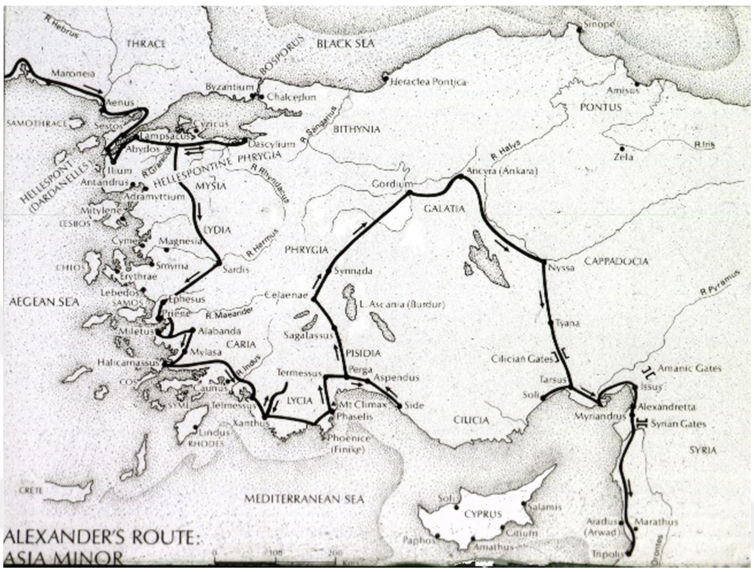

Şekil 11. Büyük İskender'in sefer rotası (URL-4, 2024)

Makedon İmparatorluğu sahip olduğu Anadolu topraklarına da kalıcı olarak yerleşmemiştir. İskender'in Anadolu Coğrafyasına hâkim olan Persleri yenmesi ve ardından Makedonların bu topraklardan çekilmesi bölgede siyasi bir boşluğa sebep olmuştur. Fethin ardından İskender'in fethettiği bölgelerde batıdan doğuya doğru Bergama, Bitinya, Galatya, Kapadokya ve Ermenia ve Pontus olmak üzere birçok krallık ortaya çıkmıştır (Ak, 2000). Rize ve çevresi de Pontus Krallığı sınırları içerisinde yer almaktadır.

1.8.5. Pontus Krallığı Dönemi

Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan devletlerden biri de Pontus Krallığıdır. "Pontus" kelimesinin Yunanca deniz anlamına geldiği bilinmektedir. Apollodorus'un (2024), MÖ 2. Yüzyıla ait "Library" eserinden Pontus kelimesinin kökeninin Yunan Mitolojisin'ndeki deniz tanrısı olan Pontus'tan geldiği anlaşılmaktadır. Pontus bölgesi tarih boyunca Sinop'tan Gürcistan topraklarına kadarki bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır.

M.Ö. 300'lerde I. Mithridates bağımsızlığını ilan etmiş ve Pontus Krallığını kurmuş, Anadolu'nun içlerine doğru genişleyemeyeceğini anlayınca Karadeniz sahili boyunca ilerlemeye başlamıştır (RİKVTM, 2014). Pontus Krallığı en geniş sınırlara ulaştığı dönemini VI. Mithridates döneminde yaşamıştır. Appian (2024), MS 2. yüzyılda kaleme aldığı "Mithridatic Wars" adlı eserinde VI. Mithridates'in; Karadeniz'in doğusunda savaşçı bir halk olan Kolhislilerin, Karadenize' komşu Yunanlıların ve onların ötesindeki barbar kavimlerin bölgelerini topraklarına kattığı geniş bir coğrafyaya hâkim olduğunu belirtmektedir. Bu döneme kadar Rize, Kolhis olarak anılan bölgenin içinde yer alan ve bağımsız yerli halkların yaşadığı bir yerdir (RİKVTM, 2014). Dolayısıyla VI. Mithridates'in fethiyle birlikte Rize Pontus Krallığı hâkimiyetine girmiştir. İlerleyen dönemlerde Rize'nin Pontus ve Kolhis bölgelerine dahil olma durumu aynı kalmayıp değişiklik göstermiş, bu sınırın tespiti tarihçiler tarafından zor ve tartışmalı bir konu olarak değerlendirilmiştir (Kızgut, 2016).

MÖ 1 yılına ait Strabon, Coğrafya adlı eserinde Trapezus'un (Trabzon) ardından Kolhis'in bulunduğunu ve bu sınırda Zygopolis (Zigana) adında bir yerleşim yeri olduğunu belirtmiştir. Bu durumda günümüz Zigana bölgesinin Pontus bölgesini Kolhis bölgesinden ayırdığı yorumu yapılabilir. Bu durumda bahsedilen dönemde Rize'nin Pontus Krallığına değil Kolhis Krallığına bağlı olduğu söylenebilir. Fakat MS 131 yılında Arrianus, günümüzde Gürcistan'ın Batum şehrinde bulunan Gonio bölgesinde yer alan Apsarus'un Pontus'un sonu olduğunu tahmin ettiğini belirtmiştir (Arrianus, 2005). Sonuç olarak Rize'nin Pontus ve Kolhis Krallıklarının sınırına yakın bir bölgede yaşadığı ve farklı dönemlerde farklı krallıklar tarafından yönetildiği söylenebilir. Antik Dönem'de ulaşım imkânları düşünüldüğünde Antik Dönem tarihçilerinin ülke sınırlarıyla ilgili verdiği bilgilerde hata olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Pontus Krallığı, VI. Mithridates Dönemi'nde Roma ile politik çıkarlarının çatışması sonucu savaşa başlamıştır (Appian, 2024). MÖ 64 yılına gelindiğinde Roma imparatoru Pompeius'un VI. Mithridatis'i mağlup etmesiyle Doğu Karadeniz Roma hâkimiyetine geçmiştir (Karpuz, 1993).

1.9. Roma Dönemi'nde Rize

1.9.1. Roma İmparatorluğu Dönemi

MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu Anadolu'da yayılmaya başlamıştır. MÖ 63 yılında Roma imparatoru Pompeius'un Pontus Kralı VI. Mithridates'i mağlup etmesiyle Doğu Karadeniz Bölgesi Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir (Karpuz, 1993). Tarih boyunca Rize ve çevresinde imparatorlukların altında bağımsız krallıkların ve halkların yaşadıkları bilinmektedir. Roma Dönemi'nde de bu bölgede Roma egemenliği altında bağımsız yaşayan yerli halklar bulunmaktadır. M.Ö. 39 yılında Rize'nin de içerisinde yer aldığı Trabzon ve çevresi İran'ın kuzeyinde yer alan Partlar ile Roma İmparatorluğu arasında yarı bağımsız bir tampon bölge olma niteliği taşımıştır.

MS 63 yılına gelindiğinde İmparator Nero Dönemi'nde tüm bölgede Roma idaresi kurulmuştur. 98-118 yılları arası İmparator Traianus Dönemi'nde ülkenin doğusundaki toprakların koruma altına alınabilmesi için Satala (Kelkit-Sadak köyü), Apsaros (Çoruh Nehri ağzındaki tarihi Gönye Kalesi) ve Phasis (Rion Nehri ağzındaki Poti Kalesi) gibi yerlerde önemli Roma garnizonları kurulmuştur (Karpuz, 1993). MS 131 Yılında "Karadeniz Seyahati" adlı eserinde Arrianus, Ophis'in (Of) Hyssus (Sürmene) limanından en fazla 90 stadia (yaklaşık 16,6 km) uzaklıkta olduğunu ve bu yerin Kolhis ülkesini Roma Capadocia'sından ayırdığını belirtmiştir (Arrianus, 2005). Bu durumda belirtilen tarihler içerisinde Rize'nin genel kanının aksine Trabzon'a bağlı olmayıp Kolhis bölgesi içinde Roma İmparatorluğuna bağlı bir yerleşim yeri olduğu yorumu yapılabilir. Yine de Trabzon bölgesi ve Kolhis bölgesi arasında bir sınır yerleşim yeri olan Rize şehri her iki medeniyetten de etkilenmiştir. Bu dönemde merkezi Gürcistan olan tüm Kolhis bölgesinin de Roma İmparatorluğunun çatısı altında varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Tarih boyunca Kolhis ismiyle anılan bu bölge Roma egemenliğinin yaşandığı dönemde artık yavaş yavaş, Lazi Bölgesi ya da Lazika Krallığı olarak anılmaya başlanmıştır (Kızgut, 2016). Bu dönemde Rize'nin yine Lazika sınırları içerisinde Roma İmparatorluğuna bağlı bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Ptolemaeus 150 yılında kaleme aldığı seyahatnamede Opious'tan (Of) sonra Rizous limanı bulunduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Rize'nin bir liman şehri olduğu bilinmektedir. Yine aynı eserden Rize ve çevresinin Roman'ın Kapadokya bölgesinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Ptolemaeus, 2024). Roma'nın Doğu Karadeniz'e egemen olduğu ilk dönemde Kapadokya eyaletine bağlı olan Rize ve Trabzon çevresi daha sonra Pontus Polemaniacus eyaletine katılmıştır (Aktaş,

2007). İmparatorluğun ilerleyen dönemlerinde Rize'nin batı kısmı Trabzon'un da yer aldığı Pontus Polemaniaus eyaletine, doğu kısmı ve Artvin şehri ise Lazika Eyaleti veya Lazika Krallığına bağlı bulunmuştur (Ak, 2000)

Roma Dönemi'nde Rize'nin Roma-Pers sınırına yakın ve stratejik bir konumda olması sebebiyle imparator Justinianus'un burayı özenle imar ettirdiği bilinmektedir (Procopius, 2004). Bu özelliğiyle Rize, Roma İmparatorluğu için önemli bir nokta haline gelmiştir. Askeri bir merkez olarak öne çıkan Rize'de Roma Dönemi'nde bir süvari bölüğünün konumlandırıldığı bilinmektedir (Ak, 2000).

Hristiyanlığı yayma faaliyetlerinin sürdürüldüğü 4. yüzyılda Aziz Orientus'un Rize'de bulunduğu ve ilerleyen dönemlerde Aziz Orentius'a ithafen Aya Randos adıyla anılan manastırın inşa edildiği bilinmektedir.

1.9.2. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu Dönemi

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında e Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye bölündüğü kabul edilmektedir (Dijkstra vd., 2015). Bu bölünmenin ardından Rize'nin de içerisinde bulunduğu Anadolu coğrafyası Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında kalmıştır. 5. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İran sınırına kadar bütün doğu, Helen kültürü etkisi altında kalmıştır. Bu dönem Tüm Anadolu gibi Rize'nin batı kısmında Helence konuşulurken Rize'nin doğusunda kalan bölgelerde Anadolu'nun genelinden farklı olarak Lazca ve Gürcüce varlığını sürdürmüştür (Ak, 2000). 611-641 yılları arası Bizans İmparatoru Herakliyus Dönemi'nde Theme'ler sistemi kurulmuştur. Theme, kolordu gücünde bir kuvvetin yönetebileceği bir genişliği ifade etmektedir. Başlangıçta bütün ülkede 3 thema varken; daha sonra sayıları çoğalarak 38'e ulaşmıştır (Ak, 2000). Doğu Roma'da siyasi olarak yönetim birimleri yukarıdan aşağıya doğru imparatorluk, theme, tourma, bandon, kome şeklinde sıralanmaktadır (Shepard, 2008). Bu dönemde Rize'de bandon olarak yönetilmiştir (Bryer & Winfield, 2020). Doğu Roma Dönemi'nde Rize bandonunda bir kilisenin inşa edildiği bilinmektedir. Bölgede Hristiyanlığı yaymaya gelen ve amaçlarını gerçekleştirirken öldürülen ve ardından I. Justinianus tarafından aziz mertebesine yükseltilen yedi şehitten biri olan Aziz Orentius'un ismi bu kiliseye verilmiştir (URL-5, 2024). Rhizaion kilise idari bölgesi, 715-730 yılları arasında idari bölge bağımsız başpiskoposluk düzeyine çıkartılmış; 921-923 yılında veya daha geç bir tarihte yeniden isimlendirilmiştir. Fakat 980 senesinde bir kez daha Neokaiseareia'nın piskopos

yardımcılığına indirilmiş, 1142-1143 yılları arasında metropolitlik statüsüne yükselene kadar bu şekilde kalmıştır (Bryer & Winfield, 2020). Roma İmparatorluğu tarih boyunca güneyde İran devletleriyle ardından da Müslümanlarla savaşmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ile Müslümanlarla yapılan savaşlar sonucu devletin giderleri artırınca, savaş giderlerini karşılayabilmek için çitçilerden alınan vergilere zam yapılmıştır (Ak, 2000) Başlangıcında köylüler, tüccarlar bağımsız hareket edebiliyorken. Artan vergiler sonucu köylüler vergilerini verebilmek için topraklarını satarak toprak ağalarına sığınmaya başlamışlardır. Bu durum Doğu Roma'da eski toprak düzeni giderek bozmuştur (Ak, 2000).

1071 yılına gelindiğinde Alparslan komutasındaki Selçuklular ile Diogenes komutasındaki Doğu Roma arasında Malazgirt savaşı baş göstermiştir. Savaş sonucunda Doğu Roma'ya karşı galip gelen Türkler Anadolu'ya girmiştir (Demir, 2017). Melikşah Dönemi'nde ise Selçuklular Rize'nin çevresini de dâhil olmak üzere tüm Kafkas coğrafyasını topraklarına katmıştır (Sevim, 2005). İlerleyen dönemlerde Melikşah'ın Karadeniz üzerinde baskısını arttırdığı bilinmektedir. Bu dönemlerde Rize ve Trabzon şehirlerinin kısa süre de olsa Selçuklu hâkimiyetine geçtiği düşünülse de bu bölgelerde Türklerin ilerleyen dönemlerde kalıcı olmadığı görülmektedir (Aksu, 1968). Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ardından gelen Anadolu Selçukluları devrinde bu bölgeler kesin olarak Bizans hâkimiyetine girmiştir (Aksu, 1968).

1.10. Komnenos Hanedanlığı (Trabzon İmparatorluğu) Dönemi'nde Rize

13. yüzyılın başında Avrupalı Latinler tarafından İstanbul'a düzenlenen IV. Haçlı Seferinin, Rize tarihi üzerine dolaylı etkileri olmuştur. Bu sebeple bu dönemdeki Rize tarihini açıklamak için öncelikle IV. Haçlı Seferinden ve bu sefer sonucu Trabzon'da kurulan Komnenos Hanedanlığından bahsetmek gereklidir. 13. yüzyılın başında Haçlılar düzenledikleri seferle İstanbul'u ele geçirmiş ve Doğu Roma İmparatorluğu İstanbul'daki hâkimiyetini yeniden kazanıncaya kadar imparatorluk, Latin İmparatorluğuna dönüşmüştür (Akdemirel, 2020). Latin işgali sonucunda İstanbul'u terk etmek zorunda kalan bazı Bizans soyluları, Latinler tarafından henüz ele geçirilmemiş bölgelere kaçarak yerel halkın da desteğiyle buralarda yeni devletler kurmuşlar ve kendilerini Doğu Roma İmparatorluğunun varisi olarak görmüşlerdir (Ak, 2000). Rize şehrini doğrudan ilgilendiren Komnenos

Devleti haricinde kurulan diğer devletler I. Theodoros Laskariz tarafından İznik'te ve Mikhail Dukas tarafından Epir'de kurulmuştur (Ak, 2000).

1204 yılına gelindiğinde Alexios Komnenos, Gürcü kraliçesi Thammar'ın desteği ile Trabzon şehri merkez olmak üzere Rize ve çevresini sınırları içerisine alarak Komnenos Hanedanlığını kurmuştur (Ak, 2000). Alexios Komnenos ile kardeşi David, hükümdarlık dönemlerinde kıyı boyunca batıya ilerleyerek Sinop'u, Paphlagonia kıyılarını (kuzey Anadolu), Herakleia Pontika'yı (Karadeniz Ereğlisi) almış, Theodoros Laskaris yönetimindeki Nikaia (İznik) devletine komşu olmuştur (Umar, 2000). Böylece Komnenos Hanedanlığı sınırları başlangıçta Çoruh ağzından Sinop'a kadar uzanmış, ileriki dönemlerde ise küçülerek Giresun'dan Çoruh'a kadar küçük bir bölgeyi kapsamıştır (Ak, 2000). Dolayısıyla kuruluş döneminden Osmanlı fethine kadarki sürece kadar Rize şehrinin Komnenos Hanedanlığı içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bu dönemde Rhizaon bandonu hanedanlığın merkezden idare edilen en doğudaki idari bölgesidir. Hanedanlık doğuya ve kuzeye doğru uzanarak, Athenai'daki (Pazar) geleneksel Laz sınırının hemen önündeki Mapavri (Çayeli) chorion'unu (Nahiye) da içinde almaktadır (Bryer & Winfield, 2020). Komnenos Hanedanlığı, 13. yüzyıl başlarında Anadolu'daki varlığını güçlendirmek ve siyasî birliği sağlamak isteyen Anadolu Selçuklu Devleti sıkça karşı karşıya gelmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarı (1220-1237) I. Alâeddin Keykubad denizden ve karadan kuvvetler göndererek Trabzon'u kuşatma girişimlerinde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır (Ak, 2000). Hanedanlık, 14. yüzyılda Akkoyunluların taarruzlarına maruz kalmış ve 1340 yılında Akkoyunlu Türkmenlerinin Trabzon'u kuşatmasının ardından dağlardaki korunaklı yerler Türklerin eline geçmeye başlamıştır (Ak, 2000). Nitekim tarihçiler 14. yüzyılın sonlarında Trabzon ve çevresinin güney kesimlerinde Çepni Türklerinin yaşadığı ve Komnenos Hanedanlığı'nın zaman zaman Çepni Türkleriyle de çatıştıkları belirtmektedirler (Ak, 2000). Hanedanlığın sınırları içerisinde Türkmenler dışında, 13. yüzyılda Doğu Karadeniz kıyılarında birçok koloni kurdukları bilinen Ceneviz ve Venediklere ait ticaret kolonileri de bulunmaktadır. Karadeniz ticaretini yöresellikten çıkartarak uluslar ve kıtalar arası bir etkinliğe dönüşmesinde İtalyan şehir devletleri olan Venedik ve Cenevizlilerin rolleri oldukça önemlidir (Turan, 1986). 13. yüzyıl boyunca bu İtalyan şehir devletleri, Karadeniz kıyıları boyunca koloniler kurmuşlardır. Elde ettikleri imtiyazlar neticesinde, Rize şehrinin sahil kesimlerinde özellikle Cenevizlilerin yerleştiği bilinmektedir. Cenevizlilerin Rize civarına gelerek ticaret emniyeti maksadıyla bazı tahkimatlarda bulunmuş (Aksu, 1968), kale yapıları inşa etmişlerdir (Ak, 2000).

Başlangıçta Gürcü Krallığının himayesi ve desteğini görerek kurulan Komnenos Hanedanlığı, Anadolu topraklarında siyasi birliğin sağlanamaması ve çevresindeki devletlerle kurdukları pozitif ilişkiler sayesinde 1204-1461 yılları arası 257 sene ayakta kalabilmiştir (Ak, 2000). Ayrıca ülkenin varlığını uzun yıllar devam ettirebilmesinin ardındaki en büyük etkenlerden biri Komnenos devletinin doğal sınırlara sahip olmasıdır Kuzeyde derin ve fırtınalı Karadeniz, güneyinde denize paralel uzanan dağlar ülkeyi çevresindeki diğer devletlere karşı bir dereceye güvenli hale getirmiştir (Fallmerayer, 2011).

Fatih Sultan Mehmet tarafından Trabzon'un kuşatılmasının ardından Komnenos Hanedanlığı 1462 yılında teslim olmuş, 13. yüzyıldan beri varlığını sürdüren bu devlet son bulmuştur (Fallmerayer, 2011). Komnenos Hanedanlığı Dönemi'nde Rize'nin zenginlik yönünden iyi durumda olduğu belirtilmektedir. Şehirde ticari tahıl, darı, bostan, kabuklu ve kabuksuz meyveler yetiştirilmekte ve üzüm bağlıkları bulunmakta, domuz ve arı beslenmektedir. Ayrıca keten bezi de önemli bir geçim kaynağıdır (Ak, 2000). Bu sebeple şehri istilacı ve yağmacılardan denizden ya da güneyinden gelebilecek saldırıları önlemek için hem sahil kesiminde hem de iç kesimlerde pek çok kale inşa edilmiştir (Ak, 2000). Bu kaleler hem saldırı tehdidine karşı şehir güvenliğini sağlamış hem de erzakların muhafazası için bir depo görevi görmüştür (Ak, 2000). Ayrıca bu dönemde Rize şehri sınırları içerisinde Komnenoslar tarafından yaptırılan kilise yapılarının varlığı da bilinmektedir (Bryer & Winfield, 2020).

1.11. Osmanlı Dönemi Rize Tarihi

15. yüzyılda Osmanlı İmparatoru Fatih Sultan Mehmet, başında bulunduğu Osmanlı ordusu ile Komnenos Hanedanlığının hâkimiyetinde olan Trabzon şehrini karadan ve denizden kuşatarak fethetmiştir (Ak, 2000). Trabzon'un fethine dair Tursun Bey ile birlikte Hamidi, Aşıkpaşazade, Neşri gibi Osmanlı tarihçileri gün ve ay vermeden 1461 yılını öne sürmekle birlikte yakın döneme ait araştırmalar fethin tarihi olarak 15 Ağustos 1461'i göstermektedirler (Bryer& Winfield, 2020; Bostan, 2002).

Trabzon'un fethinin ardından Rize, Atina (Pazar), Hemşin ve Arhavi kazaları da Osmanlı topraklarına katılmış; ardından Hopa, Batum'da bulunan Gönye kalesi ve Çoruh nehri ağzına kadarki yerler fethedilmiştir (Aksu, 1968). Rize'nin, Trabzon fethinden sonra yaklaşık bir ay içerisinde Osmanlı topraklarına katıldığı düşünülmektedir. 15. yüzyıl

Osmanlı tahrir defterleri incelendiğinde Rize Kalesi'nde görev yapan kale görevlileri haricinde Rize kazasının merkezinin tamamını Hristiyan nüfusun oluşturduğu görülür (Bostan, 2002). Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Doğu Karadeniz'e Türk-Müslüman bir kimlik kazandırmak amacıyla iskân faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Fatih döneminde, 1461-1465 tarihleri arasında gönüllü ya da sürgün olarak Anadolu'nun farklı coğrafyalarından Türk ailelerin vergiden muaf tutularak Rize'ye yerleştirildiği bilinmektedir (Ak, 2000, Taşpınar, 2004). 1489'da Trabzon valiliğine atanan Yavuz Sultan Selim'in, Trabzon sancakbeyliği döneminde de iskân politikaları uygulanmaya devam edilmiştir. 1473'te Osmanlılar karşısında Otlukbeli Savaşını kaybeden Akkoyunlu Devleti, ilerleyen dönemde Şah İsmail tarafından işgal edilmiş, bu durum üzerine Şah İsmail'in saldırılarından kaçan Sünni Türkmen toplulukları, en yakın Osmanlı toprağı olan Trabzon'a sığınmışlardır (Taşpınar, 2004). Yavuz Sultan Selim, bu halkı Trabzon-Rize arasındaki köylere ve kasabalara yerleştirerek bölgenin Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasına katkıda bulunmuştur (Aksu, 1968). 15. ve 16. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen iskân faaliyetleri sonucu Rize şehrinde ilk Müslüman halk oluşmaya başlamıştır. Tahir defterlerine göre Rize Kazası genelinde 1486 yılında 79, 1515 yılında 421, 1520 yılında 500, 1554 yılında, 859 Müslüman hane yer alırken 1583 yılında bu sayı 2363'e çıkmıştır (Bostan, 2002). Ayrıca bu defterlerde Rize kazası merkezinin nüfusu incelendiğinde 1486 yılında hiç Müslüman hane bulunmazken, 1515 yılında 2 Müslüman hane, 1520 yılında 2 Müslüman hane, 1554 yılında 1 Müslüman hane, 1583 yılında ise 30 Müslüman hane bulunduğu görülür (Bostan, 2002). Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda 16. yüzyıl sonunda büyük bir iskânın gerçekleştiği görülür. Özellikle kaza merkezinde 1583'e kadar 1 ya da 2 Müslüman hane bulunurken 1583 tarihinde bu sayının 30'a çıkması yeni oluşan bir Müslüman mahallesini işaret etmektedir. Nitekim 1583 tahrir defterlerinde Rize merkezinde "Mahalle-i Câmi'-i şerif" isminde bir cami etrafında gelişen şehrin ilk Müslüman mahallesinin ortaya çıktığı bilinmektedir (Emecen, 2020; Ak, 2000).

Fethin ardından Rize ve Trabzon çevresinin; bir süre herhangi bir eyalete bağlanmadan müstakil dizdar, subaşı, kadı, zaim ve ümera gibi idareci ve kumandanlar vasıtasıyla yönetildiği bilinmektedir (Gökbilgin, 1962). Bu durum sonucu Trabzon bölgesinin fethin ilk döneminde tek başına yönetilen bir uç sancağı olduğu söylenebilir. Trabzon bölgesinin Osmanlı Devleti için idari, askeri ve mali bakımlardan daha fazla önem kazanması ve kendi mevcudiyetini hissettirmesi II. Bayezid Devrinde ve Yavuz Sultan

Selim'in buraya sancak beyi olarak gönderilmesiyle başladığı söylenebilir (Gökbilgin, 1962).

15. yüzyılda Amasya, Tokat, Sivas, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Canik sancaklarından oluşan, Sivas merkezli Rum eyaletinin sancak sayısı Yavuz Sultan Selim devrinde (1512 - 1520) 10'a çıkarılmıştır. Bu eyalete dâhil edilen sancakların içerisinde Rize'yi de kapsayan Trabzon Sancağı da bulunmaktadır (Gökbilgin, 1962). Bu dönemde eyalet, "Vilâyet-i Rum-ı Kadim" ismiyle anılmıştır (Gökbilgin, 1962). Gökbilgin'in (1962), tahrir defterlerini inceleyerek yaptığı çalışmada, bu dönemde Rize Kazasının Trabzon livasına (Sancağına) bağlı olduğunu belirtmiştir. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Trabzon, Trabzon merkez sancağını ve Batum-Gönye sancağını içine alan iki sancaklı bir eyalete dönüşmüştür (Ak, 2000). Rize bölgesi 1924 yılında Cumhuriyet ile birlikte il statüsü kazanana kadar bu eyalete dâhil olmuştur. 16. yüzyılda Trabzon eyaletinin bir kazası olan Rize'nin merkezini Rize Kalesi ve kalenin batısındaki Rize çarşısı teşkil etmektedir (Gökbilgin, 1962). Bu tarihlerde Kazanın merkezi olan bu yere Osmanlı literatüründe Rize'nin merkezi anlamında Nefs-i Rize denmektedir (1497 No'lu R.Ş.S.; 7198 No'lu R.Ş.S.). 17. yüzyıla gelindiğinde ise Trabzon Eyaletinin beş sancağı bulunmaktadır. Bu sancaklardan biri merkezi Gönye olan Lazistan sancağıdır. Trabzon ve Lazistan Sancakları arasındaki sınırda yer alan Rize Kazası 1877 tarihine kadar Trabzon Sancağına bağlı olarak yönetilmiştir (1876 T.V.S.).

Bölgenin idari yapısı incelendiğinde, 17. yüzyılda ortaya çıkan, 18. yüzyılda da güçlenerek devam eden ayanlık sisteminin ortaya çıktığı görülür. Ayanlar halk üzerinde söz sahibi olan saygın kimselerden, devlet yönetiminde bulunmuş eski kişilerden oluşmaktadırlar. Bu kişiler başlangıçta resmi olarak devlet idaresinde görevli olmasa da bulundukları bölgenin yönetimini üstlenmişlerdir. İleriki dönemlerde kaza, sancak ve hatta eyaletlerin yönetimlerini eline geçiren ayanlar, bir derebeyi gibi tutum sergilemişlerdir (Ak, 2000). Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı'da merkezi otoritenin azaldığı söylenebilir. 17. yüzyıl sonunda imzalanan Karlofça Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti için gerileme dönemi olarak kabul edilen dönem başlamış, 18. yüzyılda Osmanlı toprak kayıpları yaşamış ve güç kaybetmiştir. Bu dönemde Osmanlı-Rus savaşları baş göstermeye başlamış; 18. yüzyılın sonlarında Ruslar, Kırımı işgal etmelerinin ardından güneye inmeye hazırlanmışlardır (Ak, 2000). Kafkaslarda hâkimiyet elde eden Ruslar, Osmanlı toprağı olan Gürcistan üzerindeki baskısını iyice arttırmışlardır. Bu durum Doğu Karadeniz ve Kafkas bölgesini hareketlendirmiş, Rize şehri, konumu ve sahip olduğu limanı sayesinde

hem Osmanlı-Rus savaşlarına sevkiyat ulaştırması hem de askeri birliklerin sığınabileceği bir bölge olması açısından önem kazanmıştır. Nitekim Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1656-1704 yılları arasında kaleme aldığı eserinde Osmanlı'nın Gürcistan seferi sırasında Rize Limanını kullandığını belirtmiştir. Dolayısıyla 18. yüzyılda Rize şehrine ait bir limanın bulunduğu bilinmektedir. Fakat bahsedilen liman gerçek anlamda mendireği bulunan bir liman yapısı olmaktan ziyade Rize koyunda yer alan iskele yapılarından oluşmaktadır.

18. yüzyılda Rize şehrinde Keten ve kendir ekiminin yoğunluğu dikkat çekmektedir (Taştemir, 2003). 1753'de Fransız konsolosu M. De Peyssonel'in Karadeniz bölgesindeki konsolosluğu sırasında tuttuğu rapordaki ifadesiyle, ketenden yapılan ve "ince tire" diye belirtilen kumaşın Rize'den kuzey bölgelerine ihraç edildiği anlaşılmaktadır (Kul, 2020). Bunun yanında bölgenin doğusundaki Sohum ve Batum gibi mahallelere yapılan taşımacılık faaliyetleri dolayısıyla bölgede gemiciliğin de önemli geçim kaynaklarından biri de olduğu söylenebilir (Kul, 2020).

1831 yılında Trabzon'dan Batum'a kadar seyahat eden Fontanier, Rize topraklarının Türklerle meskûn olduğunu, bu bölgede sadece 60 Rum ve 2 Ermeni evi bulunduğunu, nüfusu tam olarak tahmin etmenin ise zor olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2014). 19. yüzyılda Osmanlı devletinde, 1839 yılında Tanzimat fermanıyla başlayan yenilik hareketleri, 1856 yılında Tanzimat Fermanının devamı niteliğinde olan Islahat Fermanıyla devam etmiş; 1864 ve 1867 tarihli Vilayet Nizamnameleri ile taşra teşkilatı yeniden yapılandırılmış, 1867 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnamesi ile de taşra yönetimine yeni bir düzenleme getirilmiştir. Vilayet Nizamnamesi, sancakların ve kazaların yönetimini de yeniden biçimlendirmektedir (Ak, 2000). Daha önce taşra yönetiminde devlet eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmaktadır. Yeni düzenleme ile birlikte kazalarda bölünerek nahiyeler kurulmuş, nahiyeler ise karye denilen köylere bölünmüştür. Ayrıca bu dönemde Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiş, eyaletler vilayet olarak adlandırılmaya başlanmış, eyalet yöneticilerine beylerbeyi yerine vali denmeye başlanmıştır. Şehir ve kasabalarda belediye örgütleri kurulmuştur (Ak, 2000).

1869 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Rize şehrinde de belediye teşkilatı mevcuttur. (Ak, 2000). 1864'te yayınlanan Vilayet Nizamnamesine göre Trabzon Vilayeti dört sancaktan oluşmaktadır (Aksu, 1968). Bu sancaklar Trabzon Merkez Sancağı, Canik Sancağı, Lazistan Sancağı ve Gümüşhane Sancağı olarak sıralanabilir (Ak, 2000). Bu dönemde Rize Trabzon sancağına bağlı bir kaza konumundadır (Ak, 2000).

19. yüzyılda devam eden Osmanlı-Rus çekişmesi Rize bölgesini doğrudan etkilemiştir. 1810 yılında Tiflis'e kadar gelmiş, Faş kalesini ele geçirmişlerdir (Ak, 2000). 1876 tarihinde Osmanlı-Rus savaşları başlamıştır. 1876 - 1878 yılları arasında cereyan eden Osmanlı - Rus savaşları Osmanlının ağır yenilgisi ile sonuçlanmış ve 3 Mart 1878 tarihinde yapılan Berlin Antlaşması ile Doğu Anadolu'daki birkaç şehrin yanında Lazistan sancağının merkezi olan Batum şehri de Ruslara bırakılmıştır. Bunun sonucunda Rize şehri Kafkasya'daki Rus baskısından kaçan Müslüman Türk toplulukların göçüne ev sahipliği yapmıştır (Taşpınar, 2004). Ayrıca 1877 yılında Batum'un kaybedilmesiyle Rize şehri Lazistan Sancağının merkezi konumuna gelmiştir (1877 T.V.S.). Rize, Ruslara komşu olmasıyla bir sınır şehri olma özelliği de kazanmıştır (Ak, 2000). Sancak merkezi olduktan kısa bir süre sonra şehirde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Ak, 2000). Şehirleşme hareketlerinin hızlandığı bu dönemde Rize şehrinde hükümet konağı, iskele, hapishane, kütüphane, medrese, çeşme ve konut yapılarının inşa edildiği bilinmektedir.

19. yüzyılda Rize bir sancak merkezi olma özelliği kazanıp gelişmeye başlasa da bu dönemde şehir, bölgede yaygınlaşmaya başlayan eşkıyalık faaliyetlerinden olumsuz etkilenmiştir. 18. yüzyılda Osmanlıda merkezi otoritenin zayıflaması ülke genelinde asayişsizlik ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Devlete karşı isyanlarla ve yaptıkları eşkıyalık faaliyetleriyle bazı topluluklar yöre halkının huzurunu bozup uzun süre devleti meşgul etmiştir (Taşpınar, 2004). Bu dönemde Rize şehrinde de eşkıyalık faaliyetleri meydana gelmiştir. Bunlardan en geniş çaplı ve uzun süreli isyan olarak Tuzcuoğlu isyanları gösterilebilir. Tuzcuoğlu isyanı 19. yüzyıl başlarında iki kez gerçekleşmiştir. Özellikle Tuzcuoğlu Memiş Ağa tarafından gerçekleştirilen ilk isyan sonucunda Rize'den Giresun'a kadar olan Doğu Karadeniz kıyıları Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın eline geçmiştir. İlerleyen dönemlerde Osmanlı donanması tarafından isyan bastırılmıştır.

20. yüzyıl başında başlayan 2. Meşrutiyet Dönemi; Meşrutiyet Meclisinin toplanmasını, yeni idari reformların yapılmasını, siyasi partilerin kurulmasını ve yeni bir sosyal örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girmiştir. Büyük toprak kayıplarının yaşanmasına neden olan bu savaş sonucunda Osmanlı Mondros ve Sevr antlaşmalarını imzalamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Doğu Karadeniz kıyılarının Rus işgali altında kaldığı görülür.

Osmanlı-Rus savaşları neticesinde, Ruslar 4 Mart 1916 günü Rize'nin Pazar ilçe merkezine çıkarma yapmışlar ve ardından 5 Mart 1916 günü Çayeli'ne asker çıkarmışlardır (Ak, 2000). Çayeli'ni işgal eden Ruslar, 6 Mart 1916 günü, Rize'nin en doğudaki

mahallesi olan Taşlıdere mevzilerini bombalamaya başlamıştır (Ak, 2000). Taşlıdere mevzilerini bombalayan Ruslar, bir tabur askeri sahile çıkarmışlar ve Türk savunma birlikleriyle savaşa başlamışlardır (Ak, 2000). Ruslar, 6 Mart günü Rize'ye girmiştir. Rize'yi işgalinin ardından 9 Mart'ta herhangi bir çatışma olmaksızın İyidere'yi, 18 Nisan 1916 günü ise Trabzon'u işgal etmişlerdir (Ak, 2000). Rus işgali iki yıl sürmüştür (Ak, 2000). Osmanlı-Rus barış görüşmelerinin ardından, Rus kuvvetlerinin çekilme şartlarını belirleyen 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi imzalanmış, Ruslar çekilme işlemine başlamışlardır (Ak, 2000). 24 Şubat'ta Trabzon, 2 Mart 1918'de Osmanlı birlikleri, Rize'ye girmiş, Rus kuvvetlerinin Rize'den zayiatsız ayrılabilmesi için yerel yöneticilerle anlaşma yapılmıştır (Ak, 2000). Dolayısıyla 2 Mart 1918 tarihi Rize'nin İşgalden kurtuluşu olarak tarihe geçmiştir (Aksu, 1968). Rize'nin kurtuluşunun akabinde 9 Martta Çayeli, 10 Martta Pazar ve Ardeşen, 11 Martta Fındıklı işgalden kurtulmuştur (Ak, 2000).

1.12. Cumhuriyet Dönemi Rize Tarihi

23 Nisan 1920'de TBMM kurulmuş, 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmış ve 29 Ekim 1923 yılında Atatürk'ün kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olduğu Cumhuriyet ilan edilmiştir (Afetinan, 1983). Mustafa Kemal Atatürk'ün, Cumhuriyetin kuruluşu üzerinden henüz bir yıl geçmeden 17 Eylül 1924 tarihinde Hamidiye Gemisi'yle Rize'ye gelip bugün Atatürk Evi Müzesi olarak kullanılan konutta kaldığı bilinmektedir (Ak, 2000).

Cumhuriyetin ardından 20 Nisan 1924 yılında yürürlüğe giren 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesiyle Türkiye coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler de bucaklara ayrılmış, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Lazistan sancağı olarak anılan Rize; Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra il olmuştur (Aksu, 1968). Rize ili 1933 yılında Artvin iliyle birleştirilerek tek bir vilayet haline getirilmiş, 1936 yılına gelindiğinde ise birleşen vilayetler tekrar ayrılmış, şehir eski adı olan Rize ismini yeniden almıştır (Rize Gazetesi, 25 Mayıs 1933; Rize Gazetesi, 25 İkincikanun 1936). 1945-1960 yılları arasındaki dönemde Pazar, Çayeli, Güneyce (İkizdere) başta olmak üzere değişen sosyal ve idari yapıyla birlikte bazı bucak merkezlerinin ilçe statüsü kazandığı görülmektedir. 1960 yılında mevcut ilçelere Ardeşen, Çamlıhemşin, Fındıklı, Kalkandere de katılarak Rize'de ilçe sayısı 7'ye yükselmiştir. 1990

yılında ise Derepazarı, Güneysu, Hemşin ve İyidere ilçelerinin de katılımıyla Rize ili, 1 merkez ilçe ve 11 ilçesi olmak üzere bugünkü idarî yapısını kazanmıştır (Aslan & Arıkan, 2021). Rize şehri il olduktan sonra şehirde önemli imar faaliyetleri başlamış, şehirde 1920'lerde denemeleri yapılan, 1940'larda yaygınlaşan çay tarımının gelişmesiyle Rize ekonomik olarak güçlü bir konuma gelmiş, 1960 sonrasında kentleşme alanında önemli atılımlar yapılmıştır.

2. YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Antik Dönem'den Osmanlı Fethine Kadar Rize Şehri

2.1.1. Şehirde İlk Yerleşim

Mumford (2019), "Kentin kökenleri karanlıktadır, geçmişinin büyük bir kısmı yeniden ortaya çıkarılamayacak şekilde gömülü veya silik durumdadır ve gelecekte nasıl bir hal alacağını kestirmek son derece zordur." İfadelerini kaleme almaktadır.

Günümüzden geçmişe doğru gidildikçe elimizdeki tarihi belgelere erişim azaldığından şehirlerin ilk dönemlerine ait yapılı çevreleri hakkında detaylı ve kesin bilgiler vermek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Doğu Karadeniz bölgesinde tarih boyunca küçük bir yerleşim yeri olarak değerlendirilen Rize şehrinde de bu durum yoğun bir şekilde kendini göstermektedir. Ayrıca şehrin yoğun orman ve bitki örtülerine sahip olması, şehirde düz alanların çok az olması sebebiyle, şehirdeki son derece sınırlı olan düz alanlarda yoğun yapılaşma, yıkım ve yeniden inşa faaliyetlerinin görülmesi şehir merkezinde herhangi bir arkeolojik çalışmanın bugüne kadar yapılamamasına sebep olmuştur. Ancak şehirden bahseden Antik Dönem seyahatnameleri, erken Osmanlı Dönemi belgelerinde ulaşabildiğimiz mevcut yapı stoku ve günümüzde ayakta kalan Rize Kalesi ve surlarının izleri incelenerek, şehrin Antik Dönem'den Osmanlı fethine kadarki süreçte kurulup geliştiği konum, erken dönemlerde yerleşim alanının sınırları, bu döneme ait savunma yapıları, Rize Limanının ve bazı dini yapıların varlığının tespiti hakkında çıkarımlar yapılabilir.

Tüm şehirlerde olduğu gibi Rize şehrine ilk ne zaman ve kimler tarafından yerleşildiği konusunda net bir yargıya varmak mümkün değildir. Kadim çağlarda Rize'nin çevresindeki savaşlar, göçler gibi hareketliliklerin Rize'nin bizatihi kendisiyle bir alakası olup olmadığı açık değildir. Bu dönemlerde günümüz Rize'sinin mevcut olduğu bölgede bir iskân biriminin oluşup oluşmadığına dair bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir (Emecen, 2020). Rize'nin kentleşme serüvenine dair elimizdeki en erken tarihli kaynak şehrin isminin ilk defa geçtiği Arrianus'un Karadeniz Seyahati adlı eseridir. Arrianus (2005), MS 131 yılında Rize'nin bir yerleşim yeri olup olmadığını açıklamaksızın Rhizios adında bir ırmaktan bahseder. Dolayısıyla yalnızca Rhizios adında bir ırmağın varlığını

bildiğimiz bu eserden Rize'nin bir şehir ya da yerleşim yeri olarak var olup olmadığı hakkında net bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Buna karşın aynı eserde Athenai (Rize'nin doğusunda yer alan bugünkü Pazar ilçesi) bir bölge olarak daha detaylı bir şekilde anlatılmış, burada gemilerin sığınabileceği bir liman olduğundan ve Helenlere ait bir Athena Tapınağının varlığından bahsedilmektedir (Arrianus, 2005). Günümüz Pazar ilçesinin Rize şehir merkezine oranla çok daha fazla düz araziye sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda Athenai'nin Rhizios bölgesine kıyasla Antik Dönem yerleşimcileri tarafından öncelikli olarak tercih edilmiş olabileceği ve/veya Rhizios bölgesinden daha gelişmiş bir yerleşim olabileceği yorumu yapılabilir.

Arrianus'un bahsettiği Rhizi ırmağının günümüz Rize'sinde hangi akarsuya denk geldiği konusu olduğu bugüne literatürde bilinmeyen bir konu olarak kalmışsa da Karpuz (1993), bu derenin günümüz Taşlıdere (Askoroz Deresi) olabileceğini savunmuştur. Karpuz (1993) bu düşüncesinde Şâkir Şevket'in (2001), 1877 yılında yazdığı Trabzon Tarihi eserini baz almıştır. Bu eserde Şâkir Şevket (2001);

"Bu Rize kasabasının şark cihetinde bulunan derenin zâten etrafında pirinç ekilmekte olduğundan pirinç manasına gelen gelen İriziyos nâmı mezkûr dereye verilüb kasaba da bu isme nisbet olundu" cümlelerine yer vererek, Rize kasabasının doğu tarafında kasabaya ismini veren İriziyos deresinin bulunduğunu belirtmiştir (Şevket, 2001).

Fakat Arrianus (2005), eserinde Rhizios ırmağının günümüzde Taşlıdere ya da Askoroz Deresi olarak anılan Askouros ırmağına olan uzaklığının 30 stadia olduğunu belirtir. Arrian'ın Rhizios ile Askouros (Taşlıdere) ırmakları arasındaki mesafeyi belirtmesi bu iki ırmağın birbirinden farklı ırmaklar olduğunu yani bu düşüncenin yanlış olduğunu göstermektedir. Ayrıca Taşlıdere ve çevresi tarihi Rize Kasabasına uzak bir konumda yer almış, bu bölgede herhangi bir tarihi ize rastlanmamıştır. Rhizios ırmağının bugün hangi akarsuya denk geldiği ise Arrianus'un Rhizios ve Askouros ırmağının arasında belirttiği 30 stadia uzunluk ile tespit edilebilir. Öncelikle; Arrianıus'un sırasıyla belirttiği Trapezus (Trabzon), Hyssos (Sürmene-Araklı), Ophis (Of), Rhizios, Askouros (Taşlıdere), Athenai (Pazar), Apsaros (Gonio) gibi yer isimlerinden; seyahatin Trabzon'dan Gürcistan'a doğru gerçekleştiğini yani Rhizios ırmağının günümüz Askouros Deresinden 30 stadia batıda yer aldığı anlaşılır. Roma Dönemi'nde kullanılan 1 stadia uzunluğun yaklaşık 185 metre uzunluğa eşit olduğu bilinmektedir. Bu değerlere göre hesaplama yapıldığında Arrianus'un (2005) bahsettiği Rhizios ırmağının Taşlıdereye yaklaşık 5,5 km uzaklığında olduğu sonucuna varılır. Arrian'ın verdiği 5,5 km mesafe hesap edildiğinde, Rize şehir merkezinde

1950'lere ait fotoğraflarda fark edilen fakat günümüzde üzeri kapatılmış vaziyette olan Kale Deresi'ne denk düşmektedir (Şekil 12, Şekil 13). Antik Dönem'de ölçüm hataları olabileceği, 1 stadia uzunluğun dönemlere göre az miktarda da olsa değişiklik gösterebileceği mümkün olsa da, Kale Deresinin tarihi Rize Kalesi'nin doğu sınırını oluşturması, yani tarihi Rize şehrinin kurulup geliştiği konumda yer alması bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla Arrianus'un MS 131 yılında bahsettiği Rhizios Irmağı, günümüz Rize şehir merkezinde bulunan Kale Deresi'dir.

Şâkir Şevket ise İriziyos deresini "Rize kasabasının şark cihetinde" olarak tanımlarken aslında şehir merkezinde yer alan Rhizios ırmağını konumlandırmada hata yapmış olabilir. Bunun yanında erken dönem şehirlerinde kaleler ve surlar, şehri tanımlamada esas kabul edildiği de göz önünde bulundurulmalıdır (Bay, 2023). Bu durumda Şakir Şevket; aslında ırmağı yanlış konumlandırmamış, "şark ciheti" ifadesi ile günümüz Rize şehir merkezinin en doğusunu değil, kale çevresinde kurulan tarihi Rize kasabasının doğu sınırını kastetmiş olabilir.

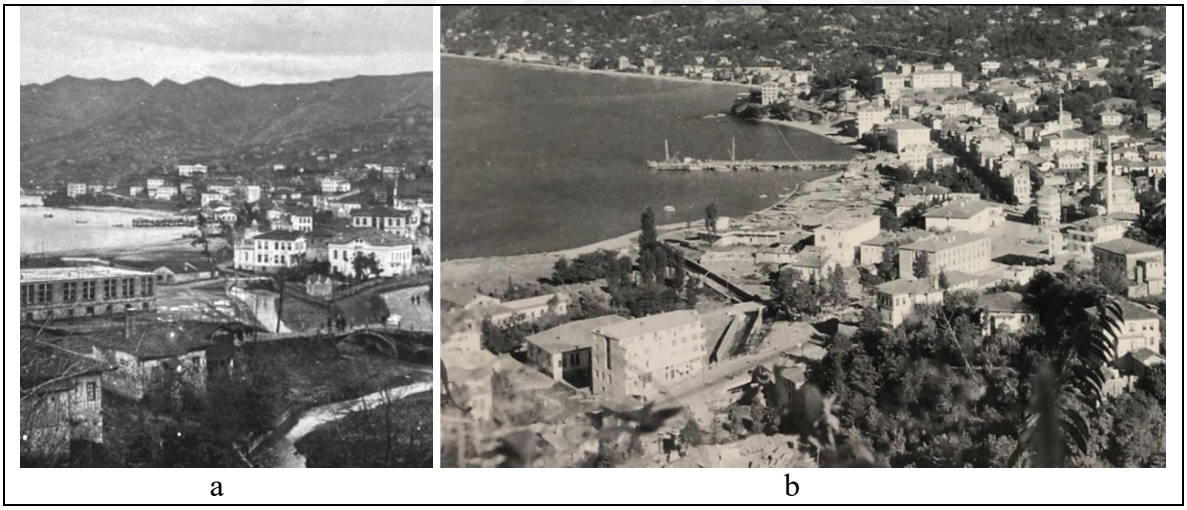

a b

Şekil 12. a. 1920'ler Rize Meydanı'nın batısından geçen Kale Deresi (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler bugünkü Rize Halk Kütüphanesi'nin önüne denk gelen Kale Deresi (Fatih Sultan Kar arşivi)

Şekil 13. Taşlıdere-Kale Deresi arasındaki 5,5 km mesafe (Yandex Haritalar üzerinden işlendi)

Arrianus'un, eserinde bir yerleşim yerinden bahsetmeyip yalnızca Rhizios ırmağına yer vermesi nedeniyle Rize şehrinin varlığı hakkında bir yargıya varamayız. Fakat Şâkir Şevket (2001), Antik Dönem'de Rize bölgesinde akarsu etrafında pirinç yetiştirildiğini ve Rize şehrine ismini veren ırmağın da adını Yunanca pirinç anlamına gelen "Rizi" kelimesinden aldığını ileri sürmüştür. Eğer bu iddia doğruysa MS 131 yılında Rize'de insanların çoktan yerleşip pirinç tarımı yaptığı söylenebilir. Nitekim Arrianus'tan 19 yıl sonra 150 yılında Ptolemaeus (2024), Opious (Of) ve Athenon (Pazar) burnu arasında yer alan Rizous limanının varlığından bahseder (Ptolemaeus, 2024). Bu durumda Rize'nin 150 yılından günümüze kadar bir liman şehri olduğu anlaşılır.

Bryer ve Winfield (2020), Doğu Karadeniz'de yaptıkları çalışmalar sonucu küçük ve büyük olmak üzere iki adet Pontus sahil yerleşim tipinin olduğunu, Rize şehrinin büyük yerleşim türünün en küçük örneği olduğunu belirtmişlerdir. Büyük tür şehirler üç aşamalı bir yerleşim tipolojisindedir. Bu üç aşamalı yerleşimi oluşturan öğeler; merkez üssü konumunda olan yapay liman, iç taraftaki akropol ve tüm bunları tepeden koruyan bir Yukarı İç Kale'dir (Şekil 14). Yani aşağıda yer alan surlu bir şehir, kendisine üstten bakan hakim yukarı kaleye doğru uzanmaktadır (Bryer & Winfield, 2020).

Şekil 14. Antik Rize şehri doğal ve yapılı sınırları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Bu tanım Rize şehrinin yerleşim alanının konumuna dair de bazı yorumlar yapmamızı sağlar. Rize'nin coğrafi yapısı incelendiğinde Rize şehir merkezinin batı tarafında kalan Fener Mahallesi'nin denize doğru bir burun oluşturduğu görülür (Şekil 15). Buranın yaklaşık 150 m'lik bir tepeden sahile doğru inen doğal bir akropol oluşturması ve kısmen korunaklı limana sahip olması, erken dönem kolonicilerinin dikkatini cezbetmiş olmalıdır. Bu nedenle Rize şehrinin, Fener Burnu adı verilen çıkıntının doğuya bakan yamaçlarında, önündeki korunaklı koya doğru bakan bir kesimde kurulmuş olabileceği söylenebilir (Emecen, 2020). Tarihi şehirlerde kale surlarının sınırladığı alan içerisinde yerleşimin oluştuğu ve ilerleyen dönemlerde artan nüfus ve yer sıkıntı sebebiyle şehrin kalenin dışına taşarak geliştiği bilinmektedir. Rize şehrinde de bu durum geçerlidir. Rize şehrinde kale dışında geliştiği yönün batı yerine doğu olmasında hilal şeklinde ki güvenli koyun devamının kalenin doğu tarafında bulunması olarak gösterilebilir.

Şekil 15. Fener Burnu ve Rize Kalesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Rhizios Irmağının (Kale Deresi), Rize Kalesi'nin ve ilerleyen dönemlerde liman yapılarının da bu burnun doğusunda yer alan hilal şeklindeki bölgenin içerisinde yer aldığı görülür. Bryer ve Winfield'in (2020); 1985 yılında yaptığı çalışmada, çizdikleri Rize Kalesi planında, kalenin sınırladığı alanın hemen önünde, liman ve mendirek kalıntılarının bulunduğunu belirtmeleri tarihi limanın burada olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ptolemaeus'un (2024), 150 yılında bahsettiği limanı bu kalıtılar ile eşleştirmek için elimizde yeterli belge olmasa da, konum olarak yüksek ihtimalle aynı noktaya işaret ettikleri söylenebilir.

İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca kurulan şehirler için, güvenlik ihtiyacı sebebiyle kale yapılarının ve surlarının sınırladığı bölgeler tercih edilmiştir. Rize kalıntıların da açıkça gösterdiği gibi doğu Pontus sahilinde klasik ve Orta Çağ modelini takip eden, savunma surlarıyla güçlendirilecek kadar önem arz eden son kasabadır (Bryer & Winfield, 2020). Bu kasabanın Roma, Doğu Roma ve Komnenos dönemlerinde bir kale çevresinde kurulup geliştiği düşünülse de Rize Kalesi'nin ilk inşa dönemi ile ilgili net bir bilgiye ulaşamamaktayız. Fakat Antik Dönem seyahatnamelerinin izini sürerek bu konuyla ilgili tahminler yapılabilir. 6. yüzyılda "on Buildings" adlı eserinde Procopius, Trapezus'un ötesinde Rhizaeum adında bir yer olduğunu ve İmparator I. Justinianus'un bu yeri restore

ettirdiğini söyler. Ayrıca Procopius, I. Justinianus'un buraya daha önce görülmemiş özgün bir savunma sistemi kurduğunu, Rize'nin büyüklük ve güvenlik açısından Pers sınırındaki hiçbir şehirden aşağı kalmayacak şekilde iyi tasarlandığını belirtmiştir. Bu bilgilere bakılarak Rize Kalesi'nin de Doğu Roma Dönemi'nde, I. Justinianus zamanında (527-565) yapıldığı ya da restore edildiği anlaşılmaktadır. Rize şehrinin klasik ortaçağ dönemi kale-şehir özelliği gösterdiği ve ilk yerleşimin de Rize Kalesi surları içerisinde oluştuğu görülmektedir. Günümüzde Eminettin ve Kale mahallelerini kapsayan Rize Kalesi şehirde yaşayan insanların güvenliğinin sağlanabileceği ve şehrin kolay savunulabileceği stratejik bir konumda inşa edilmiştir.

İlk yerleşimin bulunduğu antik Rize şehrinde, batıda Değirmen deresi, doğuda ise günümüzde kentleşmenin arttığı bölgelerde üstü kapatıldığı için gözlemlenmesi mümkün olmayan Kale Deresi şehrin doğal sınırlarını oluşturmaktadır. Sahilden tepeye çıkıldıkça yerleşimin sınırlarını oluşturan Değirmendere ve Kale deresi taraflarında uçurum alanları oluşmaktadır. Bu durum bu bölgede yaşayan halk için güvenli bir alan oluşturmakta ve şehrin savunulması kolaylaştırmaktadır (Kul, 2018). Rize Kalesi ise şehre sınır teşkil eden bu iki derenin içerisinde yer almaktadır. Şehrin en tepesinde yaklaşık 150 m yüksekliğinde bulunan bir İç Kale şehrin, doğu ve batı yönlerinde İç Kale'den sahile doğru genişleyerek inen surlar ve en kuzeyde geçmişte bulunduğu düşünülen liman Antik Rize şehrini tanımlamaktadır (Şekil 16, Şekil 17)

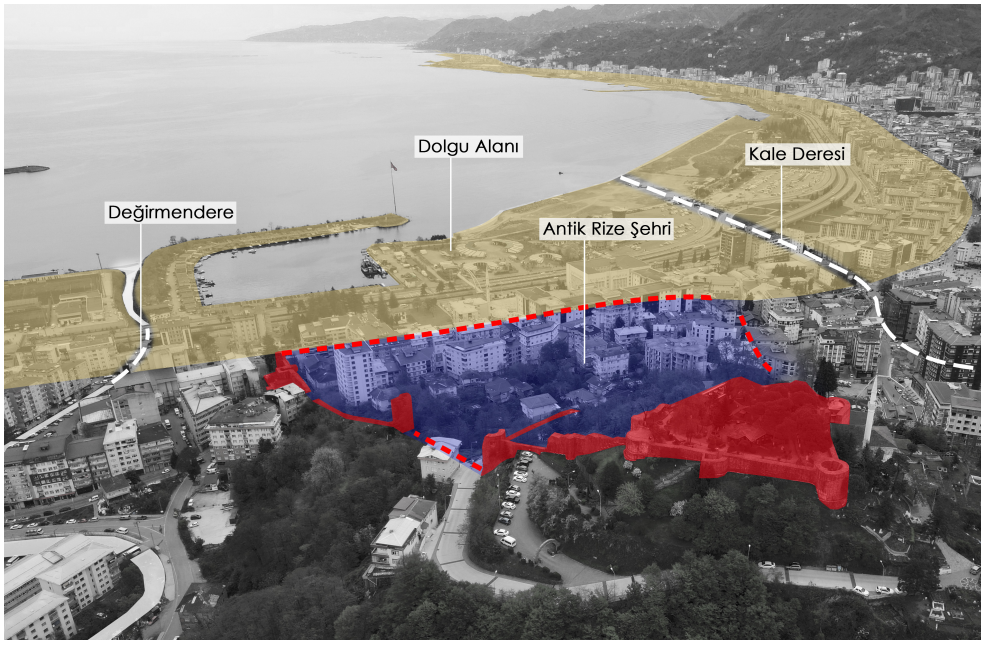

Şekil 16. Rize Kalesi'nin güneyinden Antik Rize şehrinin bulunduğu bölge (yazar arşivi)

Şekil 17. Rize Kalesi'nin batısından Antik Rize şehrinin bulunduğu bölge (yazar arşivi)

İç Kale'nin Roma İmparatoru I. Justinianus döneminde inşa edildiği düşünülürken, Aşağı Kale surlarında Komnenos Dönemi'ne ait izler bulunmaktadır (Bryer & Winfield, 2020). Roma Dönemi'nde Rize'nin Roma-Pers devletleri arasında bir sınır şehri olma özelliği taşıdığı gibi 13. yüzyıl Komnenos Hanedanlığında da Rize'nin merkezden idare edilen en doğudaki idari bölge olduğu bilinmektedir (Bay, 2023). Bir sınır şehri olması özelliği sebebiyle Rize şehrinin savunması ülkeyi yöneten yöneticiler tarafından önemli bir konu olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Rize Kalesi'nin yanında Rize'nin özellikle Pazar ilçesinde Ciha Kalesi, Kız Kalesi ve Sivri Kale yapıları inşa edilmiştir (RİKVTM, 2014). Komnenos Dönemi'ne ait savunma yapılarından bazılarının bu dönemde Doğu Karadeniz kıyılarında koloni kuran Cenevizliler tarafından inşa edildiği düşünülmektedir.

2.1.2. Savunma Yapıları

- Rize Kalesi:

Şehirlerde savunma yapıları olarak inşa edilen kaleler, tarih boyunca dış tehditlere karşı avantaj sağlayacak stratejik konumlarda inşa edilmiştir. Kale yapıları inşa edilirken doğal çevrenin sınırlamalarına uyum sağlama, kimi zaman da bu sınırlamalardan faydalanma amacı güdülmüştür. Rize şehir merkezinde yer alan Rize Kalesi de beş taraftan sahip olduğu uçurumlar ile savunma için elverişli, doğal bir koy ve tepe üzerinde, deniz ve

kara açısından geniş bir gözetleme sahasına sahip, doğusunda ve batısında Kale Deresi ve Değirmendere olmak üzere iki akarsuyun sınırladığı bir noktada inşa edilmiştir (Kul, 2018). Kale, İç Kale ve Aşağı Kale olmak üzeri iki kısma ayrılır. Kale surlarının sınırladığı alanın en güneyinde ve en yüksek noktasında İç Kale bulunur. İç Kale, farklı dönemlerde yapıldığı düşünülen Yukarı İç Kale ve Aşağı İç Kale'den oluşmaktadır (Şekil 18). İç Kale'nin doğu ve batı ucundan sahile kadar genişleyerek uzanan kale surları, Aşağı Kale olarak adlandırılan alanı tanımlar. Bugün; Yukarı İç Kale ve Aşağı İç Kale'nin batı duvarlarının tamamı, Aşağı Kale'nin batı duvarlarının bazı bölümleri günümüze ulaşabilmiştir.

Şekil 18. Rize Kalesi bölümleri (yazar arşivi)

Kalenin batı duvarları incelendiğinde; İç Kale'nin batı duvarlarının tamamının ayaktadır. Batı duvarı doğrultusunda Piri Reis Caddesi ile Atatürk Caddesi arasındaki yamaçta bir burç bulunmaktadır. İç Kale'den bu burca kadar olan duvarlar 1980'lerde Bryer ve Winfield'ın çizdiği krokide ayakta olduğu görülse de de günümüzde ayakta

kalamamıştır. Günümüz Piri Reis Caddesi yıkılan batı duvarlarından geçmektedir. Piri Reis Caddesi'nin kuzeyinde bulunan burçtan Atatürk Caddesi'ne kadar olan batı duvarlarının izleri hala gözükmektedir. Bu duvar izleri de Atatürk Caddesi'nin başlamasıyla son bulmaktadır. Atatürk Caddesi'nin kuzeyindeki batı duvarlarının ise tamamı ayaktadır (Şekil 19). Kalenin batı duvarlarının büyük bölümünün ayakta kalması, bize günümüzde kalenin batı sınırını net bir şekilde çizebilme imkânı tanır.

Şekil 19. Rize Kalesi'nin ayakta kalan batı duvarları (yazar arşivi)

Kalenin doğu duvarları ise günümüze ulaşamamış ve burada bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Henüz 1846 yılında Karl Koch (1846), bulunduğu dönemden 30 yıl önce bile kalede bir yıkım yaşandığını belirtmiştir. Doğu duvarlarının da bu esnada kaybolması olasıdır. Bu durum kalenin doğu sınırlarını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bunun yanında Bryer ve Winfield (2020), 1959-1984 yılları arasında yaptıkları çalışmalar sonucu doğu duvarına ait kısımların hastanenin doğusunda bulunduğunu, burada 1,2 m kalınlıkta, kireç, kum ve çakıl harçtan oluşmuş bir duvarın ve modern yoldan yukarı doğru devam eden

yoğun bir sarmaşık örtülü bir başka duvarın varlığından bahsetmişler, tahmini olarak kalenin olası sınırını çizmişlerdir (Şekil 20).

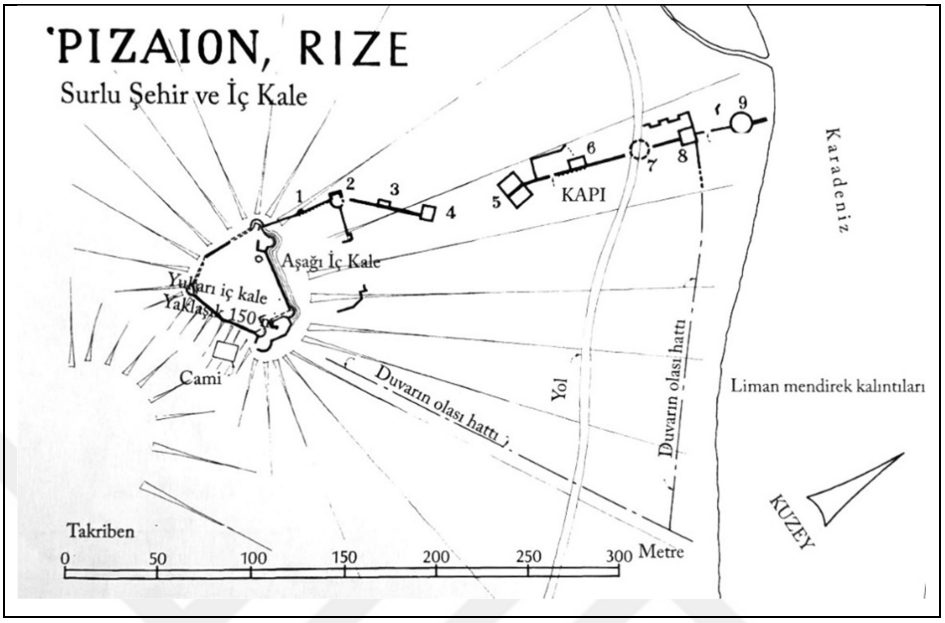

Şekil 20. Rize Şehir Surları ve Kalesi Vaziyet Planı (Bryer & Winfield, 2020)

1993 yılında Karpuz'un yayınladığı Rize Monografisi'nde ise surların büyük ihtimalle vadinin doğu yamaçlarından geçerek Kale Camii'sini içerisine aldığı belirtilmiş, 1990 yılında bölgede bulunan geleneksel konutlardan birinin yakınında yapılan bir kazıda da sur izlerine rastlandığını açıklanmıştır. Yine Rize Müze Müdürlüğü tarafından 2011 yılında hazırlanan raporda; yapılan bir kazı sırasında rastlanılan izlerden doğu tarafındaki surlarının vadi yamaçlarını takip ederek Kale Camii'sini de içine alarak devam ettiği belirtilmektedir (Kul, 2018).

Şehirde batı duvarlarının büyük bir kısmı, Yukarı İç Kale duvarlarının tamamı, Aşağı İç Kale'nin batı duvarının tamamı ve kuzey duvarının batıya yakın kısımları ayakta kalırken; 19. yüzyıl sonundan beri şehrin doğu surlarından hiçbir kalıntının var olmaması ilginçtir. Bu durum doğu duvarlarının zaman içinde yavaş yavaş kaybolmadığını, bilinçli bir imar faaliyeti sonucu eş zamanlı olarak yok olduğunu düşündürmektedir. Bu durumun aydınlanmasında eski Rize fotoğrafları bir fikir verebilir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başıma ait Rize fotoğrafları incelendiğinde, Rize Kalesi'nin doğu tarafından sahile kadar yamaç boyunca bir yolun indiği görülmektedir (Şekil 21). Bu yol günümüzde Kale Sokak olarak adlandırılan yoldur. Son derece eğimli olan arazide kale yolunu oluşturmak için

doğu surlarının bulunduğu güzergâh seçilip, buranın zamanla tamamen yola dönüşmüş olması yüksek ihtimaldir.

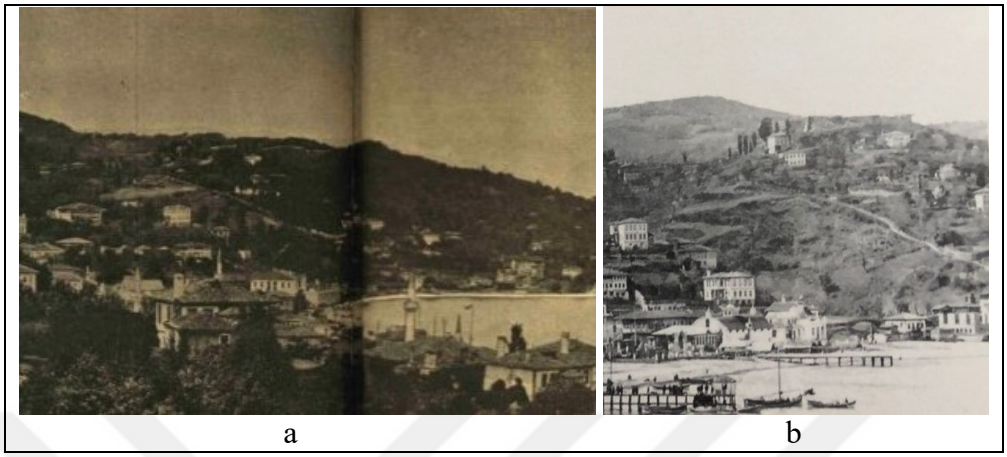

a b

Şekil 21. a. 1896 Servet-i Fünûn Dergisi Rize fotoğrafı b. 1920'lere ait Rize fotoğrafı (Fatih Sultan Kar arşivi)

Kalenin kuzeyini ise günümüzdeki Cumhuriyet Caddesi sınırlar. Rize Kalesi'nin en kuzeyde bulunan burcu bu cadde ile kesişir. Günümüzde bu nokta denizin yaklaşık 150 m iç kısmında yer alsa da 1960'larda gerçekleşen dolgu faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda geçmişte, Cumhuriyet Caddesi hattının bir sahil olduğu, ana yolu bu caddenin güneyinde yer alan Atatürk Caddesi'nin oluşturduğu bilinmektedir. Yani tarihi Rize Kalesi'nin kuzey sınırını Karadeniz oluşturmaktadır.

1831 yılındaki seyahatinde Rize'ye gelen Fontanier, Rize Kale'si Halkın Cenevizlilere atfettiğini belirtmiş, nitekim bugün de halk arasındaki yaygın kanaate göre Rize Kalesi Cenevizliler tarafından inşa edildiği belirtilmektedir (Yılmaz, 2014). Fakat kalenin; Pontus Krallığı, Doğu Roma İmparatorluğu, Komnenos Hanedanlığı gibi medeniyetler tarafından inşa edildiğine dair farklı görüşler de vardır (Ak, 2000; Bryer & Winfield; Koch, 1846, 2020). Aslında yapının ilk inşa tarihi hakkında bir yargıya varmanın mümkün olmadığı gibi kalenin çok katmanlı yapısı düşünüldüğünde bahsedilen bu medeniyetlerin izlerinin kalede mevcut olması muhtemeldir. Yani yapının bölümleri farklı dönemlerde, farklı medeniyetler tarafından inşa edilmiştir.

Yukarı İç Kale incelendiğinde; Rize Kalesi'nde ilk inşa edilen bölüm olduğu görülmektedir. Procopius, İç Kale'nin dayandırılabileceği en eski tarihe ulaşma noktasında bazı ipuçları vermektedir. 6. yüzyıla ait "On Buildings" adlı eserinde Procopius, Doğu Roma İmparatoru I. Justinianus'un Rize şehrini büyüklük ve güvenlik açısından iyi bir

şekilde tasarlayarak restore ettirdiğini ve burada daha önce görülmemiş özgün bir savunma sistemi kurduğunu belirtmiştir Procopius'un (2024) bu ifadelerinden, Rize Kalesi'nin de bu dönemde yapıldığı ya da var olan bir kalenin yenilendiği söylenebilir. Bu yüzden günümüzde ikincil kaynaklarda Yukarı İç Kale'nin inşasının Justinianus döneminde (527-565) gerçekleştiği belirtilir (RİKVTM, 2014; Taşpınar, 2004). Elimizde bulunan en eski tarihi verinin bu dönemde olması bu bilgiyi desteklese de yapının bulunduğu konumda daha eski dönemlerde de bir savunma yapısının varlığı söz konusu olabilir. Nitekim 150 Yılında Ptolemaeus'un Rizous Limanının varlığından söz etmesi, limanın mevcut olduğu bir yerleşim yerinde limanı koruyacak bir kale yapısının da bulunmasını olası kılmaktadır.

Justinianus döneminde inşa edildiği Rize Kalesi'nin Yukarı İç Kale bölümüdür (Bryer & Winfield, 2020). Burası deniz seviyesinden 150 m yükseklikte modern Rize şehrinin güneybatısındaki doğal bir tepeciğin üzerinde yamuk planlı bir yapı olarak yer almaktadır (Şekil 22). Yapının günümüzde de ayakta kalan yarım daire planlı beş adet burcu bulunmaktadır.

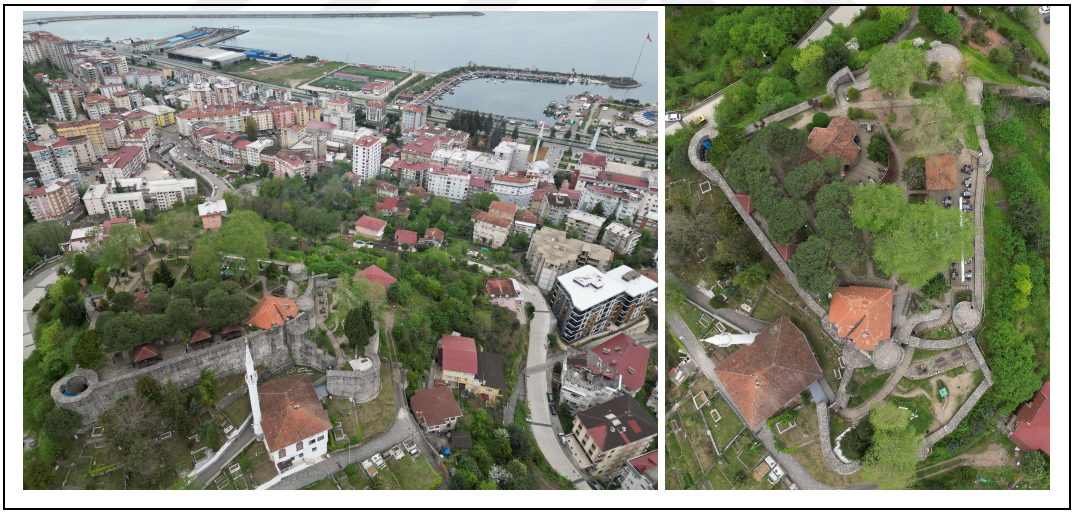

Şekil 22. Şehrin tepesinde bulunan Yukarı İç Kale (yazar arşivi)

Yukarı İç Kale'nin doğu ve batı yönünden olmak üzere iki girişi olmakla beraber, ana girişi günümüzde Kale Camii'sinin bulunduğu doğu girişidir. Doğu girişinden Yukarı İç Kale'ye ulaşmak için iki kapıdan geçmek gereklidir. İlk giriş kapısından, Yukarı İç Kale'nin yedi metre aşağısında bulunan ve savunma duvarlarının oluşturduğu bir avluya girilir. Bu avludan Yukarı İç Kale'nin bulunduğu alana ulaşmak için ise merdivenlerle çıkılan ikinci bir kapıdan geçmek gerekir. Kaleye giriş avlusunun bulunduğu bu savunma surlarının daha sonradan yapılan eklemeler olduğu anlaşılmaktadır. (Bryer & Winfield,

2020). Kalenin ana girişinin doğudan olması ve bu bölgeden giriş için ayrı bir avlu oluşturulması, ilerleyen dönemlerde tarihi Rize şehrinin kalenin doğu yönünde gelişmesi ve şehir ile kale arasındaki bağlantının bu kapıdan sağlanmasından kaynaklanmış olabilir (Şekil 23). Yukarı İç Kale'nin iç avlusunda, kuzeydoğu köşesinde kayaya oyulan bir kuyu bulunmaktadır. Bryer ve Winfield (2020), 20. yüzyılda yaptığı çalışmada bu kuyunun geçmişte sarnıç olarak kullanılmış olabileceğini belirtmiş, derinliğinin 5m olduğunu ve büyük olasılıkla geçmişte daha derin olduğunu belirtmiştir. Günümüzde bahsedilen kuyunun derinliği 3,2m olarak ölçülmüştür (Şekil 24).

Şekil 23. Kalenin Doğu girişinde oluşturan avlu (yazar arşivi)

Şekil 24. Yukarı İç Kale'de bulunan kuyu (yazar arşivi)

Aşağı İç Kale incelendiğinde, Yukarı İç Kale'nin hemen kuzeyinde ve alt bir kotta bulunduğu görülür (Şekil 25). Yukarı İç Kale'nin yamuk planının aksine Aşağı İç Kale'nin dikdörtgen bir plandan oluştuğu bilinmektedir. Günümüzde Aşağı İç Kale'nin batı duvarlarının tamamı ayakta kalmış (Şekil 26), kuzey duvarlarının çoğu ayakta kalırken Aşağı İç Kale'nin kuzeydoğu kısmında inşa edilen yöresel Rize evleri sebebiyle bu bölümde bulunan duvarlar yıkılmış ya da tahrip olmuştur. Aşağı İç Kale'nin doğu duvarları ise günümüzde ayakta kalamamıştır. Aşağı İç Kale'nin dikdörtgen planlı iç alanı bugün güneyden kuzeye doğru eğimli ve ulaşılması zor ormanlık bir alandan oluşmaktadır. Aşağı İç Kale'nin batı duvarlarında tuğla tonozlu dokuz sağır kemerler öne çıkmaktadır (Şekil 27).

Şekil 25. Yukarı İç Kale'nin alt kotunda yer alan Aşağı İç Kale (yazar arşivi)

a b

Şekil 26. a. 2024 Aşağı İç Kale'nin batı duvarları (yazar arşivi), b. Aşağı İç Kale'nin batı duvarları, (Bryer & Winfield, 2020)

a b

Şekil 27. a. Aşağı İç Kale'nin batı iç duvarlarındaki sağır kemerler (yazar arşivi); b. 20. yüzyıl, iç duvarlar (Bryer & Winfield, 2020)

Aşağı Kale incelendiğinde; bu bölümü İç Kale'nin kuzeyinde yer alan, doğu-batı surlarıyla çevrilmiş ve İç Kale'nin kuzey duvarından sahile kadar inen eğimli arazinin oluşturduğu görülür. Bu alan günümüz Eminettin Mahallesi'nin büyük bir bölümünü kapsar. Aşağı Kale'nin doğu duvarlarından hiçbir bölümü günümüze ulaşamadığı için doğu sınırının net bir şekilde çizilmesi mümkün değildir.

Batıda ise Atatürk Caddesi'nden Cumhuriyet Caddesi'ne kadar olan kısımdaki duvarlar ayakta kalmıştır. Atatürk Caddesi'nin güneyindeki ormanda yer alan burcun hala ayakta olduğu görülür (Şekil 28). Bahsedilen burçtan Atatürk Caddesi'ne kadar olan duvarların kalıntıları hala görülmektedir (Şekil 29). Günümüz Atatürk Caddesi'nin konumunda bulunan duvarlar ise 1950'lerde yıkılarak buradan araç yolu geçirilmiştir (Bryer & Winfield, 2020). Bugün Aşağı Kale'nin sınırladığı alanda modern Rize şehri yayılmakta, batı duvarlarının ayakta kalan kısımları ise modern yapılar arasında kalmış bulunmaktadır (Şekil 30).

Şekil 28. Aşağı Kale'den günümüze ulaşan batı duvarları ve burç (yazar arşivi)

Şekil 29. Aşağı Kale'nin doğu sınırında tespit edilen burç ve burcun kuzeyinde Atatürk Caddesi'ne doğru devam eden duvarın izleri (yazar arşivi)

Şekil 30. Modern şehrin arasında kalmış Rize Kalesi surları (yazar arşivi)

1846 yılında Rize şehrine gören Karl Koch (1846), kaleye ait bölümlerin zamanla yok olduklarını ve kendi zamanında da yalnızca kalıntılardan oluştuklarını, eserini kaleme almadan yaklaşık 30 yıl önce kalede bir yıkım yaşandığını, bir zamanlar kalenin kullanılan bölgelerinin kendi döneminde büyük mısır ve karalahana tarlaları olarak değerlendirildiğini, sık böğürtlen ve benzeri çalılıkların yapı kalıntılarını sardığı için kalenin bazı bölümlerine geçmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Koch'un

gözlemlerinden yola çıkarak henüz 19. yüzyıl Osmanlısında dahi kalenin harap halde kaldığı, bu dönemde kalıntıları bulunan bazı kale duvarlarının da şehirde özellikle 1960'larda meydana gelen hızlı yapılaşma nedeniyle yok olup tamamen kaybolmuş olabileceği söylenebilir. Araştırmacılar Aşağı Kale'nin İç Kale'den daha geç dönemlerde inşa edildiğini ileri sürmektedirler (RİKVTM, 2024; Bryer & Winfield, 2020). Bu dönemin Komnenos Hanedanlığı Dönemi'ne denk geldiği ve yapının Cenevizliler tarafından inşa edildiği yaygın görüştür (Koch, 1846). Fakat Bryer ve Winfield (2020), Aşağı Kale'nin en kuzeydeki burcunun temelinde erken döneme ait izler bulunduğunu belirtmişlerdir (Şekil 31). Bu durum Rize Kalesi'nin çok katmanlı yapısını gözler önüne sermektedir.

Şekil 31. Aşağı Kale'nin kuzeybatısında bulunan burcunun temelinde erken dönem izleri (Bryer & Winfield, 2020).

Rize Kalesi'nin Osmanlı Fethinin ardından da savunma yapısı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tahrir defterleri incelendiğinde Rize Kalesi'nde 1486 yılında 31, 1515 yılında 48, 1520 yılında 31 askeri personelin bulunduğu, 1554 yılında kalede askeri personelin bulunmadığı, 1583 yılında ise yine 30 askerin kalede görev yaptığı anlaşılır (Bostan, 2002).

18. yüzyıl Osmanlı Dönemi'ne ait kayıtlarda ise, 1719 yılında Rize Kalesi'nde bir muhafızın kalede mahkum bulunan bir kişiyi firar ettirdiğinden (BOA, İE.AS. 74/6736), 1724 yılında Faş ve Sohum kalelerinin tamirinde sorumluluklarını yerine getirmediklerinden Rize Kalesi'nde hapis edilen kişilerin serbest bırakıldığından (BOA, AE.SAMD.III. 75/7579), 1732 yılında eşkıyalık faaliyetleri gerçekleştiren iki kişinin Rize Kalesi'nde hapis edildiğinden (BOA, AE.SMHD.I. nr. 2/117) bahsedilmesi 18. yüzyıl başında Rize Kalesi'ni hapishane olarak kullanıldığını göstermektedir.

Ayrıca 1831 yılında Trabzon'dan Batum'a olan seyahatini anlatan Fontanier, Rize'ye seyahati esnasında Rize Kalesi'nin vebalıların toplandığı bir karantina yeri olarak işlev gördüğünü belirtmiştir (Yılmaz, 2014).

- Kale-i Köhne (Eski Kale):

Bostan (2002), başta tahrir defterleri ve şer-iyye sicilleri olmak üzere Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak yaptığı çalışmada; Rize Kazasında 1486, 1515, 1520 ve 1583 yıllarında yalnızca bir kalenin var olduğunu belirtmiştir (Bostan, 2002). Fakat Gökbilgin (1962), 1962 yılında Osmanlı tapu tahrir defterlerini kaynak alarak yaptığı araştırma sonucunu Bostan'dan farklı olarak Rize kazasında günümüz Rize Kalesi haricinde Eski Kale (Kale-i Köhne) olarak adlandırıldığı yapının da bulunduğunu ve bu kalenin bir kethüdası bulunduğunu belirtmiştir. Bu çalışmanın ardından günümüze kadar birçok ikincil kaynakta Eski Kalenin varlığından bahsedilmiştir (Ak, 2000; Taşpınar, 2004; Kul 2018). Eski kalenin nerede olduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşamamakla beraber bu konuda iki farklı görüş vardır.

Bu konudaki en güçlü görüş eski kalenin Piriçelebi Mahallesi'nde, eski adı Garal Dağı olan ve günümüzde Ziraat Botanik Bahçesi'nin bulunduğu tepede yer aldığıdır (Şekil 32). Yerel tarihçiler Ak (2000) ve Taşpınar (2004) bu noktada eski bir kalenin kalıntılarının bulunduğu belirtmişlerdir. Bahsedilen konumun geniş görüş açısına sahip yüksek bir noktada yer alması, Eski Kalenin buraya inşa edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca Rizeli yerel halk ile yapılan görüşmeler sonucu yerel bahsedilen bölgede eskiden kale kalıntılarının bulunduğunu aktarmışlardır.

Şekil 32. Ziraat Botanik Bahçesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsünden işlendi)

Bu hususta ikinci görüş ise Rize şehir merkezinin yaklaşık 10 km doğusundaki Gündoğdu Mahallesi'nde yer alan ve günümüzde hala kalıntıları bulunan Bozuk Kalenin (Şekil 33), Tapu Tahrir defterlerinde geçen eski kale olduğudur (Kul, 2018). Fakat Bozuk Kalenin bulunduğu ve önceden Rize şehrinin doğusunda bir belde olan Gündoğdu'nun, 2012 yılında mahalle olup şehir merkezine bağlandığı bilinmektedir. Dolayısıyla günümüzde Rize şehir merkezinin en doğusunda bulunan bu mahallenin, Osmanlı Dönemi'nde Rize kazası sınırlarını içerisinde değerlendirilmesine ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Şekil 33. Gündoğdu Mahallesi'nde bulunan Bozuk Kale duvarları (Bryer & Winfield, 2020)

2.1.3. Liman

Zaman içerisinde gelişerek şehir olan Rize'nin yerleşim yeri olarak seçilmesindeki en önemli etken, şüphesiz ki denizcilik faaliyetlerini sürdürebileceği güvenli doğal bir koya sahip olmasıdır. Rize şehri coğrafyası Fener Burnu'nun doğusunda şehrin iç kısımlarına doğru bir koy oluşturur (Şekil 34). Rize'nin şehir olma serüveninin temelinde şehrin bu doğası yer almaktadır. Fener Burnu Doğu Karadeniz'in en sert rüzgârları olan kuzeybatı rüzgârlarına karşı şehri koruyarak güvenli bir doğal liman alanı sağlar.

İlk inşa tarihi bilinmemekle birlikte 150 yılında Ptolemaeus Opious (Of) ve Athenon (Pazar) arasında Rizous Limanı'nın var olduğunu belirtir. Bu durumda Rize'nin en geç 150 yılından beri bir liman şehri olduğu söylenebilir.

Şekil 34. Rize şehrinin kıyısında oluştuğu koy (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

6. yüzyılda Procopius, şehrin Justinianus tarafından restore edildiğini, Pers sınırına yakın olan şehirde muazzam bir savunma sistemi kurduğunu belirtmiştir. Rize Kalesi'nin de bu dönemde inşa edildiği ya da var olan bir kalenin yenilendiği tahmin edilmektedir. Rize Kalesi surlarının denize kadar ilerlediği, batıda günümüz Değirmendere'nin doğuda ise Arrianus'un bahsettiği Rhizios Irmağı'nın (Kale Deresi) Antik Rize şehrini sınırladığı bilinmektedir. Rize Kalesi'nin kuzeyini ise deniz sınırlamıştır.

Dolgu faaliyetlerinin ardından günümüzde Cumhuriyet Caddesi'nin tanımladığı bu sınır aynı zamanda antik Rize Limanı'nın bulunduğu yer olmalıdır (Şekil 35).

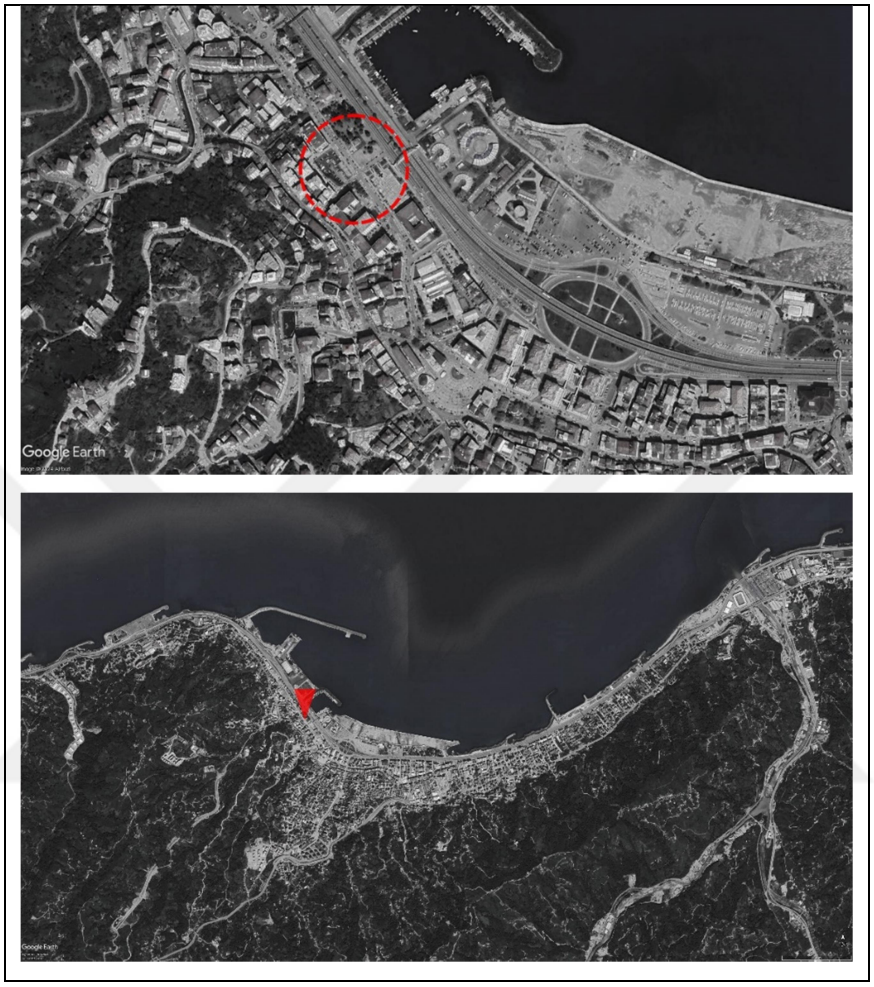

Şekil 35. Antik Rize Limanı'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Osmanlı Dönemi'nde Rize Limanı olarak anılan yerin aslında mendireği olmayan yalnızca şehrin coğrafi yapısı gereği doğal olarak oluşan koydaki iskele yapılarından var olduğu bilinmektedir. Şehirdeki antik limanın ise Osmanlı limanından farklı olarak Fener Burnu'nun doğusundaki Rize Kalesi'nin kuzeyinde inşa edilmiş, mendireğe sahip gerçek anlamda bir liman yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada Bryer ve Winfield (2020), 1980'lerde Rize şehrinde yaptıkları saha gözlemleri sonucu kalenin kuzeyinde bir mendirek duvarının bulunduğu belirtmiştir. Bryer ve Winfield (2020), mendireğin kalenin batı tarafından doğuya doğru gittiğini, duvarın devam edebileceği deniz kenarındaki yerlerde, düzensiz kayalıklar bulunsa da buradaki

bitki örtüsünün yoğunluğu nedeniyle duvarın nereden geçtiğinin belirlenebilmesinin nerdeyse imkânsız olduğunu söylemiş; kayalıkların aşağısında bir kumsal bulunduğunu, kısmen doğal durumda bulunan ve kısmen de yıkılmış olan iki kaya boynuzunun Trabzon'daki Hadrian dalgakıranlarını anımsattığını ve bütün bu izlerin büyük olasılıkla limanın yerini işaret ettiğini belirtmiştir (Bryer & Winfield, 2020).

Bryer ve Winfield'ın bahsetti yer bugün Rize Kalesi'nin kuzeyinde yer alan Devlet Hastanesi'nin önündeki alandır. Fakat 1960'lardan günümüze kadar süregelen dolgu faaliyetleri sebebiyle bahsedilen mendirek kalıntıları tamamen kaybolmuş, bahsedilen konum, denizin yaklaşık 300m güneyinde kalmıştır (Şekil 36, Şekil 37).

Şekil 36. Surlu şehrin deniz tarafında liman rıhtım kalıntıları (Bryer & Winfield, 2020)

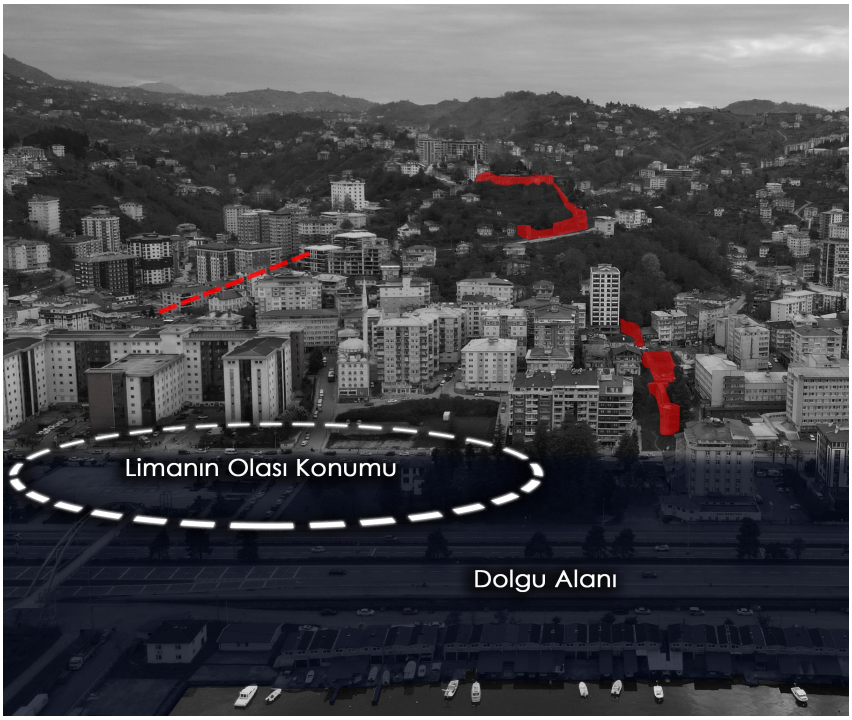

Şekil 37. Antik Limanın olası konumu (yazar arşivi)

2.1.4. Kiliseler

Doğu Roma Dönemi'nin başlarında Aziz Orentius'un azizliğini yaptığı Rhizaion kilise idari bölgesi, ilk olarak piskopos yardımcılığı, 715-760 yılları arası piskoposluk, 980 yılından 12. yüzyıla kadar piskopos yardımcılığı, 1142-1143 yılları arası tekrar piskoposluk seviyesinde yönetilmiştir (Bryer & Winfield, 2020). 13. yüzyılda ise metropolitlik statüsüne yükselen Rize'nin bu dönemde Anadolu'da kalmış 7 metropolitlikten biri olabileceği tahmin edilmektedir (Bryer & Winfield, 2020).

Bijişkyan (1969) ise geçmişte Rize'nin Roşi (Reşadiye) Mahallesi'nde İranlı Ermenilerin muhteşem bir kilisesi olduğunu, burada yazılan ayin kitabında Rize için başkent denildiğini belirtmiştir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde geçmişte Rize şehrinin Hristiyanlık merkezlerinden biri olabileceği yorumu yapılabilir. Fakat Rize şehir merkezinde hiçbir kilise günümüze ulaşamamıştır.

Osmanlı öncesi dönemde; Bijişkyan'ın bahsettiği kilisenin varlığına dair, kendisinin verdiği bilgi haricinde herhangi bir bilgiye ya da kalıntıya rastlanmamıştır. Bunun dışında Rize şehrinde Osmanlı öncesinde varlığını bildiğimiz tek kilisesi Aya Randos Kilisesidir.

- Aya Randos Kilisesi:

Rize şehrinde günümüze ulaşılamasa da Doğu Roma Dönemi'nde inşa edilen Aya Randos adında bir kilisenin varlığı bilinmektedir. Kilisenin adının Rhizaion körfezinde boğulma söylencesi bulunan Aziz Orentius'tan geldiği bilinmektedir (Bryer & Winfield, 2020). Aziz Orentius'un erken Doğu Roma Dönemi'nde Hristiyanlığı yayan azizlerden biri olduğu bilinmektedir. Orentius Roma İmparatoru tarafından öldürülen 7 şehitten biri olarak kabul edilir. Ortodoks inancına göre boynuna taş bağlanarak denize atılan aziz Orentius'un baş melek Rafael tarafından sudan Rize sahiline çıkarılarak burada ruhunu teslim ettiği anlatılmaktadır (URL-5, 2024). Bu durumda Aya Randos Kilisesi'nin Aziz Orentius'u ithafen inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu kilise yapısı aslında Aya Randos Manastırına ait bir birimdir. Gökbilgin (1962), tahrir defterlerini inceleyerek yaptığı araştırma sonucu; Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında Rize kasabasında, Aya Randos Manastırı'na ait vakıfların bulunduğunu (Gökbilgin, 1962), Ak (2000) ise 1486 tarihli Trabzon sancağı Tapu Tahrir defterinde Rize merkezinde Aya Randos isimli bir manastırın varlığından bahsedildiğini belirtmiştir (Ak, 2000). 1980'lerde Rize şehrindeki orta çağ eserlerini

inceleyen Bryer ve Winfield (2020), bulundukları dönemde kilisenin hiçbir kalıntısının bulunmadığını, dolayısıyla konumunun da bilinemeyeceğini belirtmişlerdir.

2.2. Osmanlı Dönemi'nde Rize Şehri

2.2.1. Mahalleler ve İlk Osmanlı Yerleşimleri

Osmanlı'nın 1461 yılında Trabzon'u fethinin ardından Rize şehrinin de Osmanlı topraklarına katıldığı bilinmektedir (Aksu, 1968). Osmanlı Devletine bağlanmasının ardından 19. yüzyıla kadar kaza olduğu bilinen Rize şehri, 1486, 1497, 1515, 1532, 1554, 1583 tarihli Tahrir ve Maliyeden Müdevver defterlerinde nahiye olarak anılmıştır (Bostan, 2002). Bu noktada Rize'nin bu dönemlerde idari anlamda nahiye olarak yönetildiği düşünülmemelidir. Osmanlı'da nahiye teşkilatının 1864'te kurulduğu bilinmekte ve bu tarihten önce bölge anlamına gelen bu kelimenin bazen küçük bir köy için kim zaman ise büyük bir ülke için bile kullanıldığı bilinmektedir (Ak, 2000). Burada geçen "nahiye" kelimesi yönetim anlamında bir birim değil, Osmanlıcadaki bölge, yöre anlamında kullanılmış olmalıdır.

1516 yılına ait tahrir defterinde yeni oluşturulan Rize kazasının sınırlarının günümüz Çayeli'nin batısı, Kalkandere, Güneysu, İyidere, Derepazarı ve İkizdere ilçelerini kapsadığı görülür (Bay, 2023). Osmanlı öncesi Rize şehrinin Fener Burnu'nun doğusunda bulunan günümüz Rize Kalesi surları dâhilinde kurulup geliştiği bilinmektedir. Osmanlı belgelerinde de Rize'de şehirleşmenin başladığı nokta Rize'nin Merkezi anlamına gelen "Nefs-i Rize" olarak anılmıştır ve Nefs-i Rize, Rize Kalesi ve Kalenin doğu surlarına yakın yerleşim bölgelerini kapsamaktadır. İlerleyen dönemlerde ise şehir Nefs-i Rize'nin daha çok doğu tarafına doğru genişleyerek yeni Müslüman mahalleleri oluşturulmuştur.

Osmanlı genelinde yeni fethedilen şehirlere Türk-Müslüman kimlik kazandırmak amacıyla iskân faaliyetleri uygulandığı bilinmektedir. Anadolu şehirlerinin geneline oranla Osmanlı topraklarına geç katılan Rize şehrinde de iskân uygulamaları önemli yer tutmuştur. 1487 tarihli, 828 numaralı Maliyeden Müdevver defterlerinden anlaşılacağı üzere, Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı fethiyle topraklarına kattığı Rize'de gerçekleştirdiği sürgünler ve iskânlarla, bölgenin Türk-İslam şehri olarak gelişimini sürdürmesine imkân sağlamıştır (Bay, 2023). Şehirde Rize bölgesinden gönderilen gayrimüslimlerin yerine Rumeli'den ve Anadolu'nun farklı coğrafyalarından getirilen Türk-Müslüman halk

yerleştirilmiştir (Aksu, 1968; Ak, 2000; Bay, 2023). Yeni şekillenen Rize Kasabasında Osmanlı hâkimiyeti altında Rize ve etrafındaki köyler tımar sistemi içinde yeniden organize edilmişlerdir (Emecen, 2020). İskân faaliyetleri sonucu Tahrir Defterlerine göre Rize Kazası merkezindeki Osmanlı demografisi incelendiğinde; 1486 yılında 31 kale görevlisi haricinde hiçbir Müslüman hanenin bulunmadığı Rize'de ilerleyen dönemlerde 1515 yılında 2, 1520 yılında 2, 1554 yılında 1, 1583 yılında 33 Müslüman hanenin bulunduğu görülür (Bostan, 2002). Hristiyan hane sayısının ise 1486 yılında 195, 1515 yılında 215, 1520 yılında 215, 1554 yılında 125, 1583 yılında 185 olduğu görülür (Bostan, 2002). 16. yüzyılın sonunda müslüman hane sayısındaki artış göze çarpsa da Hristiyan nüfus Müslüman nüfustan hala fazladır. 17. yüzyıl sonuna gelindiğinde ise Avarız defterlerinden edindiğimiz bilgiler sonucu kasabanın neredeyse tamamı Müslüman mahallelerden oluştuğu görülür (Bay, 2023). 1831 yılında Trabzon'dan Batum'a kadar seyahat eden Fontanier, Rize topraklarının Türklerle meskûn olduğunu, bu bölgede sadece 60 Rum ve 2 Ermeni evi bulunduğunu, nüfusu tam olarak tahmin etmenin ise zor olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2014).

15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Müslüman nüfusu arttırma amacıyla uygulanan iskân hareketleri şüphesiz ki şehirde yeni yerleşim alanlarının oluşmasını gerektirmiş ve şehrin fiziki yapısını doğrudan etkilemiştir. Osmanlı geleneğinde "Cuma kılınur, bazar durur yer" olarak tanımlanan şehir anlayışı, yeni fethedilen Rize şehrinde de kendini göstermektedir. Rize şehrinde bir cami ve cami etrafında gelişen Müslüman yerleşimleri, şehrin gelişimini sağlayan temel ögelerden olmuştur. Fethin ilk dönemlerine ait 1486 yılı tahrir defterinde 31 kale görevlisi haricinde hiçbir Müslüman hanenin bulunmadığı bilinmektedir (Bostan, 2002). Dolayısıyla bu dönemlerde kale surları dâhilinde gelişen şehirde herhangi bir Müslüman Mahallesi oluşumu söz konusu değildir. Fakat bu dönemde Rize Kalesi'nde görev yapan askeri personeller ve yöneticilerin kullanımı için günümüz Rize Kalesi'nin güneydoğu köşesinde günümüzde yer alan Kale Camii'nin konumunda farklı bir caminin bulunduğu bilinmektedir. Rize şehrinde Müslümanlar için oluşturulan ilk mahallenin ise bugün hangi mahalleye karşılık geldiği hakkında farklı görüşler bulunan Cami-i Şerif Mahallesi olduğu bilinmektedir. İsminden anlaşılacağı üzere bu mahalle bir cami ve cami etrafında gelişen Müslüman yerleşimlerinden oluşmaktadır. 1583 tarihli tahrir kayıtlarında günümüzde ayakta olmayan bu cami ile ilgili:

"Mahalle-i Câmi'-i şerif: mezkûrun kimesneler nefs-i Rize'de Câmi'-i şerif kurbünde sâkin olup sâlih ve mütedeyyin fukarâ olup şehirlü kayd olunmaları münâsib

olduğun kadısı i'lâm etmeğin devâm-ı saltanat-ı pâdişâhîye duâgûy olup ehl-i sünnet cemâ'atden oldukları haysiyet ile resm-i ra'iyyetden mu'âfiyetüzre defter-i cedide kayd olundu." şeklinde ifadelere yer verilmiştir (Emecen, 2020; Ak, 2000). Bu ifadelerden Cami-i Şerif Mahallesi'nin ilk sakinlerinin cami-i şerif ismiyle anılan cami yakınında iskân ettikleri, bu kişilerin takva sahibi ve fakir kimseler oldukları bu sebeple vergiden muaf edildikleri anlaşılır. Cami-i Şerif Mahallesi'nin elimizdeki kaynaklara göre ilk Müslüman mahallesi olduğu görülürken bu mahallenin günümüzde hangi mahalleyi teşkil ettiği konusunda farklı görüşler vardır.

Emecen (2020), bu mahallenin 1570'de inşa edilen Kurşunlu Camii olma ihtimalini yüksek görür. Kurşunlu Camii'nin yer aldığı İslampaşa Mahallesi'nin ise Rize şehrinin merkezinden yaklaşık 4 km doğuda, kentleşmenin seyrek olduğu bir noktada yer almasına rağmen burada bir cami inşa edilmesinin temelinde bu noktada yeni bir Müslüman mahallesi oluşturma amacı olmuş olabilir.

Ak (2000) ise, Cami-i Şerif Mahallesi'nin kalenin kuzey eteklerinde yer alan Ve Aşağı Kale'yi kapsayan Eminettin (Yofa) Mahallesi ya da kalenin hemen doğu sınırında bulunan Piriçelebi Mahallesi olabileceğini ileri sürer.

Bu konuda ki doğru olan görüş ise bu mahallenin Orta Camii çevresinde gelişen günümüz Çarşı ve Yeniköy mahallelerinin sınırını kapsayan bölge olduğudur (Bostan, 2002; Bay, 2023; Kul, 2020). Günümüz Çarşı ve Yeni mahalle arasında yer alan Orta Camii'nin, Nefs-i Rize olarak adlandırılan bölgenin doğu sınırında bulunduğu ve bu bölgenin Osmanlı Dönemi'nden günümüze kadar bir çarşı işlevi gördüğü bilinmektedir. Rize Kalesi'nin doğu sınırına yaklaşık 470 m uzaklıkta olan bu yerin, Rize Kalesi'nden doğuya doğru şehrin gelişim gösterdiği süreçte ortaya çıkan ilk Müslüman mahallelerinden olduğu bilinmektedir. 1682 yılı Avarız defterinde bu mahalleye yapılan bir atıfta "Karye-i Yeniköy der-nezd-i Cami-i Şerif" ifadelerine yer verilmiştir (Emecen, 2020; Bay, 2023). Dolayısıyla bu kayıtta Yeniköy isminin geçmesi, caminin Günümüz Yeniköy-Çarşı Mahalleleri sınırında yer aldığını kanıtlar niteliktedir ayrıca konum gereği kuzeyinde Rize İskelesinin bulunması ve buranın tarih boyunca bir Pazar yeri olarak varlığını sürdürmesi yeni oluşturulan Müslüman mahallesinin burası olduğunu desteklemektedir. Sonuç olarak Osmanlı belgelerinde Cami-i Şerif Mahallesi olarak önce çıkan yer, günümüz Çarşı ve Yeniköy Mahallesi'nin kesiştiği nokta olmalıdır.

Osmanlı Dönemi'nde Rize Kalesi'nin doğu surlarından Orta Camii ve Rize Çarşısının bulunduğu Çarşı Mahallesi'ne kadar şehrin merkezi Nefs-i Rize, şehrin

Taşlıdere'ye (Askoroz Deresi) kadar olan doğu kısmı Emare, Rize Kalesi'nden Fener Burnu'na kadar olan şehrin batı kısmı ise Akrotil olarak anılmaktadır (Şekil 38). Bu bölgeler, günümüzde kesin sınırlar ile birbirinden ayırılamamıştır. Nefs-i Rize, Emare ve Akrotil Osmanlı Dönemi'nde Rize Kazası sınırlarına dâhil olduğu gibi günümüzde de Rize şehir merkezi sınırlarına dâhil olmaktadır.

Osmanlı Dönemi boyunca şehirleşmenin en yoğun olarak görüldüğü bölge günümüz Değirmendere ve Dalyan Deresi arasındaki koyda kalan alan yani Nefs-i Rize bölgesidir (Şekil 39).

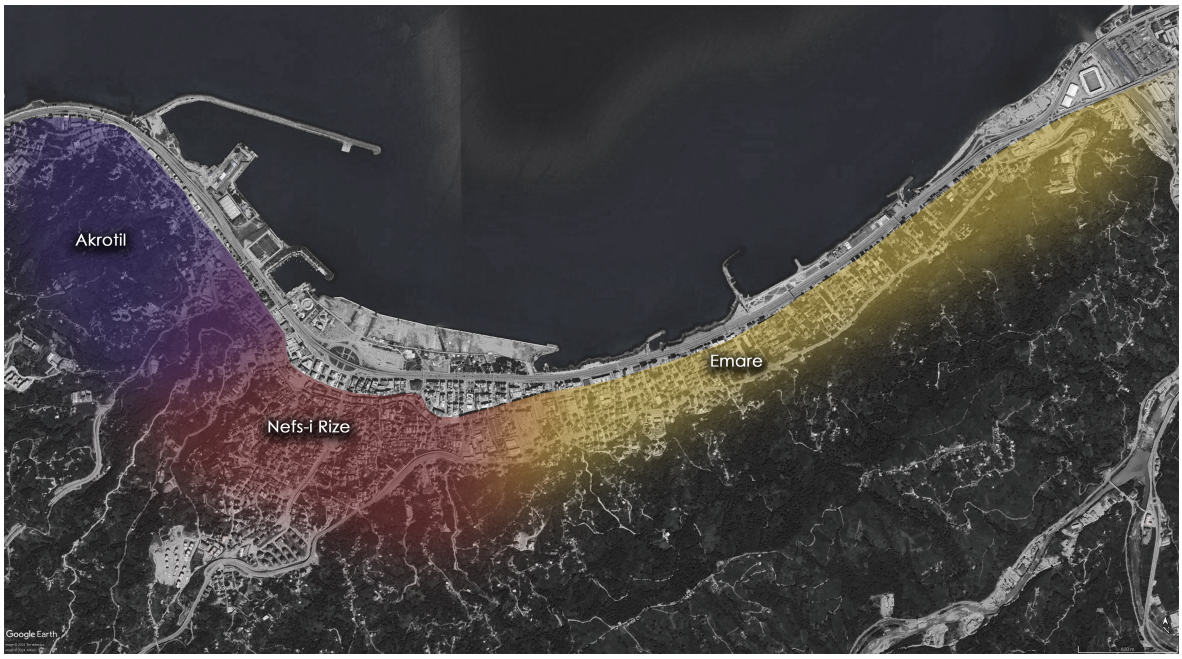

Şekil 38. Osmanlı Dönemi'nde Rize bölgeleri (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

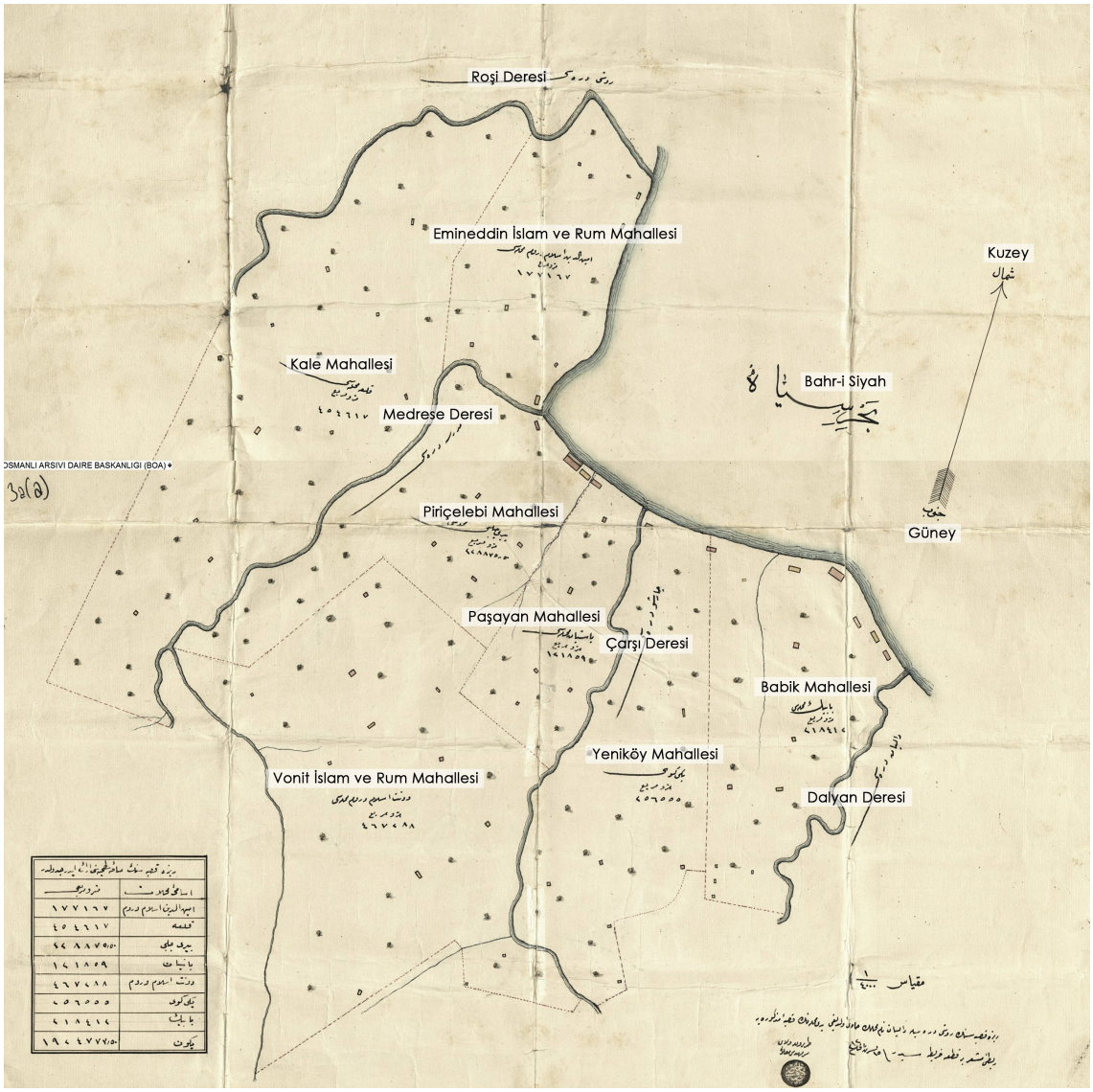

Şekil 39. 1903 Yılında Rize şehir merkezindeki mahalleler (BOA, Y.A.RES. nr. 120-122 üzerinden işlendi)

Rize şehrinin merkezi kabul edilen Nefs-i Rize'de oluşturulan başlıca Müslüman yerleşimleri incelendiğinde; Günümüz Şeyh Camii etrafında gelişen Piriçelebi Mahallesi ve 2017'de yıkılan Orta Camii (Hüseyin Ağa Camii) etrafında gelişen Çarşı Mahallesi Rize şehrindeki ilk Müslüman mahallelerden olup bu iki cami arası şehrin çarşı bölümü olarak işlev görmüş, bu mahallelerin kuzeyindeki limanla ilişki kurmaları nedeniyle şehirdeki ticari ve sosyal hareketlilik bu bölgelerde yaşanmıştır (Şekil 40). Nefs-i Rize'de yer alan bir diğer camii, günümüz Taşçıoğlu Camii (Kapudan Ali Paşa Camii) ise bu camilere göre daha geç dönemlerde Yeniköy Mahallesi'nde inşa edilmiş olup etrafında gelişen Yeniköy Mahallesi'nin Müslüman yerleşim bölgesi olmasına katkıda bulunmuştur.

Şekil 40. Nefs-i Rize'de inşa edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Rize'nin doğu tarafı olan Emare bölgesinde oluşturulan başlıca Müslüman mahalleleri; Günümüz Kurşunlu Camiii (İslampaşa Camii) etrafında gelişen İslampaşa Mahallesi, Günümüz Gülbahar Merkez Camii (Hacı Süleyman Camii) ve 2016 yılında yıkılan Gülbahar Camii (Küçük Gülbahar Camii) etrafında gelişen Gülbahar Mahallesi, günümüz Müftü Mahallesi Camii etrafında gelişen Müftü Mahallesi olarak gösterilebilir (Şekil 41). Rize şehrinde yerleşimin Rize Kalesi'nden doğuya doğru sırasıyla Eminettin, Piriçelebi ve Çarşı mahalleleri ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Kurşunlu Camii'nin bulunduğu İslampaşa Mahallesi ise doğuya doğru olan bu doğrusal ve doğal gelişimden bağımsız olarak Rize şehrinin 4 km doğusunda henüz yerleşimin oluşmadığı uzak sayılabilecek bir bölgede ortaya çıkmasıyla diğer mahallelerden ayrılmaktadır.

Şekil 41. Emare bölgesinde inşa edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Rize'nin batı tarafı olan Akrotil bölgesinde oluşturulan başlıca Müslüman mahalleleri; Reşadiye Camii (Maden Camii) etrafında gelişen Reşadiye Mahallesi, Günümüz Değirmendere Camii (Pindoz Camii) etrafında gelişen Değirmendere Mahallesi, Camiönü Camii etrafında gelişen Camiönü Mahallesi olarak gösterilebilir (Şekil 42). Akrotil bölgesinde yer alan mahallelerin Nefs-i Rize ve Emare bölgelerine göre daha geç dönemde oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

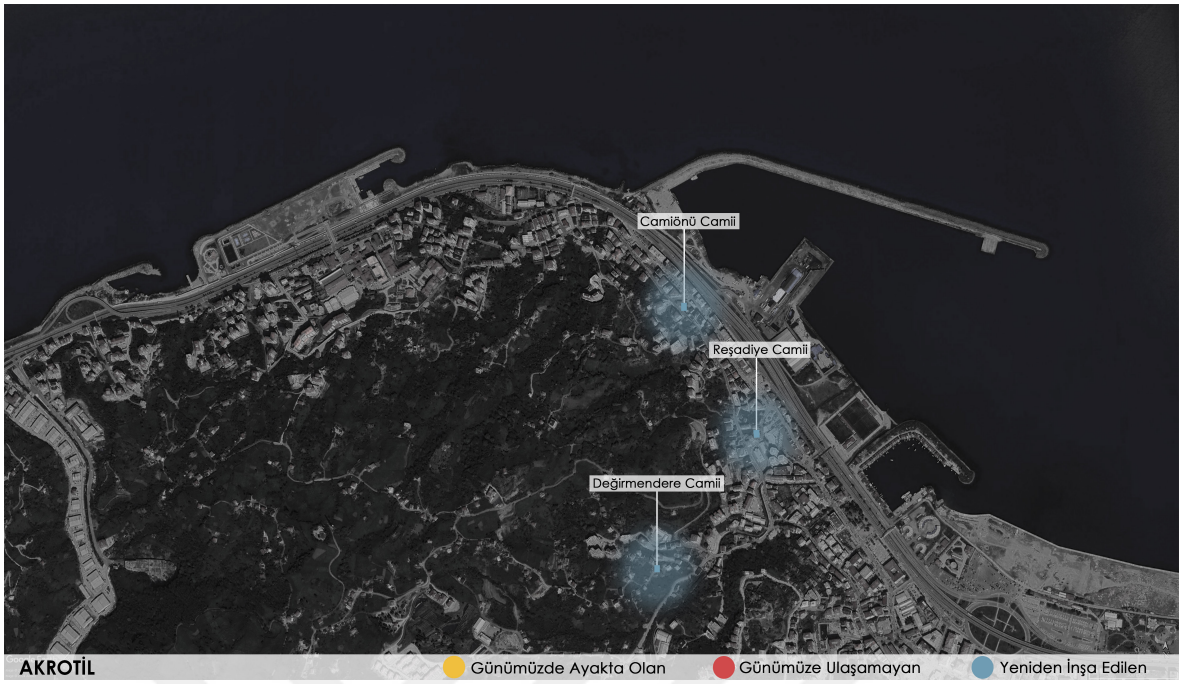

Şekil 42. Akrotil bölgesinde inşa edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

2.2.2. Şehrin Fiziki Gelişimi

15. yüzyıl sonunda Osmanlı Fethinin ardından Rize; Karadeniz sahiline yakın bir konumda bulunan, kale surlarıyla çevrili doğal bir akropol üzerinde yer alan, kuzeyinde kendine ait bir limanı bulunan bir kale-şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Rize, Trabzon Eyaletinin merkez sancağı olan Trabzon Sancağına bağlı bir kaza olup 1877 yılına kadar bu durumunu korumaktadır (1877 T.V.S.). 15. yüzyıl sonu Maliyeden Müdevver Defterlerine göre ilk yerleşimin mevcut kale surlarında olduğu (Bay, 2023) ve çoğunluğun görevli askerlerden ve yöneticilerden oluştuğu anlaşılır. Rize Kalesi en güneyinde ve en yüksek noktasında dikdörtgen planlı alan İç Kale'yi, İç Kale'nin doğu ve batı duvarlarından kuzeydeki denize kadar uzanan duvarların oluşturduğu alan ise Aşağı Kale'yi tanımlamaktadır. Bugün İç Kale'deki bulunan idari binalar hakkında geniş bilgiye sahip olmasak da fethin akabindeki erken dönemlerde İç Kale'nin bir yönetim merkezi işlevi gördüğü bilinmektedir (Bay, 2023). Rize Kalesi sınırları düşünülünce, İç Kale'nin en güney ucundan bugünkü Cumhuriyet caddesini teşkil eden surların en kuzey ucuna olan uzaklık yaklaşık 425 m'dir. Kalenin doğu surları günümüze ulaşamadığı için doğu-batı istikametinin genişliğini net olarak hesaplayamasak da Bryer ve Winfield'ın (2020) doğu surları için çizdiği olası hat ve arazinin yapısı düşünüldüğünde kalenin doğu-batı yönünde

en geniş uzunluğunun 400 m'yi geçmeyeceğini tahmin etmekteyiz. Dolayısıyla Osmanlı Dönemi'nde kale sınırlarının tanımladığı alan yerleşim için yeterli olmayıp zaman içerisinde kalenin doğu yönüne doğru geliştiği görülmektedir. Rize şehrinin coğrafya gereği Fener Burnu'ndan şehir merkezinin en doğusundaki Taşlıdere'ye kadar hilal şeklinde bir koy oluşturduğu bilinmektedir. Şehrin ilk etapta batı yerine doğuya doğru genişlemesinde bahsedilen güvenli koydan faydalanmak, liman ve iskele faaliyetlerini bu hatta sürdürebilme düşüncesi etkili olmuş olabilir (Şekil 43).

Şekil 43. 1924 yılı Rize Kalesi'nin doğusundaki doğal koy (Güvelioğlu, 2017)

Şehrin genişlemesinde inşa edilen camilerin etrafında kurulan Müslüman Mahalleleri, pazar yerleri, iskele ve limanlar önemli rol oynamışlardır. Özellikle Osmanlı fethinin ardından Rize Kalesi'nin doğu surlarının yaklaşık 300 m doğusunda inşa edilen Şeyh Camii ve Şeyh Camii'nin de yaklaşık 250 m doğusunda 2017 yılında yıkılan Orta Camii'nin bulunduğu konumda yer alan Hüseyin Ağa Camii Müslümanlar için birer merkez olmuş, yeni Müslüman mahalleleri bu camiler çevresinde gelişmiştir. Bu dönemde İç Kale, yer darlığının yaşandığı şehirde sınırlı da olsa yerleşme alanı fonksiyonunu sürdürmeye devam etmiş, aynı zamanda denizden gelebilecek saldırılar nedeniyle önemini korumuştur (Bay, 2023). Fakat 16. yüzyıl sonunda şehrin merkezi kale olmaktan çıkıp Rize Kalesi'nin doğusunda bulunan Şeyh Camii ve Hüseyin Ağa Camii (Orta Camii) çevresine doğru kaymıştır. Bu iki cami arasındaki, günümüzde Kuyumcular Sokağı olarak anılan cadde ise bir çarşı işlevi görmüştür (Şekil 44). Buna ek olarak Hüseyin Ağa Camii'nin (Orta Camii) çevresinde 16. yüzyılda oluşmaya başlayan pazar yerleri uzun yıllar varlığını sürdürmüş, bu bölge günümüzde bile aynı işlevini devam ettirmiştir.

Şekil 44. 20. yüzyıl başı günümüz kuyumcular sokağının bulunduğu caddeye ait fotoğraf (Recep Koyuncu arşivi)

1583 tarihli tahrir defteri incelendiğinde, "Mahalle-i Câmi'-i Şerif" olarak anılan ve yeni oluşturulduğu bilinen Müslüman Mahallesi, günümüz Çarşı Mahallesi ve burada bahsedilen Cami-i Şerif ise Hüseyin Ağa Camii'dir (Orta Camii). Aynı defterde Rize'ye yerleşen ilk Müslüman halk için "sâlih ve mütedeyyin fukarâ olup şehirlü kayd olunmaları münâsib olduğun kadısı i'lâmetmeğin devâm-ı saltanat-ı pâdişâhîyeduâgûy olup ehl-i sünnet cemâ'atden oldukları" ifadelerine yer verilmiştir. Burada Rize'nin bir kaza merkezi olmakla birlikte "şehir" statüsünü belirlemesi itibarıyla son derece dikkat çekicidir (Emecen, 2020). Bu dönemde halkın Cuma namazı kılabileceği bir yapı ve etrafında gelişen iskânın, çarşı ve pazar yerlerinin, Çarşı Mahallesi'nin kuzeyinde bulunan iskelenin varlığı şehrin yalnızca kale-şehir özelliği göstermediği, buna ek olarak iskele-çarşı-ibadethane işlevinin de eklendiğini gösterir. Rize halkının bu dönemden itibaren yalnızca ziraatla uğraşan reaya olmaktan ziyade aynı zamanda şehre uygun işler yapmaya yönelen bir statüye geçiş yaptığı söylenebilir (Emecen, 2020). Tüm bunlar değerlendirildiğinde Osmanlı Rize'sinin kentsel anlamda şehir kimliğini kazandığı dönem olarak 16. yüzyıl gösterilebilir.

Henüz meydanların ortaya çıkmadığı Klasik Osmanlı Dönemi'nde, Rize'sinde cami avluları toplanma-buluşma alanı olarak işlev üstlenmiştir. Bu dönemde Çarşı Mahallesi'nde inşa edilen Orta Camii de Müslüman ahali için buluşma-toplanma alanı işlevi görmüş, çevresinde yer alan Pazar alanlarıyla halk için önemli bir çekim noktası olmuştur. Orta Camii konum olarak Kasaphane Deresi'nin (Günümüz Hamam Deresi) güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Orta Camii çevresinin dinamik yapısı sebebiyle normalde sahil kıyısında doğu-batı istikametindeki dar hatta gelişen şehir, dere çizgisi

boyunca kuzey-güney istikametinde de gelişmeye başlamıştır. Rize çarşısının ilk etapta Şeyh Camii ve Dizdar Hüseyin Ağa (Orta) Camii arasındaki sokakta geliştiği bilinmektedir. Osmanlı belgelerinde Hüseyin Ağa Camii (Orta Camii) için ilk etapta "çarşı kenarında bir cami" şeklinde ifadelere yer verilirken ilerleyen dönemlerde "Çarşıda bulunan cami" şeklinde tanımlanmıştır. Bu durum başlangıçta günümüz kuyumcular sokağının bulunduğu hatta gelişen çarşının tüm orta cami çevresine yayıldığını göstermektedir (Kul, 2020). 16. yüzyıl sonu Osmanlı Rize'sinde şehrin merkezi Nefs-i Rize olarak adlandırılmış, başlangıçta yalnızca kale ve çevresini tanımlayan Nefs-i Rize bu dönemde günümüz Kale, Eminettin, Piriçelebi, Çarşı ve Yeniköy Mahallelerini kapsamıştır. Şehirde; kamusal, ticari ve dini faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar Rize Kalesi'nin doğu tarafında gelişen bu bölge olmuştur. Bu bölgenin haricinde Rize Kazası içerisinde yerleşim yerleri bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde Rize Kazasının doğusu Emare, batısı ise Akrotil olarak adlandırılmıştır. Bu bölgeler tarih boyunca sosyal-ticari hareketlilik olarak Nefs-i Rize kadar gelişemeseler de inşa edilen camiler ve etrafında iskân edilen Müslüman cemaat ile varlıklarını sürdürmüşlerdir.

17. yüzyıl fethin ardından oluşturulmaya başlanan Müslüman Mahallelerinin oluşumlarını tamamladığı bir dönem olmuştur. Şehir planlamasının ortaya çıkmadığı bu dönemde Rize şehrinde arazi yapısı gereği dağınık bir yerleşim türü hâkimdir. 17. yüzyıl Rize'sinde ticari faaliyetler, gelişmekte olan Rize kasabasının şekillenmesi üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde Hüseyin Ağa Camii (Orta Camii) etrafında şekillenen çarşı, hemen yanı başındaki ahşap iskelesiyle kasabanın çekirdeği ve en kıymetli mevkii olmuştur ve bu özelliğini 19. yüzyılın son çeyreğine kadar devam ettirmiştir (Bay, 2023).

Rize'nin kasabalaşma sürecinde temel adımların atıldığı yüzyıl 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl olsa da bu yüzyıllar Osmanlı geneli için iç karışıklıkların yaşandığı bir dönem olmuştur. Ülke genelinde yaşanan Celali İsyanları sonucu hem Müslüman hem gayrimüslim halkın daha güvenli gördüğü yerlere göç etmesiyle sonuçlanan "Büyük Kaçgun" olarak adlandırılan olay yaşanmıştır. Ayrıca 17. yüzyılda Rize kıyılarında dönem dönem Kazak ve Abhaz saldırılarının meydana geldiği bilinmektedir (BOA, TS.MAe. nr: 798/97; Şevket, 2001). Osmanlı kent tarihçisi Şakir Şevket (2001), bu saldırıların Sohum ve Batum tarafından deniz yoluyla geldiklerini ve Osmanlı Rize'sinin saldırılara karşı önlem alsa da saldırıların tamamen kesilmediğini belirtmiştir. Şüphesiz Karadeniz kıyılarında meydana gelen bu saldırılar Rize halkının sosyal hayatı ve sahil ile olan ilişkisini olumsuz etkilemiştir. Ülke genelinde ve Karadeniz Kıyılarında yaşanan tüm bu

olumsuz gelişmeler Rize'nin temel şeklini almaya başladığı şehirleşme sürecine denk gelmiştir. Bu durumun Rize şehrinin büyümesini yavaşlattığı yorumu yapılabilir. Fakat bu süreçte Rize şehrindeki ticari canlılığın devam etmesi şehrin gelişimine devam ettiğini göstermektedir. Rize kazası çevresinde son derece kaliteli kendirinin yetiştirilmesi bu alanın merkezinde yer alan Rize kasabasında 17. yüzyılda özellikle keten dokumacılığının gelişmesine yol açmıştır. Rize'de üretilen keten kumaşların, Karadeniz'in kuzeyi, Anadolu ve İstanbul'da alıcı bulduğu bilinmektedir (Bay, 2023). Rize'de çay tarımı yapılıncaya kadar dokumacılık sektörünün şehrin büyümesindeki en önemli etkenlerden biri olmuş ve uzun yıllar önemini korumuştur (1902 T.V.S. ; Şevket, 2001). 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde Osmanlı Devletinde siyasi otoritesinin zayıflaması, askeri sınıfın önemini kaybedip ayanların ön plana çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Rize şehrinde ayanlar, halk gözünde devlet yöneticilerinden daha prestijli bir konuma gelmiştir. Bu durum Osmanlı'da ayanların kendilerine konaklar inşa etmesine yol açmıştır. İnşa edilen bu konaklarda halk üzerinde söz sahibi olan ayanlar yaşadığı için bu konaklar bir saray gibi yönetim işlevi görmüştür. Rize Kalesi'nin hemen doğu yamacında bulunan Tuzcuoğlu Konağı bu yapılara örnek oluşturmaktadır. Bu konağın sahibi Tuzcuoğlu ailesinin Rize şehrinde önemli bir nüfuza sahip olduğu hatta Rize Ayanı Tuzcuoğlu Memişağa'nın ilerleyen dönemlerde isyan ederek bir süre Karadeniz Kıyılarında geniş bir alanın yönetimini ele geçirdiği bilinmektedir. Bu hadiseler sonucu Osmanlı Devleti'nin Rize'yi fethinden beri yönetim merkezi işlevi gören Rize Kalesi'nin bu dönemde artık yönetim merkezi işlevini kaybettiği söylenebilir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Rize Kalesi'nin önemini kaybettiği net bir şekilde görülmektedir. Rize şehrini gezip bir seyahatname kaleme alan Koch (1846), Rize Kalesi'ne ait bölümlerin zamanla yok olduklarını, kendisinin Rize'ye geldiği tarihten (1846) yaklaşık 30 yıl önce bu yıkımın yaşandığını ileri sürmüştür. Koch'un 1846 yılında kalenin harap durumunu belirtmesi Rize Kalesi'nin eski önemini kaybettiğini kanıtlar niteliktedir. Yine 1871 Trabzon Vilayeti Salnamesinde geçen,

"Nefs-i Rize Kasabasında mündehim cesim bir kale olup pek atik olduğundan bunun tarih-i binası malum olmadığı…" ifadesi Rize Kalesi'nin 19. yüzyıl sonlarında da harap durumda olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak 19. yüzyıl başlarında Fransız Konsolosu olarak Trabzon'a gönderilen Victor Fontanier, 1832 yılında Rize'ye seyahatinin ardından bu tarihte dağların tepelerinde harabeler yer aldığını belirtmiştir (Yılmaz, 2014). Fontanier'in bahsettiği harabeler muhtemelen Rize Kalesi surlarına ait olmalıdır. Fontanier bu dönemde Rize Kalesi ile ilgili;

“Rize Kalesi, kuleleri olan ve yeni tamiratların olduğu bir yapıdır. Dört köşeli bu kalenin duvarları sarmaşık kaplıdır. Kale komutanı bana içinde hiçbir şey olmadığını ve içerde vebalıların toplandığını belirttiği için içeri girmedim.” şeklinde ifadelere yer vermiştir (Yılmaz, 2014). Bu ifadeler sonucu, kalede 19. yüzyıl itibariyle hala askeri personelin görev yaptığını ve buranın karantina işlevi gören bir yer olduğu yorumları yapılabilir. Nitekim Fontanier, yazısının devamında Cevizlik ve Mapavri bölgelerinde Rize Halkının pek çoğunun yakalandığı veba salgınını olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2014). Fontanier’in dört köşeli ve sarmaşık kaplı olarak bahsettiği yapı İç Kale olmalıdır. Sonuç olarak 19. yüzyılda Rize şehrinin merkezi tamamen Kale’nin doğusundaki Piriçelebi, Çarşı, Yeniköy mahallelerinin bulunduğu konuma kaymış, günümüze kadar bu durumunu korumuştur. Kale Surlarının içerisinde yer alan Kale ve Eminettin Mahalleleri ise gelişim açısından bu mahallelerin gerisinde kalmıştır. 19. yüzyıl Rize’si gelişmeye devam ederken kuzeyinde bulunan deniz, güneyinde bulunan ormanlık alanlarıyla doğayla bütünleşmiş hem tarımsal hem ticari hayatını sürdüren bir şehir görünümü vermektedir. 19. yüzyıl başlarında Rize’yi gezen Victor Fontanier,

“Rize hayatımda gördüğüm resmedilmeye değer en güzel yerdir. Ne kadar yeteneksiz olsam da buranın bir resmini yapma arzusuna karşı koyamadım.” şeklindeki ifadelerle, şehirden ne kadar etkilendiğini açıklamış, buranın resmini yaptığını belirtmiştir (Yılmaz, 2014). Fakat Fontanier’in yaptığı resim günümüze ulaşmadığı gibi Osmanlı Dönemi ve öncesi Rize’sine ait hiçbir çizim, resim ya da gravür elimize ulaşamamıştır. 1896 yılında Servet-i Fünûn dergisine ait Rize görseli Rize şehrine ait ulaşabileceğimiz en eski görsel kaynaktır (Şekil 45) ve bu tarihten önceki Rize’nin fiziki yapısına edinebilmek yalnızca sözel anlatımların betimlenmesi ile mümkün olmaktadır.

Şekil 45. 1896 yılında Servet-i Fünûn dergisine ait Rize fotoğrafı

Fontanier yazısında, şehrin ve pazar yerinin deniz kenarında olduğunu, ağaçların gölgesinde kalan evler her taraftan göründüğünü, ekili ve güzel ağaçların çevrelediği tepelerin amfi tiyatro şeklinde yükseldiğini ve bu görüntü itibariyle şehrin Yunanistan'ın Zante Adası'na benzediğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2014).

1839 yılına gelindiği ise Osmanlı; sosyal yapı olarak önemli bir değişimin yaşandığı, modernleşmenin ve yenileşmenin ön planda tutulduğu Tanzimat Dönemi'ne girmiştir. Bu tarihten daha geç olsa da Rize şehri de ülke genelinde yaşanan bu değişimden etkilenmiştir 1874 yılına ait Trabzon Vilayeti Salnamesi incelendiğinde, Rize Kasabasında 53 mağaza, 353 dükkân ve 39 kahvehanenin, telgrafhanenin ve Tanzimat ile Osmanlı genelinde ortaya çıkan Hükümet Konağı'nın bulunması Osmanlı Rize'sinde sosyal yaşantının geliştiğini göstermektedir (Şekil 46, Şekil 47).

Şekil 46. 1918 yılı, Rize şehrinde yer alan kamu yapıları (BOA, ML.EEM. 1336-39 üzerinden işlendi)

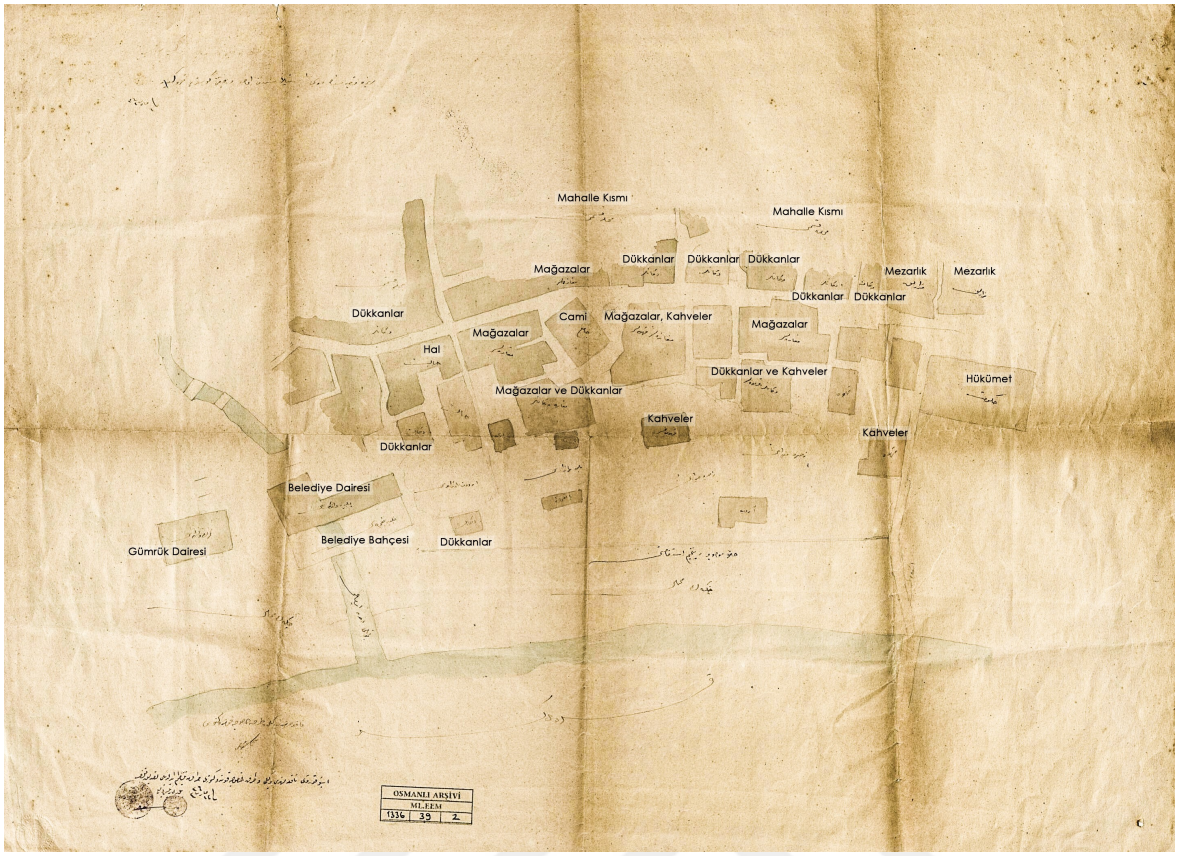

Şekil 47. 1918 yılı, Rize şehrinde yer alan mağaza, dükkan ve kahvelerin bulunduğu bölgeler (BOA, ML.EEM. 1336-39 üzerinden işlendi)

Ayrıca aynı salnamede 1 gümrük binası, 10 kayıkhane, 3 salhane, boyahane, kiremithane, taş ocağı gibi yapıların bulunması şehrin ticari ve ekonomik yönünün geliştiğini göstermektedir. Nitekim Brant (1835), Rize'nin, kıyıdaki en geniş pazara sahip önemli ve verimli bir bölge olduğunu, şehrin özellikle ülke genelinde gömleklerde kullanılan kenevirden yapılan keten üretimiyle meşhur olduğunu belirtmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Rize şehrini gezen Koch (1846) ise Rize'de çoğu caddenin taş kaplanmış olduğunu ve bu durumu Asya ülkelerinde çok ender gördüğünü belirtmiştir. Bu durum, Tanzimat anlayışının Rize şehrini etkilemeye başladığını açıkça göstermektedir.

19. yüzyıl sonu Rize şehri için önemli dönüm noktalarından biridir. 93 Harbi olarak da anılan 1877-1878 Türk-Rus savaşı sonrası 1878 yılında imzalanan Berlin barış antlaşması gereğince Lazistan Sancağının merkezi olan Batum şehri Rusya'ya bırakılmıştır. Bu gelişmelerden sonra Lazistan sancağının merkezi Rize olmuştur (Taymas, 1950). Rize Kazasının sancak merkezi olmasında eski sancak merkezi Batum'a yakın olan konumu, önemli bir limanı bulunması ve şehrin güvenli bir koyda yer alması önemli rol oynamış olmalıdır. Yeniden düzenlenen ve merkezi Rize olan Lazistan sancağının

sınırlarını doğuda Hopa Kazası, Batıda ise Of kazası, güneyinde ise Erzurum oluşturmaktadır (1877 T.V.S.). Bu dönemde; sancağın doğu sınırının Batum'dan Hopa'ya kadar gerilediği, batı da ise önceden Trabzon Sancağına bağlı olan Of, Kuraiseba (İkizdere), Rize, Mapavri (Çayeli), Karadere kazalarının Lazistan sancağına eklendiği görülür. 1877 yılından sonraki Trabzon Vilayeti Salnamelerinin tamamında Lazistan Sancağının sınırları değişmemiştir. Rize, dar bir idarî alanı kapsayan kaza merkeziyken geniş alanı kontrol altına alan sancak merkezi olmasıyla idarî bir fonksiyonelliğe kavuşmuştur. Bu değişiklikle Rize, tarihinde ilk defa idarî olarak kendine bağlı geniş bir alanla fonksiyonel ilişkiler geliştirme imkânı yakalamıştır (Bay, 2023).

16. ve 17. yüzyıllarda şehrin temel şeklini almasının ardından Rize, tarihinin en önemli gelişimlerinden birini sancak merkezi olduktan sonra yaşamıştır. Bu dönemde Rize şehrinde kamusal yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Osmanlı'da ilk yönetim binası 1848 yılında inşa edilen Kaza Müdür Konağı (Bay, 2023), ardından 1871 yılında inşa edilen Hükümet Konağı olmuştur (BOA, ŞD. nr. 1826-15). Rize şehrinin sancak merkezi olmasından sonra eski Hükümet Konağı yeterli gelmemeye başlamış, 1887 yılında ise yeni bir hükümet konağı inşa edilmiştir. (Ak, 2000). İnşa edilen son Hükümet Binası Rize için son derece simgesel bir yapı olmuştur. Vilayet başmühendisi Fransız Brier tarafından projelendirilen (Bay, 2023) ve dönemin şartlarına göre büyük, görkemli ve estetik bir görünüşe sahip olan bina Rize şehrinin merkezini teşkil etmiş ve bu tarihten sonra tüm kamu binaları bu merkez çevresinde ortay çıkmaya başlamıştır. Nitekim bu döneme kadar Rize şehrinde bir meydan bulunmazken Hükümet Konağı'nın önündeki alan Hükümet Meydanı olarak anılmış ve Rize'nin ilk meydanı olmuştur. Günümüzde 15 Temmuz Demokrasi ve Cumhuriyet Meydanı'na denk gelen Hükümet Meydanı ilk ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar çok sayıda tören, kutlama gibi etkinliklere ev sahipliği yaparak önemli bir toplanma noktası olmuştur. Şehirde daha önce ilk Müslüman Mahallesi olan ve Rize İskelesini kuzeyinde barındıran Çarşı Mahallesi şehir için en önemli noktayken 19. yüzyıl sonlarında Hükümet Meydanı'nın bulunduğu Piriçelebi Mahallesi yönetim rolünü üstlenen ikinci bir merkez olarak önemini arttırmıştır.

Hükümet Konağı'nın inşası ile aynı döneme denk gelen yeni Rize İskelesi de Hükümet Konağı'nın kuzeyinde inşa edilmiştir. Böylece Rize şehri Çarşı ve Piriçelebi mahallelerinde birer tane olmak üzere iki iskeleye sahip olmuştur. Bu dönemde şehrin en önemli iki merkezi Piriçelebi ve Çarşı mahalleleri arasında kalan Yalıboyu Caddesi (Günümüz Atatürk Caddesi), tarih boyunca olduğu gibi şehrin en önemli caddesi olmuştur.

19. yüzyıl sonunda var olan yapı stokuna hapishane, kışla, yeni bir iskele, hastane gibi yapılar da eklenmiştir (1892 T.V.S.). 1892 yılı Trabzon Vilayeti Salnamesinde, inşa edilen yeni yapıların ardından Rize şehri için:

"Rize Kasabası hakikaten merkez-i liva addolunmağa şayan bir feyz-i cedid-i umrana cilvegah-ı imkan olmuştur."

İfadelerine yer verilerek Rize şehrinin sancak merkezi olmaya layık bir yer hale geldiği vurgulanmıştır.

Ticaret ve ekonomi olarak 19. yüzyıl, Rize şehri için hareketli geçen bir dönem olmuştur. Tarih boyunca olduğu gibi bu dönemde de keten bezi üretim en önemli ekonomik sektörlerden biri olmuştur (Şevket, 2001). 19. yüzyıl sonlarında Rize Kasabasında senede tahminen 40 000 top keten bezinin dokunup, Erzurum, Bağdat, Arabistan ve İstanbul'a satıldığı bilinmektir (1874 T.V.S.; Şevket, 2001). Yine 19. yüzyıl Trabzon Vilayeti Salnameleri incelendiğinde sancak dâhilinde kurulan Pazar mahallerinde Rize Kasabasının da yer aldığı görülür (1872 T.V.S.). Şüphesiz ki keten bezi imalatının kasabaya ekonomik anlamda olumlu etkileri olmuş, şehrin fiziki yapısının gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Ayrıca Nefs-i Rize maden olarak da zengin bir yapıya sahiptir. 1875 yılına ait Trabzon Vilayeti Salnamesinde; bazı köylerinde yağlı taş çıkmakta olup bu taşın parçalanarak mısır ve fasulye tarlarına saçılması halinde fazla mahsul alındığı belirtilmiştir. Aynı salnamede bazı karyelerde beyaz taş çıktığını ve bu taşın işlendikten sonra kireç halinde Batum'a satıldığı, bazı karyelerde ise topraktan kiremit elde edilip satıldığı belirtilmiştir. Rize şehrinde 19. yüzyılda bu ticari ve ekonomik hareketlilik yaşanırken tarım ve hayvancılık faaliyetleri hala çok önemli konumdadır. 19. yüzyıl sonlarında Rize Kasabası 1669 tarla ve 197 otlak alan ile Trabzon Sancağındaki kasabalar arasında en büyük tarla ve otlak alana sahiptir (1871 T.V.S.). Bu dönemde Nefs-i Rize'de kalenin doğu bölümünü oluşturan alan şehrin kamusal ve ticari hayatını temsil ederken kasabanın dış çeperini oluşturan mahallelerde tarım, hayvancılık ve dokumacılık öne çıkmaktadır. Bu da kentsel yapı itibarıyla merkez ve çevre olmak üzere kasabanın iki katmanlı yapısını karşımıza çıkarmaktadır (Bay, 2023).

İlerleyen dönemlerde 20. yüzyıl başı fotoğraflarının büyük çoğunlukta Hükümet Meydanı ve çevresine yer verildiğini, şehirde yapılan kutlamaların ve törenlerin tamamının bu meydanda gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla 20. yüzyıl başı Rize'sinde şehrin merkezinin tam anlamıyla bu meydan olduğu söylenebilir. Rize Meydanı 1960'larda başlanan dolgu faaliyetleri sonrası Belediye Blokları'nın ortaya çıkmasına kadar, Yalıboyu

Caddesi (Atatürk Caddesi) ise de dolgu faaliyetlerinin akabinde Cumhuriyet Caddesinin ortaya çıkmasına kadar şehrin en önemli çekim noktaları olmuşlardır.

20. yüzyıl başı tüm dünyayı yakından ilgilendiren I. Dünya Savaşına sahne olmuştur. 1914 yılında savaşın başlamasının ardından Rusların 4 Mart 1916'da Pazarı, 5 Mart 1916'da Çayeli'ni, 8 Mart 1916'da ise Rize'yi işgal ettikleri bilinmektedir. Ruslar işgal ettikleri Rize topraklarında özellikle yol yapımı olmak üzere imar çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu durum Rusların Rize'de kalıcı olmayı hedeflediklerini göstermektedir (Ak, 2000). Fakat Rize, 2 Mart 1918 yılında Rus işgalinden kurtulmuştur. Rus ordusu içerisinde bulunan Ermeni askerlerin Rize şehrini terk ederken şehri yaktıkları bilinmektedir. Bu durum Rize şehrinde önemli bir yapı stokuna zarar vermiş, Rize şehrinde bulunan pek çok cami uzunca bir süre atıl kalmış ve bu durum ilerleyen dönemlerde bu camilerin restore edilmek yerine yıkılıp yeniden inşa edilmesiyle sonuçlanmıştır.

2.2.3. Liman ve Kıyı Yapıları

Rize'nin 150 yılından beri bir liman şehri olduğu bilinmektedir (Ptolemaeus, 2024). 15. yüzyıl sonunda Osmanlı'nın Rize'yi fethetmesinin ardından da Rize Limanı önemini devam ettirmiştir. Kuşkusuz ki son derece engebeli ve düzlüklerin yalnızca sahil şeridindeki dar hatta mevcut olduğu Rize şehri, güneyindeki yüksek dağ hattı sebebiyle Anadolu'nun diğer şehirleriyle sınırlı derecede ilişki kurabilmiştir. Dolayısıyla Rize'nin Osmanlı ve dünya şehirleriyle kurabileceği ilişkilerde deniz ulaşımının rolü büyük olmuştur. Bu sebepten ötürü Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen iskele yapıları şehir için önemli birer çekim merkezi olmuştur.

İskelenin varlığına dair en eski kayıtlar 16. yüzyıl ortalarına ait mukataa kayıtları olup bu kayıtlarda Of ve Rize iskele gümrüklerinin birlikte mukataaya verildiğini ve 1557 yılında 90000 akçe, 1558 yılında 135 000 akçe gibi yüksek meblağlarda mukataada olduğu görülmektedir (Bostan, 2002; BOA, MAD.d. nr. 244). Bu durum Rize İskelesinin 16. yüzyılda etkin olduğunu ve keten üretimi ile meşhur olduğu bilinen Rize şehrinde iskele sayesinde ticari hareketliliğin yaşandığı söylenebilir. İlerleyen dönemlerde, 1594-1595 yıllarına ait İskele Ve Menzil Kollarının Defterinde bulunan Doğu Karadeniz kıyılarına ait iskeleler arasında Rize iskelesi de yer almaktadır (Bay, 2023).

Rize Limanının önem kazanmasındaki sebeplerden biri de Osmanlı Dönemi'nde Karadeniz Kıyılarında yaşanan savaşlardır. 17. yüzyılda Karadeniz kıyılarında Abaza,

Gürcü ve Megrellerin saldırı, baskın, yağma gibi faaliyetleri sonucu konumu itibariyle Rize Limanı önem kazanmıştır. Nitekim Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1995), 1656-1704 tarihleri arasında kaleme aldığı eserinde Rize Limanı'nın Gürcü seferi sırasında olumsuz hava koşulları sebebiyle gemilerin sığınıp olumsuz hava şartları geçene kadar beklediği bir liman olduğundan bahsetmektedir. Ak (2000), Cezayirli Kaptan Ali Paşa'nın 1714-1718 yılları arasında Rize'de bir cami (Kapudan Ali Paşa Camii / Taşçıoğlu Camii) yaptırdığına bakılırsa Osmanlı donanmasının Rize'yi sık sık mekân tuttuğu yorumunu yapmıştır.

17. yüzyılın Savaş ikliminin ardından 18. yüzyılda Karadeniz Kıyılarının güvenliğinin sağlanmıştır. Bu dönemde Karadeniz uluslararası ticarete açılmış, oluşan ticari genişleme kıyı yerleşmelerinin atılım yapmalarına yol açmıştır (Bay, 2023). Bu dönemde Rize İskelesi şehirdeki ticari hareketliliğin merkezi haline gelmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ve Kırım Savaşı sonrası olumlu ticarî gelişmeler, Karadeniz'in ikinci plandaki limanlarının önemini artırdığı gibi Rize'nin de önemini oldukça artırmıştır.

Gelişen Karadeniz ticareti, birçok vapur kumpanyasını, acenteyi ve tüccarı kasabaya çekmiştir (Bay, 2023). 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kuzey iskelelerinden Trabzon'a sefer düzenleyen Rus Vapur Kumpanyası, Rize iskelesinden de yolcu almaya başlamıştır. 1868 yılında Fevaid-i Osmaniye Kampanyası'nın (daha sonra İdare-i Aziziye ve İdare-i Mahsusa) İstanbul-Trabzon seferini, Rize ve Batum'a uzatmasıyla birlikte şehrin İstanbul ve kıyı iskeleleriyle bağlantısı sağlanmıştır (Bay, 2023). 1869 yılında Osmanlı ve Rus vapurları haftada ikişer gün iskeleye uğramaktadır (Bay, 2023).

20. yüzyılın başında iskelenin trafiği artmış; Rize'ye Avusturya, Osmanlı, Rusya, Fransa, Almanya ve Yunan bandıralı vapurlar seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu dönemde iskeleye haftada 2-3 sefer düzenlenmektedir (Bay, 2023).

Tüm bu olaylar Rize limanının 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devamlı aktif olduğunu göstermektedir. Bu süreçte gerek Osmanlı belgelerinde gerek Rize için yazılan seyahatnamelerde Rize Limanı'nın varlığı ya da Rize'nin bir liman şehri olduğu belirtilmiştir.

Fakat kaynaklarda bahsedilen Rize Limanı, Osmanlı'nın hiçbir döneminde mendireği olan ve gelişmiş fiziki özelliklere sahip gerçek anlamıyla bir liman yapısı olmamıştır. Rize Limanı olarak bahsedilen yer aslında Fener Burnu'nun doğusunda yani Karadeniz'in batı yönünden gelen sert dalgalarına karşı korunaklı bir koyda yer alan iskele yapılarıdır. Burada Fener Burnu, iskeleler için doğal bir liman oluşturmaktadır. Şehir, burunun

doğusunda içeriye doğru yay çizmektedir. Bu sebeple şehirde kuzey-güney istikametinde derin bir kumsal alan oluşmuştur. Rize şehrine gelen deniz taşıtları bu kumsallara çekilmekte ya da koyun içinde yer alan iskelelere bağlanmaktadır (Şekil 48).

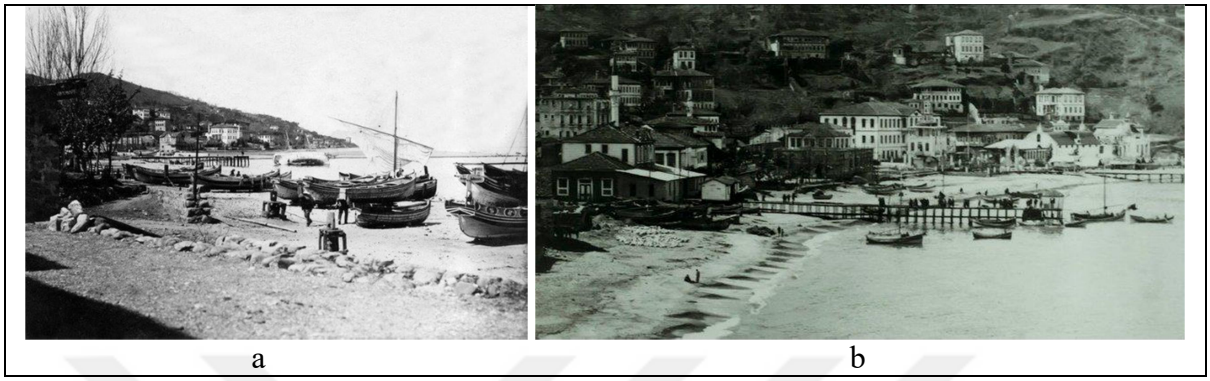

a b

Şekil 48. a. Şehir merkezinin doğu tarafından 20. yüzyıl başı Rize iskeleleri (Recep Koyuncu arşivi) b. 20. yüzyıl başı Rize iskeleleri (Fatih Sultan Kar arşivi)

1832 yılında Karadeniz kıyıları boyunca seyahat eden Fontanier, bölgedeki liman yapılarından bahsetmiştir (Yılmaz, 2014). Batum Limanı'nın Karadeniz'in en iyi limanı olduğunu söyleyen Fontanier, Trabzon ile Batum arasında Sürmene, Soğuksu (Atina) ve Batum olmak üzere üç limanla karşılaştığı belirtir. Fontanier Rize'nin günümüz Pazar (Atina) ilçesinde bulunan limandan bahsederken Rize limanından bahsetmez. Bu durum Pazar limanının Rize limanından daha gelişmiş olduğunu düşündürebilir. Nitekim Antik Dönem kaynaklarında da Athenai (Pazar) Limanı kendine daha geniş yer bulurken (Arrianus, 2005; Stephanus of Byzantium, 2024; Ptolemaeus, 2024; Procopius, 2024), Rize Limanı yalnızca Ptolemaeus tarafından anılmıştır.

Osmanlı Rize'sinde ne zaman inşa edildiği bilinmeyen iskelenin varlığı 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki belgelerden anlaşılmaktadır (BOA, KK.d. nr. 2555; BOA, AE.SABH.I. nr. 338/23551; BOA, A.}MKT.DV. nr. 129/84). Şehirde 19. yüzyıl sonunda ise memleket ve gümrük iskeleleri olarak anılan iki yeni ahşap iskele inşa edilmiştir (Şekil 49). İlerleyen dönemlerde Gümrük İskelesi'nin yerine yeni bir demir iskele inşa edilmek istense de bu proje gerçekleşmemiş, Rize şehri betonarme bir iskeleye 1950'lerde kavuşmuş, gerçek anlamda bir liman yapısına ise ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde sahip olmuştur. 19. yüzyılda şehirdeki ticari faaliyetler dolayısıyla Gümrük İskelesi yakınında bir gümrük binası ve deniz taşıtlarının güvenle seyahat edebilmesi için Fener Burnu'nda bir

Fener yapısı inşa edilmiştir. Ayrıca 1874 Trabzon Vilayeti Salnamesi incelendiğinde Rize Kasabası genelinde 10 kayıkhane ve 3 salhanenin de varlığı anlaşılmaktadır.

Şekil 49. Solda Gümrük, sağda Memleket iskeleleri (Fatih Sultan Kar arşivi)

- Memleket (Belediye) İskelesi:

19. yüzyılda Rize'nin ithalat-ihracat faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için vapurların yanaşabileceği fonksiyonel bir iskeleye sahip olmaması, şehrin ticarî ilişkilerini kısıtlamıştır. Bu sebeple 1889 yılında, belediye gelirleriyle ahşap bir iskele (Memleket İskelesi) inşa edilmiştir (Bay, 2023). Rize şehrinin tek iskelesi olan Memleket İskelesi Hükümet Konağı'nın kuzey tarafındaki sahilde, günümüz Rize Meydanı'nın kuzeydoğu ucunda yer almaktadır (Şekil 50). 1920'lere ait sahilden çekilen Rize fotoğrafı incelendiğinde, iskelenin ahşap olduğu, iskeleden şehre geçiş noktasında bir şehre giriş kapısının ve kapının her iki yanında birer heykelin yer aldığı görülmektedir (Şekil 51). 1960'larda başlanan ve günümüzde hala devam eden denizi doldurma faaliyetleri sonucu Memleket İskelesinin bulunduğu konum denize yaklaşık 550m mesafe uzaklıkta kalmıştır.

Şekil 50. Memleket İskelesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

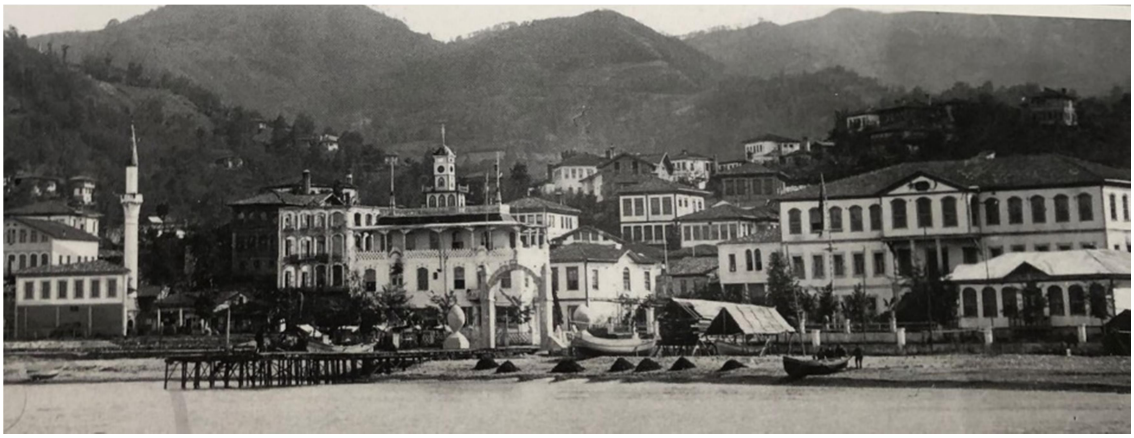

Şekil 51. Hükümet Konağı'nın kuzeyinde yer alan Memleket İskelesi (Fatih Sultan Kar arşivi)

- Gümrük İskelesi:

1889 yılında yapılan memleket iskelesinin yetersiz kalması sebebiyle, 1891 yılında Rüsumat İdaresi ve Rize halkının katkılarıyla Gümrük İskelesi inşa edilmiştir (BOA, DH.MKT. nr. 1896/116). Osmanlı Rize'sinin ikinci iskelesi olan Gümrük İskelesi, Memleket İskelesinin 200m doğusunda Çarşı Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 52). Hemen yanında gümrük binası ve güneyinde yer alan Rize Çarşısı ile birlikte Rize şehrinin en önemli çekim noktalarından biri olmuştur. Gümrük İskelesi, Memleket İskelesi gibi ahşap malzeme ile inşa edilmiştir (Şekil 53). 1894 yılında Osmanlı Belgelerinde iskele yapısı, "Rüsumat İdaresi Tarafından İnşa Edilen İskele" olarak geçmektedir (BOA, ŞD. nr. 1844/16). Gümrük İskelesi, Memleket İskelesinde göre daha büyük inşa edilmiştir. Güneyindeki Gümrük Binasıyla ilişkisi ve şehrin çarşısına yakın mesafesi sebebiyle Gümrük İskelesinin Memleket İskelesi'nden daha aktif olduğu söylenebilir.

Şekil 52. Gümrük İskelesinin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

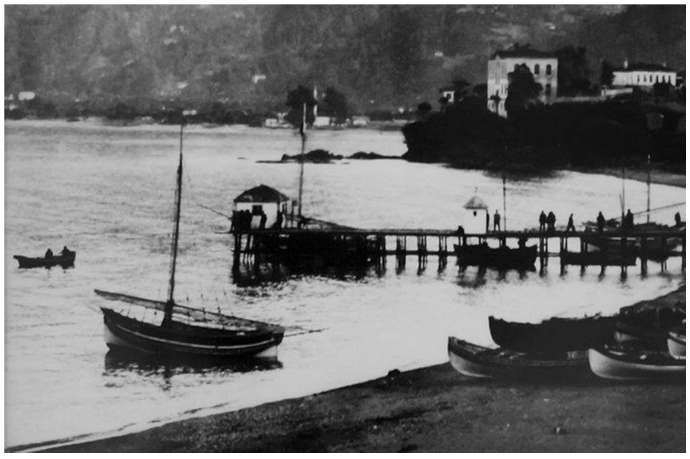

Şekil 53. Gümrük İskelesi

1900-1901 tarihlerinde iskelenin yoğun bir ticarî faaliyete sahne olduğu görülmektedir (Arıkan, 2023). Nitekim 1901 tarihinde Rize şehrinde demirden bir iskele inşası projesi hazırlanmıştır (BOA, Y.A.RES. nr. 112/83). Projenin Fransızca hazırlanmış olması, yeni iskelenin Fransız Mühendisler tarafından tasarlandığını göstermektedir (Şekil 54).

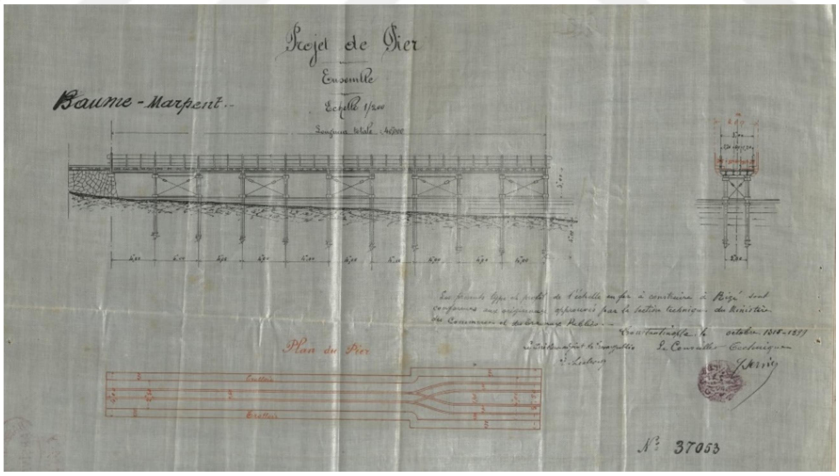

Şekil 54. Rize'de demirden bir iskele inşası (BOA, Y.A.RES. nr. 112/83)

1907 yılında demirden iskele inşası onaylanmıştır (BOA, Y..A...RES. nr. 145/40). Fakat 1908 yılında demir iskelenin inşasında sürecin hızlandırılmasına yönelik teşebbüsler olsa da (BOA, BEO. nr. 3385/253822), 1909 yılında yaptırılmakta olan iskele için kabul edilen çizimin inşası ertelenmiştir (BOA, ŞD. nr. 603/50). Ertelenen demirden iskele inşasının tamamlandığına dair bir belgeye ulaşamadığımız gibi 20. yüzyıl başı Rize

fotoğraflarında Rize fotoğraflarında hem Gümrük hem de Memleket iskelelerinin hala ahşap olduğunun görülmesi bu projenin hiçbir zaman gerçekleşmediğini göstermektedir. 1950'lerde Gümrük İskelesinin bulunduğu konumda betonarme yeni bir iskele inşa edilmiş, 1960'larda ise denizi doldurma faaliyetlerine başlanmıştır. Sonuç olarak 1960'larda iskelenin bulunduğu konum yapılaşmaya açıldığı için günümüzde iskelenin konumu sahile 500m uzaklıkta yer almaktadır.

- Gümrük Binası:

1899 yılında ilk inşa tarihi bilinmeyen mevcut gümrük binasının yerine yeni bir Gümrük Binası inşa edilmesi için proje hazırlanmıştır (BOA, ŞD. nr. 590/56). Planı ve bir görünüşüne yer verilen projenin başlık kısmında "Rüsumat Dairesi'nin yeridir" ifadesi yer almaktadır (Şekil 55).

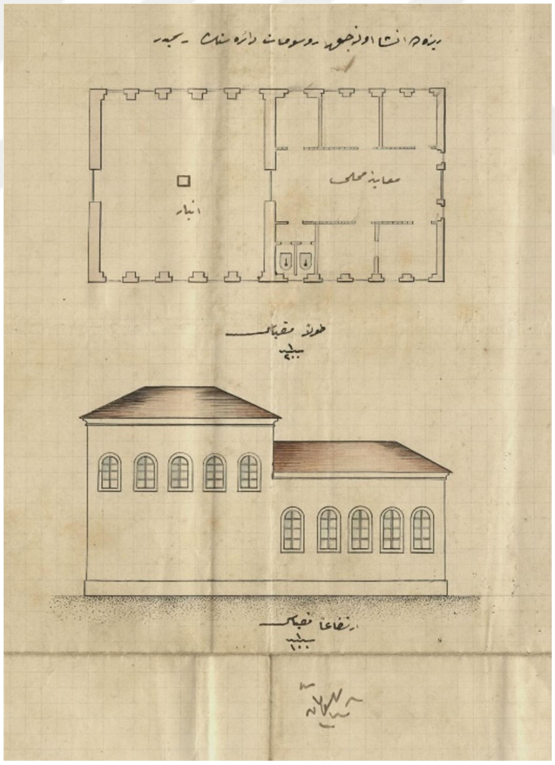

Şekil 55. Rize'de bir gümrük dairesiyle bir ambarın müceddeden inşası ve masrafının suret-i tesviyesi (BOA, ŞD. nr. 590/56)

Çarşı Mahallesi'nde Gümrük İskelesi'nin güneyinde, günümüz Cumhuriyet ve Tevfik İleri caddelerinin kesiştiği konumda yer alan yapının (Şekil 56) hem Yalıboyu (Atatürk) Caddesi'ne bakan güney cephesinde hem de iskeleye bakan kuzey cephesinde

yuvarlak kemerle biten giriş kapıları bulunmaktadır (Şekil 57). Yapıda yuvarlak kemerli pencereler öne çıkar. Kırma çatı ile örtülü binanın denize bakan kuzey cephesinde üçgen alınlık yer almaktadır. İlerleyen dönemlerde binaya ait fotoğraflarda yapının kuzey cephesindeki giriş kapısının önüne tek katlı dikdörtgen planlı bir ek yapıldığı görülmektedir (Şekil 58). Gümrük Binası günümüze ulaşamamıştır. Yapı geçmişte sahil kıyısında konumlansa da yapının bulunduğu konum ile deniz arasında bugün yaklaşık 500m mesafe bulunmaktadır.

Şekil 56. Gümrük Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

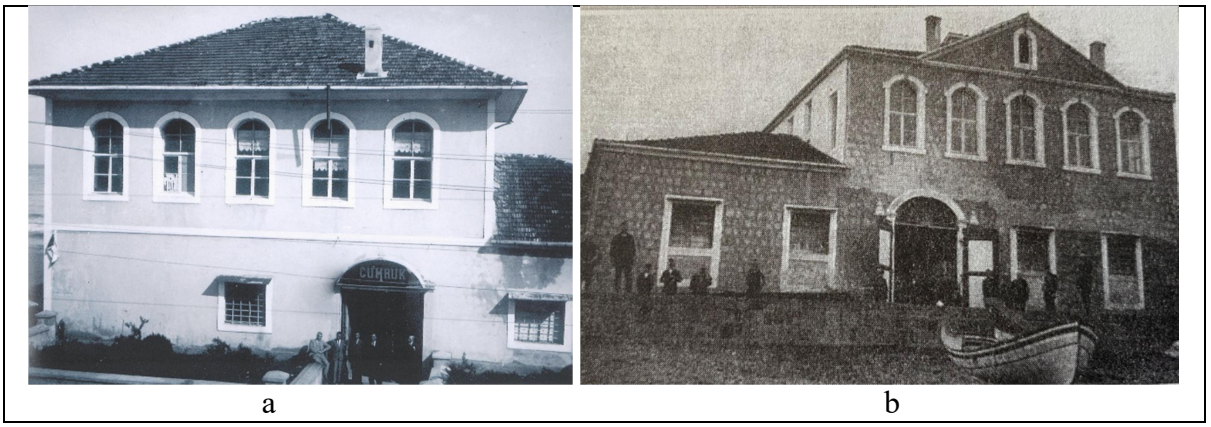

a b

Şekil 57. a. 1940'lar Gümrük Binası (URL-6, 2024), b. Yeni inşa edilen Gümrük Binası (Fatih Sultan Kar arşivi)

Şekil 58. Zemin katının önüne yeni bir birim eklenen Gümrük Binası (Recep Koyuncu arşivi)

- Rize Deniz Feneri:

Yapı günümüzde ayakta değildir. 19. yüzyıl sonunda Fener (Piryas) Burnu'nda gemilerin güvenle geçebilmesi için bir fener inşa edilmiştir. Günümüz Fener Mahallesi ismini bu fener yapısından almaktadır. 1884 yılında Fener Burnu'nda inşa edilecek fener için Fenerler İdaresi'nden gönderilen Fransızca ilanlar, fener yapısının Fransız Mühendisler tarafından inşa edildiğini göstermektedir (Şekil 59, Şekil 60).

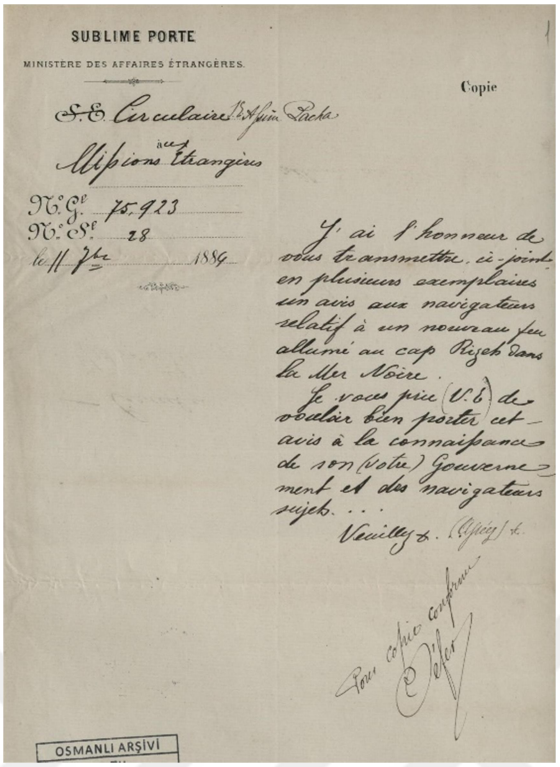

SUBLIME PORTE

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

Copie

S.E. Circulaire d'Assim Pacha

à ces Missions Étrangères

N° G. 75.923

N° S. 28

le 11 7bre 1889

J'ai l'honneur de vous transmettre, ci-joint en plusieurs exemplaires un avis aux navigateurs relatif à un nouveau feu allumé au cap Rizeh dans la Mer Noire.

Je vous prie (V.E.) de vouloir bien porter cet avis à la connaissance de son (votre) Gouvernement et des navigateurs sujets...

Veuillez &. (Agréez) &.

Pour copie conforme

OSMANLI ARŞİVİ

Şekil 59. Rize Burnu'na konulacak fenere dair Fransızca ilanlar (BOA, HR.TH. nr. 52-55)

Şekil 60. 19. yüzyıl sonu Rize Deniz Feneri (URL-7, 2024)

1918 yılına ait kayıtta Rize fenerinin tamiri için bölgeye bazı görevlilerin gönderildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.EUM.SSM. nr. 66/65). 1921 yılına ait bir Osmanlı belgesinde ise Rize ve Trabzon'daki geçici fenerlerin yerine sipariş edilen yeni fenerlerden

bahsedilmesi 1884 yılında yapılan fenerlerin geçici olduğunu, ilerleyen dönemlerde burada sabit bir fener inşa edildiğini göstermektedir (BOA, DH.İ.UM.EK. nr. 61-45). Günümüze ulaşamayan Rize Deniz Feneri'nin ne zaman yıkıldığı belli değildir. 2023 yılına gelindiğinde ise Fener Sahilinde yeni oluşturulan dolgu sahasında içerisinde deniz müzesi ve restoran kısımlarını barındıran deniz feneri sosyal tesisleri inşa edilmiş, tesisin ortasına da eski Rize Feneri'nin anısına sembolik bir Fener yapısı inşa edilmiştir (Şekil 61). Bu fener, Fener Mahallesi sahilinde yer alsa da geçmişten günümüze yapılan dolgu faaliyetleri düşünülünce eski deniz feneri ile farklı konumda yer aldığı anlaşılır.

Şekil 61. 2024 yılı deniz feneri yapısı ve Rize Deniz Müzesi (yazar arşivi)

2.2.4. Camiler ve Mescitler

Rize şehrinde cami yapılarının 16. yüzyıl başlarında inşa edilmeye başlandığı görülür. 20. yüzyıl başına gelindiğinde özellikle kırma çatılı ve dikdörtgen planlı olma özelliği taşıyan pek çok cami şehirde mevcuttur. Bu yapılar 20. ve 21. yüzyıl boyunca yıkılıp yeniden inşa edilmiş ya da bir daha inşa edilmemişlerdir. Nitekim günümüzde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilip bugüne kadar yıkılmadan ayakta kalan tek caminin Kurşunlu (İslampaşa) Camii olduğu görülür (Şekil 62).

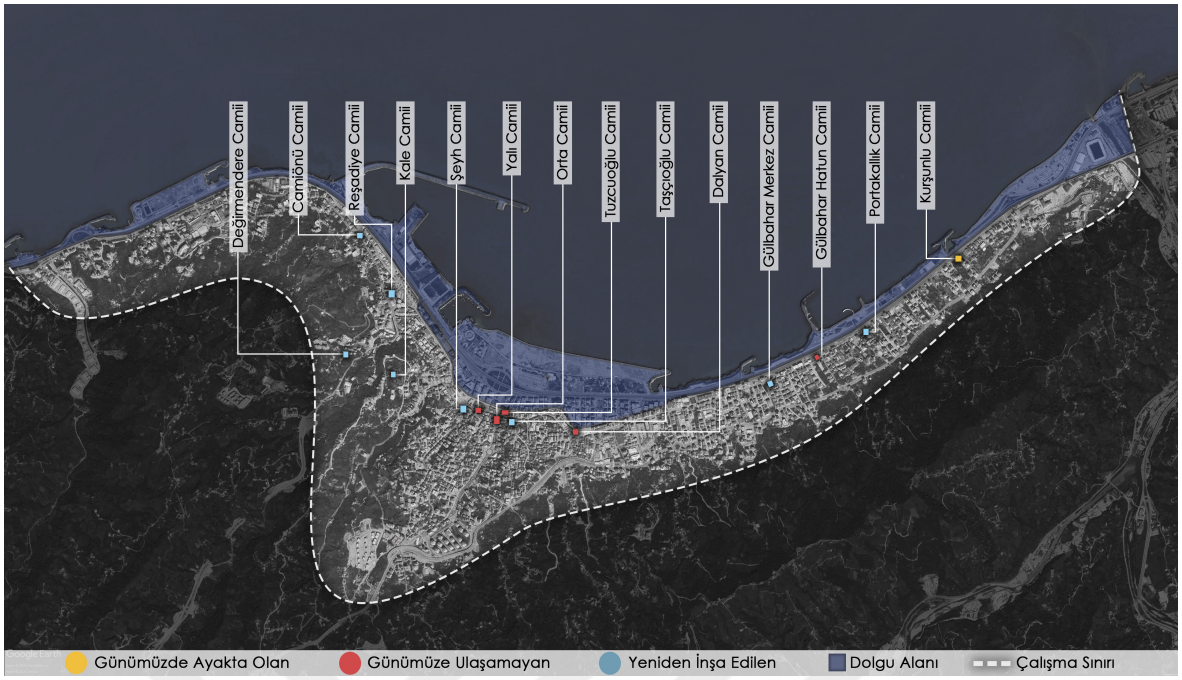

Şekil 62. Rize şehrinde geçmişten günümüze konumu tespit edilen camiler (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Rize şehrinde geçmişten günümüze ayakta kalan, yıkılıp günümüze ulaşamayan, yıkılıp yerinde yeniden inşa edilen, yıkılıp farklı konumda yeniden inşa edilen; tespit edilebildiğimiz tüm cami yapıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Hacı Halil Ağa / Kale Camii:

Kale Camii günümüzde Rize Kalesi'nin doğu girişindeki yamaçta bulunan tarih boyunca pek çok kere yıkılıp inşa edilmiş bir camidir (Şekil 63). Caminin günümüzdeki görünümüne 1970 yılında kavuştuğu bilinmektedir. Yapının 17. yüzyıldaki inşasına ait kitabesi günümüze ulaşmıştır. Bu kitabede yer alan (Şekil 64);

"Sahibülhayrat Halil Ağa, Avn-i Hak ile etdi bir mescid binâ, Hatif-i gaybî dedi tarihini, hakka makamıdır cennet-i a'lâ, sene 1069" ifadeleri, caminin miladi olarak 1658-1659 tarihlerinde Halil Ağa tarafından inşa edildiğini göstermektedir.

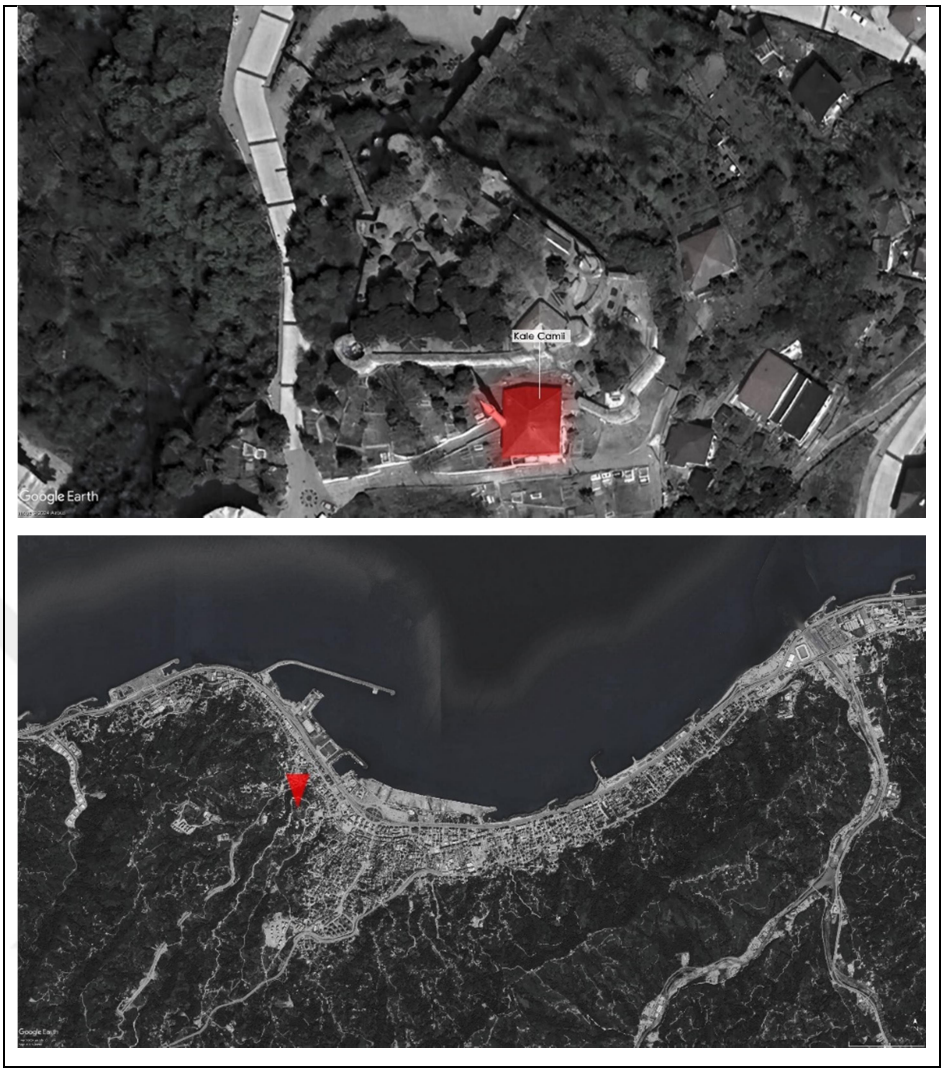

Şekil 63. Kale Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 64. 2024, Türkçe bilgi tabelasının altında yer alan orijinal kitabe (yazar arşivi)

Osmanlı Rize'yi fethinin ardından ilk etapta mevcut kale surlarının sınırladığı bölgeye yerleşmiştir. Bu dönemde Rize şehrinin geneli gayrimüslim nüfusa sahip olsa bile Rize Kalesi'nde görev yapan asker ve yöneticiler Müslümandır. Dolayısıyla fethin ardından asker ve yöneticilerin kullanacağı bir cami ihtiyacı bulunmaktadır. Yapıya ait elimizdeki yegâne kitabe 17. yüzyıla ait olsa da, yapının bu tarihte ciddi bir onarım geçirdiği ya da yıkılıp yeniden inşa edildiği düşünülebilir. Nitekim 1515 tarihli tahrir defteri'nde "Nefs-i Rize" kayıtları içinde "câmi' yolunda olan ırmağın…" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır (Bostan, 2002). Nefs-i Rize olarak adlandırılan bölgenin Kale çevresi olduğu bilindiğine göre bahsedilen ırmak da günümüzde şehir merkezindeki bölümünün üstü kapatılmış olan Kale Deresi olmalıdır. Irmak yakınlarında olan caminin günümüz Kale Camii konumunda daha erken inşa edilmiş bir cami olması yüksek olasılıklıdır. Fakat kimi tarihçiler Rize'nin en eski camisi olduğu düşünülen bu yapının kalenin kuzeyindeki Eminettin Mahallesi'nde yer aldığını savunmuşlardır (Ak, 2000). Fakat elimizdeki tarihi veriler değerlendirildiğinde genel kanı bu caminin Kale Camii konumunda yer aldığıdır (Kul, 2020; Taşpınar, 2004). Bu durumda caminin inşa tarihi bilinmese de 1515 yılında var olduğu söylenebilir.

Kale Camii'nin Rize'nin ilk camisi olduğu tahmin edilmekle birlikte o dönemde henüz Müslüman halkın şehre yerleşmemiş olması sebebiyle yalnızca asker ve yöneticiler tarafından kullanılmış olması muhtemeldir. Buna karşın cami, yerleşik bir Müslüman cemaate hizmet vermemiş olması nedeniyle de ilk inşa edildiği dönem de çevresinde bir Müslüman mahallesi teşkil etmemiştir.

Caminin ikinci inşası ise 1658-1659 tarihi olarak kabul edilmektedir. 1767 yılına ait Hurufat defterlerinde bulunan camiye ait atama kaydı caminin 18. yüzyılda da işlevine devam ettiğini göstermektedir (Kul, 2020). Caminin 18. yüzyıl başlarında kalede yapılan geniş onarım çalışmaları sırasında elden geçirildiği, gerekli tamiratın yapılmasının ardından kullanılmaya devam ettiği de belgelerden öğrenilmektedir (Kul, 2020; BOA, MAD.d nr. 4355). Karpuz (1993), moloz taş duvarlı yapının 1805 tarihinde onarıldığı ve 19. yüzyılın sonlarında tekrar elden geçirildiğini belirtmiştir.

Kale Camii'nin göründüğü en eski fotoğraflar 20. yüzyıl başlarına aittir. Bu fotoğraflarda Kale Camii uzakta kaldığından fiziki görünümüne dair detaylı bilgi edinilememekle birlikte yapının dikdörtgen, kırma çatılı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 65). Kale Camii'nin bilinen üçüncü ve günümüzdeki hali aldığı inşası 1970'lerde gerçekleşmiştir (Karpuz, 1993). Yeni inşa edilen cami dikdörtgen planlı ve kırma çatılı

olması itibariyle 20. yüzyıl başlarına ait fotoğraflarda gördüğümüz eski Kale Camii'ne benzerlik göstermektedir (Şekil 66). Günümüzde caminin kuzeyindeki hazirede Osmanlı Dönemi'nden kalma mezar başlıkları dikkat çekmektedir (Şekil 67).

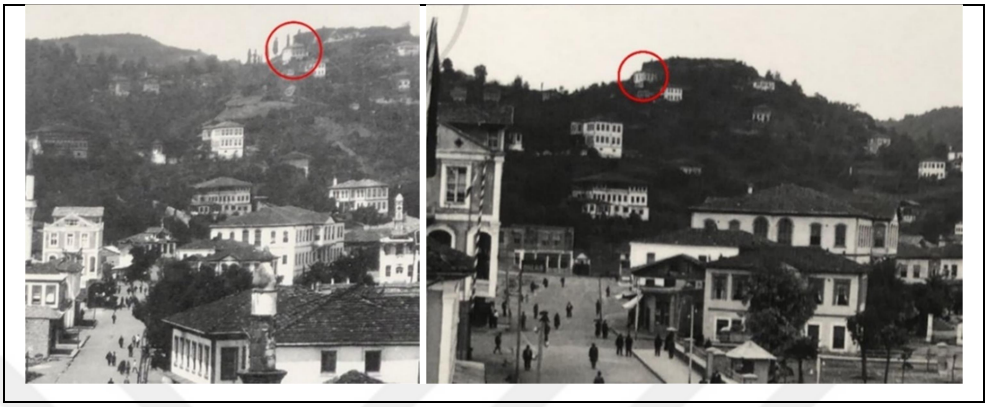

Şekil 65. 20. yüzyıl başlarında Kale Camii (Fatih Sultan Kar arşivi)

Şekil 66. 2024 yılı Kale Camii (yazar arşivi)

Şekil 67. Caminin kuzeyinde bulunan mezar başlıkları (yazar arşivi)

- Kurşunlu (İslampaşa) Camii:

Kurşunlu Camii, 20. yüzyıl öncesi Osmanlı Dönemi'nde inşa edilip günümüzde yıkılmadan ayakta kalan Rize şehrinin tek camisidir. Yapı İslampaşa Mahallesi'nde yer alır (Şekil 68). Günümüzde İslampaşa ya da Kurşunlu Camii isimleriyle anılmaktadır.

Şekil 68. Kurşunlu Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Rize'nin en eski camilerinden biri olan bu caminin inşa tarihi ve banisi büyük bir tartışma konusudur. Caminin giriş kapısına 1908 yılı restorasyonunda eklendiği bilinen kitabede geçen (Karpuz, 1993);

"Selamun aleyküm tıbtum fedhuluha halidin, İskender Cafer Paşa Cami-i Şerifi, tamir tarihi sene 1326, tarih-i atıki sene 978"

İfadeleri, Osmanlı geleneğinde camilerde yer alan bir çeşit selamlama-karşılama cümlesiyle başlayıp devamında caminin inşa tarihinin 1570 (H. 978), restorasyon tarihinin ise 1908 (H.1326) yılında yapıldığını belirtir (Şekil 69).

Şekil 69. 1908 yılında eklenen kitabe (yazar arşivi)

Benzer şekilde 1893 tarihli Trabzon Vilayeti salnamesinde yer alan;

"Rize kasabasının fatihi olduğu rivayet olunan Cafer Paşa merhum Hamzabey Mahallesi'nde inşa ettirdiği camii şerif kurbinde (yakınında) metfun olup, kendisi ile hademesinin taştan mamul olan kabirleri gayet musannadır (sanatlıdır)"

İfadesi, Rize fatihinin Cafer Paşa adındaki bir komutan olduğu ve bir camii inşa ettirdiği belirtilmiştir (Aksu, 1968; 1893 T.V.S.). Bahsedilen kitabe ve Salname gibi birincil kaynaklarda geçen bilgiler sonucu caminin inşa tarihi 1570, camiyi yaptıran kişi de İskender Cafer Paşa olarak anılmıştır. Dolayısıyla çok sayıda yerel tarihçi bahsedilen birincil kaynaklar üzerine bilgiler vermiş ve bu bilgiler literatürde kabul görmüştür. Nitekim bugün İslampaşa (Kurşunlu) Camii'nin önünde bulunan bilgi tabelasında; "yapım tarihi 1570, Yaptıran Kişi: İskender Cafer Paşa" bilgileri yer almaktadır. Fakat günümüzde bazı modern tarihçiler bu bilgilerin hatalı olduğunu ileri sürmektedir. Bu duruma göre hatalı olan kaynakların birincil kaynaklar olması sebebiyle araştırmacılar tarafından güvenilir görülmüş ve hatalı bilgiler geniş kapsamda kabul görmeye başlamış olabilir. Kul (2020), kitabede bahsedilen Cafer Paşa'nın 1570-1571 yıllarında Faş sancakbeyi olarak görev yaptığını ve Rize'de vakıf tesis eden bir devlet adamı olmasına karşın, Hurufât defterlerindeki kayıtların hiçbirinde Cafer Paşa ismine rastlanmadığı, eserin tüm tayin işlemlerinde İslam Paşa'nın adı geçtiği ve dolayısıyla caminin banisinin Cafer Paşa değil,

İslam Paşa olduğunu ileri sürmektedir. Benzer şekilde Bay (2021) ise geçmişte İskender Cafer Paşa adında bir kişinin bulunmadığını, İskender Paşa ve Cafer Paşa adında iki ayrı kişinin var olduğunu. İskender Paşa'nın Trabzon Valisi, Cafer Paşa'nın ise Kefe Sancak Beyi olduğunu belirtmiştir. Bay (2021), Cafer Paşa'nın 1584-1600 yılları arasında kefe, Dağıstan ve Tebriz'de görev yaptığını Rize bölgesiyle bir bağlantısının bulunmadığını, İskender Paşa'nın ise zaten 1533 yılında Trabzon'da vefat ettiğini, 1570 inşa tarihli olan caminin banisi olamayacağını ileri sürmüştür. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda camiye ait en eski belgelerin 17. yüzyıl sonuna dayanması ve bu belgelerde caminin İslampaşa ismiyle anılıp İskender Cafer Paşa ismine 1896 Trabzon Vilayeti Salnamesine kadar hiçbir belgede rastlanmaması, bugün zaten İslampaşa Camii ismiyle anılan yapının banisinin İskender Cafer Paşa değil İslampaşa olabileceğini düşündürmektedir. Bu durumda 1896 yılında Trabzon Vilayeti Salnamesinde rivayet olunduğu söylenen bilgi hatalı olup 1908 yılı restorasyonunda eklenen kitabeyi etkilemiş olabilir. Bugün elimizde kesin olan bilgi camiye ait en eski kayıtların 1677-1678 tarihindeki vakıf kaydı olduğu ve bu kayıtta geçen "Rize Kasabası mahallâtından Hamrik Mahallesi'nde İslam Paşa Camii" (Bay, 2023) ifadelerinden İslampaşa Camii'nin 17. yüzyıl sonlarında ayakta olduğudur.

Kurşunlu (İslampaşa) caminin Nefs-i Rize'nin yaklaşık 4 km doğusunda yani şehrin merkezinden bağımsız bir konumda inşa edilmiş olması, bölgeye yeni yerleşen Müslümanların ihtiyaçları doğrultusunda bir cami inşa etmek ve çevresinde bir Müslüman Mahallesi tanımlamak amaçlanmış olması ile açıklanabilir. Hatta kimi tarihçilere göre bu cami Rize'nin ilk Müslüman mahallesi olan "Mahalle-i Câmi'-i şerif "in çekirdeğini teşkil eden cami olsa da (Emecen, 2020), bahsedilen "Mahalle-i Câmi'-i şerif "in günümüz Çarşı Mahallesi'nde olduğu ve bu mahallenin camisinin de Orta Camii olduğu bilinmektedir.

İskender Cafer Paşa Camii, muhtemelen kurşun kaplamalı kubbesi sebebiyle günümüzde Kurşunlu Camii olarak anılmaktadır. Yığma moloz taş tekniğiyle inşa edilen yapı Rize yerel cami mimarisinin dikdörtgen planlı ve kırma çatılı formundan farklı olarak kare planlı ve kubbeli olarak inşa edilmiştir (Şekil 70). Fakat 20. yüzyıla ait cami fotoğrafları incelendiğinde caminin kuzey cephesine bitişik olarak dikdörtgen planlı iki katlı bir birim eklendiği görülmektedir (Şekil 71). Yapının 1895 bir restorasyon geçirmiş olmakla birlikte (Taşpınar, 2004), sonradan eklenen bu kütlenin olmadığı daha eski bir cami fotoğrafına ulaşamamaktayız. Dolayısıyla yapının kuzeyine eklenen birimin bu restorasyon sırasında eklenip eklenmediği bilinmemektedir.

a b

Şekil 70. a. 2024 yılı Kurşunlu Camii güneybatı cephesi, b. 2024 yılı Kurşunlu Camii iç mekanı (yazar arşivi)

Şekil 71. 19. yüzyıl Kurşunlu Camii'nin kuzeyine eklenen yapı (Görsel İslampaşa Camii'nin giriş kısmında yer almaktadır)

Görsel belgelerden bu birimin sonraki yıllarda yıkıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan son restorasyonda ise yapının kuzey ve batı cephelerine tek katlı yeni alanlar eklenmiştir. Günümüzde bu alanlar son cemaat yeri ve kadınlar mahfili olarak işlev görmektedirler (Şekil 72, Şekil 73). 1989 yılında caminin taş minaresinin yenilendiği bilinmektedir (Karpuz, 1993).

Şekil 72. Son restorasyon ile eklenen bölümler 2024 (yazar arşivi)

Şekil 73. Kurşunlu Camii özgün ve sonradan eklenen kısımları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Caminin güneybatı ve güneydoğu bölümlerinde haziresi bulunmaktadır. Burada günümüzde bile Osmanlı Dönemi'nden kalma mezar başlıkları görülmektedir. 1967 Rize yıllığında, caminin dört metre kadar güneyinde büyükçe bir mezarlık fark edildiğini, fakat mezarlığın kitabesinin bulunamadığını, araştırma ve soruşturmalara rağmen kime ait olduğunu tayin ve tespite imkân olmadığını belirtmiştir (Aksu, 1968).

Günümüzde İslampaşa Mahallesi'nde bulunan caminin Osmanlı belgeleri incelendiğinde; 17. ve 18. yüzyıl hurufât defterlerinde "Emare Bölgesi"nde, 18. yüzyıl sonlarına ait atama kayıtlarında "Hamza Bey Mahallesi"nde, bazı belgelerde ise "Humrik Mahallesi"nde yer aldığı da ifade edilmektedir (Kul, 2020). Burada bahsedilen yer isimlerinden Emare geçmişte Rize şehir merkezinin doğu kısmını kapsayan ve

günümüzdeki pek çok mahalleyi içinde barındıran bir bölgedir. Hamza Bey Mahallesi günümüzde İslampaşa Mahallesi'nin hemen güneyinde yer alan bir mahalledir. Bahsedilen belgelerde Kurşunlu Camii'nin farklı mahalle isimleriyle anılmasının sebebi olarak farklı dönemlerde Hamzabey Mahallesi'nin, İslampaşa Mahallesi'ni kapsaması, "Humrik" adıyla anılan mahalle ise bugünkü İslampaşa Mahallesi'nin eski adı olması gösterilebilir.

- Dizdar Hüseyin Ağa Camii / Çarşı Camii / Orta Camii:

ilk olarak bulunduğu konumda yıkılıp yeniden inşa edilmiş ikinci kere ise yıkılıp farklı bir konumda inşa edilmiş bir yapıdır. Orta (Dizdar Hüseyin Ağa) Camii konum olarak, günümüz Çarşı ve Yeniköy mahallelerinin sınırında tarih boyunca Rize'nin en dinamik caddesi olan Yalıboyu Caddesi'nde (Günümüzde Atatürk Caddesi), günümüzde mevcut olmayan tarihi Rize iskelesinin güneyinde yer almaktadır (Şekil 74). Cami inşa edildiği erken dönemlerde Dizdar Hüseyin Camii, ilerleyen dönemlerde ise Orta Camii olarak anılmıştır (BOA, C.EV. nr. 90/4496; 1495 No'lu R.Ş.S.).

Orta Camii Rize'nin ilk camilerinden olup şehre yeni yerleşmeye başlayan Müslüman halk için bir merkez olmuş, çevresinde ise Rize'nin ilk Müslüman mahallesi olan Cami-i Şerif Mahallesi'nin oluşmasını sağlamıştır. Tarih boyunca önemli bir pazar yerine ev sahipliği yapan bu mahalle ileri ki dönemlerde Paşayan ve Çarşı mahalleleri isimleri ile anılmıştır. Dizdar Hüseyin Ağa (Orta) Camii, Rize çarşısının gelişmesiyle ve kuzeyinde bulunan iskelenin faaliyetleriyle erken Osmanlı Rize'sinin en dinamik noktasını teşkil etmektedir.

İlk inşa tarihini kesin olarak bilmediğimiz cami hakkında en eski belgeye 1583 yılına ait tahrir defterlerinden ulaşmaktayız. Bu belgede Müslümanların iskân ettirilip ilk Müslüman mahallenin oluşturulduğu "Mahalle-i Câmi'-i şerif" isminde geçen câmi'-i şerifin Dizdar Hüseyin Ağa Camii olduğu bilinmektedir.

Şekil 74. Orta Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

1668 yılına ait bir Osmanlı belgesinde Dizdar Hüseyin Camii Vakfı'na ait imam ve hatip makamlarının belirlenmesinden bahsedilmektedir (BOA, C.EV. nr. 90/4496). Bu durum caminin 17. Yüzyılda hala Dizdar Hüseyin Ağa ismiyle anıldığını ve bu isimle bir vakfa sahip olduğu gösterir. Bu tarihten sonraki hurufât ve Avarız defterlerinde cami; "Çarşı Camii", "Hüseyin Ağa Camii", "Çarşı Camii demekle ünlü Hüseyin Ağa Camii" gibi isimlerle anılmıştır (Kul, 2020). Rize şehri hakkında en eski görsel kaynaklardan olan II. Abdülhamid albümünde Orta Camii'ne, "Çarşı Cami-i Şerifi" ismiyle yer verilmiştir (Şekil 75). Albümdeki bu fotoğraf Orta Camii'ne ait ulaşabildiğimiz en eski görseldir.

Şekil 75. Çarşı Cami-i Şerifi (II. Abdülhamit Albümü)

1869 yılı ve bu tarihten sonraki Şer'iyye Sicillerinde ise Dizdar Hüseyin Ağa Cami karşımıza "Orta Camii" olarak çıkmaktadır (1495 No'lu R.Ş.S.). tarihten günümüze kadar cami bu isimle anılmaya devam etmiştir. Caminin varlığı 16. yüzyılda bilinse de Orta Camii'nin günümüze ulaşan orijinal kitabesinde inşa yılının 1737 yılı olarak gösterilmesi 16. yüzyılda inşa edilen caminin yıkılıp yerine yenisinin inşa edildiğini göstermektedir.

1911-1913 Yıllarına ait 1509 numaralı Şer'iyye Sicilinde Orta Camii'nin bir restorasyonundan bahsedilmektedir. Bu restorasyon sonucu camiye son cemaat mahalli eklenmiş, yeni birimin zemin katında ortaya çıkan alanlar dükkanlara kiraya verilerek değerlendirilmiştir. 1916 yılında meydana gelen Rus işgali ve ardından 1918 yılında Rusların Rize'den çekilmeleri sırasında cami önemli derecede hasar görmüş, bu olayın ardından harap haldeki yapı 1941 yılına kadar atıl kalmıştır (Taşpınar, 2004, Karpuz, 1993). Nitekim 20. yüzyıl başı Rize Kalesi'nden çekilen fotoğraflarda Orta Camii; minaresiz, görüntüsüyle dikkat çekmektedir (Şekil 76).

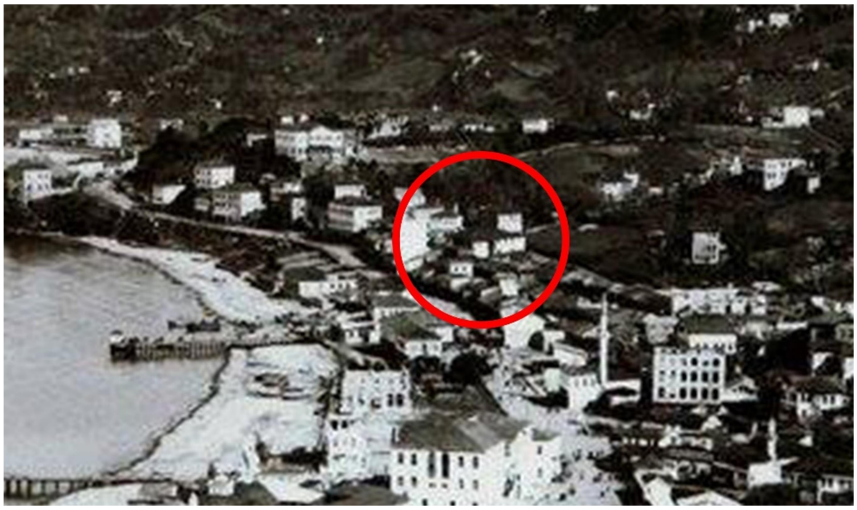

Şekil 76. 20. yüzyıl başları, Rize Kalesi'nden çekilen bir fotoğraf (URL-ÇAYHABER, 2024)

1929 yılında Orta Camii'nin onarım gördüğü bilinse de bu onarım yeterli olmamıştır (Taşpınar, 2004; Karpuz, 1993). 27 Nisan 1933 tarihli Rize Gazetesi'nde şehirdeki mevcut camilerin tamiri planlanırken Orta Camii ve Yalı Camii bu camiler dışında tutulmuştur. Bu durum belirtilen camilerin gözden 1933 tarihinde gözden çıkarıldığını göstermektedir. 1939 yılında Orta Camii'nin tamamen harap halde olduğu bilinmektedir. 1941 yılında ise Orta Camii eski formuna benzer şekilde dikdörtgen planlı ve kırma çatılı olarak yeniden inşa edilmiştir (BCA, 30-10-0-0. 192-318-10) (Şekil 77).

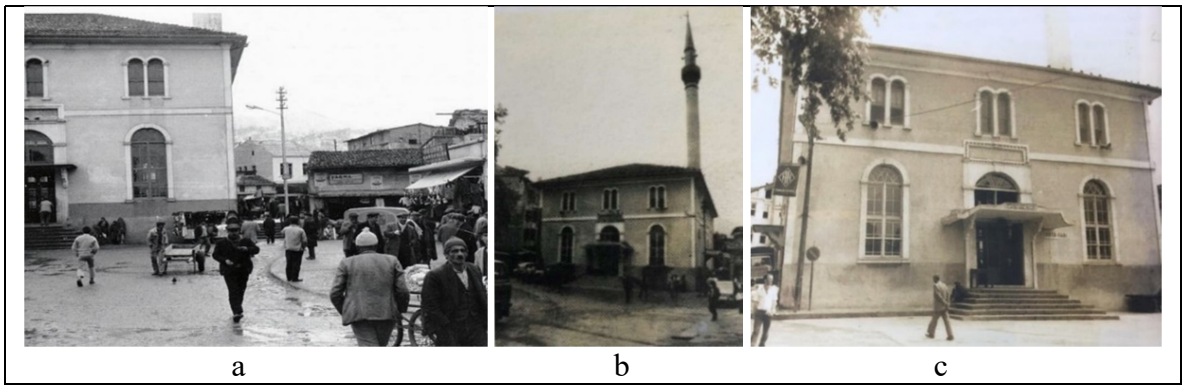

a b c

Şekil 77. a. 1941 yılı Orta Camii (URL-10, 2024), b. 1965 yılı Orta Camii (Güvelioğlu, 2017), c. 1970 yıllarında Orta Cami (Güvelioğlu, 2017)

2008 yılına gelindiğinde cami avlusunda geniş bir düzenleme faaliyetlerine başlanmıştır. Bu düzenlemeyle avlunun kuzeyinde anıtsal bir giriş kapısı ve rampalarla inilen alt kotta şadırvan ve tuvalet gibi birimler yapıya eklenmiştir (Şekil 78). 2008 yılında

yapı cephesi turuncu tonlarında bir renge sahipken, ilerleyen dönemlerde cephe yeşile boyanmıştır (Şekil 79).

Caminin iç mekânında ahşap kullanımı ön plana çıkmaktadır. Yapının üstü örtüsü dıştan kırma çatılı olmasına karşın iç kısmında gizli bir kubbe bulunmaktadır (Şekil 80).

Şekil 78. a. 2006 yılı Orta Camii (Dick Osseman arşivi) b. Avlu düzenlemesi sonrası Orta Camii (URL-11, 2024)

Şekil 79. a.1940 inşa tarihli Orta Camii'nin 2015 yılı görünümü (URL-12, 2024) b. Orta Camii giriş cephesi (URL-13, 2024)

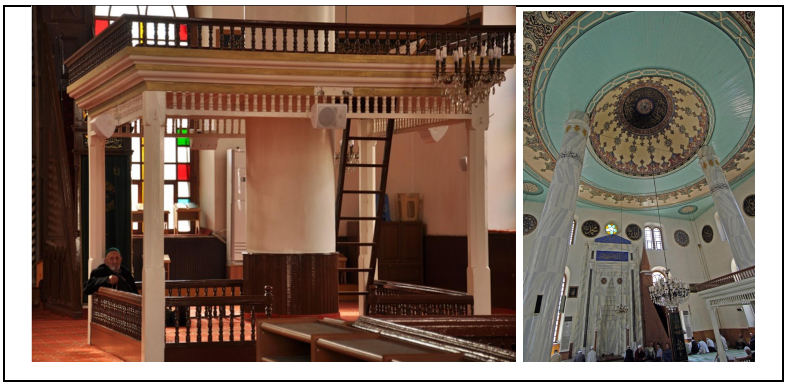

Şekil 80. İkinci inşa edilen Orta Camii mahfili (URL-13, 2024) b. 2006 yılı ikinci inşa edilen Orta Camii iç mekânı (Dick Osseman arşivi)

2003 yılında, Rize Orta Camii'nin yıkılması kararlaştırılmış ve yıkılacak olan Orta Camii'den dolayı ortaya çıkan cemaat ihtiyacını karşılamak amacıyla henüz yıkım gerçekleşmeden 2004 yılında Eski Orta Camii'nin yaklaşık 150m güneyine Yeni Orta Camii adında form ve mimari özellik bakımından Orta Camii'nin kopyası olan bir yapı ibadete açılmıştır (Şekil 81).

Şekil 81. 1940 inşa tarihli Orta Cami'nin yıkımı durumunda yerini alması planlanan yeni Orta Camii (yazar arşivi)

Nitekim Eski Orta Camii'nin yıkımından vazgeçilmiş, yapı 2017 yılına kadar ayakta kalmaya devam etmiştir. 2017 Yılına gelindiğinde ise Eski Orta Camii'nin trafik akışını engellediği gerekçesiyle yıkımı başlamış (Şekil 82, Şekil 83), bu kez Eski Orta Camii'nin yaklaşık 800m güneyindeki Timya Vadisi'nde oluşturulan kentsel dönüşüm alanında ikinci bir kopya Eski Orta Camii inşa edilmiş (Şekil 84) ve 2019 yılında Orta Camii adıyla ibadete açılmıştır.

Şekil 82. 1940 inşa tarihli Orta Camii binasının yıkımı (Güvelioğlu, 2017)

Şekil 83. a. Eski Orta Camii yıkımından önce Tevfik İleri Caddesi (URL-14, 2024) b. Eski Orta Camii yıkımından sonra Tevfik İleri Caddesi (yazar arşivi)

Şekil 84. Orta Camii'nin yıkılması ve inşa edildiği yeni konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

İnşa edilen son Orta Camii 1940 yılında inşa edilen Eski Orta Camii binasının bire bir replikası olup, yapının dış mekânın boyasında Eski Orta Camii'nin yıkılmadan önceki haline benzer şekilde yeşil renk kullanılmış, cephedeki kabartmalar, yuvarlak kemerli ikiz pencereler, doğrama detayları eski yapıyla bire bir aynı biçimde tasarlanmıştır (Şekil 85). Benzer şekilde iç mekânda bulunan ahşap tavan, orta mahfil, ahşap minber, merdiven organizasyonu, duvarlardaki hat süslemeleri ve bunların konumu gibi detaylar da eski yapıyla aynı biçimde inşa edilmiştir (Şekil 86).

Şekil 85. 2019 yılında ibadete açılan son Orta Camii yapısı (yazar arşivi)

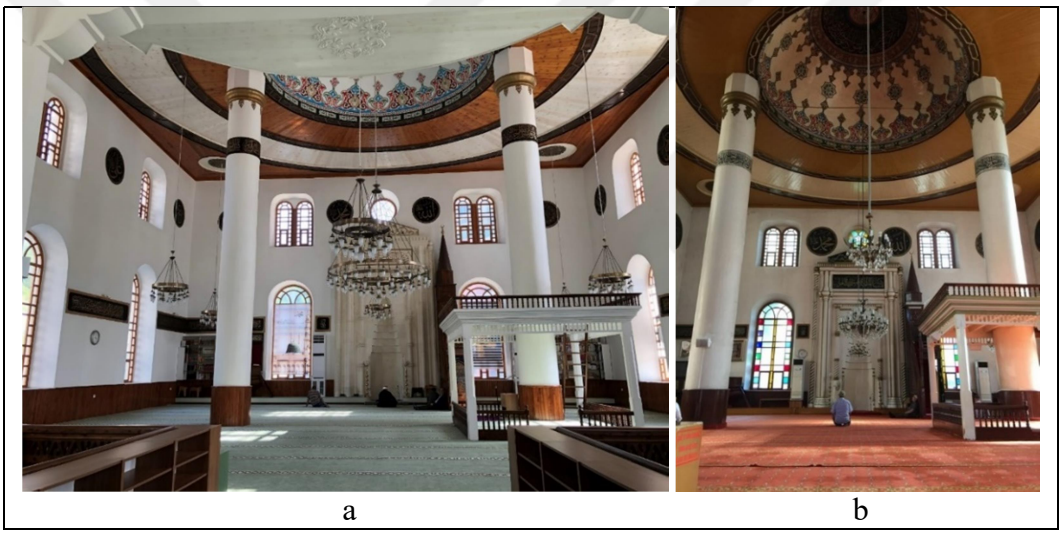

a b

Şekil 86. a. 2019 tarihinde inşa edilen Orta Camii iç mekanı (yazar arşivi), b. Eski Orta Camii iç mekanı (URL-15, 2024)

Sonuç olarak ilk defa 16. yüzyıl başlarında inşa edildiği bilinen camii, 1737 ve 1940 yıllarında aynı konumda yeniden inşa edilmiş, 2003 yılında caminin yaklaşık 150m güneyine bir replikası, 2019 yılında ise caminin yaklaşık 800m güneyine ikinci bir replika inşa edilmiştir. Bugün, orijinal konumunda inşa edilen Eski Orta Camii günümüze ulaşamamış fakat farklı konumlarda inşa edilen iki replika yapısı hala ayaktadır.

- Hacı Süleyman (Gülbahar Merkez) Camii:

Geçmişte yıkılıp yeniden inşa edilmiş olan Hacı Süleyman (Gülbahar Merkez) Camii, Gülbahar (Kuvaroz) Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 87). Hacı Süleyman (Gülbahar Merkez) Camii hakkında kayıtlarda geçen;

"Rize Kasabasında Kuvaroz Mahallesi'nde el-hacc Süleyman bina eylediği camii…" şeklindeki ifadeler caminin Hacı Süleyman tarafından Kuvaroz (Gülbahar) Mahallesi'nde inşa edildiğini göstermektedir. Yapıya ait günümüzde ulaşabildiğimiz en eski kayıt Hurufat defterlerinde yer alan 1694 tarihli görevlendirme kaydıdır (Kul, 2020).

Caminin orijinal kitabesinde ise;

"Sahibül hayrat vel hasenat el hac Süleyman Cami-i Şerifi sene 1070" ifadesi caminin 1659 yılında inşa edildiğini göstermektedir (Şekil 88). Camiye ait en geç tarihli kayıt ise 1813 yılına ait görevlendirme kaydıdır (Kul, 2020). Buna göre 19. yüzyıl başlarında ayakta olduğunu bildiğimiz cami ilerleyen dönemlerde yıkılmış olmalıdır. Nitekim günümüzde ayakta olan caminin kitabesi incelendiğinde inşa tarihi 1906 yılı olarak görülmektedir. Bu durum eski caminin yıkılıp yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Günümüzde eski camiye ait görsel bir belgeye ulaşamadığımız için ilk caminin fiziki görünüşü hakkında bir yorum yapamamaktayız. 1906 yılında inşa edilen cami ise dikdörtgen planlı, yontma taş duvarlı, kırma çatılı bir yapı olup günümüzde hala ayaktadır (Şekil 90). Yapının kuzeyinde son cemaat yeri olarak kullanılan ahşap bir ek birim bulunmaktadır (Şekil 89). Yapıya giriş bu ahşap ekten sağlandığı gibi caminin batı cephesinden de sağlanmaktadır. Tek minareli caminin cephelerinde yuvarlak kemerli pencereler dikkat çekmektedir. Yapı 17. yüzyılda "Hacı Süleyman Camii" olarak bilinse de günümüzde adını bulunduğu mahalleden adını alarak "Gülbahar Merkez Camii" ismiyle anılmaktadır. Gülbahar Hatun Camii ile sıklıkla karıştırıldığından, bu yapı halk tarafından Büyük Gülbahar Camii olarak da anılmaktadır.

Şekil 87. Gülbahar Merkez Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 88. Caminin kuzey girişinde bulunan orijinal kitabe (yazar arşivi)

Şekil 89. Gülbahar Merkez Camii giriş cephesi (yazar arşivi)

Şekil 90. 2024 Yılı Gülbahar Merkez Camii (yazar arşivi)

- Gülbahar Hatun Camii:

Gülbahar (Kuvaroz) Mahallesi'nde yer alan cami 1956 yılında yıkılıp yerinde aynı isimle yeniden inşa edilmiş, 2016 yılında ise ikinci kere inşa edilen yapı da yıkılıp yerine yine aynı isimle (Gülbahar Hatun Camii) farklı bir yapı inşa edilmiştir (Şekil 91).

Şekil 91. Gülbahar Hatun Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Gülbahar Hatun Camii'nin; Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancak beyliği sırasında, annesi Gülbahar Sultan tarafından Rize'ye gelip yaptırıldığı ya da Yavuz Sultan Selim'in, annesi adına bir cami inşa ettirdiği günümüzde yaygın olarak kabul edilen görüştür (Aksu, 1968; Bostan, 2002). Nitekim caminin bulunduğu mahalle Gülbahar sultana ithafen "Gülbahar Mahallesi" olarak anılmaktadır. Bu durumda ilk inşa edilen caminin, 16. yüzyıl başlarında inşa edildiği ve Rize'nin en eski camilerinden biri olduğu akla gelmektedir. Fakat caminin 16. yüzyılda Gülbahar Hatuna ithafen inşa edildiği görüşü son derece tartışmalı bir görüştür.

Bay (2023), bu görüşün tamamen yanlış anlaşılmadan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bay (2023), günümüz Gülbahar Hatun Camii'nin banisinin Ayşe Hatun Binti İslam Paşa olduğunu fakat Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatunun diğer isminin Ayşe olması sebebiyle buradaki Ayşe ismi Gülbahar Sultan ile ilişkilendirilip ilerleyen

dönemlerde de caminin ve mahallenin Gülbahar Hatun Camii olarak anıldığını savunmuştur.

Ayşe Hatun Camii ile ilgili kayıtlar incelendiğinde; 1692, 1704,1731,1758 yıllarında camiye ait atama kayıtlarının bulunduğu görülür. Hurufât defterlerindeki 18. yüzyılın ikinci yarısında da caminin faaliyetini devam ettirdiği anlaşılır. Bu döneme ait olan belgelerde cami ismi "Aişe bint-i İslam Bey" ve "Aişe bint-i İslam n'am hatun binası camii" olarak geçmektedir (Kul, 2020).

1863 yılından sonraki kayıtlarda cami Hurufat defterlerindekine benzer şekilde Ayşe Bint-i İslâm'ın bina eylediği cami olarak geçmektedir (Güvelioğlu, 2017; 1496 No'lu R.Ş.S.). Fakat bu bilgiler haricinde elimizdeki verilerin yetersizliği dolayısıyla Rize Kazasında 18. yüzyılda varlığını bildiğimiz Ayşe Hatun Camii'nin ne zaman inşa edildiği, nerede yer aldığı ve ne zaman yıkıldığı anlaşılmamaktadır. Bu durumun yanında hiçbir Osmanlı belgesinde Gülbahar Hatun Camii ismine rastlanmaması ve Yavuz Sultan Selim'in 1515 yılında hazırlattığı vakıf kayıtlarında Rize'de Gülbahar Hatun isimli bir camiye ait kaydın bulunmaması (Bay, 2023) Bay'ın Gülbahar Hatun Camii ile Ayşe Hatun Camii'nin aynı cami olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Bu durumda cami 19. yüzyıl sonu ya da 20. yüzyıl başlarında Gülbahar Hatun Camii olarak anılmış olmalıdır. Cami, 1956 yılına gelindiğinde yıkılıp betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir (Taşpınar, 2004). İlk Gülbahar Camii'ne ait görsel belge bulunmadığından, yapının fiziki görünümüne dair bilgi sahibi olamamaktayız. 1956 tarihinde inşa edilen caminin ise kare planlı, tek minareli, kubbeli, küçük bir cami olduğu görülür (Şekil 92). Cami, yaklaşık 400m batısında bulunan ve daha geç dönemlerde inşa edilmiş olan Gülbahar Merkez Camii ile sıklıkla karıştırılmaktadır. Gülbahar Hatun Camii küçük olması sebebiyle halk arasında "Küçük Gülbahar Camii" olarak da anılmaktadır.

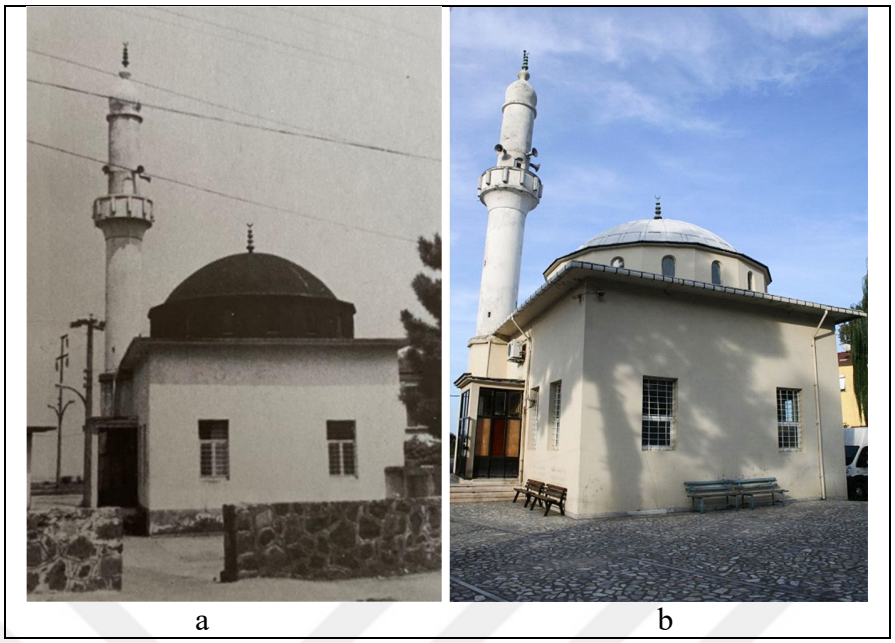

a b

Şekil 92. a. 1956 yılında inşa edilen Küçük Gülbahar Camii (Karpuz, 1993), b. 2015 yılı Gülbahar Hatun Camii (URL-16, 2024)

2016 yılına gelindiğinde ise 1956 yılında inşa edilen cami, 16. yüzyıl başında inşa edilen camiden bağımsız değerlendirilmiş, yaklaşık 50 yıllık bir geçmişi olduğu düşünülen cami tarihi eser sayılmamıştır. Sonuç olarak küçük ve niteliksiz olarak değerlendirilen yapı cemaatin ihtiyaçlarını karşılamadığı gerekçesiyle 2016 yılında yıkılıp yerine bugünkü Gülbahar Hatun Camii inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen cami eski camiye göre çok daha büyük boyutlarda ve dikdörtgen planlıdır. Betonarme inşa edilen yapının güney kısmına yakın konumda küçük bir kubbesi bulunmaktadır (Şekil 93).

Şekil 93. 2024 yılı Son inşa edilen Gülbahar Hatun Camii (yazar arşivi)

- Hacı Maadan Camii / Reşadiye Camii:

Hacı Maden (Reşadiye) Camii, Nefs-i Rize'nin batısında bulunan Akrotil Bölgesi'nde yer alan Roşi (Reşadiye) Mahallesi'nde konumlanmaktadır (Şekil 94). Hacı Maadan (Reşadiye) Camii birden fazla defa yıkılıp, aynı yerde yeniden inşa edilmiştir.

Yıkılan son camiden alınıp yenisine takılan orijinal kitabede "Merhum Hacı Maadan Ruhunu el fatiha" yazısı ve altında 1082 (1671-1672) tarihi yer almaktadır. Bahsedilen kitabe sebebiyle caminin inşa yılının 1671-1672 tarihleri olduğu düşünülmektedir fakat Karpuz (2003), bu ifadelerden caminin kitabesi olarak giriş kapısına yerleştirilen yazıtın aslında bir mezar taşı olabileceğini ileri sürmektedir (Şekil 95).

Şekil 94. Reşadiye Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

25 Ekim 1688 tarihli bir arzda Rize kasabası mahallerinden Roşi (Reşadiye) Mahallesi ahalisinin Cuma namazı kılacak büyük bir camiye ihtiyaç duydukları ve Rize kasabası sakinlerinden olan Maadan adlı kişinin kendi parasından bina eylediği mescidi, sırf Allah rızasını kazanmak camiye çevirdiği belgelere yansımıştır (Kul, 2020).

Bu bilgi ile caminin banisinin Hacı Maadan olduğu ve 1688 yılından önce burada daha küçük bir mescidin var olduğu, Hacı Maadan Camii'nin ise bu mescidin yerine inşa edildiği ortaya çıkmaktadır. Bazı hurufât defteri kayıtlarında caminin Hacı Maden tarafından bazı defterlerde ise Hacı Maadan ve oğlu Hacı Ahmed tarafından birlikte inşa edildiği kaydedilmiştir (Kul, 2020). 1731 tarihli atama kaydında caminin banisi için müteveffa (vefat etmiş) tabiri geçmemektedir (Kul, 2020). Hacı Maadan Camii de 1962 yılında yıkılıp yerine bugünkü Reşadiye Camii inşa edilmiştir (Karpuz, 1993; Taşpınar, 2004). Eski camiye ait ise herhangi bir görsel günümüze ulaşamamıştır. Bugün Caminin girişinde olan ve 1962 yılındaki inşasından sonra eklenen Türkçe kitabede yenileme tarihi 1962, ilave tarihi 1992 yılı olarak gösterilmektedir (Şekil 95). Burada bahsedilen yenileme, caminin yıkılıp yeniden yapılması anlamını taşımaktadır.

a b

Şekil 95. a. 1962 tarihli yeniden inşası sonrası eklenen Türkçe kitabe, b. İlk inşa edilen caminin kitabesi (yazar arşivi)

1962 yılında inşa edilen caminin kare planlı, kubbeli, tek minareli ve sahil kıyısında yer alan bir camii olduğu görülmektedir (Şekil 96). Fakat 1950'lerde başlanan denizi doldurma faaliyetleri sonucu bugün caminin denize olan mesafesi 390m'dir.1992 yılında yapılan ekin caminin kuzey girişinde bulunan son cemaat yeri olduğu anlaşılır (Şekil 97).

Nitekim 1990'ların başındaki cami fotoğrafları incelendiğinde bu bölümün caminin kuzeyinde yer almadığı görülmektedir (Şekil 98).

Şekil 96. 1960 sonrası sahil kıyısında yer alan Reşadiye Camii'nin minaresi inşaat halinde (İsa Saraçoğlu arşivi)

Şekil 97. 2024 yılı Reşadiye Camii (yazar arşivi)

Şekil 98. 1990'ların başları Reşadiye Camii (Karpuz, 1993)

- Camiönü Mahallesi Camii:

Camiönü Camii Osmanlı Rize'sinde şehir merkezinin batı tarafında kalan Akrotil (Akrotil) bölgesinde konumlanmaktadır (Şekil 99). Caminin orijinal kitabesinde geçen;

"Sahib-ül hayrat el Hacı Ahmet, Sene 1109" ifadesinden caminin Hacı Ahmet tarafından 1697-1698 tarihlerinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Nefs-i Rize dışında inşa edilen cami, etrafında Müslüman halkın iskân edeceği bir alan tanımlamış nitekim caminin bulunduğu mahallenin adı da "Camiönü Mahallesi" olarak anılmaya başlamıştır.

1949 yılına gelindiğinde orijinal cami yıkılıp yerine yenisi inşa edilmiştir (Karpuz, 2993; Taşpınar, 2004). 1949 yılında inşa edilen cami günümüzde hala ayaktadır.

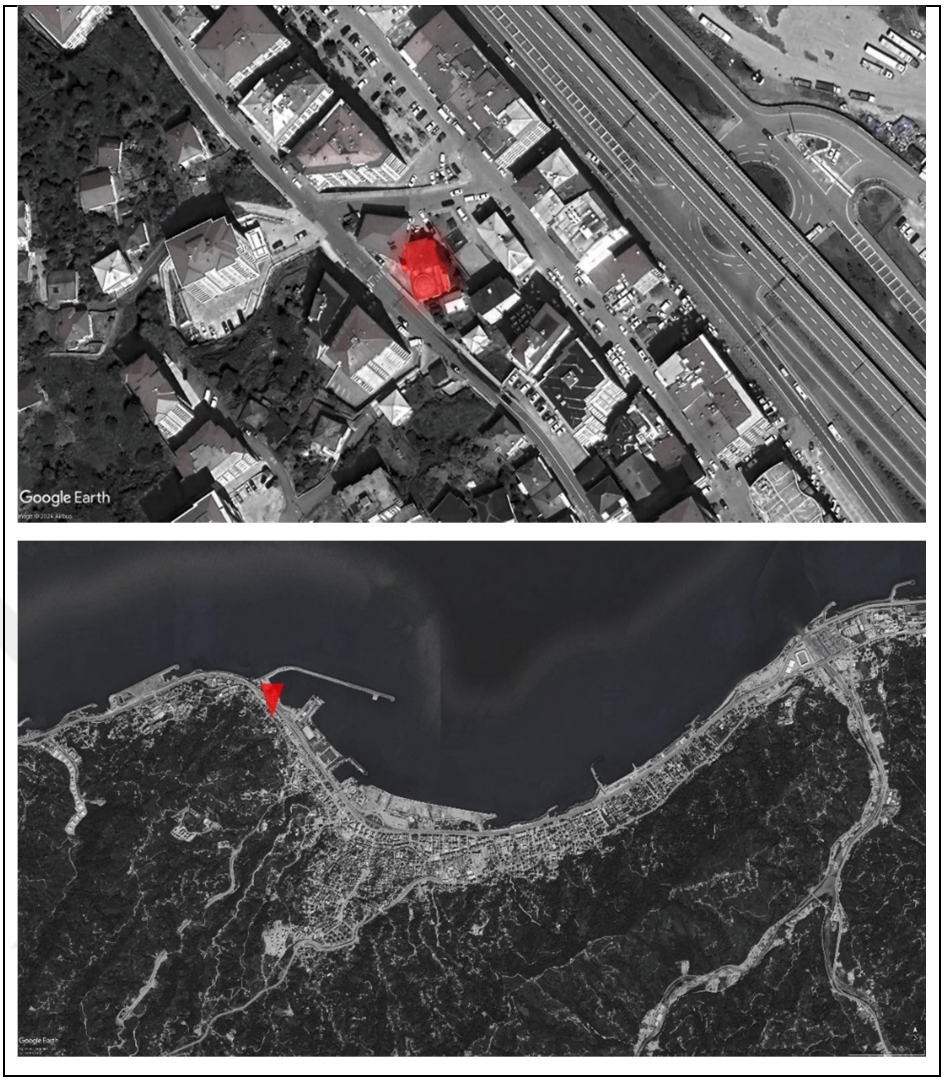

Şekil 99. Camiönü Mahallesi Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

1950'lere ait eski Rize fotoğraflarında yıkılmış olan Camiönü Mahallesi Camii'ye ait fotoğraflardan kare planlı caminin kubbeli ve tek minareli olduğu, kuzey cephesinde iki kat boyunca uzanan yuvarlak kemerli iki penceresinin bulunduğu görülür (Şekil 100, Şekil 101). İlerleyen dönemlerde caminin kuzeybatı cephesine bir ek yapılarak camii genişletilmiştir (Şekil 102).

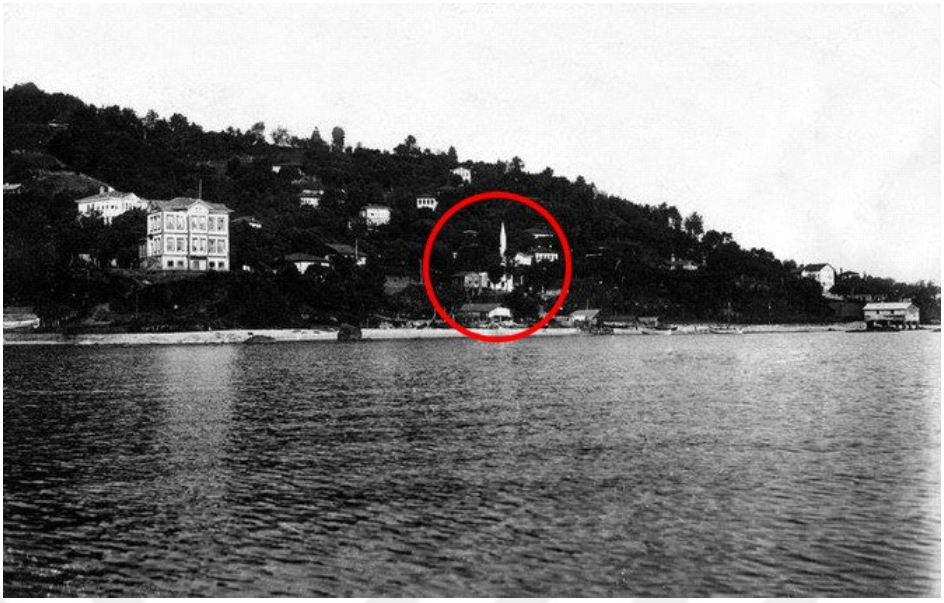

Şekil 100. Denizden Camiönü Mahallesi (URL-17, 2024)

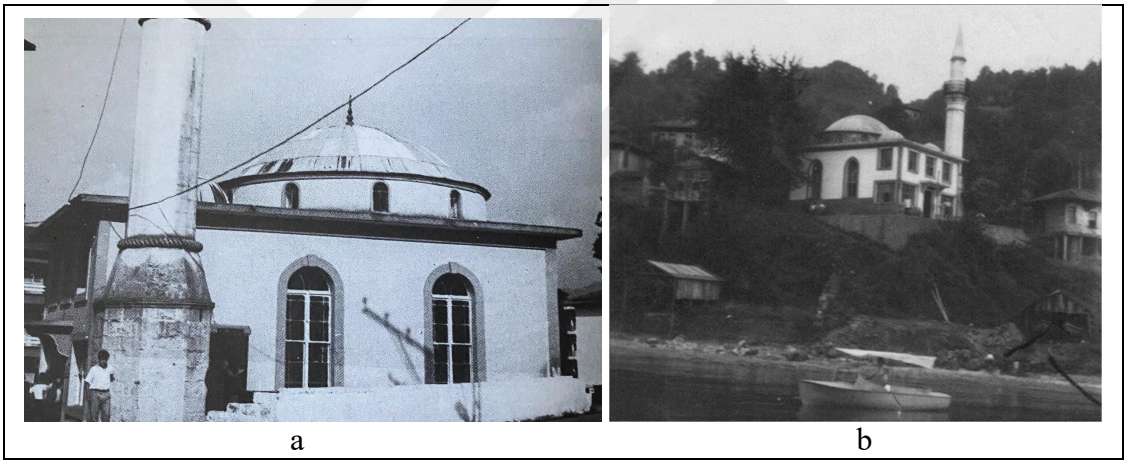

a b

Şekil 101. Camiönü Mahallesi Camii kuzeyden görünüşü (URL-17, 2024)

Şekil 102. Günümüz Camiönü Camii (yazar arşivi)

- Başçılar Mescidi:

Başçılar Mescidi hakkında elimizdeki yegane belge Hurufât defterlerinde 1698 yılına ait personel atama kaydıdır. Bu kayıtta mescit ile alakalı olarak "Çarşu kurbunda Başçılar mescidinde…" şeklinde bilgi verilmiştir (Kul, 2020). Çarşı Mahallesi'nde yer alan yapıdan "mescid" şeklinde bahsedilmesi ve mescidi yaptıran herhangi birinden bahsedilmemesi yapının küçük bir ibadet yapısı olduğunu düşündürmektedir. İlk inşa tarihini bilmemekle birlikte, 17. yüzyıl sonunda varlığını bildiğimiz Başçılar Mescidi günümüze ayakta değildir. Yapının fiziki durumuna ilişkin bilgi verecek herhangi bir görsele ulaşılamamıştır.

- Müftü Hacı Mehmed Efendi / Müftü Mahallesi Merkez Camii:

Müftü Mahallesi Merkez Camii, Müftü Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 103). Camiye ait kayıtlar incelendiğinde caminin;

"Rize Kasanasında me'zun-ı bi'l-ftâ olan Mehmed Efendi'nin Katokanboz Mahallesi'nde binâ eylediği Camii…", Emare Mahallesi Müftü Mehmed Efendi Camii…", "Müftü Camii" gibi isimlerle anıldığı görülür (Kul,2020). Kayıtlarda "Katokanboz" olarak anılan mahallenin yeri hakkında yeterli bilgiye ulaşamasak da Emare bölgesinde yer aldığının bilindiğinden, bahsedilen mahallenin geçmişte Müftü Mahallesi'ni kapsadığı yorumu yapılabilir.

Şekil 103. Müftü Mahallesi Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Camiye ait en eski kayıt 1703 yılındaki cami personeli görevlendirmesine ait kayıttır (Kul, 2020). Camiye ait 1740 yılı Hurufat Defterinde yer alan; "Kuvaroz Mahallesi'nde el-hacc Mehmed kendi malıyla müceddeden bina eylediği mescidin…" ve 1778 tarihinde Hurufat Defteri kayıtlarındaki; "Mandil Mahallesi'nde Hacı Mehmed binası Camii'ninde…" şeklindeki ifadeler caminin farklı dönemlerde Kuvaroz (Gülbahar) ya da Mandil (Müftü) Mahallelerinde değerlendirildiğini gösterir. Farklı mahallerde aynı isimle anılan yapılar muhtemelen aynı yapılar olmakla birlikte, Gülbahar ve Müftü mahallelerinin günümüzde bitişik mahalleler olması bu duruma neden olmuş olmalıdır.

Karpuz (1993) ise caminin 1785 yılında inşa edilip, 1865 yılında kapsamlı bir onarım gördüğünü belirtmiştir. 1965 yılında cami yıkılıp biraz kuzeye kaydırılarak yenisi inşa edilmiştir (Karpuz, 1993; Taşpınar, 2004). İlk inşa edilen caminin kitabesi günümüze

ulaşamamıştır. İnşa edilen son caminin ise kubbeli ve tek minareli bir cami olduğu, kuzey ve doğu cephelerinde giriş kapıları bulunduğu görülür (Şekil 104, Şekil 105, Şekil 106). 1990'lardaki fotoğraflarından, caminin kuzeyinde bulunan kütlenin sonradan yapılan bir ek olduğu anlaşılmaktadır.

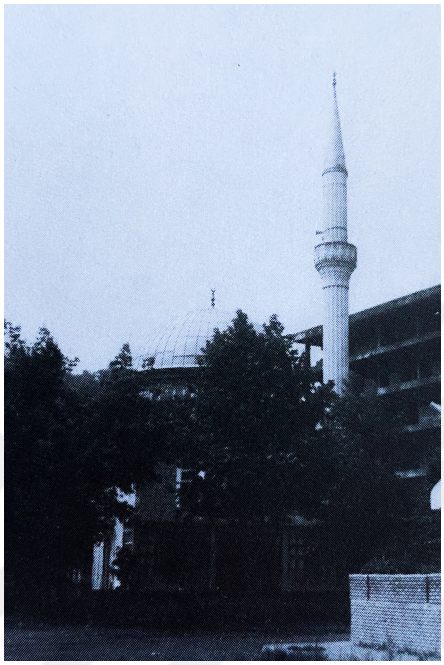

Şekil 104. 1990'lar Müftü Mahallesi Camii (Karpuz, 1993)

Şekil 105. 2024 Yılı Müftü Mahallesi Merkez Camii (yazar arşivi)

Şekil 106. 2024 yılı Müftü Mahallesi Merkez Camii doğu cephesi (yazar arşivi)

- Şeyh Camii:

Şeyh Camii, Rize Kalesi'nin hemen doğusundaki Piriçelebi Mahallesi'nde yer alan (Şekil 107), Osmanlı Dönemi'nde Nefs-i Rize olarak anılan bölgenin merkezinde, Cumhuriyet Dönemi'nde ise Rize Meydanı'nın kıyısında konumlanmaktadır. Yapı Rize'nin fethinin ardından Orta Camii ile birlikte Müslümanların etraflarında örgütlenmesini sağlamış, tarih boyunca şehrin en önemli iki çekirdeğini teşkil etmişlerdir.

Orta Camii ile Şeyh Camii arasında bulunan iki paralel caddeden Yalıboyu (Atatürk) Caddesi şehirde ticari yapıların sıralandığı bir hat olup güneyinde yer alan Rize Çarşısı (Kuyumcular Sokağı) şehrin en önemli Pazar yerini oluşturmaktadır.

Şekil 107. Şeyh Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Özgün Şeyh Camii günümüze ulaşamamış, yıkılıp yerinde başka bir yapı inşa edilmiştir. Özgün caminin orijinal kitabesi ise 20. yüzyılda inşa edilen yapıya yerleştirilmiştir (Şekil 108). Bu kitabede yer alan;

"Kad benâ hâzihi'l-buk'ata'l-mubâreke

El-Hac Muhammed evvecehu'llahu'l-Kerim

li sene selase ve'ışrine ve mietûn ve

elf 1123" ifadelerinden (Karpuz, 1993), caminin Hacı Muhammed tarafından 1711-1712 tarihlerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 108. Şeyh Camii'nin giriş duvarında bulunan orijinal kitabe (yazar arşivi)

Fakat Taşpınar (2004), Şeyh Camii'nin 1711 yılındaki inşasının yapının 3. inşası olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim caminin bulunduğu konum Osmanlı Rize'sinin en önemli iki merkezinden biri olması dolayısıyla erken dönemlerde burada bir caminin bulunuyor olması kuvvetle muhtemeldir. 19. yüzyıl başlarında inşa edilen Şeyh Camii dikdörtgen planlı kırma çatılı bir yapıdır (Şekil 109, Şekil 110). Caminin önünde 20. yüzyıl başlarına kadar hazire, türbe ve muvakkithanenin bulunduğu eski Rize fotoğraflarından anlaşılmaktadır.

Şekil 109. Şeyh Camii ve önünde bulunan haziresi (Fatih Sultan Kar arşivi)

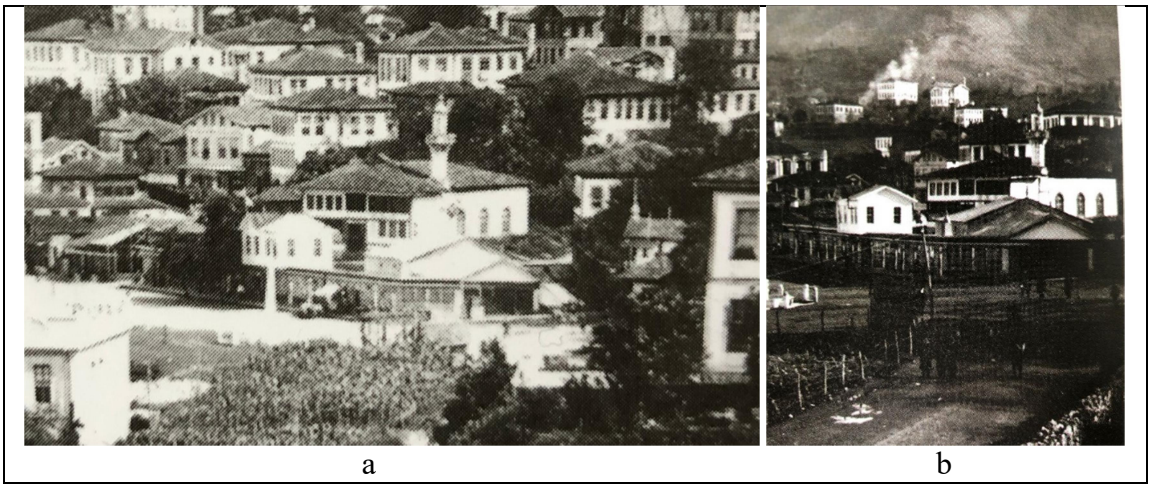

a b

Şekil 110. a. 1929 yılı Şeyh Camii (Recep Koyuncu Arşivi), b. 1920'ler Şeyh Camii (Recep Koyuncu Arşivi)

Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle Rize şehrinin il statüsü kazanması ile birlikte şehirde yol ve çevre düzenleme çalışmalarına büyük önem verilmiş, Şeyh Camii'nin önünde bulunan alana Rize şehrinin ilk meydanı kazandırılmıştır. Dairesel bir alan teşkil eden meydanın çevresi araç yollarıyla çevrelenmiştir. Bu yol yapım çalışmaları sonucu Şeyh Camii'nin önünde bulunan hazire, türbe ve muvakkithane kaybolmuştur. Ayrıca 1950'lere ait fotoğraflarda öncesinde 2 katlı olan Şeyh Camii'nin üzerine bir kat daha atılarak 3 katlı hale getirildiği ve cephesinde önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir (Şekil 111).

Şekil 111. Meydanın sağında gözüken Şeyh Camii (Recep Koyuncu arşivi)

Şeyh Camii, 19. yüzyıl ortalarından sonra Osmanlı belgelerinde Şeyh-i merhumun bina eylediği cami ya da Şeyh Camii olarak anılmaktadır (Kul,2020). 1959 yılında 18. yüzyıl başında inşa edilen eski caminin yıkılıp yerine daha büyük bir camii yapılması kararlaştırılmıştır (BCA, 30-1-0-0. 96-602-8). Bu doğrultuda Şeyh Camii, yıkılıp 1965 yılında aynı ismi taşıyan daha büyük ve daha görkemli bir cami inşa edilmiştir (Şekil 112). Son inşa edilen Şeyh Camii yapısı günümüzde hala ayaktadır. 2012 yılında caminin cepheleri yuvarlak kemerli çatılarla genişletilerek yarı açık alanlar oluşturulmuş olsa da (Şekil 113) ilerleyen dönemlerde yapılan restorasyonlarla bu ekler kaldırılmış, yapı 1965 yılındaki haline döndürülmüştür (Şekil 114).

Şekil 112. 1970'ler Rize Meydanı ve meydanda bulunan Şeyh Camii kartpostalı (Recep Koyuncu Arşivi)

Şekil 113. 2006 yılı Şeyh Camii (Dick Osseman arşivi)

Şekil 114. 2024 yılı Şeyh Camii (yazar arşivi)

- Kapudan Ali Paşa / Taşçıoğlu Camii:

İlk İnşa edilen cami günümüzde ayakta değildir. Yıkılıp aynı yerde yeniden inşa edilen Kapudan Ali Paşa (Taşçıoğlu) Camii, Yeniköy Mahallesi'nde yer almaktadır (Şekil 115). Özgün camiden kalan orijinal kitabe ise yeni inşa edilen caminin kuzey duvarına

yerleştirilmiştir (Şekil 115). Bu kitabeden ilk caminin 1717-1719 tarihlerinde Cezayirli Ali Paşa tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Hurufât defterlerinde camide "Rize kasabası derûn-ı sûkda Kapudan Ali Paşa bina eylediği…" şeklinde bahsedilmesi (Kul,2020), caminin Kapudan Ali Paşa tarafından inşa edildiğini göstermektedir.

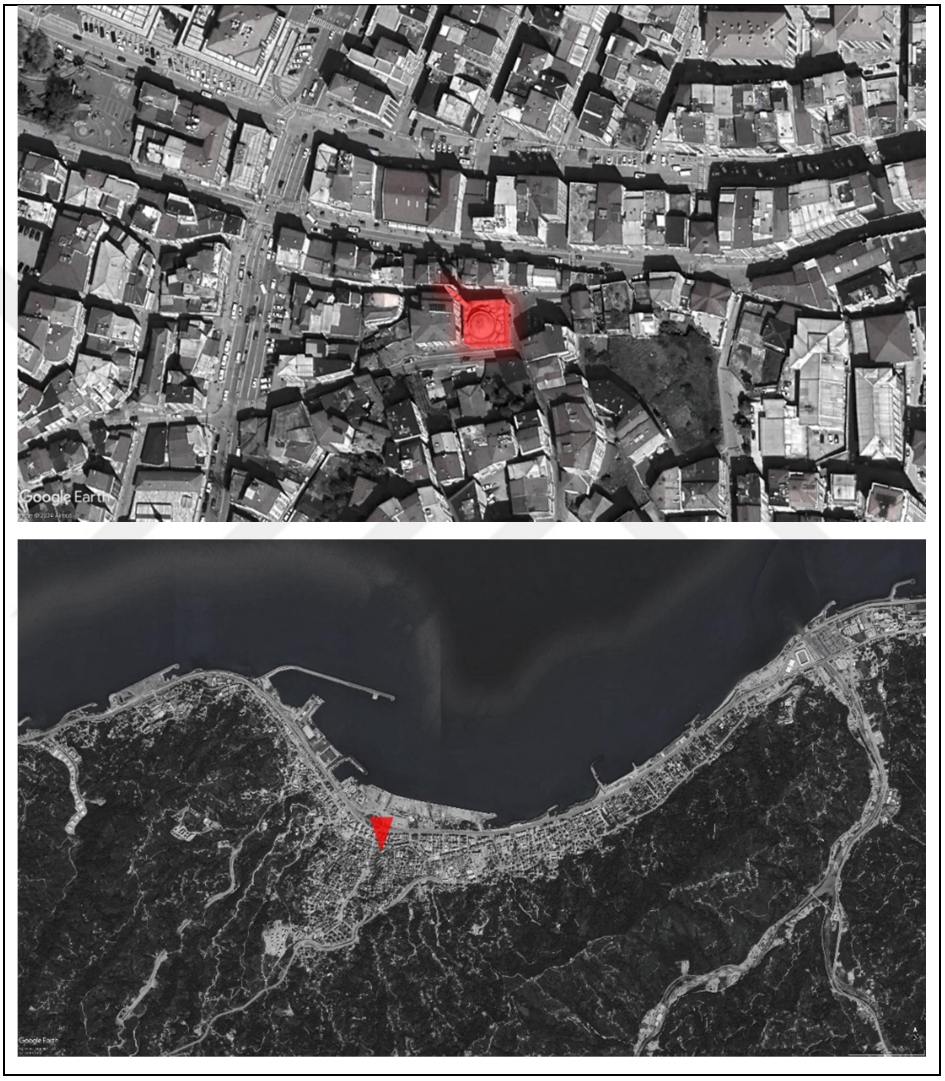

Şekil 115. Taşçıoğlu Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 116. Türkçe kitabenin altında bulunan orijinal kitabe (yazar arşivi)

Muhtelif devirlerde onarılan cami ilerleyen dönemlerde camiyi onaran kişinin ismiyle (Taşçıoğlu) anılmaya başlanmıştır (Karpuz, 1993; Ak, 2000). 19. yüzyıla ait II. Abdülhamid albümünde de Taşçıoğlu ismiyle yer alan caminin fotoğrafı (Şekil 117), yapının özgün halin dair fikir vermektedir. Bu fotoğraftan caminin aynı dönem Rize camilerine benzer şekilde dikdörtgen planlı ve kırma çatılı olduğu ve tek minareli caminin yakınında bir hazire bulunduğu anlaşılır. 1834 tarihinde ve 20. yüzyıl başlarında onarım geçirdiği bilinen cami (Karpuz,1993), son kez Cumhuriyet Dönemi'nde 1940 yılında onarıldığı belirtilmektedir. (Kul, 2020) (Şekil 118). 1978 yılında ise camii yıkılmıştır. 1979 yılında yıkılan caminin bulunduğu konumda yeni camii inşaatına başlanmış ve 1985 yılında camii ibadete açılmıştır. Yeni inşa edilen camii orijinal yapıdan farklı olarak kare planlı kubbeli büyük sayılabilecek bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 119).

Şekil 117. Taşçıoğlu Camii (II. Abdülhamid Albümü)

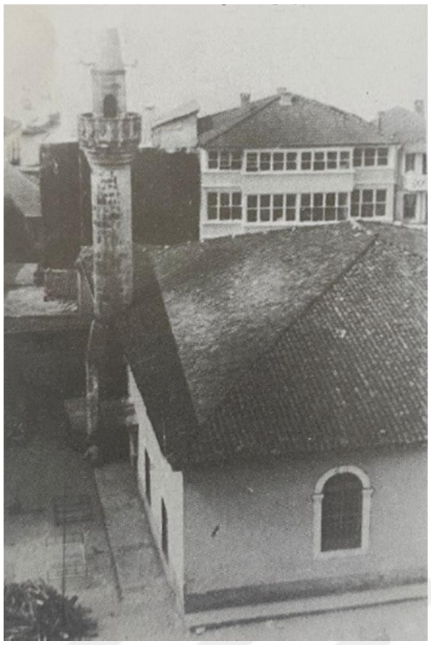

Şekil 118. 1950'ler restorasyon sonrası Taşçıoğlu Camii (Karpuz, 1993)

Şekil 119. Günümüz Taşçıoğlu Camii (yazar arşivi)

- Hacı Ahmed Camii:

Hacı Ahmed Pir Camii Hurufat defterlerindeki 1726 tarihli kayıtta;

"Rize mahallâtından Yaka nâm mahalde el-hacc Ahmed bina eylediği camide…" şeklindeki ifadelerden caminin Yaka Mahallesi'nde yer aldığı ve Hacı Ahmed tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır (Kul,2020)

Caminin 1796 tarihli ahkâm defterinde;

"Rize Kasabasında Emineddin Mahallesi'nde vaki'ashâb-ı hayrâtdan el-hacc Ahmed nâm sahibü'lhayrın bina eylediği mescid-i şerifin" şeklindeki ifadeler daha erken tarihte "Yaka" olarak anılan mahallenin ilerleyen dönemlerde "Emineddin" olarak anıldığını göstermektedir. (Kul, 2020). Cami ile ilgili ulaşabildiğimiz son kayıt 1817 yılına ait cami personeline ait görevlendirme kaydıdır (Kul, 2020). Farklı kaynaklarda mescit ya da cami olarak anılan yapı ya da yapıya ait bir görsel günümüze ulaşamamıştır.

- Paşayan Mescidi:

1734 yılına ait hurufat defterinde mescit ile ilgili olarak;

"Rize Mahallatından Paşayan nâm mahalde Habib-zâde Hacı Mustafa nâm müteveffa vasiyetiyle bundan akdem miceddeden bina olunan mescidde…" şeklinde ifadelerine yer verilmektedir (Kul, 2020). Günümüzde ayakta olmayan mescidin, Paşayan (Çarşı) Mahallesi'nde yer aldığı dışında yapıyla ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

- Çolak Hacı Ahmed Mescidi:

İnşa tarihi bilinmeyen yapıya ait en eski kayıt Hurufât defterlerinde 1755 yılında geçen "Rize'de Çolak Hacı Ahmed mescidinde…" ifadeleridir (Kul,2020). Bu belge ardından hurufat defterlerinde 1758, 1776, 1787, 1805 yıllarında mescit personeline ait atama kayıtları bulunmakta ve tüm belgelerde yapı, mescit ismiyle anılmaktadır (Kul, 2020). Rize Kasabasında yer aldığını bildiğimiz fakat hangi mahallede bulunduğunu bilmediğimiz Çolak Hacı Ahmed mescidi günümüze ulaşamamıştır.

- Attar Hacı Osman / Babik Camii:

İnşa tarihi bilinmeyen cami için 1777 yılına ait bir belgede "Babik Mahallesi'nde sevahil-i bahirde Hacı Osman bina eylediği mescidinde…", "…Babik Mahallesi'nde Attar Hacı Osman nâm müteveffanın bina eylediği caminin…" şeklinde ifadeler bulunmaktadır (Kul, 2020). Bu ifadelerden caminin; Babik (Tophane) Mahallesi'nde, deniz kenarında, Hacı Osman tarafından inşa edilen bir camii olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1767 yılına ait bir belgede caminin muallimhanesinin olduğu anlaşılmaktadır (Kul, 2020). Babik (Tophane) Mahallesi'nde yer aldığını bildiğimiz cami günümüzde ayakta olmadığı gibi bugün, camiye ait herhangi bir görsele ulaşamamaktayız.

- Pindoz / Değirmendere Camii:

Pindoz (Değirmendere) Camii yıkılıp yerinde yeniden inşa edilen bir camidir.Yapı, Rize Kasabasında Nefs-i Rize'nin batı tarafındaki Akrotil bölgesinde yer alan Pindoz (Değirmendere) Mahallesi'nde bulunmaktadır (Şekil 120). Karpuz (1993), caminin ilk defa 1786 yılında inşa edildiğini ileri sürmüştür. Fakat 1778 tarihli bir belgede cami, "Rize kazası mahallâtından Pindoz Mahallesi'nde ahali-i mahallenin binâsı Camii'ninde.." şeklinde geçmektedir (Kul,2020). Bu ifade caminin mahalle sakinleri tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu ifadenin aksine tarihçiler caminin Hacı Salih Tatoğlu tarafından yaptırıldığını ileri sürmektedirler (Karpuz, 1993; Ak, 2000; Taşpınar, 2004). Caminin 1911 yılında onarıldığı bilinmektedir (Karpuz, 1993; Ak, 2000; Taşpınar, 2004). 1950'lerin başında ise cami yıkılıp yeniden inşa edilmiş, caminin minaresi ise 1958'de yapılmıştır (Karpuz, 1993). Caminin konum olarak Nefs-i Rize dışındaki Değirmendere Mahallesi'nin iç kısımlarında yer alması sebebiyle eski camin 19. yüzyıl başı Rize fotoğraflarında yer almamıştır. Dolayısıyla ilk inşa edilen caminin fiziki yapısı hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir.

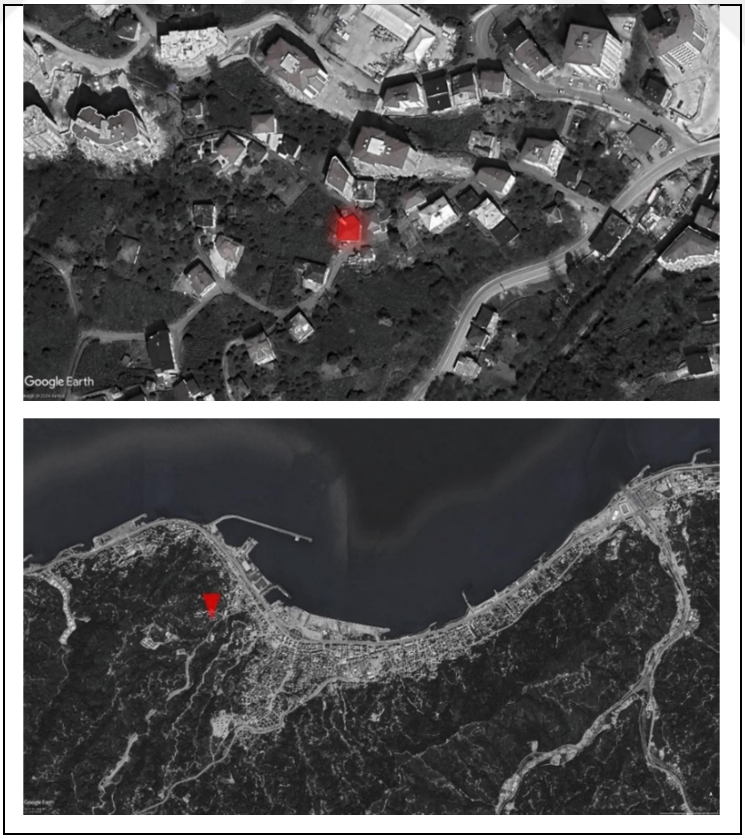

Şekil 120. Değirmendere Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

İkinci inşa edilen cami bugün ayaktadır. Caminin giriş duvarında bugün yer alan bilgi tabelasında ise caminin inşa tarihi olarak 1964 yılı gösterilmektedir. Tek katlı olan camii tek minareli ve kırma çatılıdır (Şekil 121, Şekil 122). Yapının 1980'lere ait fotoğraflarında cephelerde dikdörtgen çerçeveli pencereler bulunurken günümüzde yuvarlak kemerli pencerelerin öne çıktığı görülmektedir (Şekil 123). Camiye giriş kuzey tarafından sağlanmaktadır.

Şekil 121. Değirmendere Camii (Karpuz, 1993)

Şekil 122. Günümüz Değirmendere Camii (yazar arşivi)

Şekil 123. Günümüz Değirmendere Camii girişi ve iç mekânı (yazar arşivi)

- Yalı Camii:

Günümüze ulaşamayan bir yapı olan Yalı Camii; Çarşı Mahallesi'nin en batısında, Atatürk Caddesi üzerinde, Orta Camii ve Şeyh Camii arasında yer almaktadır (Şekil 124). Caminin ayakta olduğu dönemde Rize şehrinde denizi doldurma faaliyetlerinin başlamaması nedeniyle, geçmişte sahile yakın bir konumda yer alan cami "Yalı Camii" olarak anılmaktadır.

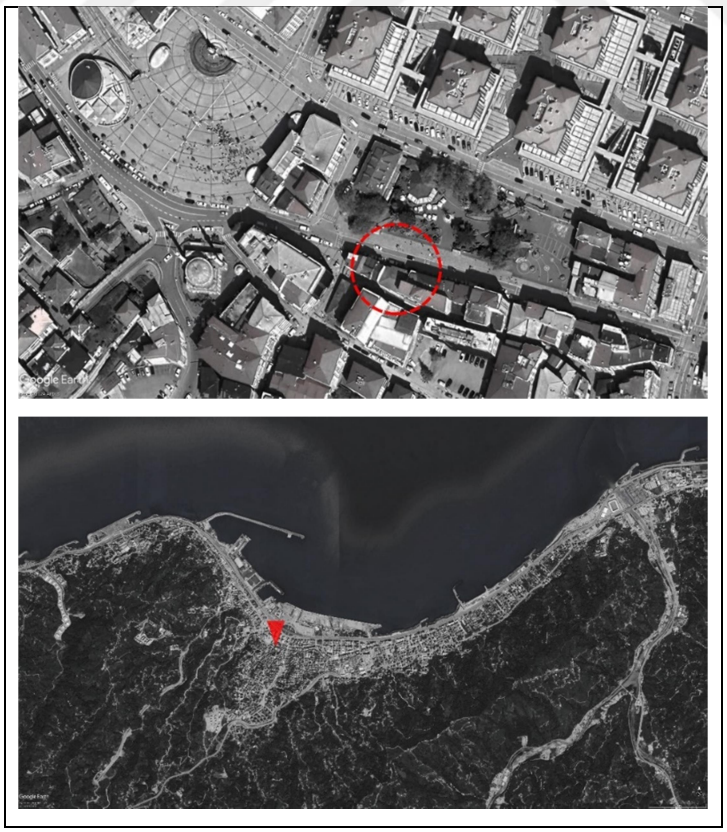

Şekil 124. Yalı Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Camiye ait en eski kayıtlar 1774 tarihli Hurufat defterinde yer almış, bu belgede camiden "Rize'de İskelehane nâm mahalde…" şeklinde bahsedilmiştir (Kul,2020). Caminin kuzeydoğu tarafında bir iskelenin bulunması bu yerin bu şekilde anılmasına sebep olmuş olmalıdır (Şekil 125). İki katlı Yalı Camii dikdörtgen planlı, kırma çatılı ve tek minareli bir camidir. Caminin zemin katı dükkân olarak değerlendirilmiş, ibadet mahalli üst katta yer almıştır. 27 Nisan 1933 yılına ait Rize Gazetesinde Rize'deki mevcut camilerin tamiri planlanırken Orta Camii ve Yalı Camii'nin bu camiler dışında tutulduğu görülür. Bu durum Yalı Camii'nin gözden çıkarıldığını göstermektedir.

1930'lu yıllara ait Rize fotoğraflarında hala ayakta olduğu görülen yapı, 20. yüzyıl ortalarında yıkılmıştır. Günümüzde caminin bulunduğu alanda ticari binalar bulunmaktadır (Şekil 126).

Şekil 125. İskelenin solunda yer alan Yalı Camii (Recep Koyuncu Arşivi)

a b

Şekil 126. a. 1929 yılı Yalı Camii (Recep Koyuncu arşivi) b. 2022 yıllında Yalı Camii'nin bulunduğu konum (yazar arşivi)

- Tuzcuzâde Seyyid Hacı Mehmet Camii:

Esere ait ilk atama kaydı 1795 yılına ait olan (Kul, 2020) cami ile ilgili kayıtlarda;

"Rize Kazası derûnunda Pazarbaşında Atik Han dimekle ma'rûf mevkiide Tuzcuzâde… Seyyid Hacı Mehmed Bina eyledikleri cami-i şerifde…" şeklinde ifadelere yer verilmiştir (Kul, 2020). Bu ifadelerden günümüze ulaşamayan caminin Atik Han diye adlandırılan civarda yer aldığı anlaşılmaktadır.

- Tuzcuoğlu Camii:

Tuzcuoğlu Camii günümüze ayakta olmayan bir yapıdır. Cami, Çarşı ve Yeniköy mahallelerinin bulunduğu sınırda, Atatürk (Yalıboyu) Caddesi'nin kuzeyinde yer almaktaydı (Şekil 127).

Caminin ayakta olduğu dönemde denizi doldurma faaliyetlerin henüz başlamaması sebebiyle caminin Rize iskelesinin güneyinde, sahilde bulunan bir yapı olduğu görülür. Rize ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa tarafından inşa ettirilip, 1805 yılında cami için vakıf tahsis edildiği bilinmektedir (Güvelioğlu, 2017).

20. yüzyıl başına kadar camiye ait vakıf faaliyetlerini görmek mümkündür (Güvelioğlu, 2017). Konumu itibariyle son derece işlek ve önemli sayılabilecek bir noktada yer alan cami, 20. yüzyıl başlarında çekilen Rize fotoğraflarında sıklıkla görülür (Şekil 128). Camiye ait 1920'lere ait fotoğraflar incelendiğinde ise caminin Atatürk Caddesine bakan güney tarafının yıkık durumda olduğu görülmektedir.

Şekil 127. Tuzcuoğlu Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 128. 1920'ler Tuzcuoğlu Camii (Güvelioğlu, 2017)

Caminin 20. yüzyıl başındaki Rus işgali sırasında zarar görmesinin yanı sıra Rize şehrinin il statüsü kazanmasıyla hızlanan yol ve çevre düzenleme çalışmaları sonucu Atatürk Caddesinin onarılması sırasında güney kısmı yıkılmıştır (Güvelioğlu, 2017).

1929 yılına ait Rize fotoğrafında ise 3 katlı yapının sadece zemin kat duvarlarının ayakta olması, caminin yıkımına başlandığını göstermektedir (Şekil 129). Bugün ayakta olmayan caminin yerinde günümüzde modern binalar yer almaktadır.

Şekil 129. 1929 yılı Tuzcuoğlu Camii (Güvelioğlu, 2017)

- Dalyan Mescidi:

Bugün ayakta olmayan Dalyan Mescidi günümüz Tophane Mahallesi'nin doğu sınırında, Atatürk Caddesi'nin kıyısında yer almaktadır (Şekil 130). Küçük bir yapı olan Dalyan Mescidi, Rize Şer-iyye Sicillerinde "Dalyan câmi'-i şerifi" ismiyle geçmektedir (1498 No'lu R.Ş.S.).

Şekil 130. Dalyan Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Caminin ayakta olduğu dönemde denizi doldurma faaliyetleri başlamamasından dolayı eski Rize fotoğraflarında yapının sahilde küçük bir koyun kenarında yer aldığı görülür (Şekil 131). Bu koy Dalyan Burnu'nun doğusunda yer almaktadır. Halkın desteği ile inşa edildiği bilinen yapıya ait en eski kayıtlar 1842 yılına ait vakıf kayıtlarıdır (Güvelioğlu,2017).

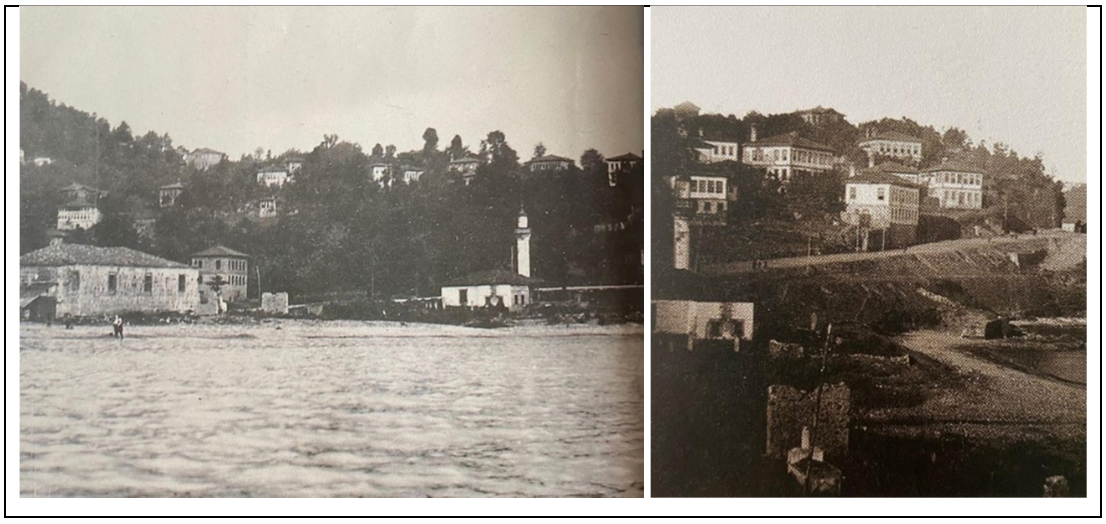

Şekil 131. a. 1930'lar Dalyan Burnu'nun doğusunda yer alan Dalyan Mescidi (Güvelioğlu, 2017)

19. yüzyıl ortalarında caminin sıbyan mektebi olarak da işlev gördüğü bilinmektedir (Güvelioğlu, 2017). Camiye ait son vakıf kaydı 1902 yılına aittir (Güvelioğlu, 2017) İlerleyen dönemlerde minaresi yıkılarak elektrik santrali olarak kullanılan yapı 1966 yılına kadar bu işlevini sürdürmüştür (Güvelioğlu, 2017). Daha sonra tamamen yıkılan yapının yerinde bugün bir elektrik dağıtım şirketinin binası bulunmaktadır.

- Müftü Hacı Hasan Efendi Camii:

Cami ile ilgili 1869-1871 tarihleri arasında tutulan Rize Şer'iyye Sicilinde cami "Müftü Hacı Hasan Efendi'nin cami-i şerifi" ismiyle geçmektedir. Günümüze ulaşamayan caminin ne zaman yıkıldığı belli değildir.

Güvelioğlu (2017), bu caminin Atatürk Caddesi'nde bulunan Yalı Camii ile aynı cami olduğunu ileri sürmüştür. Karpuz (1993) ise Müftü Cami adında bir camiden bahsetmiş, bu caminin Müftü Köseoğlu Hasan Efendi'den dolayı bu ismi aldığını ve yapının Yeniköy Mahallesi'nde bugünkü Atatürk ve Cumhuriyet caddelerinin kesiştiği yerde tarif edildiğini belirtmiş, caminin günümüzde ki Kazdal Camii'nin bulunduğu konumda yer aldığını tahmin etmiştir. Her iki iddianın da doğruluğunu kanıtlayacak belge olmaması nedeniyle kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

- Yeni Camii:

Günümüzde ayakta olmayan ve ne zaman yıkıldığı bilinmeyen bu cami ile ilgili kayıtlara 19. yüzyıl sonu Şer-iyye Sicillerinde rastlamaktayız.

1869-1871 tarihleri arasını kapsayan 1495 numaralı Rize Şer-iyye Sicilinde geçen;

"… derûn-i kasaba-i mezkûrede Aşağı Çarşu'da vâki' bir tarafan Yeni Câmi'-i Şerîf'in vakıf dükkânı…" şeklindeki ifadeler, caminin Aşağı Çarşı olarak anılan yerde bulunduğunu ve camiye ait vakıf dükkânının olduğu anlaşılmaktadır.

Güvelioğlu (2017), bu cami ile Tuzcuoğlu Camii'nin aynı yapı olduğunu ileri sürmüştür. Bahsedilen iki caminin de aynı mahallede yer alması ve aynı dönemlerde ayakta olması dolayısıyla bu iddianın doğru olabileceği düşündürmekle birlikte bu fikri kanıtlayan yeterli veri olmaması sebebiyle bu konu hakkında kesin bir yargıya varılamaz.

- Portakallık Mahallesi Camii:

Günümüzde Portakallık Mahallesi'nde bulunan ve yıkılıp yeniden inşa edilen camilerden biridir (Şekil 132). Eski caminin 19. yüzyıl ortalarında yapıldığı sanılmaktadır (Karpuz, 1993). Eski camii 20. yüzyıl başlarında onarılmış ve son cemaat mahallinin üzerine bir imam evi ve dershane yerleştirilmiş, yapıya minare eklenmiştir (Karpuz,1993). Dikdörtgen planlı, taş duvarlı ve kırma çatılı olan eski camii yıkılarak, 1965 yılında aynı yerde günümüzdeki cami inşa ettirilmiştir (Karpuz, 1993).

Son inşa edilen cami 20. yüzyıl gibi geç sayılabilecek bir döneme rastlasa da günümüzde ilk inşa edilen camiye ait bir görsele ulaşamamaktayız. Bunun sebebi olarak caminin bulunduğu Portakallık Mahallesi'nin Rize Şehir merkezinin doğu sınırına yakın bir konumda bulunmasına karşın eski Rize fotoğraflarının daha çok şehir merkezinde yoğunlaşması gösterilebilir. Son inşa edilen Portakallık Mahallesi Camii kare planlı, kubbeli ve tek minareli bir camidir (Şekil 133).

Şekil 132. Portakallık Camii'nin Rize şehir merkezindeki konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 133. 2024 yılı Portakallık Camii (yazar arşivi)

- Hacı Bilal Camii:

Günümüzde ayakta olmayan Hacı Bilal Camii ile ilgili kayıtlar 20. yüzyıl başlarına aittir. BOA'da yıkılmakta olan Rize'deki Hacı Bilal Camii'ni tamir ettiren Trabzon muteberanından Hartamaszade Mustafa Saffet ile ilgili 1902 yılına ait bir belge bulunmaktadır (BOA, DH.MKT. nr. 584/61). Bu belgeden yapının 20. yüzyıl başında kötü durumda olduğu anlaşılmaktadır. Güvelioğlu (2017), bu caminin Ayşe Hatun Camii ile aynı yapı olduğunu ileri sürse de elimizde yeterli veri olmaması bu konu hakkında kesin bir yargıya varmamızı engellemektedir.

2.2.5. Kiliseler

Rize'nin fethinin ardından elimize ulaşan en erken tahrir defteri olan 1486 tarihli tahrir defterinde Rize kazasının merkezinde hiçbir Müslüman hane yer almazken, 195 Hristiyan hane ve 31 Müslüman kale görevlisinin varlığı görülür (Bostan, 2002). 16. yüzyıldaki iskân faaliyetleri sonucu şehir de Cami-i Şerif (Çarşı) Mahallesi etrafında ilk Müslüman mahallesi oluşturulmuş, bu durum 33 Müslüman hane sayısının belirtildiği 1583 tarihli tahrir defterine yansımıştır (Bostan, 2002). Bütün bu verilerin ışığında 1583'te Rize'nin 1 Müslüman, 5 Hıristiyan mahallesinden oluştuğu bilinmektedir (Emecen, 2020). Görüldüğü üzere Rize şehrinde iskân faaliyetleri devam etse de 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Hristiyan nüfusunun Müslüman nüfusa olan üstünlüğü devam etmiştir. Dolayısıyla Rize şehri genelinde Osmanlı Dönemi'nde de kilise yapılarının inşasına devam edilmiştir. Ak (2000), dağlık kesimler de dâhil olmak üzere geçmişte Rize ili sınırları dâhilinde 30'dan fazla kilisenin var olmuş olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak Bijişkyan 1817-1819 yılları arasında kaleme aldığı eserinde geçmişte Rize'nin Roşi (Reşadiye) Mahallesi'nde muhteşem bir Ermeni Kilisesi'nin yer aldığını, burada yazılan bir ayin kitabında Rize için başkent denildiğini ileri sürmüştür. Fakat Bijişkyan'ın bahsettiği Reşadiye Mahallesi'ndeki kiliseye dair kendi söylemleri dışında hiçbir belge ya da kalıntı ortaya çıkmamıştır (Bijişkyan, 1969). 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Rize şehrindeki kilise stokundan yalnızca iki tanesi ayakta kalabilmiştir (Bryer & Winfield, 2020; Ak, 2000). Bu kiliseler Rize'nin Ardeşen ve İyidere ilçelerinde yer alan kiliselerdir. Buradan 20. yüzyıl itibariyle şehir merkezinde hiçbir kilisenin kalmadığı söylenebilir. Rize şehir merkezi kapsamında 1874 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde Rize kasabasında hiçbir Ermeni kilisesinin bulunmadığı, 2 adet Rum kilisesinin bulunduğu belirtilmektedir. 20.

yüzyıl başlarında ise Osmanlı belgelerinden Meryem Ana, Aya Kostantino ve Eleni Kiliselerinin inşalarına ait kayıtlar bulunmaktadır. Fakat günümüze ulaşamayan bu yapılar hakkındaki elimizdeki bilgiler yalnızca Osmanlı kayıtlarından öğrendiğimiz inşa tarihlerinden ve yapıların isimlerinden ibarettir. Ayrıca Meryem Ana Kilisesi hariç hiçbir kiliseye ait görsel bir belge elimize ulaşmamıştır. Dolayısıyla varlığını tespit edebildiğimiz bu yapılar hakkında nerede yer aldıkları, nasıl göründükleri, ne zaman yıkıldıkları soruları cevapsız kalmaktadır. Ayrıca Osmanlı kayıtlarından farklı dönemlerde inşa edildiği anlaşılan bu kiliselerin farklı dönemlerde yıkılıp birbirlerinin yerine inşa edilmiş olduğu yani tespit edilen tüm yapıların ayrı yapılar olmayıp birbirlerinin devamı niteliğinde olabileceği ihtimalinin de bulunduğunu göz önünde bulundurulması gerekir.

- Aya Nikola Kilisesi:

1583 tahriri değerlendirildiğinde 16. yüzyıl sonunda Hıristiyan nüfusun en yoğun olarak yerleştiği bölgenin Aya Nikola adını taşıyan birim olduğu görülür (Emecen, 2020). Bu dönemde şehirde toplam 186 Hristiyan nefer bulunurken bunlardan 81'inin Aya Nikola bölgesinde oturdukları görülür (Emecen, 2020). Dolayısıyla Hristiyan nüfusunun yoğun olduğu bu bölgede bir kilisenin mevcut olduğu anlaşılır (Emecen, 2020). Aya Nikola Kilisesi bulunduğu bölgeye ismini vermiş olmalıdır. Son olarak 1861 yılına ait Osmanlı kaydında Rize'de yer alan Aya Nikola bölgesinin adı geçmektedir (BOA, MAD.d. nr. 9517). Fakat günümüze ulaşamayan Aya Nikola Kilisesi'nin nerede yer aldığı ya da ne zaman yıkıldığı bilgisine ulaşamamaktayız.

- **R**um Ortodoks Kilisesi:

1892 yılına ait Osmanlı Belgelerinde, Rum cemaatine mahsus olan kilisenin harap durumda olduğundan dolayı kilisenin yeniden inşasına ruhsat verildiği anlaşılmaktadır (BOA, ŞD. nr. 2589-11; BOA, BEO. nr. 55/4109). Kayıtlarda harap durumda olduğundan yeniden inşa edilmesi kararlaştırılan kilisenin daha erken tarihlerde ayakta olan Aya Nikola Kilisesi olma olasılığı bulunduğu gibi elimizde bu durumu doğrulayan hiçbir veri olmaması bu yargıya varmamızı engellemektedir. Yeni İnşa edilen Rum Kilisesinin ne zaman yıkıldığı belli olmamakla beraber nerede konumlandığı bilgisine de ulaşamamaktayız

- Meryem Ana Kilisesi:

1910 yılında, Rize kasabasındaki Meryem Ana Kilisesi avlusunda kargir çan kulesi inşasına ait bir kayıt bulunmaktadır (BOA, İ.AZN. nr. 95/33). Dolayısıyla Meryem Ana Kilisesinin 1910 yılında ayakta olduğu bilinmektedir. Kilisenin inşa tarihi bilinmese de 1904 yılına ait bir belgedeki Rize kasabasında yeni bir kilise inşasına izin verildiğinden bahsedilmektedir (BOA, BEO. nr.2393/179456; BOA, DH.MKT. nr. 884/27). Bahsedilen kilise büyük olasılıkla Meryem Ana Kilise olmalıdır.

Bugün ayakta olmayan ve ne zaman yıkıldığı bilinmeyen Meryem Ana Kilisesine ait hiçbir fotoğrafın elimize ulaşmadığı gibi yapının konumuna dair elimizde hiçbir bilgi de bulunmamaktadır. Kiliseye ait plan, kesit ve görünüş çizimlerinden iki katlı bazilikal planlı yapının eşit genişlikte üç nefi bulunduğu, tüm neflerin apsis ile sonlandığı, çan kulesinin yapının giriş kısmının merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 134). Ayrıca kilise için çizilen çevre planından kilisenin yanında bulunan alanda bir mezarlığın yer aldığı anlaşılır.

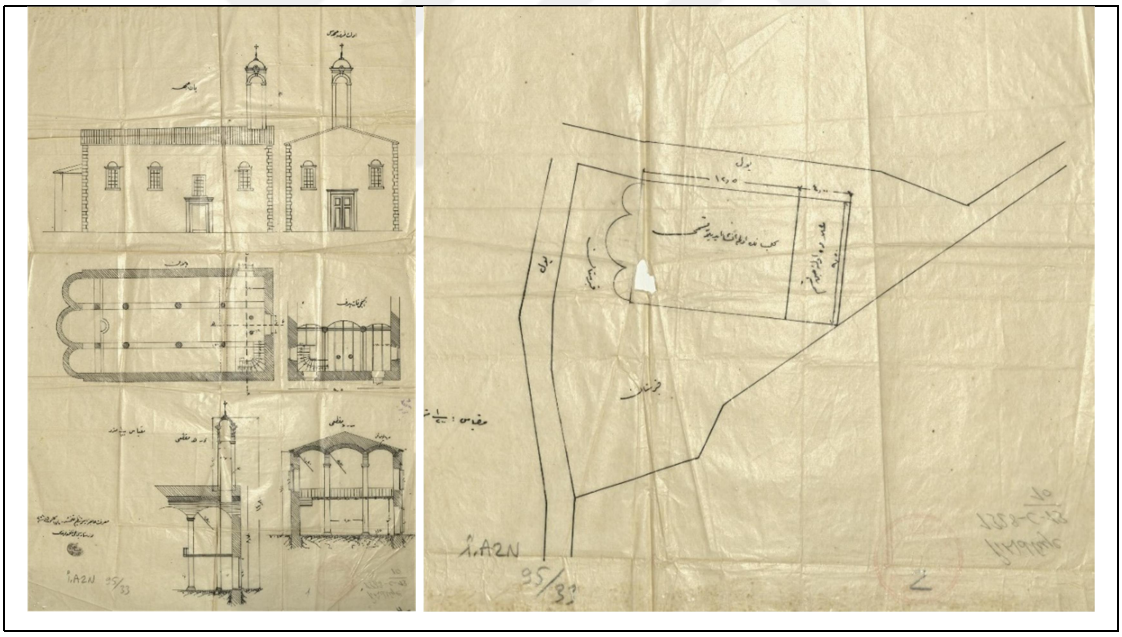

Şekil 134. Meryem Ana Kilisesi plan, vaziyet planı, kesit ve görünüşleri (BOA, İ.AZN. nr. 95/33)

- Aya Kostantino ve Eleni Kiliseleri:

1920 tarihli bir Osmanlı belgesinde Rize kazasında Rum cemaati için inşa edilecek Aya Kostantino ve Eleni isimli kiliselerin genişletilerek inşasına ait bir kayıt bulunmaktadır (BOA. ŞD. 1859/2). 1920'de inşası planlanan bu kiliselerin konumu

bilinmemektedir. Bahsedilen kiliselere ait ilerleyen dönemlerde hiçbir bilginin olmaması, 20. yüzyıl başlarına ait Rize fotoğraflarında herhangi bir kilisenin görülmemesi bu kiliselerin hiçbir zaman inşa edilmemiş olabileceğini düşündürmektedir.

2.2.6. Eğitim Yapıları

Osmanlı Rize'sinde Medrese ve Muallimhane yapılarının yaygın olarak bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı'da medreseler orta ve yüksek eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlardır. Medreseler genel olarak dini ve ilmi eğitimin bir arada verildiği kurumlar olarak tanımlansa da özellikle 16. yüzyılın sonlarından itibaren medreselerde esas olarak İslami ilimlerin öğretilmiştir. Hesap, hendese, hey'et, hikmet gibi akli ilimler ise İslam hukukunu anlamada aracı ilimler olarak öğretilmektedir (Sarıkaya, 1999). Mualimhaneler ise Selçuklulardan itibaren sıbyan mektebi adıyla anılmaya başlanan mekteplere Osmanlılar devrinde verilen isimdir (Kul, 2020). Muallimhaneler kimi zaman bir cami yapısınn kendi bünyesinde eğitim vermişlerdir. Rize dahilindeki medreselerin tamamına yakını, Rize kaza merkezi olduktan sonra yani 1878 tarihini müteakip inşa edilmiştir (Ak, 2000). 1874 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde Rize Kasabası'nda 11 medrese ve 19 Mekatib-i İslam bulunduğu belirtilmiştir. Karpuz (1993) ise 19. yüzyıl sonlarında kaza merkezinde 5 adet medresenin ayakta olduğunu belirtmiştir.

1839 yılında Tanzimat ile başlayan batılılaşma hareketleri sonrası ülke genelinde modern tarzda eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. 1847 yılında rüştiye mekteplerinin açılmasına karar verilmiş, 1869 yılında her 5 bin nüfusa bir rüştiye mektebi düşecek şekilde yaygınlaştırılması için çalışmalar başlatılmıştır. İlköğretimin ikinci kademesine muadil dört yıl süreli okullar olan rüştiye mekteplerinde, hesap, tarih, coğrafya, resim gibi branş dersleri okutulmuştur (Ak, 2000). Rize şehrinde de ilk Rüştiye 1875 tarihinde açılmıştır. 1869 yılına gelindiğinde ise günümüzde liseler ile aynı işlevi gören idadi mekteplerinin kurulmasına karar verilmiş, ilk idadi mektebi 1873 yılında İstanbul'da açılmıştır. İdadilerde; Türkçe, mantık, fizik ve kimya gibi dersler öğretilmiştir (Ak, 2000). Rize'de ilk İdadi ise 1908 yılında açılmıştır (Ak, 2000). Bu dönemde ilkokul işlevi gören eğitim kurumları ise Rize'de de açılmış olan iptidai mektepleridir.

Bahsedilen medrese, muallimhane, rüştiye, iptidai ve idadi yapılarından hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Büyük çoğunluğunun ismi, konumu, inşa ve yıkılış tarihlerine ulaşmamakta, bu yapıların çok az bir kısmı hakkında bugün bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Osmanlı Dönemi Rize şehir merkezinde yer aldığı bilinen tek muallimhane binası Feyzullah Efendi Muallimhanesi'dir. Bunun haricinde 18. yüzyıl başlarına ait kaydı bulunan Şehserat Hatun Muallimhanesi ve Attar Hacı Osman tarafından kurularak 18. yüzyılda faaliyetlerini sürdüren Hacı Osman Muallimhanesi Rize şehri içerisinde konumuna ulaşamadığımız yalnızca ismini ve varlıklarını bildiğimiz muallimhane yapılarıdır.

Medreseler incelendiğinde ise günümüz Rize Meydanı'nda bulunan Hacı Süleyman Efendi ve Altıkulaçzade medreseleri bilinen medrese yapılarıdır. Bunların yanında Müftü el-Hâc Alâaddin Efendi Medresesi ve Mercanoğlu Mehmed Efendi medreseleri şer-iyye sicillerinden 19. yüzyılda varlıklarını ve isimlerini bildiğimiz fakat konumu hakkında net bir bilgimiz olmadığı medreselerdir (Yıldız, 2017). 1871 tarihli Trabzon Vilayeri Salnamesinde Medrese (Kale) Deresi'nden bahsedilen bir bölümde geçen,

"…Rize kurasından nebean ederek derun-i kasabada kain Medrese-i Atik ve cedid meyanından cereyan ile deryaya munsabb olur." ifadelerinden, günümüzde üzeri kapatılmış vaziyette olan Kale Deresi'nin deniz karıştığı konumda yeni ve eski medreseler bulunduğu anlaşılır. Eski Rize fotoğraflarından; bu derenin geçmişte meydanın batısından, Hacı Süleyman Efendi Medresesi'nin hemen yanından geçtiği görülmektedir (Şekil 135). Dolayısıyla salnamede bahsedilen eski medrese Hacı Süleyman Efendi Medresesi, yeni medrese ise Rize Meydanı'nda yer alan Altıkulaçzade Medresesi olabilir.

Şekil 135. Medrese Deresi'nin yanında Hacı Süleyman Efendi Medresesi'nin konumunda inşa edilen Halkevi Binası (Atatürk Kitaplığı arşivindeki görsel üzerinden işlendi)

Bunun yanında 1874 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde şehirde bir adet Rum mektebi olduğu belirtilmektedir. Rize şehrinde Bilinen Osmanlı Dönemi eğitim yapıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Feyzullah Efendi Muallimhanesi:

Feyzullah Efendi Muallimhanesi günümüze ulaşamayan bir yapıdır. Kapudan Ali Paşa (Taşççıoğlu) Camii'nin yakınında yer almaktadır (Kul, 2020). Bu muallimhane ile ilgili tek kayıt olan 1761 yılına ait görevlendirme kaydında,

"Rize Kapudan Ali Paşa Cami-i Şerifi kurbunda Çelebi Hacı Feyzullah Efendi Muallimhanesinin evkafının…" şeklindeki ifadelerden (Kul, 2020), muallimhanenin 18. yüzyılda ayakta olduğu ve günümüz Taşçıoğlu Camii yakınında yer aldığı anlaşılmaktadır. Yalnızca 18. yüzyılda varlığını bildiğimiz Feyzullah Efendi Muallimhanesi'nin ne zaman inşa edildiği ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Taşçıoğlu Camii yakınında yer aldığını bildiğimiz cami Çarşı ya da Yeniköy mahallelerinde yer almış olmalıdır. Fakat elimizdeki bilgi yetersizliği sebebiyle yapının net bir konumundan bahsetmek mümkün değildir.

- Hacı Süleyman Efendi Medresesi:

Rize'nin bilinen ilk medresesi olan Hacı Süleyman Efendi Medresesi'ne ait vakıf kayıtları, ilk inşa tarihi bilinmeyen medresenin 18. yüzyılda ayakta olduğunu göstermektedir (Güvelioğlu, 2017, Kul, 2020). Günümüze ulaşamayan yapı; geçmişte Piriçelebi Mahallesi'nde, günümüz Rize Meydanı'nın bulunduğu alan üzerinde, Medrese (Kale) deresinin hemen yanında yer almaktadır (Şekil 136). Konumundan ötürü Medrese Deresine ismini Hacı Süleyman Efendi Medresesi vermiş olmalıdır. Medrese yapısı konum olarak Hükümet Meydanı'nın (Rize Meydanı) batı tarafında, Ali Semerkandi Türbesi'nin hemen batısında bulunur. 1920'lerin sonlarına ait eski Rize fotoğraflarında yapının harap halde olduğu, ya da sadece kalıntılarının bulunduğu görülür. Fotoğraflardan anlaşılacağı üzere medrese binası dikdörtgen planlı, iki katlı, beşik çatılı bir yapıdır (Şekil 137). Yapı duvarları yığma taş tekniği ile inşa edilmiştir.

1930'lara gelindiğinde medrese binası tamamen yıkılmış, yapının bulunduğu konumda Rize Halkevi inşa edilmiştir. 1950'lerde Halkevi yıkılıp aynı konumda Adliye

Binası inşa edilmiş, 2016 yılında Adliye Binası da yıkılarak ve yeni oluşturulan meydan alanına katılmıştır.

Şekil 136. Hacı Süleyman Efendi Medresesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

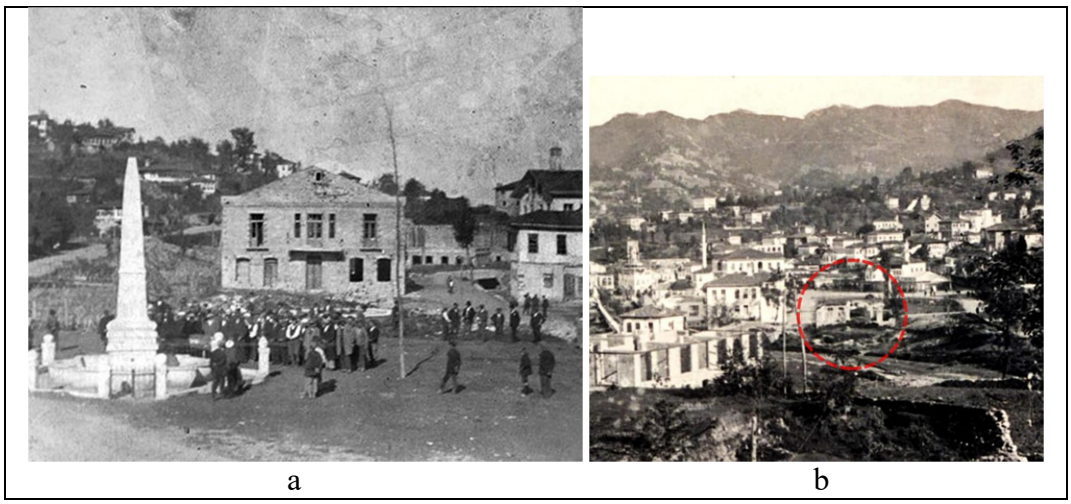

a b

Şekil 137. a. Atıl durumda olan Hacı Süleyman Efendi Medresesi (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Yıkık durumda olan Süleyman Efendi Medresesi

- Altıkulaçzade Medresesi:

Günümüze ulaşamayan Altıkulaçzade Medresesi ve Kütüphanesi, Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Rize Meydanı'nın güney kısmında, yer alır (Şekil 138). Altıkulaçzade Medresesi'nin son derece kompleks bir yapı olduğu söylenebilir (Şekil 139). Şeyh Camii'nin kuzeybatı tarafındaki Medrese kırma çatılı iki birimden oluşmaktadır. Birleşik iki birimden oluşan bu kütlenin kuzey bitişiğinde ise tek katlı bir kütüphane bulunmaktadır. Kütüphane Şeyh Camii'nin önünde doğru uzamakta, kütüphane binasının batı ucunun birinci katında ise muvakkithane yapısı yer almaktadır (Şekil 140). Altıkulaçzade Kütüphanesi'nde 580 nüsha kitap ve risale bulunduğu kaydedilmiştir (Taymas, 1950). Medrese ve kütüphaneden oluşan bu yapı grubunun 1863 yılında Altıkulaçzade Ahmet Efendi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Karpuz, 1993; Ak, 2000; Taşpınar, 2004). 1920'lerin sonlarında bu yapıların kaybolduğu görülür.

Şekil 138. Altıkulaçzade Medresesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 139. Rize Meydanı'nda yer alan Altıkulaçzade Medresesi ve Kütüphanesi (Güvelioğlu, 2017 üzerinden işlendi)

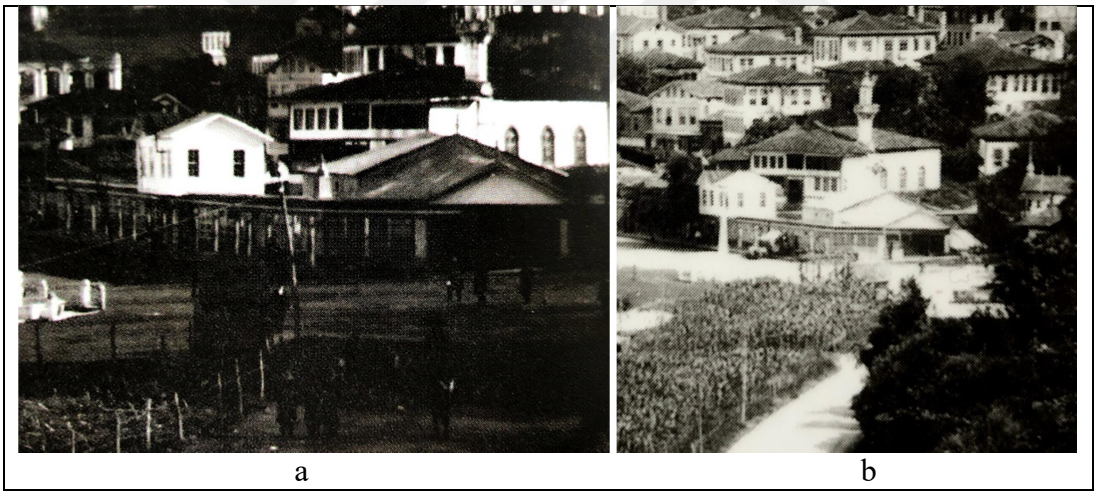

Şekil 140. a. Altıkulaçzade Medresesi (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Altıkulaçzade Medresesi (Recep Koyuncu arşivi)

- Rize Rüştiyesi:

19. yüzyılda etkisini ülke genelinde hissettiren Tanzimat ile birlikte modern tarzda eğitim veren okullar açılmaya başlanmıştır. Bu noktada ortaokul seviyesinde eğitim veren Rüştiye'ler ortaya çıkmıştır. Rize'de ilk rüştiye mektebinin inşasına 1871 yılında başlanmış (BOA, ŞD. 1826-36), 1875'da ise rüştiye açılmıştır (Ak, 2000; Bay, 2023). 19. yüzyıla ait II. Abdülhamid'in albümünde yer alan Rize Rüştiyesi fotoğrafı yapıya ait tek görseldir. Osmanlı kayıtlarından, Rüştiye binasının Hükümet Konağı Caddesi'nde, deniz kenarında

tedarik edilen arsa üzerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır (BOA, ŞD. 1826-36). Yapının konumunu net olarak belirtemesek de bu kayıttan Rüştiye Binasının günümüz Atatürk Caddesi üzerinde, Rize Meydanı'nın kuzey taraflarında yer aldığı tahmin edilebilir. Yapıya ait fotoğraftan anlaşılacağı üzere yapı iki katlı, dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Yapının zemin katı moloz taş malzemeli üst katı ise sıvalıdır. Birinci katta ahşap, dikdörtgen çerçeveli giyotin pencereler dikkat çekmektedir (Şekil 141).

Şekil 141. Rize Rüştiyesi (II. Abülhamid Albümü)

- İptidai Mektebi:

19. yüzyıl Tanzimat modernleşmesiyle birlikte ortaya çıkan eğitim yapılarından biri de iptidai mektepleridir. İptidai mektepleri ilkokul seviyesinde temel bilgilerin öğrenildiği okullardır. Rize'de ilk iptidai mektebinin 1896 yılında açıldığı bilinmektedir (Ak, 2000; Bay, 2023). Rize şehrinde modern anlamda ilk ilkokul olan Rize İptidai Mektebi binası günümüze ulaşamayan bir yapıdır. Bu yapının hangi konumda, ne zaman inşa edildiği bilinmediği gibi, ne zaman yıkıldığı da belli değildir.

- Rum Mektebi:

1874 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde Rize Kasabası'nda bir adet Rum mektebi olduğu belirtilmektedir. Bu mektep ile ilgili 1899 yılına ait bir Osmanlı belgesinde, Rize'deki Rum cemaati çocuklarına mahsus ve harap durumda yapının, bulunduğu arsası üzerine yeniden inşa edilmesine dair bir kayıt bulunmaktadır (BOA, DH.MKT. 2182-27). Bu kayıttan Rum Mektebinin, 19. yüzyıl sonundaki varlığını öğrensek de günümüze

ulaşamayan Rum Mektebi Binası hakkında elimizde herhangi bir fotoğraf olmadığı gibi, bu okul hakkında daha ayrıntılı bir bilgiye de ulaşamamaktayız. Dolayısıyla yapının konumu, ne zaman inşa edildiği ve yıkıldığı bilinmemektedir.

- Rize İdadisi:

19. yüzyıl Tanzimat modernleşmesiyle birlikte ortaya çıkan bir diğer eğitim yapısı idadilerdir. İdadiler günümüz lise seviyesinde eğitim veren kurumlardır. Bu okullar 19. yüzyıl sonlarında açılmaya başlanmış, Rize şehrindeki ilk idadi ise 1909 yılında açılmıştır. (Ak, 2000; Bay, 2023). Şehirdeki ilk idadinin açılmasıyla Rize şehri sakinleri çocuklarını eğitim için eyalet merkezine gönderme sorunundan kurtulmuşlardır (Bay, 2023). Fakat günümüze ulaşamayan Rize idadisinin nerede yer aldığı ve ne zaman yıkıldığı da bilinmemektedir. Bu yapıya ait herhangi bir fotoğraf da günümüze ulaşmamıştır.

2.2.7. Tekkeler

Osmanlı'da Tekke, tarikat mensubu insanların toplanıp birlikte ibadet ettikleri özel yerlerdir. 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesinde Rize Kasabasında yalnızca bir adet tekke yapısı olduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde Rize Şer-iyye Sicillerinde de yalnızca bir tekke yapısının varlığı görülür. Bahsedilen tekke günümüz Rize Meydanı'nın kuzeybatı ucunda eski hapishane binasının yanında bulunan Kadiriye Tekkesi'dir

- Kadiriye Tekkesi:

1869-1871 yıllarını kapsayan 1495 No'lu Rize Şer-iyye Sicilinde tekke ile ilgili,

"Rize kasabası mahallâtından Piriçelebi Mahallesi'nde vâki' tarîkat-i aliyye-i kādiriyye meşâyihinden işbu bâ'is-i arz-ı ubûdiyyet reşâdetlü eş-Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi ibnu'l-merhûm eş-Şeyh Osman Efendi dâ'îleri bundan akdem kendi mülk arsası üzerinde müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak oldukları bir zikirhâne ve tahtânî ve fevkānî iki bâb şey odasıyla bir kahve ocağı ve beş aded çilehâne hücerâtını şâmil bir bâb tekye-i şerîfede…" ifadeleri geçmektedir. Bu ifadelerden yapının Piriçelebi Mahallesi'nde yer aldığı, tekkenin şeyhi olan Şeyh el-Hâc Ahmed Şemseddin Efendi tarafından kendi arsası üzerinde inşa edildiğini ve yapının bir zikirhane, iki şeyh odası, bir kahve ocağı ve beş çilehaneden meydana geldiği anlaşılır. Tekke yapısı 1920'lere ait eski

Rize fotoğraflarında hapishane binasının batısında yer aldığı görülmektedir (Şekil 142, Şekil 143).

Bu fotoğraflardan türbenin dikdörtgen planlı ve kırma çatılı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ardından 30 Kasım 1925'te kabul edilen tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin yasayla Kadiriye Tekke'si de kapatılmıştır.

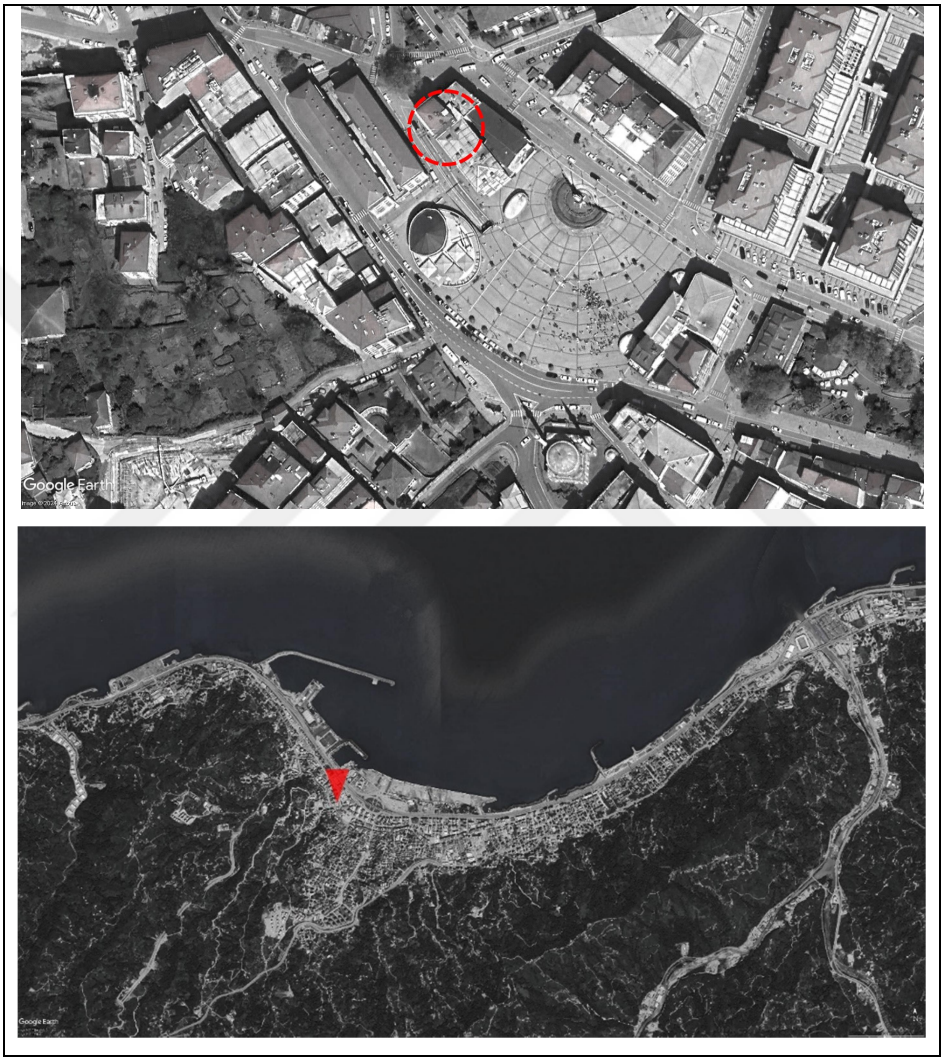

Şekil 142. Kadiriye Tekkesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

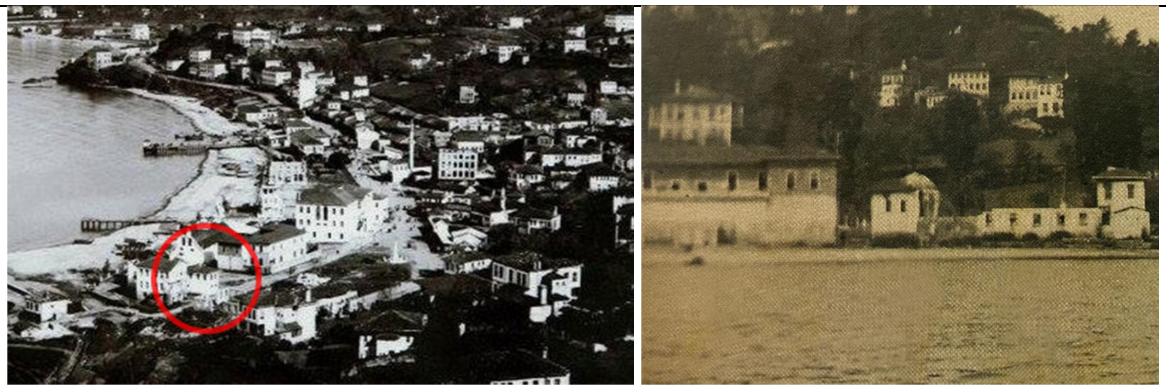

a b

Şekil 143. a. Kadiriye tekkesinin Piriçelebi Mahallesi'ndeki konumu (Güvelioğlu, 2017)
b. Hapishane Binasının yanında bulunan Kadiriye Tekkesi (Recep Koyuncu arşivi)

2.2.8. Türbeler

Rize Kazasında Osmanlı Dönemi'ne ait üç adet türbenin varlığı bilinse de bu türbelerden yalnızca Nefs-i Rize'de yer alan ve günümüze ulaşamayan Şeyh Ali Semerkandi'nin türbesi hakkında bilgi sahibi olmaktayız (Kul, 2020). Diğer iki türbenin Rize Kazası sınırları içerisindeki konumu bilinmemektedir. Şeyh Ali Semerkandi Türbesinin 1925 yılında yıkılması sonucu günümüz Rize şehir merkezinde, köylerde inşa edilmiş bazı türbe yapıları haricinde Osmanlı Dönemi'nden kalma hiçbir türbe yapısı bulunmamaktadır.

- Ali Semerkandi Türbesi:

Bugün ayakta olmayan Ali Semerkandi Türbesi günümüz Rize Meydanı'nın batı kısmında yer almaktadır (Şekil 144, Şekil 145). 1872 Trabzon Vilayeti Salnamesi incelendiğinde yapı stoklarının gösterildiği tabloda Rize şehrinde herhangi bir türbe yapısının bulunmadığı görülse de aynı salnamede geçen;

"Rize Kazasında ve türbe-i mahsusa-i mücessemesinde medfun meşâhir-i ehlüllahdan Semerkandî şeyh Ali hazretleri olup pek atik olduğundan tarih-i vefatı mâlum olmadı…" cümleleri Şeyh Ali Semerkandi türbesinin varlığına işaret etmektedir. Bu bilgiye dayanarak 1872 tarihinde eski (atik) olduğu söylenen türbenin inşa tarihi belirtilmemektedir. 1726 yılına ait bir Hurufât defterinde ise "Rize Kasabasına tabi nefs-i Rize nâm karyede Şeyh Ali Semerkandi merkadi kurbunda vaki' cami'-i şerifte…"

ifadeleri geçmektedir (Kul,2020). Bu ifadeler, 18. yüzyıl ilk yarısında türbenin ayakta olduğunu göstermektedir.

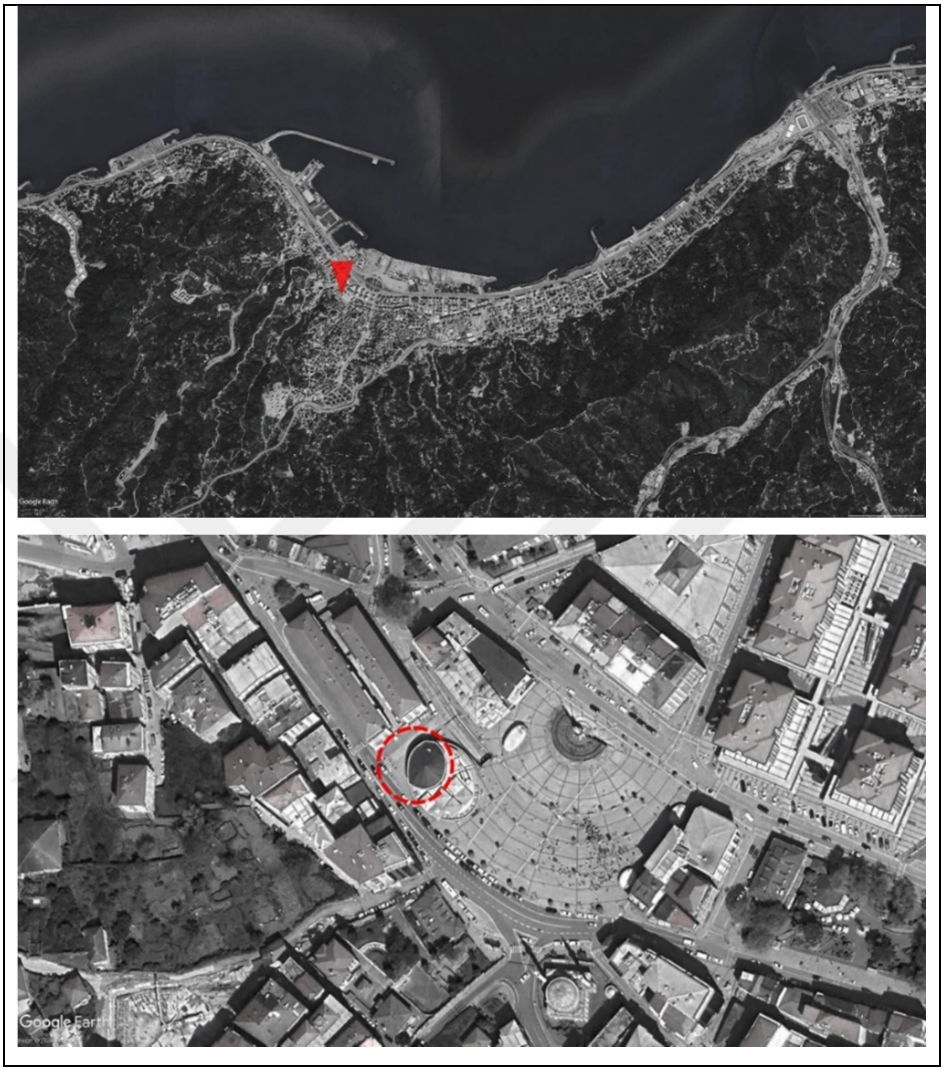

Şekil 144. Şeyh Ali Semerkandi Türbesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

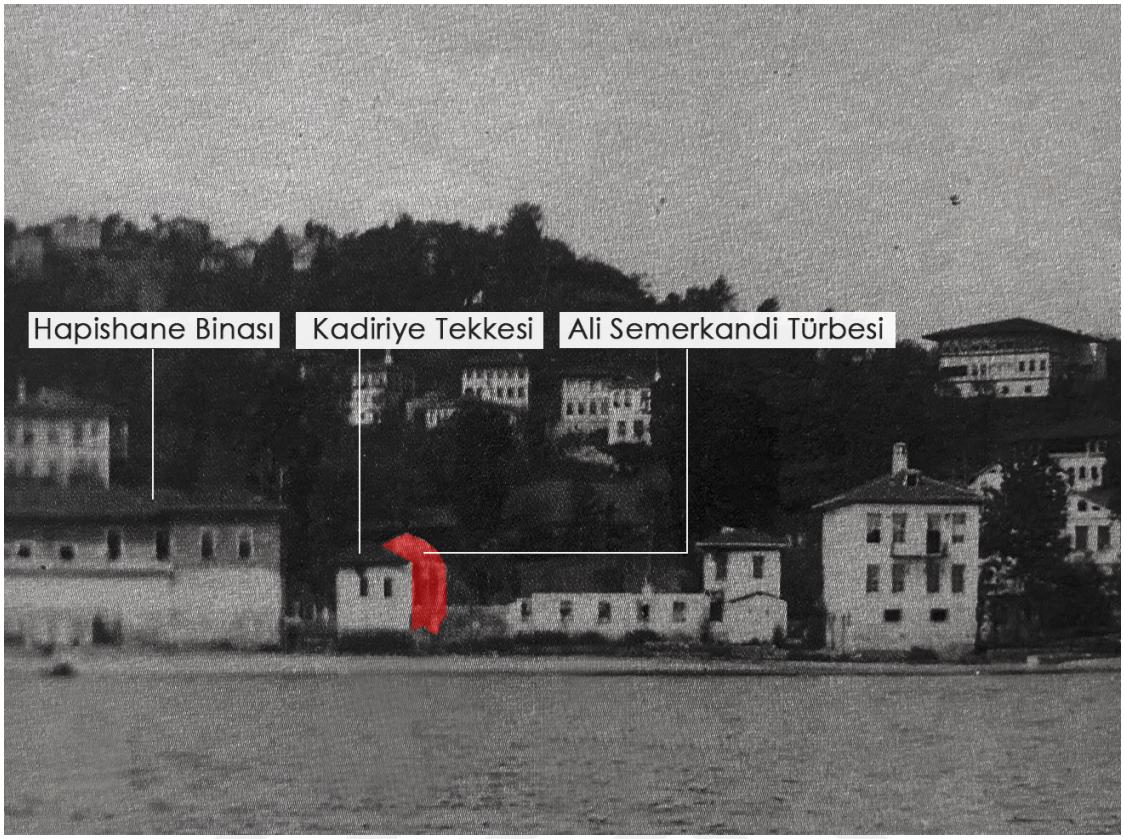

Şekil 145. Kadiriye Tekke'sinin arkasındaki türbe yapısı (Recep Koyuncu arşivi görseli üzerinden işlendi)

20. yüzyıl Başlarında ayakta olan türbeyle ilgili İstikbal Gazetesi'nde Nüzhet Haşim Bey tarafından kaleme alınan yazıda, taştan ve son derece sade inşa edilen türbenin gayet sağlam olduğu, bulunduğu tarihten 30 sene öncesinde türbenin yenilendiği ifade edilmiştir (Güvelioğlu, 2017). Türbenin fiziki yapısıyla ilgili en net bilgi sahibi olabileceğimiz fotoğraf 1920'lere ait bir fotoğraftır. 1920'lerde Rize Meydanı'nda bulunan Rize Abidesi fotoğrafının arkasında Şeyh Ali Semerkandi türbesinin ayakta olduğu görülmektedir (Şekil 146).

Şekil 146. Rize Abidesi'nin arkasında yer alan Şeyh Ali Semerkandi Türbesi (Recep Koyuncu arşivi)

20. yüzyıl ilk yarısına ait fotoğraflarda yapının sekizgen planlı, kesme taş malzemeli ve kubbeli olduğu görülür. Rize'nin il olmasının ardından başlanan yol ve çevre düzenleme çalışmaları sonucu 1925 yılında meydanın batısında bulunan türbe ve etrafındaki mezarlık yıkılmış (Şekil 147), 1953 yılında türbenin bulunduğu konumda Adliye Binası inşa edilmiştir (Güvelioğlu, 2017).

İlerleyen dönemlerde 2019 yılında tamamlanan yeni meydan projesi kapsamında Adliye Binası da yıkılmış, türbenin olduğu alan meydana katılmıştır.

Şekil 147. Rize Hapishanesinin yanında kalıntıları kalan türbe (Fatih Sultan Kar arşivi)

2.2.9. Kamu Yapıları

Osmanlı Rize'sinde kamu yapıları tarih boyunca Hükümet Meydanı (Rize Meydanı) ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Tanzimat Dönemi'nde şehirdeki kamu yapılarında ciddi bir artış görülse de Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen hiçbir kamu yapısı günümüzde ayakta kalamamıştır. Günümüze ulaşamasa da Osmanlı dönemi boyunca varlığı tespit edilen sekiz kamu yapısı aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Rus Konsolosluğu:

Rize şehrinde özellikle keten üretimine bağlı gelişen Rize pazarı ve iskeleye bağlı artan dış ticari ilişkiler sebebiyle 1879 yılında Rize'de bir Rus Konsolosluğu açılmıştır (Bay, 2023). Osmanlı belgeleri incelendiğinde konsolosluk binasının 1893, 1900, 1906 ve 1914 yıllarına ait kayıtlarda geçmesi yapının I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar işlevini devam ettirdiğini göstermektedir (BOA, Y..PRK.ASK. nr. 94/72; BOA, DH.MKT. nr. 2ŞEKİL /36; BOA, DH.MKT. nr. 1107/3; BOA, DH.EUM.5.Şb. nr. 4/12).

Günümüze ulaşamayan binanın konumu tam olarak bilinmese de 1900 yılına ait bir Osmanlı belgesinde binadan "Rusya Konsolosu'nun limandaki acenta binasına…" şeklinde bahsedilmesi yapının kıyılarda bulunan iskelelere yakın bir konumda yer aldığını göstermektedir. 20. yüzyıl başına ait Rize fotoğrafları incelendiğinde üç katlı yapının dikdörtgen planlı, kırma çatılı olduğu görülür (Şekil 148).

Şekil 148. 20. yüzyıl başı Rus Konsolosluğu (Ali Işık arşivi)

- Hükümet Konağı:

Hükümet Konağı Piriçelebi Mahallesi'nde, günümüz Rize Meydanı'nda yer alan yıkılıp yerinde yeniden inşa edilmiş bir yapıdır (Şekil 149). Rize şehrinde 1871 yılında inşa edilen inşa edilen ilk Hükümet Konağı Binası şehrin Tanzimat etkisiyle inşa edilen ilk kamu yapısı olarak kabul edilmektedir (BOA., ŞD., 1826/15). Bu yapının inşasının ardından çevresinde pek çok kamu yapısı inşa edilmeye başlanmış, Piriçelebi Mahallesi'nde, Rize Meydanı'nın bulunduğu alan Kamu Yapılarının toplandığı yeni bir merkez haline gelmiştir.

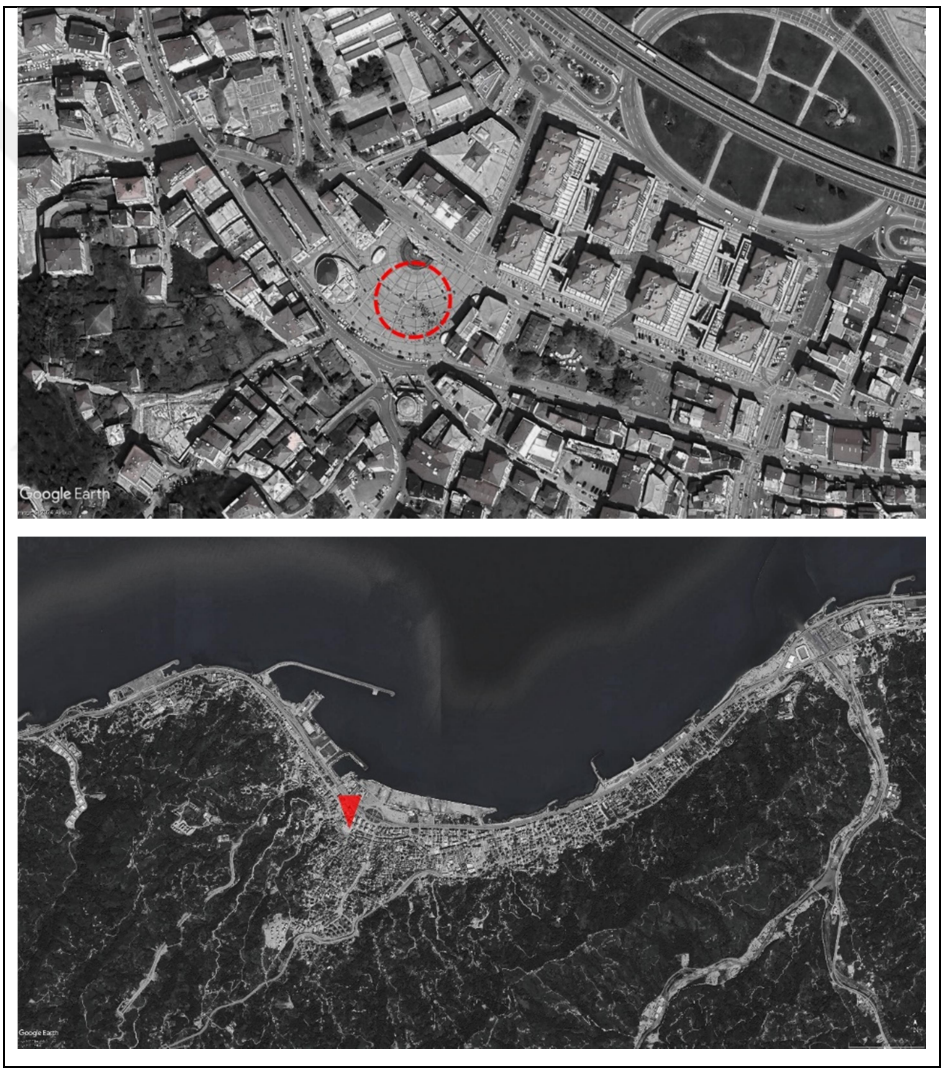

Şekil 149. Hükümet Konağı'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

İlk Hükümet Konağı bir kaza merkezinin gerekliliklerini sağlayacak şekilde inşa edilmiştir. Fakat 1878 yılında imzalanan Berlin barış antlaşması sonucu Rize Kazasının da

içinde bulunduğu Lazistan Sancağının merkezi olan Batum şehri Rusya'ya bırakılmıştır. Bu gelişmelerden sonra Lazistan sancağının merkezi Rize olmuştur (Taymas, 1950). Dolayısıyla ilk hükümet binası sancak merkezi olan Rize'nin ihtiyaçlarını karşılayamayacak derecede küçük kalmıştır. Bu sebeple 1888 yılında mevcut Hükümet Konağı yıkılıp yerine büyük bir hükümet konağı inşa edilmiştir (BOA, DH.MKT. nr. 1523-98). Rize şehrinde çekilmiş en eski fotoğraf 1896 tarihinde olması sebebiyle ilk Hükümet Konağı'na ait elimizde görsel bir belge bulunmamaktadır. Dolayısıyla yapının fiziksel görünümü hakkında bir bilgi vermek mümkün değildir. Son derece gösterişli ve estetik tasarlanmış olan yeni hükümet konağı binası ile Rize şehri için sembolik bir yapı olmuştur. Üç katlı yapının giriş cephesi meydana bakan güney cephesidir. Yapıya giriş çift taraflı merdivenlerle yükseltilen birinci kattan sağlanmaktadır. Tüm cephelerde simetri hâkimdir. Güney cephesinin 3. katında bir çıkma yapılmış çıkma 4 adet sütun ile desteklenmiştir. Yapılan çıkmada üç adet yuvarlak kemerli pencere ve üzerindeki üçgen alınlık öne çıkmaktadır (Şekil 150, Şekil 151). Bu mimari özellikleri ile yapı Osmanlı genelindeki 19. yüzyıl Hükümet Konakları ile benzerlik göstermektedir.

Şekil 150. 1888 yılında inşa edilen Hükümet Konağı (Recep Koyuncu arşivi)

Şekil 151. 1920'ler sahilden Hükümet Konağı'nın görünümü (Fatih Sultan Kar arşivi)

Bu dönemde hükümet konağı önünde bir meydan tanımlamış, bu meydan Hükümet Meydanı olarak anılmıştır. Günümüz Rize Meydanı'na karşılık gelen Hükümet Meydanı 19. yüzyıl sonlarında Rize şehrinin merkezi konumuna gelmiştir. Yapının; 1879, 1909, 1910 yıllarında tamir gördüğü (BOA, ŞD. nr. 277/68; BOA, ML.EEM. nr. 840/35; BOA, ML.EEM. 954/1), I. Dünya Savaşı Dönemi'nde 1915 yılında ise düşman torpidosu tarafından bombalanarak tahrip edildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.EUM.5.Şb. nr. 17-13).

20. yüzyıl başlarına ait Rize fotoğraflarında Hükümet Binasının iyi durumda ve ayakta olduğu görülmektedir. 1947 Yılına gelindiğinde, Hükümet Konağı, eskimesi sebep gösterilerek yıkılmıştır. Yerine 1954 yılında tamamlanan üç katlı yeni bir bina yapılmış ve bu bina valilik binası olarak hizmet vermeye başlamıştır (Şekil 152).

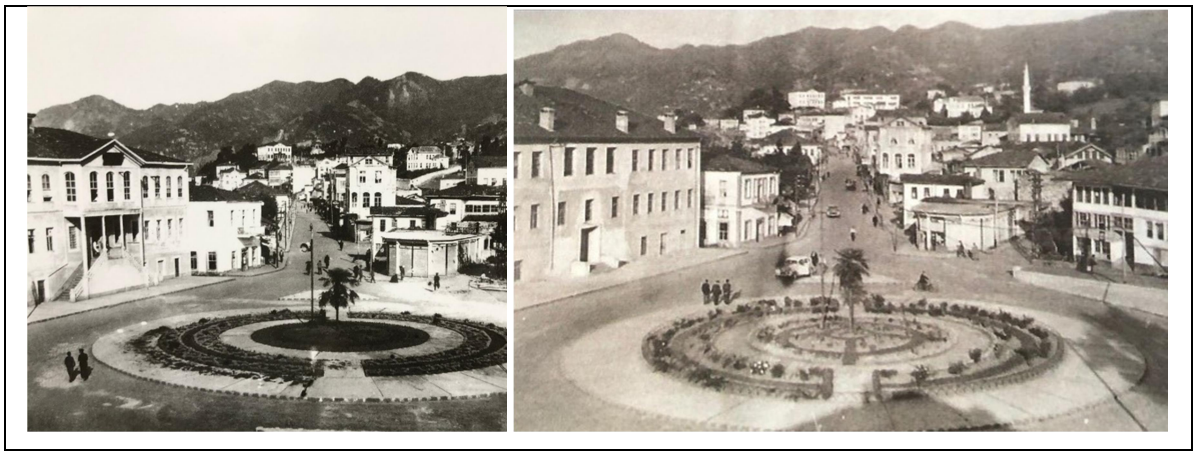

Şekil 152. a. 1950 öncesi Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi)

- Hapishane Binası:

1887 yılında Hükümet Konası ile birlikte Hapishane Binasının da açıldığı bilinmektedir (Ak, 2000; Taşpınar, 2004). 1861 yılına ait Osmanlı bir Osmanlı belgesinde Rize Hapishanesinin varlığının anlaşılması eski bir hapishanenin mevcut olduğunu göstermektedir (BOA, A.}MKT.DV. nr. 201/13). Fakat 1887 yılında inşa edilen hapishane binasının eski hapishane binasının yerinde ya da farklı bir konumda inşa edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Piriçelebi Mahallesi sahilinde önemli bir konumda yer alan yapı Hükümet Konağı'nın batısında yer almaktadır (Şekil 153). Yapının kuzey cephesi sahile bakarken güney cephesi Rize Meydanı'na bakmaktadır.

Şekil 153. Hapishane Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Osmanlı belgelerinden Hapishane binasının 1327 ve 1914 yıllarında kapsamlı bir restorasyona girdiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.MUİ. nr. 30/16; DH.MB.HPS.M. nr. 11/23). Hapishaneye ait çizim ve fotoğraflardan; dikdörtgen planlı, taş duvarlı, kırma çatılı olan iki katlı yapının yığma taş duvar ile çevrelendiği görülmektedir (Şekil 154, Şekil 155, Şekil 156).

a b

Şekil 154. a. Hapishane Binası'nın plan ve perspektif çizimi (BOA, DH.TMIK.S. nr. 67/7), b. Restorasyon için çizilen hapishane krokisi (BOA, ML.EEM. 771/37)

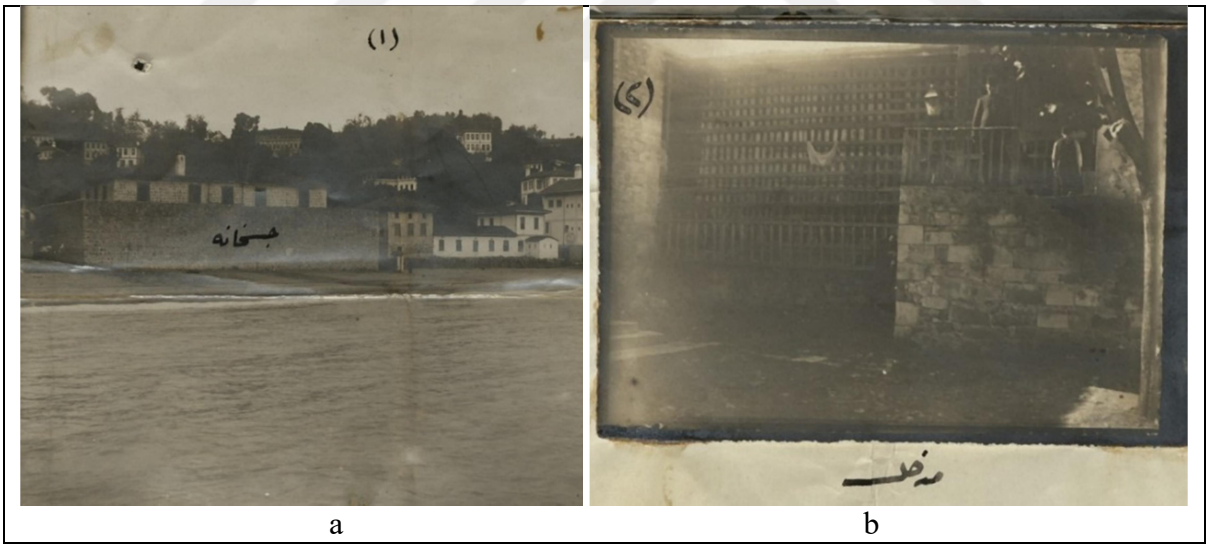

a b

Şekil 155. a. Denizden Hapishane Binası (BOA, ML.EEM. 771/37), b. Hapishane Binası, giriş bölümü (BOA, ML.EEM. 771/37)

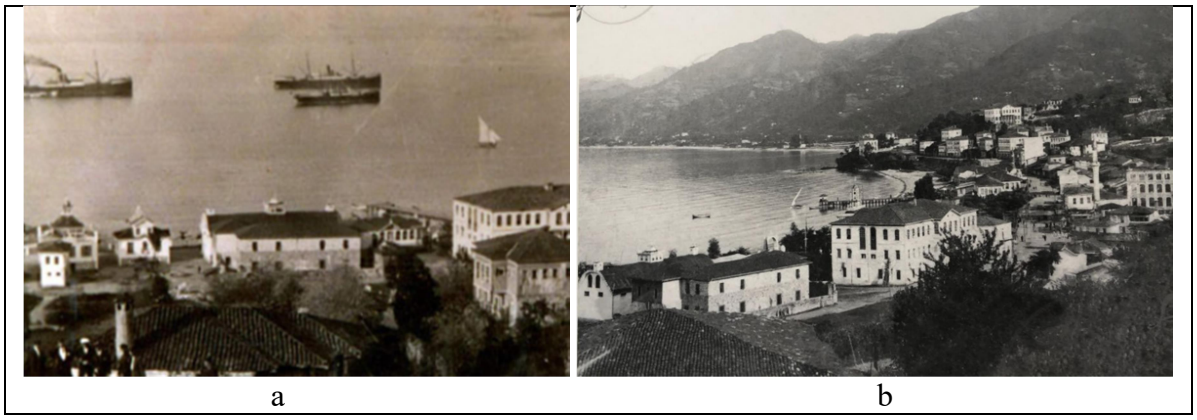

a b

Şekil 156. a. Hapishane Binası'nın güneyden görünüşü (Karpuz, 1993), b. Hükümet Binası'nın batısında yer alan Hapishane Binası (Fatih Sultan Kar arşivi)

- Şeyh Camii Muvakkithanesi:

Şeyh Camii Muvakkithanesi bugün ayakta olmayan bir yapıdır. İlk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen fakat 19. yüzyıl sonlarında ayakta olduğu görülen Şeyh Camii Muvakkithanesi Şeyh Camii'nin kuzeyinde, Rize Meydanı'nın kıyısında yer almaktadır (Şekil 157).

Hemen doğusunda Gümüşhanevi Kütüphanesi, güneyinde ise Altıkulaçzade Medresesi bulunan kare planlı yapı 1950'lerde başlanan meydan ve çevresindeki yol ve çevre düzenleme çalışmaları esnasında yıkılmıştır.

Hükümet Meydanı'nda (Rize Meydanı) merkezi bir noktada yer alması, yapının eski Rize fotoğraflarında sıklıkla yer almasına sebep olmuştur. 1920'lere ait eski Rize fotoğrafları incelendiğinde yapının Altıkulaçzade Kütüphanesi'nin üzerinde yer alan kare planlı tek katlı bir yapı olduğu anlaşılır (Şekil 158).

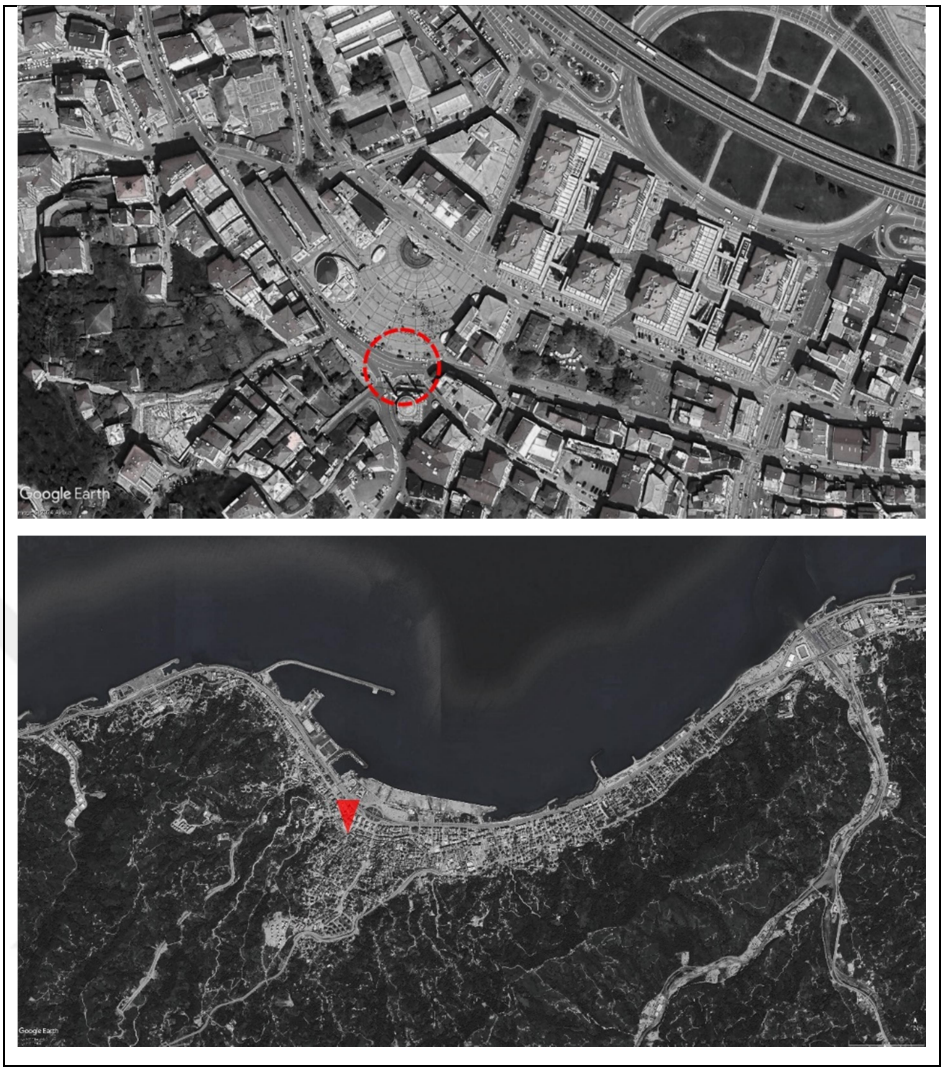

Şekil 157. Şeyh Camii Muvakkithanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 158. Rize Meydanı'nda yer alan Şeyh Camii Muvakkithanesi (Fatih Sultan Kar arşivi)

- Rize Muvakkithanesi:

1904 Yılı Trabzon Vilayeti Salnamesinde yapının iskele yakınında yer aldığı belirtilmektedir (Şekil 159). Bahsedilen iskelenin Gümrük İskelesi olduğu, muvakkithanenin de bugünkü Yeniköy Mahallesi'nde, Atatürk Caddesinin kıyısında yer aldığı bilinmektedir (Karpuz, 1993; Zorlu 2014).

1904 yılına kadar ki Trabzon Salnamelerinde Rize Kasabasında hiçbir muvakkithanenin varlığı belirtilmemiştir. 1904 yılında ise ilk defa Rize şehrinde bir muvakkithanenin varlığı gösterilmesi ve salname hakkında bilgiler verilmesi yapının 1903-1904 tarihlerinde inşa edildiğini göstermektedir. 1904 tarihli salnamede Muvakkithanenin Subaşızade Pertev Paşa tarafından yaptırıldığından bahsedilmekte ve yapının fotoğrafına yer verilmektedir (Zorlu, 2014).

Muvakkithanenin kitabesinde yer alan;

"Şiar-ı ehli din oldukça ta evkat-i mektuba

Mazid olsun furuğ-i pertev-i ikbal-i şahane

Tenin-i saati bildirdi tarihi güher-rizden

Muvakkithane-i nev tarh olundu ehli imana" ifadeleriyle (Karpuz, 1993; Zorlu, 2014); namazın Müslümanların görevi olduğundan bahsedilmiş, padişaha övgü cümlelerine yer verilmiş ve son dizesinde Ehl-i iman için yeni bir muvakkithane yapıldığı belirtilmiştir.

Şekil 159. Rize Muvakkithanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü Yazar Tarafından İşlendi)

Muvakkithane ile ilgili olarak 1904 yılına ait Trabzon Vilayeti Salnamesinde; iki sene önce Lazistan sancağı Mutasarrıflığı Vekâleti'nde bulunan Trabzon eşrafından ve Vilayet İdare Meclisi üyelerinden Subaşı zade Pertev Paşa hazretlerinin birçok icraatının yanı sıra memleketin sahilinde bir de muvakkithane yaptırıp halkın kullanımına sunduğu, Rize iskelesinin o dönemde birçok gemi ve diğer deniz taşıtlarının güzergâhı olduğundan yollardan gelip geçen kimseler ve misafirler için orada bir muvakkithanenin yapılmış olmasının çok faydalı olduğu belirtilmekte ve bu muvakkithanenin birçok alet, edevat ve personele ihtiyaç duyduğu açıklanarak paşa hazretlerinin hizmetlerinin ne kadar büyük olduğuna vurgu yapılmaktadır (Zorlu, 2014). Salnamedeki fotoğrafından anlaşıldığı kadarıyla Rize Muvakkithanesi çokgen planlı olup çatısı alaturka kiremit ile kaplıdır (Şekil 160). Giriş kapısı dikdörtgen formlu ve kesme taş sövelidir. Giriş kapısı üzerinde; üstü

silmeli korniş ile çevrili dikdörtgen pano içinde kitabesi yer almaktadır. Pencere formu beşik kemerli olup dikdörtgen formlu taş sövelidir (Zorlu, 2014).

Şekil 160. Rize Muvakkithanesi (Karpuz, 1993)

- Gümüşhanevi Kütüphanesi:

Günümüze ulaşamayan yapı Piriçelebi Mahallesi'nde, Rize Meydanı'nda bulunan Şeyh Camii'nin kuzeyinde, Muvakkithane binasının hemen doğusunda yer almaktadır (Şekil 161). Gümüşhaneli Ahmed Ziyauddin Efendi tarafından 1877 yılında kurulduğu bilinmektedir (Güvelioğlu,2017). Dikdörtgen planlı ve beşik çatılı olduğu anlaşılan Gümüşhanevi Kütüphanesi 1950'lerde başlanan meydan düzenleme çalışmalarının ardından kaybolmuştur (Şekil 162).

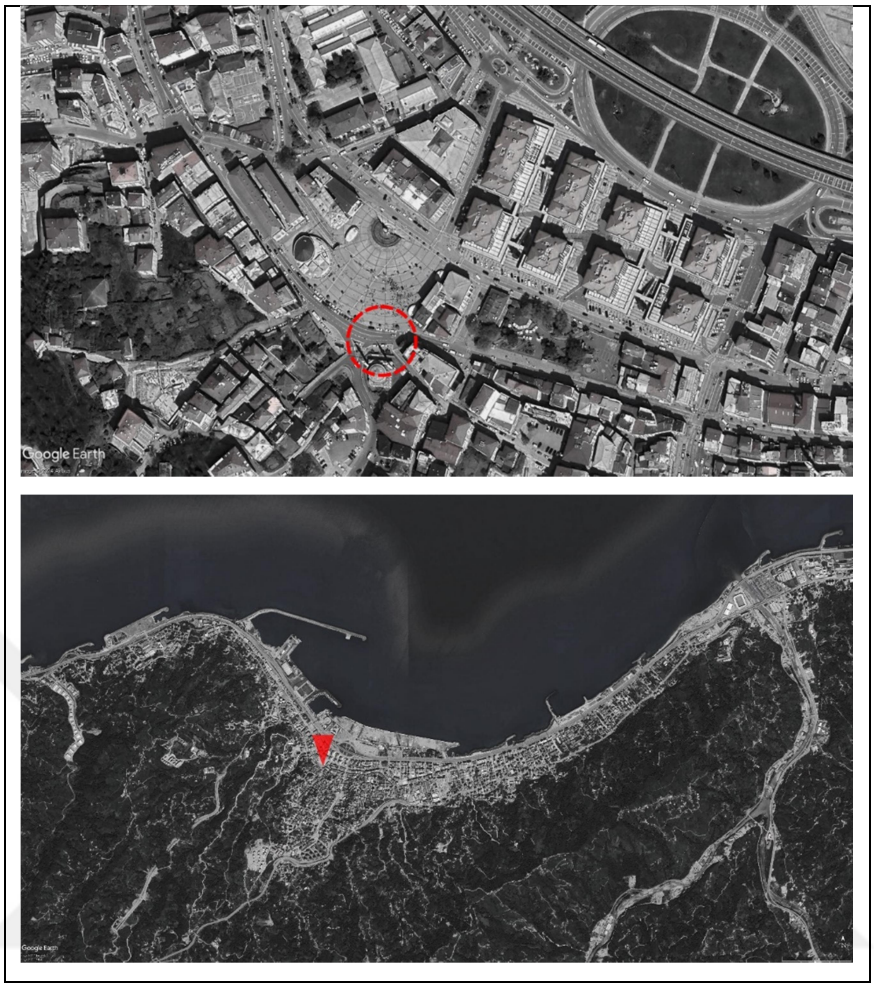

Şekil 161. Gümüşhanevi Kütüphanesi'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 162. 1920'ler Gümüşhanevi Kütüphanesi (Recep Koyuncu arşivi)

- Tatoğlu Abdülkerim Efendi Kütüphanesi:

Tatoğlu Abdülkerim Efendi Kütüphanesi Rize'nin bilinen ilk kütüphanesidir. Günümüze ulaşamayan tapıya ait herhangi bir görsel belge günümüze ulaşamadığından dolayı kütüphanenin fiziki yapısı ve konumunu net bir şekilde ifade edemesek de yapının Çarşı Mahallesi'nde yer alan Orta Camii civarında yapıldığı bilinmektedir (Ak, 2000 Taşpınar, 2004). Yapının orijinal kitabesi günümüz Rize İl Halk Kütüphanesinde sergilenmektedir (Şekil 163). Kitabede yer alan;

"Tatoğlu bilâder maruf-ı avam
Velâkin şöhreti Abdülkerim nâm
Rıza-yi Hak için dinarı verdi
Muvaffak oldu iş bu hayra girdi
Budur çü ehl-i hayr-i bi'l-atâyâ
Aziz etsün iki alemde Mevlâ
Bir adem geldi Zühdi dedi Ruşen
Kütüphane yapıldı pek müzeyyen
sene 1265" ifadeleri (Karpuz,1993), yapının 1848-1849 yıllarında inşa edildiğini göstermektedir.

Şekil 163. Rize Halk Kütüphanesi'nde sergilenen Tatoğlu Abdülkerim Efendi Kütüphanesi kitabesi

- Telgrafhane:

Telgrafhane Binası Hükümet (Atatürk) Meydanı'nda Altıkulaçzade Medresesi'nin batısında yer almaktadır (Şekil 164). Telgrafhane 1888 yılında inşa edilmiştir (BOA, ŞD. nr. 2537/3). Kare planlı yapı, merdivenlerle çıkılan kırma çatılı tek katı üzerine ek beşik

çatılı küçük bir birim olarak inşa edilmiştir (Şekil 165). Giriş cephesi olan kuzey cephesi simetrik tasarlanmıştır. Bu cephenin üst katında bir balkon bulunmaktadır.

Günümüze ulaşamayan bina 1930'larda ki yeni meydan düzenlemelerinin yapıldığı esnada yıkılmıştır. Günümüzde yapının bulunduğu konumda PTT binası yer almaktadır.

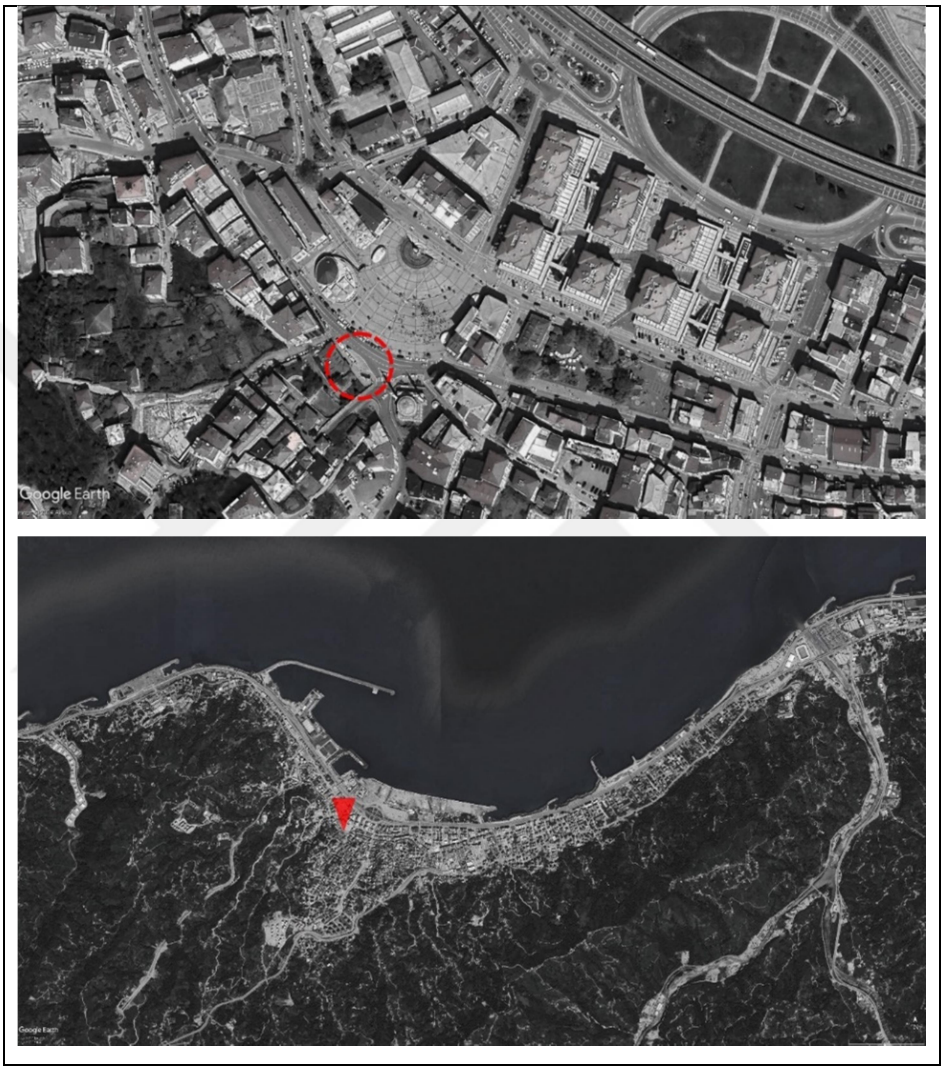

Şekil 164. Telgrafhane Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 165. a. Rize Meydanı'nda yer alan Telgrafhane Binası (URL-18, 2024) b. 1920'ler Telgrafhane Binası (Recep Koyuncu arşivi)

2.2.10. Çeşmeler

1974 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde Rize Kasabası genelinde çoğunluğu köylerde yer aldığı düşünülen 22 çeşme yapısının bulunduğu belirtilmiştir. Günümüz Rize şehir merkezinde hiçbir Osmanlı Çeşmesi bulunmazken, geçmişte var olduğu bilinen 4 çeşme yapısı tespit edilmiştir.

- Şehitler Çeşmesi:

Günümüze ulaşamayan çeşme yapısı Rus işgali sırasında şehit düşen askerler anısına inşa edilmiştir. Ruslar, 6 Mart 1916 tarihinde Rize'ye girmiş, Taşlıdere çatışmasında şehit düşen üç Türk askeri, İslampaşa halkı tarafından aynı İslampaşa Mahallesi'nde defnedilmiştir (Karpuz, 1993; Ak, 2000). 1917 yılında şehit olan askerlerin anısına yıkılan Paketleme Çay fabrikasının arkasına düşen bir noktada şehitler çeşmesi olarak bilinen bir hayrat yaptırılmıştır (Karpuz, 1993; Ak, 2000). Bu olaya tanık olan halk çeşmenin şehit düşen askerlerin üzerlerindeki paralar ile yaptırıldığını beyan etmiştir (Ak, 2000). İnşa edilen Şehitler Çeşmesi günümüze ulaşamamıştır.

Şehitler çeşmesinin yuvarlak kemerli olup doğal taştan inşa edildiği, yuvarlak kemerin üzerinde çeşmeye ait bir kitabenin yer aldığı görülmektedir (Şekil 166).

Şekil 166. Şehitler Çeşmesi (Karpuz, 1993)

Çeşmenin üzerindeki Latin harfleriyle yazılan kitabede;

"Hat çekip damga bırakma iki üç yaz bir iki,

Arif anlar, anlasınlar ne imiş bu hattaki

Biz vatan kurbanıyız… Şehitler Çeşmesi'ne gel,

Fatiha ver kâse sunsun huriler derneği." İfadeleri yer almaktadır (Karpuz, 1993). Kitabenin Latin harfleriyle yazılmış olması, 1928 harf devrimi sonrası eklenmiş olduğunu göstermektedir. 2000'lerde var olduğu bilinen çeşme günümüze ulaşamamıştır.

- Meydan Çeşmesi:

20. yüzyıl başlarına kadar Rize yerel halkı suya erişimini genellikle sarnıçlardan ya da kuyulardan sağlamaktadır. 20. yüzyıl başı İşgal yıllarında belediye reisliği de yapmış Hacı Eşref Efendi'nin vasiyeti ile şehre su geldiği bilinmektedir. Hacı Eşref suyu şehrin muhtelif yerlerinde yapılan çeşmelere akıtıldığını, bu çeşmelerden yalnızca birisinin belgelendiğini, bu çeşmenin de Meydan Çeşmesi olduğunu belirtmiştir. Günümüze ulaşamayan Meydan Çeşmesi, Çarşı Mahallesi'nin iç kesimlerinde, Hacı Eşref Sokak ile Tarım Sokak'ın kesiştiği yerde bulunmaktadır (Karpuz, 1993; Güvelioğlu, 2017). Yapı tescilli olmasına rağmen 1980'li yıllarda yıkılmıştır (Karpuz, 1993; Güvelioğlu, 2017). Yapının düz cepheli olup, cephesinde basit süslemeler olduğu bilinmektedir (Karpuz, 1993). Çeşmenin cephesinin merkezinde kabartma şeklinde ağaç benzeri bir motif ve yapının üst kısmında her iki yanda topuz benzeri bir süsleme bulunmaktadır.

Şekil 167. Meydan Çeşmesi (Güvelioğlu, 2017)

- Mataracızade Mustafa Efendi Çeşmesi:

Günümüze ulaşamayan Mataracızade Mustafa Efendi Çeşmesi ayakta olduğu dönemde Taşçıoğlu Camii'nin önünde yer almaktadır (Karpuz, 1993). Çeşmenin bugün Rize Müzesi'nin bahçesinde sergilenen orijinal kitabesinde (Şekil 168);

"Mataracı Zade Hacı Mustafa Efendinin
Eylesün meşkür sa'yin Hazreti perverdigâr
Bezl-i himmet eyledi bunda rızay-ı Hak içün
Ab-ı feyz-i cudunu kılmaktadır hayra medâr
Çarşuya su getirdi eyledi hasbî sebîl
Beldeyi hakkınca s'ırâb etti olavalâ tebâr
Dersaadette bekâya kıldı rihlet bade hacc
Hazret-i Halid ile Eyyub'da oldu hemcivâr
Menbaı olmak gerektir bu suyun ab-ı hayat
Hep içenler olmada feyz-i bekâdan teşne var
Cevheri tarihi agâhı selâ etse nola
Sadra şafidir zevaiddür bu ab-ı hoş-güvâr
1304" ifadeleri geçmektedir. Yapının Orijinal kitabesinden çeşmenin 1886-1887 tarihlerinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 168. Rize Müzesi'nin bahçesinde sergilenen Mataracızade Mustafa Efendi Çeşmesi kitabesi

- Fatma Hanım Çeşmesi:

Çeşme 1914 yılında Fatma Hatun tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Karpuz, 1993). Yapının kendisi günümüze ulaşamadığı gibi yapıya ait herhangi bir fotoğraf da elimize geçmemiştir. Ne zaman yıkıldığı bilinmeyen yapının konumu da belli değildir.

2.2.11. Askeri Yapılar

Osmanlı'nın Rize'yi fethinin ardından 1486 tahririne göre Rize Kazasının merkezinde halkın tamamının Hristiyanlardan oluştuğu görülür (Bostan, 2002). Bu dönemde şehirde bulunan Müslümanların yalnızca kale surları içerisine yerleşen Osmanlı Askerleri olduğu görülür. Rize Kalesi surları içerisinde ikamet eden Osmanlı Askerlerinin sayısının 1486 yılında 31, 1515 yılında 48, 1520 yılında 31, 1554 yılında 0, 1583 yılında ise 30 olduğu görülür. 19. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Askerlerinin mesken olarak tuttuğu alanın Rize Kalesi olduğu ve Roma Dönemi'nde inşa edilen kalenin savunma amaçlı olarak kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

Osmanlı'da 1839 yılında çıkarılan Tanzimat Fermanı ile Osmanlı, özellikler batılı ilke ve uygulamalara göre idari, hukuki, askeri ve kentsel anlamda pek çok düzenlemeler yapılmıştır (Yerasimos, 2023). Tanzimat'ın yansımaları ülke genelinde şehirlerin fiziki

yapısı üzerinde etkili olmuştur. 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı genelinde ortaya çıkan modern kışla yapıları da bu yansımanın bir sonucudur. Tanzimat etkilerinin yanında 1878 yılında Rize şehrinin Sancak merkezi olmasının da etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde şehirde Askeri Kışla, redif depoları ve cephanelikler inşa edilmiştir (Ak, 2000; Bay, 2023).

- Askeri Kışla:

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Askeri Kışla günümüze ulaşamayan bir yapıdır. 1877 yılında Rize'nin Lazistan Sancağı'nın merkezi olmasının ardından (1977 T.V.S.), 1885 yılında, bugün Müftü Mahallesi'nde bulunan Ali Metin Kazancı Rize lisesinin bulunduğu çevrede Askeri Kışla yapısının inşa edildiği bilinmektedir (Taşpınar, 2004) (Şekil 169). Günümüze ulaşamayan yapıya ait tek görsel II. Abdülhamit'in albümünde yer alan Nizamiye Kışla-i Hümayunu fotoğrafıdır. Fotoğrafta iki katlı yapının tamamen simetrik olan cephesinin merkezinde yapılan çıkmada dönem özelliklerini yansıtan üçgen alınlık bulunmakta alınlığı hizasında zemin katta yuvarlak kemerli giriş kapısın bulunmaktadır (Şekil 170).

Müftü Mahallesi'nde yer alan yapı bulunduğu konum itibariyle dinamik bir bölge arz etmediği için Askeri Kışla yapısı da eski Rize fotoğraflarında yer bulamamış, yapının ne zaman yıkıldığı da tespit edilememiştir. Kışla Binasının ayakta olduğu dönemde sahil kenarında bir yapı olduğu bilinirken kışlanın yer aldığı konum günümüzde denizin yaklaşık 450m güneyindedir.

Şekil 169. Askeri Kışla yapısının konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 170. Nizamiye Kışla-i Hümayunu (II. Abdülhamit albümü)

2.2.12. Sağlık Yapıları

Rize şehrinde 19. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşan Tanzimat etkisiyle birlikte 1878 yılında Rize'nin bulunduğu Lazistan Sancağının merkezi olması dolayısıyla şehir için önemli pek çok kamu yapısı inşa edilmiştir. 1889 yılında Rize'de askerlere hizmet veren Askeri Hastane ve halka hizmet veren Mülkiye Hastanesinin inşaatının tamamlandığı bilinmektedir (BOA, DH.MKT. nr. 1682/41). Bu döneme kadar Osmanlı Rize'sindeki sağlık yapılarının varlığı hakkında bir kayda ulaşamamaktayız.

- Askeri ve Gureba (Mülkiye) Hastaneleri:

Osmanlı kayıtlarından Askeri ve Gureba Hastanelerinin aynı tarihte (1889) inşasının tamamlandığı ve resmi açılışlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. (BOA, DH.MKT. nr. 1682/41). Osmanlı belgelerinde halk için açılan hastane Gureba Hastanesi olarak adlandırılırken II. Abdülhamit'in albümünde yer alan fotoğraftaki "Rize'de Tophane Nam Mevkide Askeriye ve Mülkiye Hastahanesi" şeklindeki açıklama Gureba Hastanesi'nin Mülkiye Hastanesi olarak da isimlendirildiğini göstermekledir. Ayrıca bu açıklamadan hastanelerin Tophane Mahallesi'nde yer aldıkları anlaşılmaktadır (Şekil 171). Görselde hastanelerin sahildeki bir falezin üzerinde yer aldıkları görülmektedir.

Şekil 171. Askeri ve Mülkiye hastaneleri (II. Abdülhamit albümü)

Tophane Mahallesi'nde sahil kıyısındaki falezden buranın dalyan mevkii, günümüz Rize Ticaret ve Sanayi Odasının bulunduğu konum olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 20.

yüzyıl başına ait bir Rize fotoğrafında bu konumda II. Abdülhamit albümünde sağ tarafta bulunan yapının yer aldığı görülür (Şekil 172).

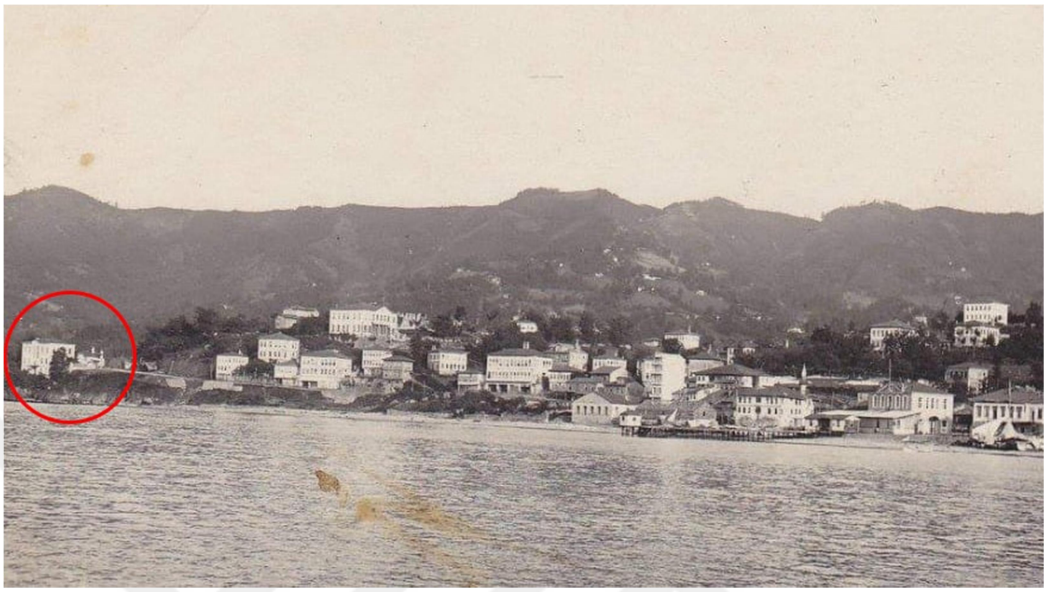

Şekil 172. 1920'ler Dalyan mevkiinde yer alan hastane yapısı (Recep Koyuncu arşivi)

Cumhuriyet'in ardından 1950'li yıllarda dalyan mevkiinde hastane yapılarının bulunduğu falezin üzerinde artık Turist Oteli'nin yer aldığı görülür (Şekil 173). Bu durumda 1950'lere kadar hastane yapıları yıkılmış olmalıdır. Günümüzde hala ayakta olan Turist oteli binası bugün Rize Ticaret ve Sanayi Odası olarak hizmet vermektedir. II. Abdülhamit albümündeki hastane fotoğrafları incelendiğinde, aynı tarihte ve aynı konumda inşa edilen Askeri ve Mülkiye hastanelerin hangisinin askeri hangisinin mülkiye hastanesi olduğu tespit edilememektedir.

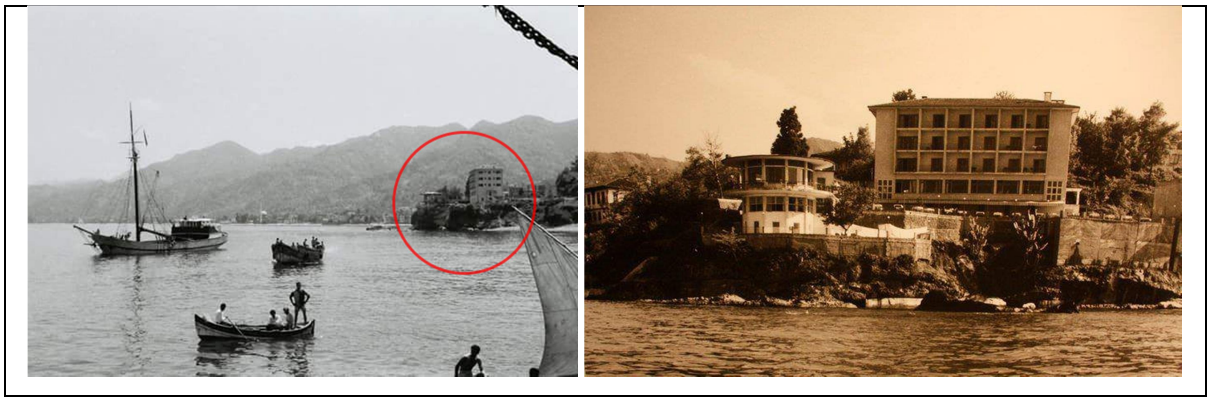

Şekil 173. Askeri ve Mülkiye hastanelerinin bulunduğu konumda 1950'li yıllarda yer alan Turist Oteli (URL-10, 2024)

2.2.13. Hamamlar

Rize şehrinde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen iki hamam yapısı olduğu bilinmektedir (1874 T.V.S.). Fakat bahsedilen iki hamam da günümüze ulaşamamıştır. 1871 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde ise Kasaphane Deresi'nin yanındaki bir hamam yapısı "Hamam-i Cedid" ismiyle geçmektedir. Bu ifadede hamamın "yeni" olarak anılması, bu yapının diğer hamam yapısından daha geç tarihte inşa edildiğini akla getirmektedir. Bu salnamede dereler batıdan doğuya doğru sıralanmakta ve Medrese (Kale) Deresi'nin ardından Kasaphane Deresine yer verilmektedir. Bu durum Kasaphane Deresi'nin, günümüzde Kale Deresi'nin doğusunda yer alan Hamam Deresi olduğunu göstermektedir. Kasaphane Deresi hemen yanında bulunan Hamam yapısı sebebiyle Hamam Deresi olarak anılarak günümüze bu şekilde gelmiş olmalıdır. Karpuz (1993), yeni hamam yapısının Hamam Deresi'nin geçtiği, Yeniköy Mahallesi'ndeki pazar yerinde yer aldığını ileri sürmüştür. Karpuz'a (1993) göre, eski hamam ise Çarşı Mahallesi'nde, Şeyh Camii'nin doğu tarafında bulunmakta ve şehrin en makbul hamamı kabul edilmektedir. Bahsedilen iki hamamın da günümüze ulaşan herhangi bir fotoğrafı bulunmadığı gibi bu yapıların ne zaman yıkıldıkları da belli değildir.

2.2.14. Sivil Mimari

Rize'de tüm şehir ögelerinin olduğu gibi konut yapılarının şekillenmesinde de, şüphesiz ki doğa en büyü role sahiptir. Karadeniz'in en dar kıyı hattına sahip şehirde kıyıya yakın bölgelerdeki konut yerleşimleri şehirde inşa edilen camiler etrafında sınırlı ölçüde yer bulmuş, şehrin güney kesimlerinde ise yükselti boyunca dağınık bir şekilde, ormanlık alan içerisinde yer alan, manzaralı konut yapıları yer almıştır. Tüm bu faktörler şehirdeki konutların yerleşimleri, inşa malzemeleri, kullanım fonksiyonları ve yapı formları üzerinde etkili olmuş, konut yapıları şehir topoğrafyası ve silüeti ile son derece uyumlu bir şekilde 20. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürmüşlerdir. Nitekim Koch (1846), 1843-1844 yıllarındaki Rize seyahatinin ardından;

"Dağ yarım ayının ortasındaki şehir kısmen içe girmişti ve yukarıdan sahile doğru uzanıyordu. Muhteşem korular tüm yükseklikleri sarıyor ama tek ton örtü oluşturmayıp çok çeşitli biçim ve tonda yeşiller birbirinin yerini alıyordu ve yerel halkın zarif evleri ile birlikte güzel bir tablonun hiçbir eksiği kalmıyordu."

İfadelerini kaleme almış, benzer şekilde Fontanier,

“Ağaçların gölgesinde kalan evler her taraftan görünüyordu. Ekili ve güzel ağaçların çevrelediği tepeler amfi tiyatro şeklinde yükseliyordu…”

İfadeleriyle, Osmanlı Rize’sinde doğanın sivil mimari ile iç içe oluşunu gözler önüne sermiştir (Yılmaz, 2014) (Şekil 174).

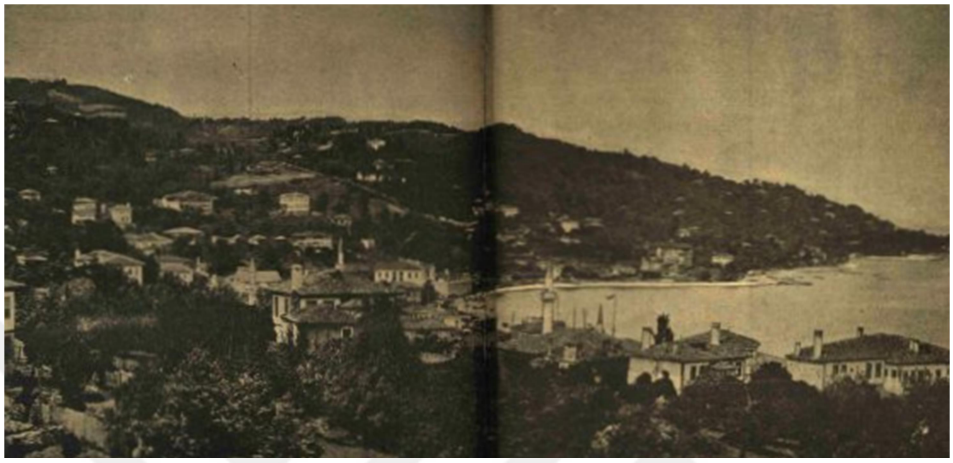

Şekil 174. 1896 yılı Rize şehrinin genel görünümü (Servet-i Fünûn Dergisi, 1896)

Rize şehrinde konut yapılarının şekillenmesinde ve gelişiminde doğal çevrenin yanı sıra geçmişten bugüne siyasi, ideolojik ve sosyolojik olaylar ve savaşlar önemli yer tutmuştur. Fethin ardından erken dönemlere ait belgeler ve kayıtlar erken Osmanlı Rize’sinin konut yerleşimi hakkında fikir verse de şehirde 18. yüzyıl öncesi döneme ait herhangi bir konut yapısının günümüze ulaşamadığı gibi elimizdeki yetersiz görsel ve yazılı belgeler bulunmaması sebebiyle bu dönemlerdeki Rize konutlarının fiziki yapıları ve konumları hakkında net bilgiler verememekteyiz. 15. yüzyıl sonu Rize’nin fethinin ardından. 1487 tarihli Tımar Defteri’nde; Rize Kazasında 195 Hristiyan hane bulunurken hiçbir Müslüman hanenin bulunmadığı, yalnızca Rize Kalesi’nde görev yapan 31 Müslüman askerin var olduğu görülür (Bostan, 2002). Dolayısıyla 15. yüzyıl sonunda Osmanlı Rize’sinde herhangi bir Müslüman yerleşiminin oluşmadığı söylenebilir. Bu dönemde yalnızca askerler ve yöneticilerin Rize Kalesi surları dâhilinde ikamet ettiği bilinmektedir. İlerleyen dönemlerde Müslüman hane sayısının 1515 yılında 2, 1520 yılında 2, 1554 yılında, 1 ve 1583 yılında 33 olduğu bu defterlerden anlaşılmaktadır (Bostan, 2002). Osmanlı İmparatorluğunun 16. yüzyıl boyunca iskân politikası yürüterek imparatorluğun farklı bölgelerinden Türk-Müslüman kimliğine sahip insanları Rize şehrinde iskân ettirdiği

bilinmektedir. Bu iskân faaliyetlerinde inşa edilen camiler etrafında yeni Müslüman mahalleleri teşkil etmesi açısından önem kazanmaktadır.

1583 Tarihli tahrir kayıtlarında;

"Mahalle-i Câmi'-i şerif: mezkûrun kimesneler nefs-i Rize'de Câmi'-i şerif kurbünde sâkin olup sâlih ve mütedeyyin fukarâ olup şehirlü kayd olunmaları münâsib olduğun kadısı i'lâm etmeğin devâm-ı saltanat-ı pâdişâhîye duâgûy olup ehl-i sünnet cemâ'atden oldukları haysiyet ile resm-i ra'iyyetden mu'âfiyetüzre defter-i cedide kayd olundu." şeklinde ifadelere yer verilmiştir (Emecen, 2020; Ak, 2000). Bu ifadelerden Cami-i Şerif Mahallesi'nin ilk sakinlerinin Cami-i Şerif (Orta Camii) yakınında iskân ettikleri, bu kişilerin takva sahibi ve fakir kimseler oldukları bu sebeple vergiden muaf edildikleri anlaşılır.

Osmanlı belgelerinden anlaşılan 1583 yılına ait Müslüman hane sayısının 33'e çıktığı ve Orta Camii etrafında Müslümanları iskân ettirerek Câmi-i Şerif Mahallesi'nin oluşturulması bilgileri birbirlerinin tamamlamaktadır. Sonuç olarak 1583 yılına Rize şehrinde çok az sayıda Müslüman hane görülürken 1583 yılında 33 Müslüman hane ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Müslümanlara ait konut yapılarının yeni oluşturulan Cami-i Şerif (günümüz Çarşı) Mahallesi etrafında yer aldığı söylenebilir. 16. 17. ve 18. yüzyıllarda şehir merkezinin merkezinde, şehrin batı bölümü olan Akrotil ve şehrin doğu bölümü olan Emare bölgelerinde yeni camiler inşa edilmiş, bu camiler Müslümanlar için merkez haline gelmiştir. Bu durum Müslüman nüfus arttırmış ve camiler etrafında konut yerleşimlerinin oluşmasıyla sonuçlanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Fontanier, şehrin tamamen Türklerle meskûn olduğunu, bütün bu bölgede sadece altmış Rum ve iki Ermeni evi bulunduğunu nüfusu tam olarak tahmin etmenin ise zor olduğunu fakat resmi kayıtlara göre şehirde 4000 ev olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2014).

Hem yazılı hem görsel belgelere ulaşma imkânımızdan dolayı 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Osmanlı Rize'sinin sivil mimarisi hakkında geniş bilgiler edinebildiğimiz bir dönem olmuştur. Özellikle Koch'un 1843-1844 yıllarında kaleme aldığı seyahatnamesi Rize sivil mimarisi hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz en erken eserlerden biridir.

Koch (1846), doğa ile iç içe olan ve yeşilliklerin ortasında yer alan sevimli evlerde ahırların olduğu, bahçesinde mısır tarlalarının bulunduğunu, halkın bahçelerine çok özen gösterdikleri ve bunun sonucunda şehirde son derece bakımlı armut, erik, kiraz ve fındık ağaçlarının birbirinin yerini aldığını belirtir. Şüphesiz ki doğa ile ilişki kurması, hayvancılık ve tarım ile iç içe olması eski Rize evlerinin en önemli özelliklerindendir. Rize

sivil mimarisinin temel ögelerinden olan naylalar (serenderler), insanların bahçelerinden elde ettikleri gıda maddelerini depolama ihtiyaçlarından doğmuştur. Zararlılardan korunmak adına yerden ahşap direklerle yükseltilerek oluşturulan serenderlere merdiven ile çıkılmaktadır. Tamamen ahşap malzeme ile inşa edilen naylaların tek katında mısır başta olmak üzere meyveler, sebzeler, bakliyat ürünleri ve hayvansal ürünler depolanır. Naylalar üzerinde sıklıkla ahşap üzerine yapılan işlemeler görülür. Evin zemin katının ahır olarak kullanılması da Rize evlerinde sıklıkla görülür. Genelde ahır olarak kullanılan zemin katın duvarları yığma taş ile inşa edilip üst katların ahşap malzemeyle inşa edildiği görülür. Türkiye'nin en yağışlı yeri olan Rize şehrinde yağmur sularından faydalanmak için çoğu evde sarnıçlar bulunmaktadır (Taymas, 1950).

Rize evleri Doğu Karadeniz genelinde olduğu gibi ahşap ve doğal taş malzemenin kullanıldığı yığma, karkas, bağdadi ya da karma sistemler ile inşa edilen yapılardır. Cephe süslemelerinde göz dolma tekniği sıklıkla kullanılır. Genellikle kırma çatılar tercih edilir. Yapılarda genellikle kırma çatılar tercih edilmektedir. Evlerin giriş mekânlarında taşlık sıklıkla bulunur. Plan olarak iç sofalı evler yaygındır. İç mekânda; kiler, gömme dolap, aşhane ve evlerin sosyoloji yapısına göre mabeyinler yer alabilmektedir.

Osmanlı Rize'sinde şehrin bazı önemli isimlerine ait konut yapıları yönetim merkezi olma işlevi de görmüşlerdir. 18. yüzyılda Osmanlı genelinde ayanlık sistemi başlamıştır. Ayanlığın etkisiyle Rize şehrinin önde gelen isimleri Rize ayanı olup halk üzerinde etki sahibi olmaya başlamış ve kendilerine saray benzeri konaklar inşa etmeye başlamışlardır. Günümüzde Tuzcuoğlu Konağı buna en iyi örnektir. Bijişkyan (1969), 1817-1819 yıllarına ait eserinde Rize'de Tuzcuoğlu'nun muazzam bir sarayı olduğunu, bir kral gibi kuvvetli ve nüfuz sahibi olduğunu, kendisiyle aynı dönemde idam edildiğini belirtmiştir. Buradan Tuzcuoğlu Konağı'nın 19. yüzyıl başlarında ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Tarihçiler, ilk yapım tarihi bilinmeyen konağın Tuzcuoğlu Memiş Ağa'ya konaklık ettiği düşünüldüğünde 18. yüzyıldan kalma olduğunu ileri sürmektedirler (Karpuz, 1993; Ak, 2000; Taşpınar, 2004). Bu durumda üç katlı ve mabeyinli olan Tuzcuoğlu Konağı'nın Rize şehrinde ayakta kalan en eski konut yapısı olabileceği yorumu yapılabilir (Şekil 175).

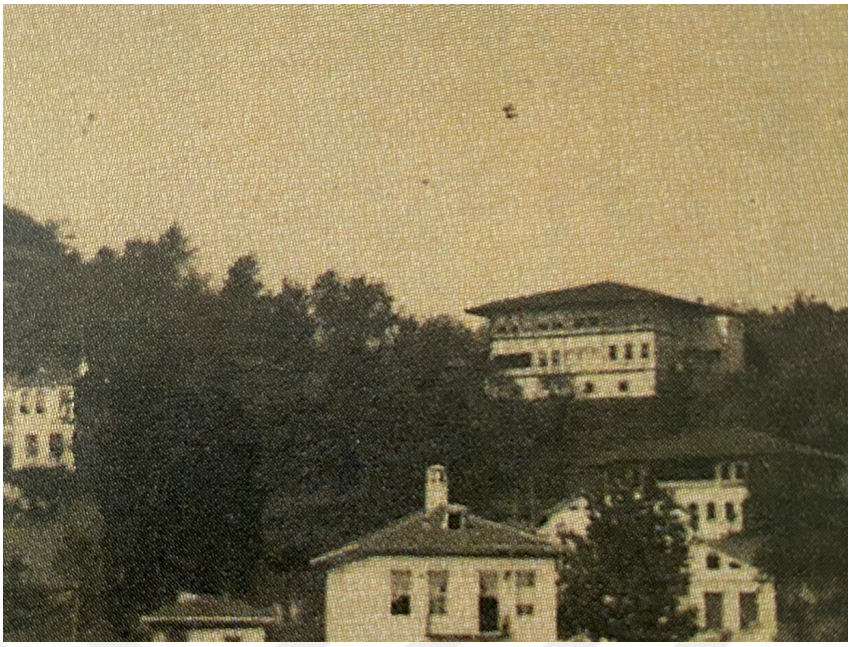

Şekil 175. 1920'lere ait fotoğrafın sağ üst kısmında yer alan Tuzcuoğlu Konağı (Recep Koyuncu arşivi)

19. yüzyılın ikinci yarısında sivil mimaride Rus etkileri görmek mümkün olmuştur (Bay, 2023). Neoklasik motifli pencere çerçeveleri, taş bordürlü pencereler, saçak altları ahşap üçgen alınlıklar bu etkinin yansımaları olarak gösterilebilir (Bay, 2023). Kasabada sivil konut alanlarını oluşturan mahallelerde mekânsal dokuyu belirlemede etkili olan gelişigüzel dar yollar ve çıkmaz sokakların oluşturduğu organik mekânlar, geleneksel mimariyi tamamlamaktadır (Bay, 2023).

Günümüzde Rize şehrindeki tarihi evlerin büyük çoğunluğu 19. yüzyıldan kalmadır. İnşa edilen konut yapılarının kitabeleri olmadığından yapılan evlerin inşa dönemlerine yerel insanların şahitlikleri sayesinde ulaşılabilmekte ya da hiç ulaşılamamaktadır (Ak, 2000). Günümüz Rize'sinde ulaşabildiğimiz tarihi konut stoku incelendiğinde şehir merkezinde pek çok yapının ayakta kaldığını, bu yapılardan bazılarının hala konut olarak kullanılıp bazılarının ise atıl kaldığı görülür. Yapılan incelemeler sonucu bazı konutların yıkılarak günümüze ulaşamadığı görülür. Yıkılıp yeniden yapılan konutlara ise tek örnek Eski Vali konağıdır. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Eski Vali Konağı'nın 2007 yılında inşa edilen Rize Devlet Hastanesi inşaatı sırasında yıkılıp yapının kuzey batı tarafında yeniden inşa edildiği görülmektedir.

Rize şehrinde batıdan doğuya doğru mahallelerde bulunan tarihi konut yapıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Fener Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Boğaz Mahallesi ve Camiönü Mahalleleri arasında yer alan Fener Mahallesi sahil kenarında ve güneye doğru yükselen bir topoğrafyaya sahiptir. Nefs-i Rize'nin batısında Akrotil olarak anılan bölgede yer alan Mahalle kuzeye doğru bir burun oluşturmaktadır. Rize Kalesi, Tarihi Rize Limanı ve tarihi Rize şehri bu burunun doğusunda yer almaktadır. Geçmişte bu burunda yer alan bir fener yapısı nedeniyle bahsedilen burun "Fener Burnu" mahalle de "Fener Mahallesi" ismini almıştır. Fener Mahallesi'nde 2 ve 3 numaralı konutlar ve Rakıcı Evi Osmanlı Dönemi'nde varlığını tespit edebildiğimiz ve günümüze ulaşan tarihi konut yapılarıdır. Bahsedilen konutların hepsi menzil sokak istikametinde bulunup bu evler tarihi bir sokak dokusu ortaya çıkartmaktadır (Şekil 176, Tablo 1). Bahsedilen konutlar, iki katlı, kırma çatılı, ahşap dikdörtgen çerçeveli pencereler sahip yapılardır.

Şekil 176. Fener Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 1. Fener Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Rakıcı Evi	19. yüzyıl	282-1	Konut	
Konut 2	19. yüzyıl	280-2	Kullanılmıyor	
Konut 3	19. yüzyıl	280-5	Kullanılmıyor	

- Reşadiye Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Reşadiye Mahallesi, Mermerdelen ve Eminettin mahalleleri arasında, Rize Kalesi'nin doğusunda yer almaktadır. Doğu sınırında bulunan Değirmendere'nin tarihi Rize şehrinin batı sınırını teşkil ettiği söylenebilir. Rize Kalesi'nin denize ulaşan batı surları bu derenin hemen doğusunda bulunmaktadır. Rize genelinde olduğu gibi güneye doğru yükseltinin arttığı görülse de Reşadiye Mahallesi, Değirmendere'nin denize akması sonu oluşan kısıtlı miktarda bir düz alana sahiptir. Mahallede Osmanlı Dönemi'ne ait pek çok konutun inşa edildiği bilinse de günümüzde bu döneme ait konumunu tespit edebildiğimiz tek konut yapısı İsmailoğlu Evi'dir. Reşadiye Mahallesi'nin iç kesimlerinde, güney sınırına yakın

konumda bulunan ev günümüze ulaşamamıştır (Şekil 177, Tablo 2). Bugün bitki örtüsünün yoğun olduğu bir arazide yapının yalnızca temel izleri görünmektedir. Geçmiş fotoğraflardan konut yapısının dikdörtgen planlı, kırma çatılı, zemin katı yığma taş, birinci katı ise göz dolma tekniğiyle inşa edilmiş iki katlı bir yapı olduğu görülür.

Şekil 177. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 2. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
İsmailoğlu Evi	19. yüzyıl	2685-21	Yıkıldı	 (RİKVTM, 2014)

- Eminettin Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Eminettin Mahallesi Rize Kalesi'nin "Aşağı Kale" olarak anılan bölgesini kapsamakta, İç Kale'nin kuzeyinde yer almaktadır. Şehrin günümüze kısmen ulaşan batı surları ve günümüze ulaşamayan doğu surları bu mahallede yer almaktadır (Şekil 178). Eminettin Mahallesi'nin batısında Değirmendere, doğusunda Kale (Rhizios) Deresi hem mahallenin hem de antik Rize şehrinin sınırlarını teşkil etmektedir. Geçmişte kuzeyinde tarihi Rize Limanını barındıran mahallede güneyde bulunan İç Kale'ye doğru yükselti bulunmaktadır. Eminettin Mahallesi'nde Ali Akyıldırım evi günümüze ulaşırken, mahallenin kuzey kısmında bulanan Eski Vali Lojmanı günümüze ulaşamamıştır (Tablo 3). Osmanlı Dönemi'nde konut olarak inşa edilen yapı geçmişte vali lojmanı olarak kullanılmış sonrasında bir süre atıl kalmıştır. 2006 yılında bir Restoran olarak işlev kazandırılarak yenilenen tarihi konut inşa edilecek Rize Devlet Hastanesi sebebiyle 2007 yılında yıkılmıştır. Yıkılan tarihi konağın replikası eski konağın kuzeybatı yönünde bulunan parkta yeniden inşa edilmiştir. Yeni inşa edilen yapı günümüzde "Cumhuriyet Şehit Nedim Çalık Polis Merkezi Amirliği" olarak kullanılmaktadır (Şekil 179). Günümüzde ayakta olan Ali Akyıldırım evi ise iki katlı, kare planlı ve kırma çatılı bir yapıdır. Yapı günümüzde konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Şekil 178. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 3. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Ali Akyıldırım Evi	20. yüzyıl	146-3	Konut	
Eski Vali Konağı	19. yüzyıl	2262-20	Yıkıldı	 (Dick Osseman arşivi)

Şekil 179. Eski Vali Konağı'nın replikası olarak inşa edilen Cumhuriyet Şehit Nedim Çalık Polis Merkezi Amirliği (yazar arşivi)

- Kale Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Kale Mahallesi, Rize Kalesi'nin İç Kale bölümünü kapsayan, Eminettin Mahallesi'nin güneyinde yer alan, Değirmendere ve Kale Deresi sınırları dâhilinde güneye doğru uzanıp Halatçılar ve Pilavdağı mahallelerine komşu olan bir mahalledir. Kale

Mahallesi'nde bulunan İç Kale, fethedilen Osmanlı Rize'sinin ilk yönetim merkezidir. Kale Mahallesi'nde Osmanlı Dönemi'nde varlığını tespit edebildiğimiz bir tarihi konut bulunmakta ve bu konut günümüzde ayakta olmaktadır. 16 numaralı konut yapısı İç Kale'nin hemen kuzeyinde bulunan yamaçta yer almaktadır (Şekil 180, Tablo 4). İki katlı konut yapısı üstü kırma çatı ile örtülü olup zemin katı yığma moloz taş tekniği, üst katı ise ahşap karkas arası doğal taş tekniği ile inşa edilmiştir. Yapıda kullanılan ahşap dikdörtgen çerçeveli giyotin pencereler günümüzde orijinal haliyle korunmaktadır. Yapı bugün konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Şekil 180. Kale Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 4. Kale Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 16	19. yüzyıl	374-18	Konut	

- Piriçelebi Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Rize Kalesi'nin hemen doğusunda yer alan Piriçelebi Mahallesi Osmanlı Dönemi'nde Nefs-i olarak adlandırılan bölgenin merkezini teşkil etmektedir. Osmanlı Dönemi boyunca çok sayıda tarihi yapıya ev sahipliği yapan mahalle, tarihi konutlarında en sık görüldüğü bölgedir (Şekil 181). Osmanlı Dönemi'nde varlığını tespit edebildiğimiz 4 adet tarihi konut bu mahallede bulunmaktadır (Tablo 5). Tamamı günümüze ulaşan bu konutlar arasından geçmişte yönetim merkezi işlevi de kazanmış Tuzcuoğlu konağının, Rize'nin en eski konut yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Rize Meydanı'nın hemen güneyinde bulunan konutlar ise Rize Müzesi, RTEÜ Geliştirme Vakfı ve Restoran olarak işlevlendirilmiştir.

Şekil 181. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 5. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Tuzcuoğlu Konağı	18. yüzyıl	28-13	Konut	
RTEÜ Geliştirme Vakfı	19. yüzyıl	1317-4	RTEÜ Geliştirme Vakfı	
Rize Müzesi	19. yüzyıl	1317-5	Rize Müzesi	
Konut 18	19. yüzyıl	91-2	Restoran	

- Çarşı Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Rize şehir merkezinde en geniş düz alana sahip olan mahalle Osmanlı Dönemi'nde, Rize'nin fethinin ardından Cami-i Şerif Mahallesi olarak anılmıştır. Çarşı Mahallesi Dizdar Hüseyin Ağa (Orta Camii) etrafında Rize şehrinde oluşturulan ilk Müslüman mahalledir.

Piriçelebi ve Yeniköy mahalleleri arasında kalan Mahalle, Osmanlı Dönemi'nde şehrin en önemli Pazar yeri olmuş, çarşısı ve kuzeyinde bulunan iskele ile ticari hareketliliğin merkezi olmuştur.

Bu mahallede Osmanlı Dönemi'nde varlığı tespit edilen Orhon Evi, Mahmut Kazdal Evi, Türütler Evi ve 24 numaralı konut yapısı günümüze ulaşmıştır (Şekil 182, Tablo 6). Orhon Evi iki katlı kırma çatılı, yığma taş tekniği ile inşa edilmiş, birinci kat duvarları sıvalı bir konut yapısıdır. Yapının güney cephesinde bir çıkma yapılmıştır. Mahmut Kazdal Evi iki katlı yığma taş tekniği ile inşa edilmiş bir konut yapısıdır. Yapının giriş cephesi olan kuzeybatı cephesinde birinci katta bir çıkma yapılmış, çıkmanın üzeri üçgen bir alınlık ve alınlığın merkezinde bulunan iki adet dörtgen pencere ile bitirilmiştir. Türütler Evi bodrum kat da dâhil olmak üzere 3 katlı bir yapıdır. Yapının bodrum katı yığma taş, üst katları ise ahşap karkas tekniği ile inşa edilmiştir. Yapının kuzeyinde bulunan bahçesinde anıt ağaçlar yer almaktadır (Şekil 183). 24 numaralı konut ise iki katlı olup zemin katı yığma moloz taş birinci katı ahşap karkas arası tuğla tekniği ile inşa edilmiştir.

Şekil 182. Çarşı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 6. Çarşı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Orhon Evi	19. yüzyıl	22-7	Konut	
Mahmut Kazdal Evi	19. yüzyıl	16-3	Konut	
Konut 24	19. yüzyıl	26-21	Konut	
Türütler Evi	19. yüzyıl	1466-1	Konut	

Şekil 183. Türütler Evi'nin bahçesinde yer alan anıt ağaçlar (yazar arşivi)

- Yeniköy Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Yeniköy Mahallesi Çarşı ve Tophane mahalleleri arasında yer almaktadır. Mahallede Osmanlı Dönemi'nde varlığı tespit edilen Selamet Mataracı Evi ve 27 numaralı konut yapısı günümüze ulaşabilmiştir (Şekil 184, Tablo 7). 19. yüzyılda inşa edilen Selamet Mataracı Evi bodrum üzeri iki katlı olup kuzey cephesinde üçgen alınlı bulunmaktadır. Yapı günümüzde konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir. 19. yüzyılda inşa edilen 27 numaralık konut ise iki katlı olup doğu cephesinin birinci katında çıkma yapmaktadır. Yapılan çıkma zemin katta sütunlar ile desteklenmiştir. Yapı bugün kullanılmamaktadır.

Şekil 184. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 7. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Selamet Mataracı Evi	19. yüzyıl	1441-10	Konut	
Konut 27	19. yüzyıl	1412-20	Kullanılmıyor	

- Tophane Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Tophane Mahallesi, Yeniköy ve Müftü mahalleleri arasında yer almaktadır. Mahallede Osmanlı Dönemi'nde varlığı tespit edilen 28 ve 30 numaraları konutlar tespit edilmiştir (Şekil 185, Tablo 8). Bahsedilen iki konut da günümüzde ayaktadır. 28 numaralı konut üç katlı olup zemin ve birinci katı yığma taş duvarlıyken ikinci kat göz dolma tekniğiyle inşa edilmiştir. Yine 3 katlı olan 30 numaralı konut ise tamamen yığma taş duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. İki konut yapısı da dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır.

Şekil 185. Tophane Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 8. Tophane Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 28	19. yüzyıl	157-59	Konut	
Konut 30	19. yüzyıl	647-26	Kullanılmıyor	

- Müftü Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Müftü Mahallesi'nde Osmanlı Dönemi'nde inşa edildiği bilinen tek yapı günümüz Atatürk Evi Müzesi'nin binasıdır. Yapı Kirazlık Caddesi üzerinde yer alan, bodrum ve tavan arası katı dâhil 4 katlı bir yapıdır (Şekil 186, Tablo 9). Dikdörtgen planlı, kırma çatılı konutun temeli 1920 yılında atılmış, 1921 yılında ise yapının inşası tamamlanmıştır.

Ev 1953 yılına kadar Mataracı Mehmet Efendi ve Ailesi tarafından kullanılmıştır. Atatürk'ün 17 Eylül 1924 tarihindeki Rize seyahatinin ardından bu evde konakladığı bilinmektedir. Bu sebeple konut yapısı Atatürk Evi olarak isimlendirilmiştir. Bu konut yapısı 1985 tarihinde müze olarak hizmete açılmıştır.

Şekil 186. Müftü Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 9. Müftü Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Atatürk Evi Müzesi	1921	196-35	Müze	

- Bağdatlı Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Osmanlı Dönemi'nde Emare bölgesinde yer alan Bağdatlı Mahallesi, bugün Gülbahar ve İslampaşa mahalleleri arasında konumlanmaktadır. Mahallede Osmanlı Dönemi'nde varlığı tespit edilen Şevket Yardımcı Evi, Yunus Ekşi Konağı, Taviloğlu Konağı ve 34 numaralı konut yapısı da günümüze ulaşmıştır (Şekil 187, Tablo 10). Şevket Yardımcı evi iki katlı kırma çatılı bir konut yapısıdır. Yapıya giriş kuzey cephesinden sağlanır. Simetrik giriş cephesinin merkezinde birinci katta bir çıkma yapılmış, çıkmanın üzeri üçgen alınlık ile bitirilmiştir. Üçgen alınlığın merkezinde üçgen bir pencere bulunmaktadır. Yapı günümüzde konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Taviloğlu Konağı, tavan arası katı ile birlikte 4 katlı, beşik çatılı bir yapıdır. Yapı günümüzde konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Yunus Ekşi Konağı iki katlı kırma çatılı bir yapıdır. Son restorasyonu 2017 tarihinde yapıldığı bilinen yapı günümüzde hala konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir. 34 numaralı konut ise iki katlı kırma çatılı bir yapı olup zemin katı yığma moloz taş tekniği ile inşa edilmiş, birinci duvarları katı ahşap karkas arası doğal taştır.

Şekil 187. Bağdatlı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü, yazar tarafından İşlendi)

Tablo 10. Bağdatlı Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Şevket Yardımcı Evi	19. yüzyıl	2706-55	Konut	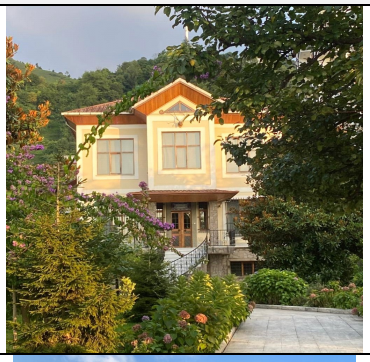
Taviloğlu Konağı	19. yüzyıl	870-13	Konut	
Yunus Ekşi Konağı	19. yüzyıl	875-10	Konut	
Konut 34	19. yüzyıl	876-69	Konut	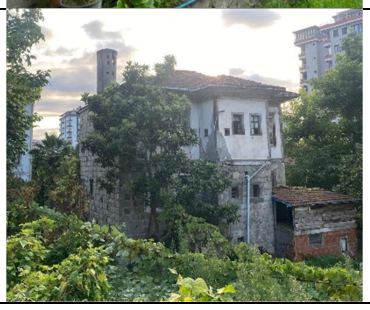

- İslampaşa Mahallesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Konutları:

Rize şehir merkezinin en batısında bulunan mahalledir. Doğusunda bulunan Taşlıdere (Askoroz Deresi) hem mahallenin hem de tarihi Rize şehrinin sınırını oluşturmaktadır. Mahallede Osmanlı Dönemi'nde varlığı tespit edilen iki tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 188, Tablo 11). Bunlardan Süleyman Şehirli Evi günümüze

ulaşırken Ahmet Şehirli Evi ise Dağdibi Yolu'nun inşası esnasında yıkılmış, yapının replikası Dağdibi Yolu'nun hemen kuzeyine inşa edilmiştir (Şekil 189). İsmailoğlı Sokak üzerinde yer alan Süleyman Şehirli Evi üç katlı beşik çatılı bir yapıdır. Yıkıldıktan sonra replikası inşa edilen Ahmet Şehirli Evi ise iki katlı kırma çatılı bir yapıdır.

Şekil 188. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 11. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Osmanlı Dönemi konutları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Ahmet Şehirli Evi	19. yüzyıl	932-16	Yıkıldı	
Süleyman Şehirli Evi	19. yüzyıl	932-18	Konut	

Şekil 189. Dağdibi yolunun kuzeyine inşa edilen Ahmet Şehirli Evi replikası (yazar arşivi)

2.3. Cumhuriyet Dönemi Rize Şehri

2.3.1. Cumhuriyet Rize'sinin Gelişimi

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile ülke genelinde yeni bir rejime girilmiştir. Siyasi, hukuksal, toplumsal, sanatsal anlamda yaşanan değişim şehirlerin fiziki yapılarına da yansımıştır. Bu dönemde şehirlerin yapılı çevreleri Türkiye Cumhuriyeti'nin modern ve yenilikçi ideolojisinin sembolü açısından birer vitrin görevi görerek önem kazanmışlardır. Bu gelişmelerin yaşanmasında yerel yönetimler üzerinde yapılan düzenlemelerin rolü büyüktür. Osmanlı Dönemi'nde yönetim birimleri büyükten küçüğe doğru sırasıyla eyalet (vilayet), sancak (liva), kaza, nahiye ve karye birimlerinden oluşmaktadır. Cumhuriyet ile birlikte eyalet yönetimi son bulmuş, yerini Vilayet (il), ilçe ve köy birimlerinden oluşan yeni yönetim şekli almıştır. Bu durum Rize şehrinin gelişimi için de önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Cumhuriyet'ten önce Rize, Lazistan sancağının merkezi konumundadır. Cumhuriyetin ardından 1923 yılında, "Lazistan" ismi "Rize" olarak değiştirilmiş, Rize vilayet statüsü kazanmıştır (BCA, 30-11-1-0. 1-5-7; BCA, 180-9-0-0. 241-1203-2). Bu dönemde ilin sınırlarını batıda İyidere, doğuda ise Hopa oluşturmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'ne girerken Rize şehri 1916-1918 yılları arasındaki Rus işgalinin etkilerini hissetmeye devam etmiştir. Rus işgali sırasında meydana gelen savaşlar, şehrin bombalanması, Ermeni yağması kasabayı harabeye çevirmiştir (Bay, 2023). 13 Ocak 1925 tarihine ait bir belgeden savaşlardan dolayı harap hale gelen Rize'nin zararlarının hala karşılanmadığı, şehrin tamiri için ödenek tahsis edildiği anlaşılmaktadır (BCA. 30-18-1-1. 12-68-17). Nitekim 20. yüzyıl başlarında şehirdeki birçok yapının harap olduğu bilinmektedir. Hem harap olan şehrin yenilenmesi adına hem de Rize şehrinin yeni bir vilayet olmasının etkisiyle, 1920'lerde şehirde yol ve çevre düzenlemeleri, yeni kamu yapılarının inşaları, park ve meydan inşaları gibi yoğun bir imar hareketliliği yaşanmış; şehrin yeniden ayağa kalkabilmesi için Rize'ye ödenek tahsis edilmeye devam edilmiştir (BCA, 30-118-1-1. 12-68-17). Özellikle Cumhuriyet Rize'sinin çekirdeği haline gelen Cumhuriyet Meydanı'nda önemli yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde araba yolları önem kazanmış, meydanın ortasında yer alan dairesel adanın etrafı arabaların rahatça geçebileceği şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde meydanda gerçekleşen düzenleme çalışmaları sonucunda bu bölgede yer alan bazı türbe ve cami hazirelerinin kaybolduğu bilinse de 20. yüzyıl ortalarında Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Şeyh Camii, Altıkulaçzade Medresesi, Muvakkithane, Hükümet Konağı, Hapishane binası gibi yapıların hala ayakta olduğu görülür (Şekil 190).

Şekil 190. 1920'lerde Rize Meydanı'nda bulunan başlıca Osmanlı yapıları (Recep Koyuncu arşivi görseli üzerinden işlendi)

1933 yılına gelindiğinde Rize'de yeni bir dönem başlamış, Rize ve Artvin vilayetleri birleştirilerek Çoruh adında yeni bir vilayet oluşturulmuştur. Bu vilayetin merkezi ise Rize olmuştur (Rize Gazetesi, 25 Mayıs 1933). 1936 yılına gelindiğinde ise birleşen vilayetler tekrar ayrılmış, şehir eski adı olan Rize ismini yeniden almıştır (Rize Gazetesi, 25 İkincikanun 1936). Yapılan son değişiklikle Arhavi ve Hopa Artvin'e bağlanmış, Rize şehri bugünkü sınırlarını almıştır. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan modern ve batılı anlamda şehir düzenlemeleri 1930'larda da hız kesmeden devam etmiştir. 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı yapı ve yollar kanunu ile modern kent ulus devletin temeli olarak görülmüş, şehirlerin modern bir görünüme kavuşturulması hedeflenmiştir (Bay, 2023). Bu yeni ideolojinin yansımaları tüm Anadolu'da olduğu gibi Rize şehrinde de kendini göstermektedir.

6 Haziran 1936 tarihli Rize Gazetesinde geçen;

"… Yakın bir tarih dünkü Rize'yi unutturacaktır… Bir yıldan beri şehrimizin imar işlerinde bir hareket, bir canlılık görüyoruz. Gözlerimiz her gün yeni bir manzara, yeni ve göz alıcı bir dekorla karşılaşıyor. Dünkü Rize ile bugünkü arasında gerçekleşmiş bir ayrım var. Bu istihaleyi gurbetten dönenler, Rize'nin özlemini içinde yaşatanlar çok derin hissetmektedirler. Vapurdan iskeleye çıkan bu ilin eski bir aşinası gözlerine inanamayacak kadar bir gelişimle karşılaşmaktadırlar… Dünün ihmalkârlığı üzerinde bugün hendese (geometri) ve betonu görüyoruz…" ifadeleri Rize şehrinde Cumhuriyet ideolojisinin etkilerini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu dönemde Rize şehrinde en büyük ve araba yolunun geçtiği tek cadde olan Atatürk Caddesi şehrin ana hattını oluşturmuş, dükkânlar, mağazalar, lokantalar, oteller bu hat etrafında dizilmiştir. Atatürk Caddesi ile kesişen Cumhuriyet Meydanı ve çarşı önemli çekim noktaları olma durumunu sürdürmüştür. 1935 yılına gelindiğinde meydanda bulunan hükümet konağı önündeki iskânsız ahşap barakalardan oluşan eski dükkânlar yıktırılmış, yıkılan yapılar sonucu genişleyen Hükmet Meydanı artık Cumhuriyet Meydanı olarak isimlendirilmiştir (Akşam Gazetesi, 9 Teşrinievvel 1938). Cumhuriyet ideolojisini temsil eden Cumhuriyet Meydanı tören ve kutlamaların yapıldığı bir yer haline gelmiştir (Şekil 191).

Şekil 191. 1920'ler, Rize Meydanı'nda yapılan bir kutlama (URL-10, 2024)

1930'larda şehre yeni kazandırılan Belediye Parkı, Ziraat Çay Bahçesi, modernize edilen sahil yürüyüş alanları Rize halkının sosyalleşip vakit geçirebileceği alanları oluşturmaktadır (Rize Gazetesi, 6 Haziran 1936). Bu dönemde yol, kaldırım ve çevre düzenleme çalışmalarına devam edilmiştir (Rize Gazetesi, 29 Birinciteşrin 1934). 6 Haziran 1936 tarihli Rize Gazetesinde geçen;

"Rize'nin en kusurlu tarafı caddeleri idi. Yollarının bozukluğu ve döşenmemiş oluşu her şeyden fazla göze çarpıyordu. Herkesin tenkidine maruz kalan şehir caddesinin Cumhuriyet alanından şube binasının önüne kadar yapılacağını haber aldık. 310m uzunluğunda ve on beş metre genişliğinde olacak bu cadde şehrin güzelliğini bir kat daha artıracaktır." İfadeleri bu dönemde yol çalışmalarına verilen önemi göstermektedir. Bu dönemde Fransız şehir plancı B. Lambert'in Rize şehrindeki imar faaliyetlerini inceleyip çalışmaları takdir ettiği, özellikle yeni meydan krokisini üzerinde Lambert'e danışıldığı bilinmektedir (Akşam Gazetesi, 9 Teşrinievvel 1938). 1930'larda Rize şehrinde ilk defa şehir planlamaları üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra vakıf temelli Osmanlı şehir geleneği terkedilmiştir modern anlamda şehir planlamaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda Fransız şehir planlamacısı Lambert, Vali Mehmet Hurşit ve diğer belediye reisleri önemli rol oynamışlardır (Bay, 2023). İlk olarak 1939 yılında Rize Kasabasının 300 hektar genişliğinde meskûn ve gayrimeskûn sahasının hâlihazır haritasının hazırlanması kararlaştırılmıştır (Ulus, 26 Mayıs 1939). 1939 yılının haziran ayında bahsedilen hâlihazır

haritasının hazırlanması ihalesi mühendis İbrahim Rahmi Arı'ya verilmiş, haritaların 1939 senesi içerisinde hazırlanacağı ve bir sonraki sene imar planlarının hazırlanıp uygulamanın başlayacağı kararlaştırılmıştır (Rize Gazetesi, 17 Haziran 1939). Fakat şehrin hâlihazır haritası hazırlansa da imar planının hazırlanması 1946 yılını bulmuştur. Arı'nın hazırladığı hâlihazır haritası günümüze ulaşamamıştır.

1946 yılında ise Nezihe ve Pertev Taner'in hazırladığı Rize imar planı kabul edilmiştir (Şekil 192, Şekil 193). İmar planı 1947 yılında Arkitekt dergisinde yayımlanmıştır. Planda; dar sokaklara sahip Çarşı Mahallesi'nin Orta Camii çevresinde iki kattan fazla yapılaşmanın olmamasının sağlık ve şehircilik açısından iyi olacağı belirtilmiş, Rize meydanı ve Çarşı Mahallesi arasındaki yeni inşa edilen Atatürk Caddesi olduğu gibi bırakılıp alt katları dükkân, dükkânların üzerinde de iki kattan ibaret olan bina bloklarının yapılması, resmi binaların iki iskele arasında yer alması, Hükümet (Cumhuriyet) Meydanı'nın etrafında boş kalan yerlere resmî ve yarı resmî binaların yapılması uygun görülmüştür (Taner & Taner, 1947). Ayrıca bu planda Gümrük İskelesi'nin güneyinde bulunan Gümrük Binası'nın kaldırılması ile iskele meydanı yeniden düzenlenmiştir. Şehrin hemen güneyinde doğu-batı yönünde uzanan ormanların varlığı sebebiyle imar planında mevcut Belediye Parkı hariç yeşil alanlara gerek duyulmamıştır. Konut yapıları ise şehir çekirdeğinin doğusundaki Dalyan Burnu'nun güneyinde tanımlanmıştır.

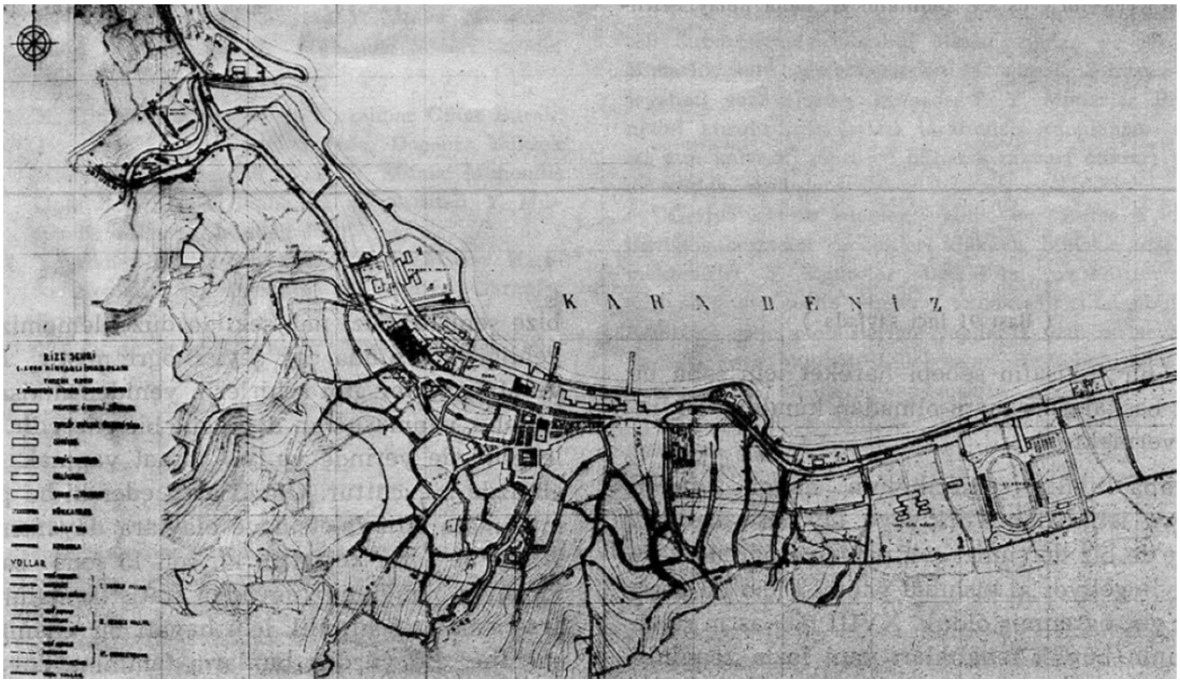

Şekil 192. 1/2000 ölçekli 1946 İmar planı (Taner & Taner, 1947)

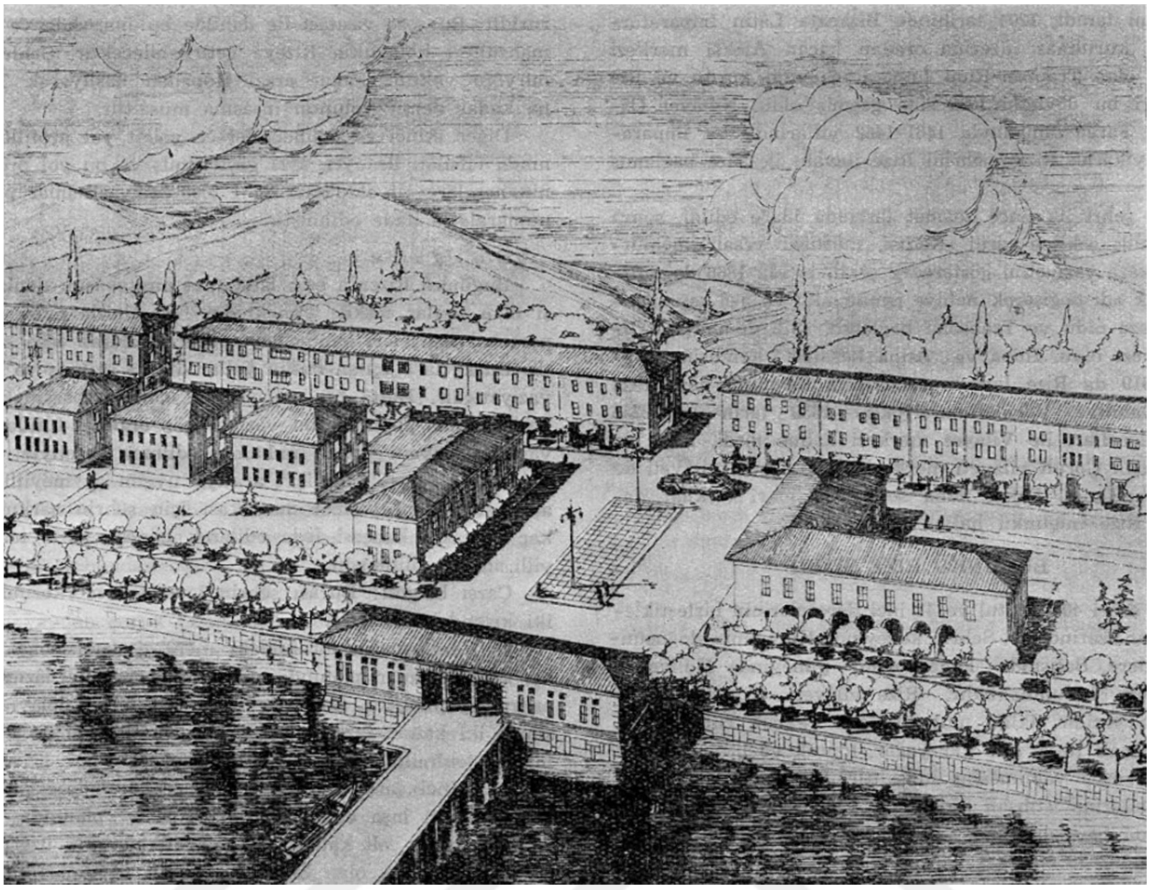

Şekil 193. Planlanan Rize şehir merkezi perspektifi (Taner & Taner, 1947)

Hazırlanan imar planı değerlendirildiğinde şehirde önemli değişikliklerin olacağı anlaşılmaktadır. Planda, Çarşı Mahallesi'nin sahilinde yer alacak iki iskele ve bu iskelelerin önünde oluşturulan iki meydan şehrin deniz ile ilişkisini pekiştirmektedir (Şekil 194). Ayrıca iki meydan arasında yer alan kamu yapılarıyla şehrin merkezinin Rize Meydanı'ndan doğuya doğru kayıp iki iskelenin arasında kalan bu bölgeye çekilmesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak bu yeni merkezin batısında kalan eski meydanın dinamik yapısını kaybetmesi muhtemeldir. Ayrıca şehirdeki sahil şeridi hattının güneyindeki düzensiz bir şekilde sıralanan konutlar ilk defa belli bir alanda kümelenmiştir (Şekil 195). Bu durumda şehirde ticari-kamusal merkez ve konut alanları ayrılmıştır.

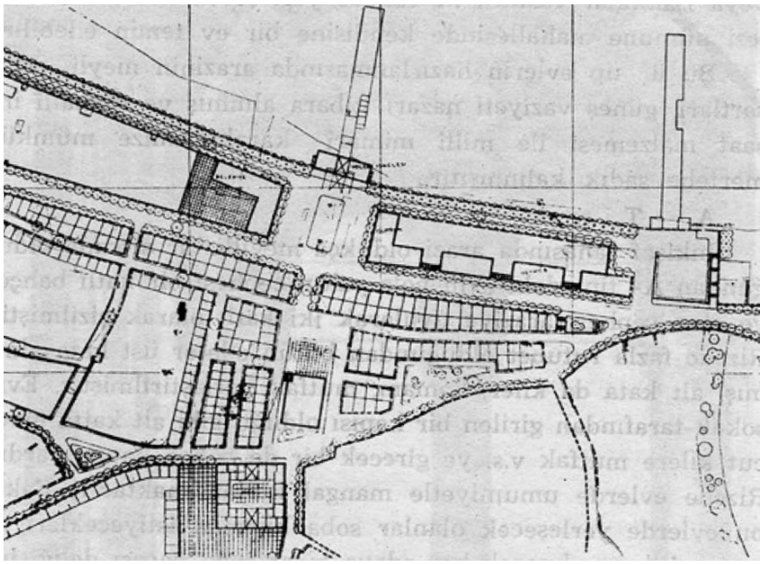

Şekil 194. 1/500 Ölçek yeni İskele meydanları (Taner & Taner, 1947)

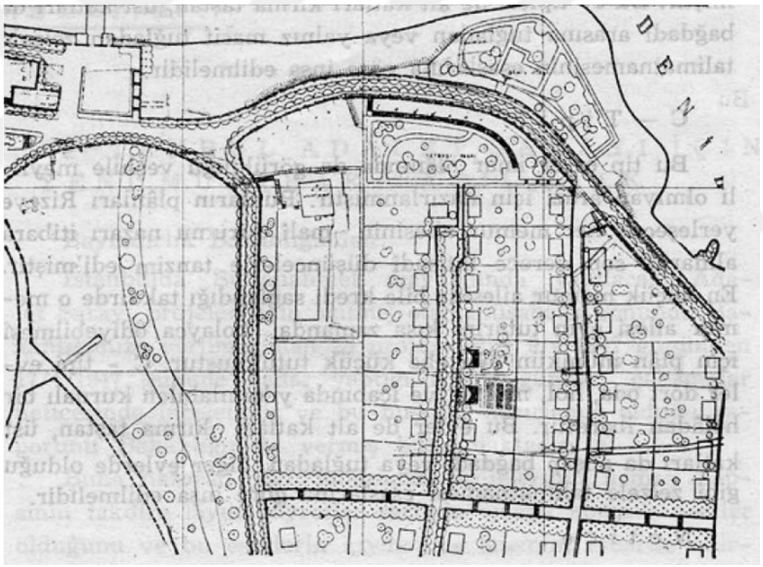

Şekil 195. 1/500 ölçek Dalyan Burnu'nun güneyinde oluşturulan konut alanları (Taner & Taner, 1947)

Nezihe ve Pertev Taner'in hazırladığı alçak katlı yapılar, son derece düzenli yol, meydan ve peyzaj düzenlemelerinden oluşan bu imar planının hiçbir zaman hayata geçirilmediği görülmektedir. Rize şehrinde 1960'lara kadar Cumhuriyet Meydanı, Rize'nin tek meydanı ve en önemli çekim noktası olarak kalmış, 1960'larda ise denizi doldurma faaliyetlerinin başlaması sonucu kentleşme hızlanmış, Taner çiftinin önerdiği alçak katlı yapıların aksine şehirde yüksek binalar kendini göstermeye başlamıştır.

2.3.2. Dolgu Faaliyetleri ve 1960 Sonrası Dönem

20. yüzyıl başlarında topoğrafya ile uyumlu alçak katlı yapılardan oluşan Rize şehri hem deniz ile hem de doğa ile sıkı bir ilişki içerisindedir. 1950'lere gelindiğinde şehirde betonarme inşa tekniğinin yaygınlaşmasına bağlı olarak yerel mimariden kopuş ve yapılaşma hızında artış gözükse de 1960'lara kadar şehirde hala en fazla 3-4 katlı yapılar bulunmakta, yapılaşma Atatürk Cadde'si hattı boyunca gelişmekte, caddenin hemen kuzeyindeki sahil doğal yapısını büyük ölçüde korumakta, şehrin hemen güneyinde yükselen eğimli arazi üzerinde yapılaşma azalıp yerini dağınık konut yapılarına bırakmakta ve Rize yeşil ile iç içe bir sahil şehri olma özelliğini sürdürmektedir (Şekil 196). Bu özellikleri ile Rize, 1960'lara kadar sahip olduğu kent kimliğini korumaktadır.

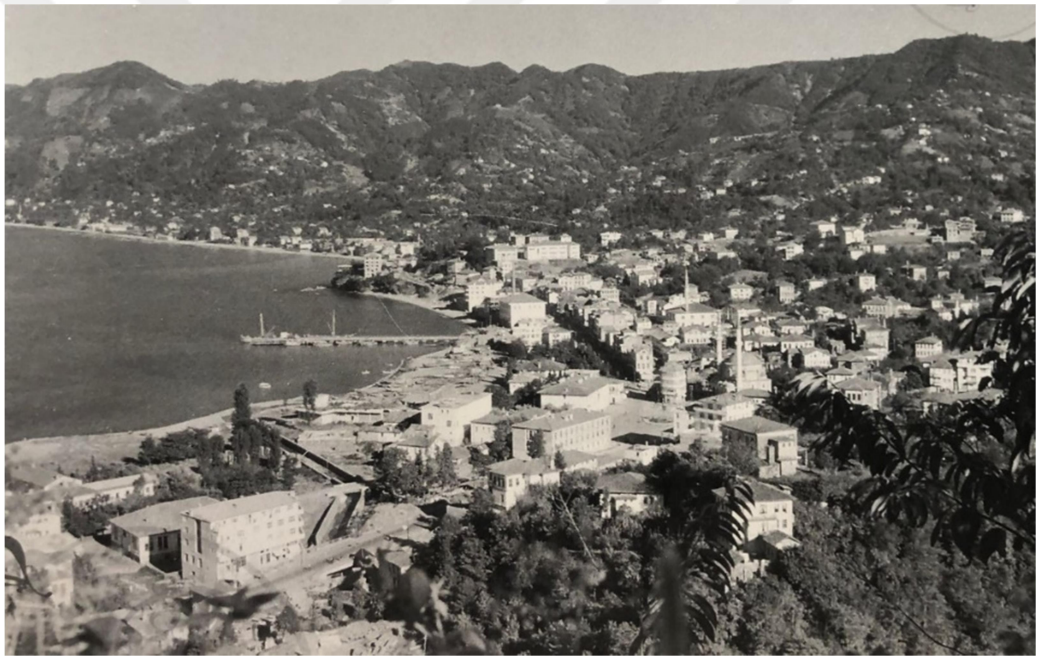

Şekil 196. 1950'ler Rize (Fatih Sultan Kar arşivi)

Fakat şehirde 1950'ler boyunca özellikle çay tarımına bağlı işçi göçü sebebiyle nüfus artmıştır. Şehrin hemen güneyindeki yükselen dağlar sebebiyle düz alanlar yapı ihtiyacını karşılayamadığı düşüncesiyle denizi doldurma faaliyetlerine başlanması kararlaştırılmıştır. Denizi doldurma faaliyetlerinin başlamasında en önemli rolü 1963-1973 yılları arası Rize Belediye başkanı olan Yüksek İnşaat Mühendisi Ekrem Orhon oynamıştır. Ekrem Orhon'un halk arasında söylenen "denizi kara, karayı para yapan adam" sözü

ikonikleşmiştir. Halk tarafından sevildiği görülen Ekrem Orhon için, ölümünün ardından Rize Kalesi'nin doğu bölümünde anıtsal bir mezar inşa edilmiştir.

Ekrem Orhon'un belediye başkanlı görevi yaptığı 1960'lar Rize kent tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri sayılabilir. Bu dönemde Rize şehrinde denizi doldurma faaliyetleri başlamış, şehirdeki yapılaşma oranı ciddi bir biçimde artmış, şehirde ilk defa yüksek katlı binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren Rize şehrinin kent kimliği de değişmiştir (Şekil 197).

Şekil 197. 1960'ların sonları (Kandemir, 1985)

1964 yılına gelindiğinde, şehirli nüfusun ihtiyaçları için mevcut düz alanların yeterli olmayacağı düşüncesiyle dolgu faaliyetlerine başlanmıştır. 1967'ye gelindiğinde ise dolgu çalışmalarında önemli mesafe kat edilmiştir (Bay, 2023). Dolgu faaliyetleri sonucu Rize'nin en önemli caddesi olan Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde Cumhuriyet Caddesi adında yeni bir cadde oluşturulmuş, Cumhuriyet Caddesi'nin kuzeyinde de Belediye Blokları oluşturulmuştur (Şekil 198, Şekil 199).

Şekil 198. Şehir merkezindeki dolgu alanları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

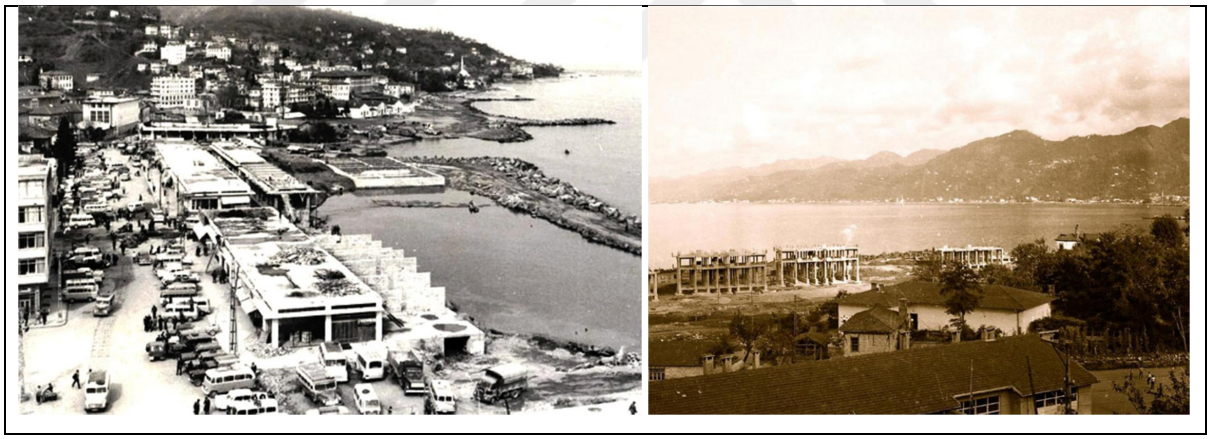

Şekil 199. a. İnşasına başlanan Belediye Blokları (URL-19, 2024) b. Belediye Blokları inşası (URL-18, 2024)

1970'lerde dolgu üzerine inşa edilen yeni Belediye Blokları tamamlanmış, 4 paralel blok şeklinde inşa edilen yapı grubunun doğu-batı doğrultusundaki yol Deniz Caddesi adıyla anılmıştır. Bu binalarda restoran, dükkân, mağaza gibi yeni iş yerleri açılmıştır (Şekil 200, Şekil 201). 1960'lara kadar Rize Meydanı ve Çarşı arasındaki Atatürk Caddesi şehrin en dinamik hattıyken bu yoğunluk artık Atatürk Caddesi'nin kuzeyindeki Cumhuriyet Caddesi'ne kaymıştır.

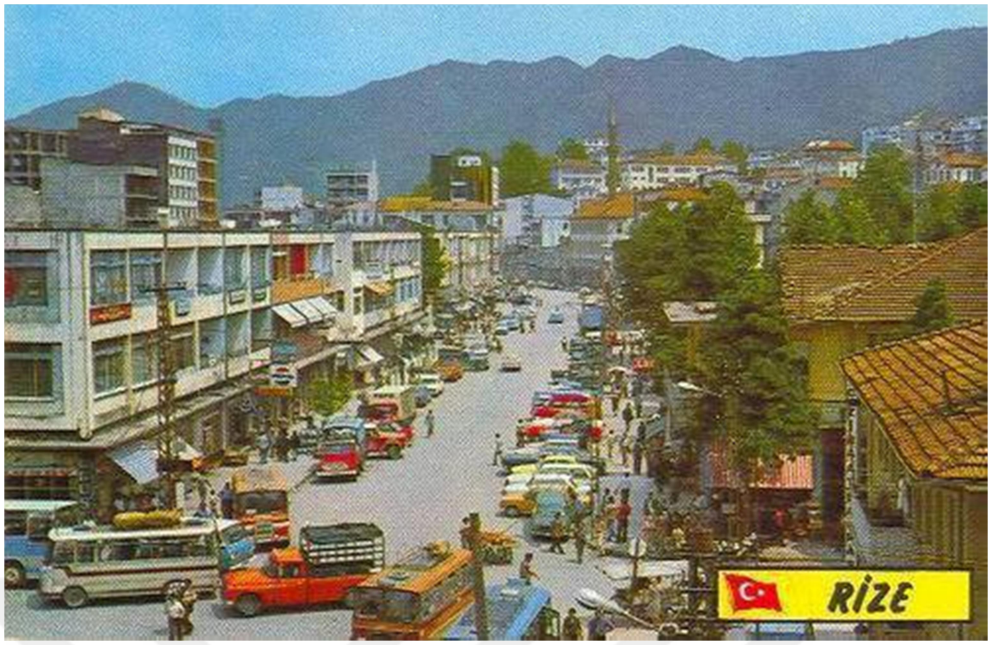

Şekil 200. 1980'ler denizin doldurulmasıyla oluşturulan Atatürk Caddesi ve kuzeyindeki Belediye Blokları (URL-10, 2024)

Şekil 201. Cumhuriyet Caddesi'nden Belediye Blokları'nın görünümü ve Belediye Blokları arasında yer alan Deniz Caddesi (Dick Osseman arşivi)

Dolgu faaliyetleri sonucu ortaya çıkan yeni düz alanlar Rize şehri için önemli bir fırsat sunsa da bu süreçte çok hızlı ilerleyen yapılaşma planlı bir şekilde ilerlememiş, şehir düzensiz ve çarpık bir görünüm kazanmıştır. Bu durum 2020 yılında dolgu üzerine inşa edilen Belediye Blokları'nın yıkılıp yeni bir kentsel dönüşüm projesinin gerçekleşmesine sebep olmuştur (Şekil 202).

Şekil 202. Belediye Blokları'nın yerine inşa edilen Çarşı AVM (yazar arşivi)

Kentleşmenin etkisini yoğun olarak hissettirdiği bu dönemde dolgu faaliyetlerinin dışında, yollar büyük oranda stabilize hale getirilmiş, kamu kurumları için yeni ve büyük binalar, spor yapıları ve konut ihtiyacı için yüksek katlı apartman blokları inşa edilmiş, sahilde betondan bir iskele inşa edilmiş, şehrin pek çok noktasında yeni park alanları oluşturulmuştur. 1971 yılında Doğu Karadeniz sahilini birbirine ve ülkenin ana ulaşım ağına bağlayan sahil yolunun açılması şehri ülke ulaşım ağına bağlayarak ticaretin gelişmesine yardımcı olmuş, sahil yolunun tamamlanmasıyla sahil yerleşmeleri arasında artan toplu taşıma araçları ve ulaşım, şehrin kıyı yerleşmeleriyle ilişkilerini yoğunlaştırmıştır (Bay, 2023).

1969 yılında Yüksek Mimar Fahri Yetman tarafından yeni bir imar planı hazırlanmıştır (Bay, 2023). Ancak daha iki yıllık bir süre sonunda yeni açılan sahil yolu, hızlı kentleşme, liman ve dolgu alanı gibi gelişmelerin yeni imar sorunlarını beraberinde getirmesi revizyon planının hazırlanmasını zorunlu kılmıştır (Bay, 2023). Dolayısıyla 1971 yılında Fahri Yetman tarafından yeni revizyon imar planı hazırlanmıştır. Fahri Yetman'ın hazırladığı bu imar planında şehir merkezinin bazı bölgelerine ait kısmi paftalar günümüze ulaşmıştır. Hazırlanan planda şehirde dağınık halde bulunan konutların yerine düzenli yapı gruplarından oluşan apartmanlar yer almış, liman, otogar ve yeni hastane yapıları yer almıştır (Şekil 203, Şekil 204). Bu planda yer alan otogar 1970'lerde, liman 90'ların başında, yeni hastane ise 2011 yılında belirtilen konumlarda inşa edilmiştir. Planın dikkat çekici yanlarından biri Fener Burnu'nun bulunduğu alanda sahil otoyolunun güneyinde deniz suyundan faydalanarak yarı doğal bir havuz oluşturulmasıdır. Fahri Yetman otoyolun güneyinde oluşturduğu bu deniz parçasının kıyısına turistik tesisler, plaj ve otel yapıları

yerleştirmiştir (Şekil 205). Fakat Fahri Yetman'nın bu düşüncesi hiçbir zaman hayata geçmemiştir.

Şekil 203. Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı, Reşadiye Kale ve Eminettin mahallelerinin bulunduğu paftalar

Şekil 204. Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı, Camiönü ve Mermerdelen mahallelerinin bulunduğu pafta

Şekil 205. Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planı, Fener Mahallesi'nin bulunduğu paftalar

1980'lerde Rize Meydanı, Belediye Blokları ve Deniz Caddesi, Çarşı Mahallesi şehrin en merkezi noktalarını oluştururken Atatürk Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi Rize'nin en dinamik hatlarıdır. Rize şehrinin nüfusunun artmaya devam ettiği bu dönemde ilk deniz dolgusu üzerine yapılan Rize şehir yolu zamanla artan ulaşım faaliyetlerine yetersiz kalmıştır. Bu nedenle sahil yolu 1983 yeniden düzenlemeye başlanmıştır. Dolgu sahası üzerine devam eden bu yol çalışmaları 2006 yılına kadar sürmüştür (Aslan & Arıkan, 2021). Bu süreçte Rize sahillerinin doğal yapısının tamamen bozulduğu, şehir ile denizin ilişkisinin zayıfladığı söylenebilir (Şekil 206).

Şekil 206. 2023 yılı deniz ile ilişkisi kopan Rize şehri (yazar arşivi)

1980’lerin ortalarında hızlı kentleşme evresine giren şehrin plansız gelişmesini önlemek amacıyla 1985 yılından itibaren ayrıntılı imar planları ve sık aralıklarla revizyon yapılmıştır. Şehrin yeni dönemdeki imar planını da yine 1984 yılında Mimar Fahri Yetman (1925-2008) hazırlamıştır. Bu imar planına da 1987, 1990, 1991 ve 1993 yıllarında revizyonlar yapılmıştır. Bunlar arasından günümüzde ulaşabildiğimiz tek imar planı 1987 imar planıdır (Şekil 207).

Şekil 207. 1987 Fahri Yetman’ın hazırladığı imar planı

1987 imar planında kentsel kullanım yoğunluğunun yüksek olduğu sahil boyunca kat adedi artırılmış, Boğaz, Müftü, Gülbahar, Bağdatlı, İslampaşa, Engindere mahallelerinde konut alanları önerilmiştir (Bay, 2024). Bu planda yeni dolgu sahalarının önerilmediği görülmektedir. Fakat Rize şehrinde dolgu faaliyetlerine 1990’larda ve 2000 sonrasında devam edilmiştir.

1989 yılına gelindiğinde Türkiye-Gürcistan arasındaki Sarp Sınır Kapısı açılmış (Milliyet, 13 Şubat 1989), bu durum şehirdeki ticari haraketliliği arttırmıştır. Artvin Sarp sınır kapısının açılmasıyla Gürcistan’la sınır ticaretinin başlaması; taşımacılık, aracılık ve komisyonculuk faaliyetlerini öne çıkarmış; bu yeni hareketlilik şehrin ekonomik hayatını olumlu etkilemiştir (Bay, 2023). Gelişen ticaretle birlikte yeni alışveriş mekânları, dükkânlar, küçük oteller ortaya çıkmıştır (Bay, 2024). 2000 yılına gelindiğinde Rize’de ilk kez şehir nüfusu, köy nüfusunun önüne geçmiştir (Başaran, 2020). Bu durum 21. yüzyıl Rize’sinin artık şehirli bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Geçmişten beri artan

nüfusa bağlı süregelen dolgu, kentsel dönüşüm, yıkım ve yeniden yapım faaliyetleri; 2000 sonrasında da sürmüş, günümüzde de hala devam etmektedir.

2.3.3. Liman ve Kıyı Yapıları

Rize şehri, Cumhuriyet Dönemi başlarında Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi Gümrük ve Memleket isimlerinde iki adet ahşap iskeleye sahiptir. 1926 yılında Hükümet Konağı'nın kuzeyinde bulunan Memleket İskelesi'nin doğusunda rıhtım yapılmasının planlandığı bilinse de (BCA, 30-18-1-1. 21-70-9) 1928 yılına ait krokide bahsedilen iki iskelenin hala ayakta olduğu görülmektedir (Şekil 208). 1920'lerde Gümrük İskelesi'nin güneyine iskele binası inşa edilmiştir (Şekil 209).

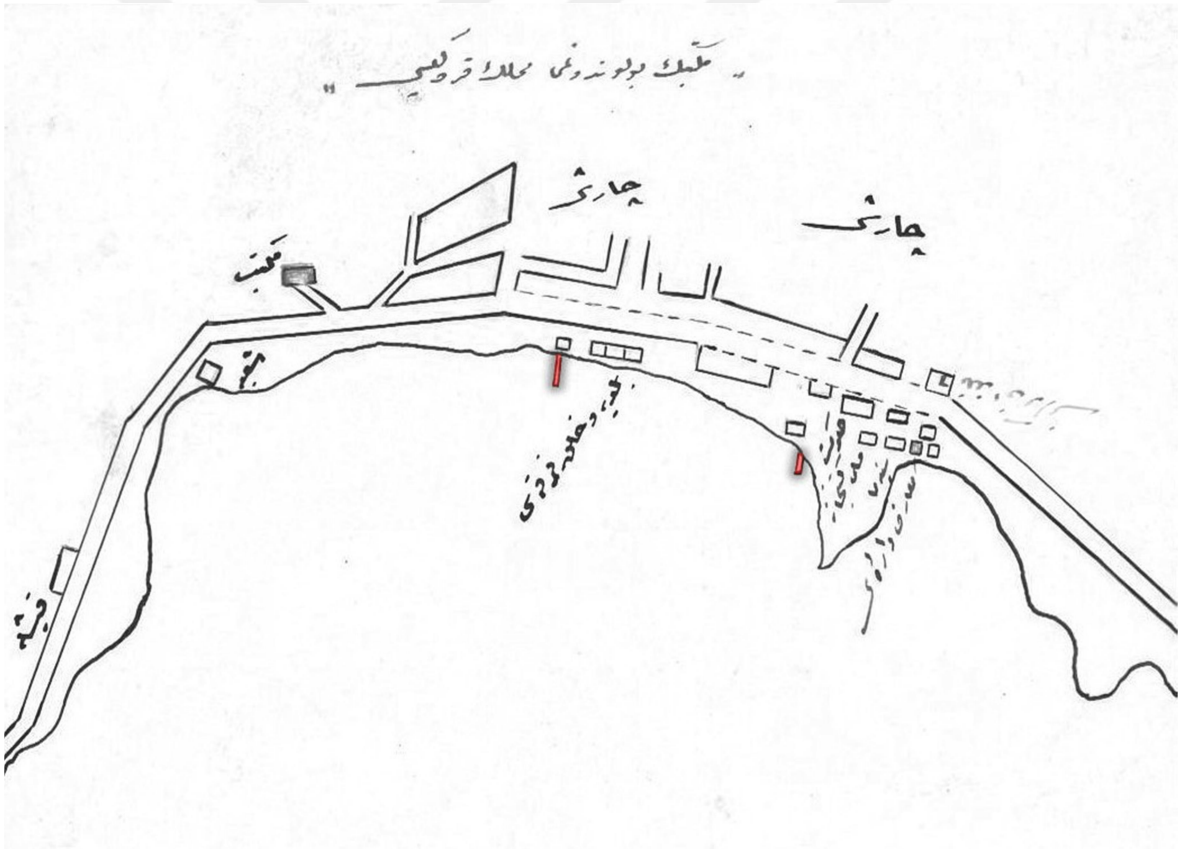

Şekil 208. 1928 yılına ait krokide yer alan iki iskele (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7 üzerinden işlendi)

a b

Şekil 209. a. İskele Binası kuzey cephesi (Görsel Rize Denizcilik Müzesi'nde yer almaktadır) b. Gümrük Binası'nın kuzeyinde yer alan İskele Binası (Fatih Sultan Kar arşivi)

1950'lerde ahşap iskeleler yıkılıp, Çarşı Mahallesi'nin sahil kısmında beton bir iskele yapısı inşa edilmiştir (BCA, 30-10-0-0. 66-438-5; BCA, 30-11-1-0. 256-9-20). Yeni iskele geçmişte Gümrük İskelesi'nin bulunduğu konumda yer almaktadır ve 1960'larda başlanan deninizi doldurma faaliyetlerine kadar bu iskele kullanılmıştır (Şekil 210). 1960 sonrası denizin doldurulmasıyla 1950'lerde inşa edilen iskele yeniden düzenlenmiştir (Şekil 211).

Şekil 210. 1950'lerde inşa edilen beton iskele (Fatih Sultan Kar arşivi)

a b

Şekil 211. a. 1950'ler Rize İskelesi (Fatih Sultan Kar arşivi) b. 1970'ler Rize İskelesi (Kandemir, 1985)

1960'larda Rize, Çarşı Mahallesi sahilinde beton bir iskeleye sahip olsa da, şehir 1991 yılına kadar gerçek anlamda bir liman yapısına sahip olamamıştır. 1959 yılında Rize ilinin ihtiyaçlarına ait bir belgede, şehirde iskele yapılmasına karşın mendirek yapılmadığı bu sebepten iskeleden yeterli derecede yararlanılamayacağı, Rize mendireğinin inşasına başlanması gerektiği belirtilmiştir (BCA, 30-1-0-0. 118-746-4). 1960 yılında Rize Limanı ile ilgili başbakanlık ile yapılan yazışmalarda, Rize Limanı projesinin 1961 Ağustos ayında bitirileceği, projenin bitirilmesinin ardından Rize Limanı'nın inşasının elen alınacağı belirtilmiştir (BCA, 30-1-0-0. 75-474-13). 1969 yılında Rize'de bir balıkçı barınağı inşa edilmesi planlanmıştır (BCA, 30-11-1-0. 349-45-12). İlerleyen süreçlerde balıkçı barınağı olarak planlanan proje Rize Limanı projesine dönüşmüştür. 1985 yılına gelindiğinde Rize Limanı'nın inşaatının devam edildiği, buna ek olarak şehirde iki adet kayıkhane ve Çarşı Mahallesi'ndeki eski iskele yapısının var olduğu bilinmektedir (Şekil 212). 1987 yılı imar planında da Rize Limanı ve şehir merkezinin doğu bölümünde bulunan kayıkhaneye yer verilmiştir (Şekil 213). 1991 yılında ise Rize Limanı inşası nihayet bitirilmiştir (Şekil 214).

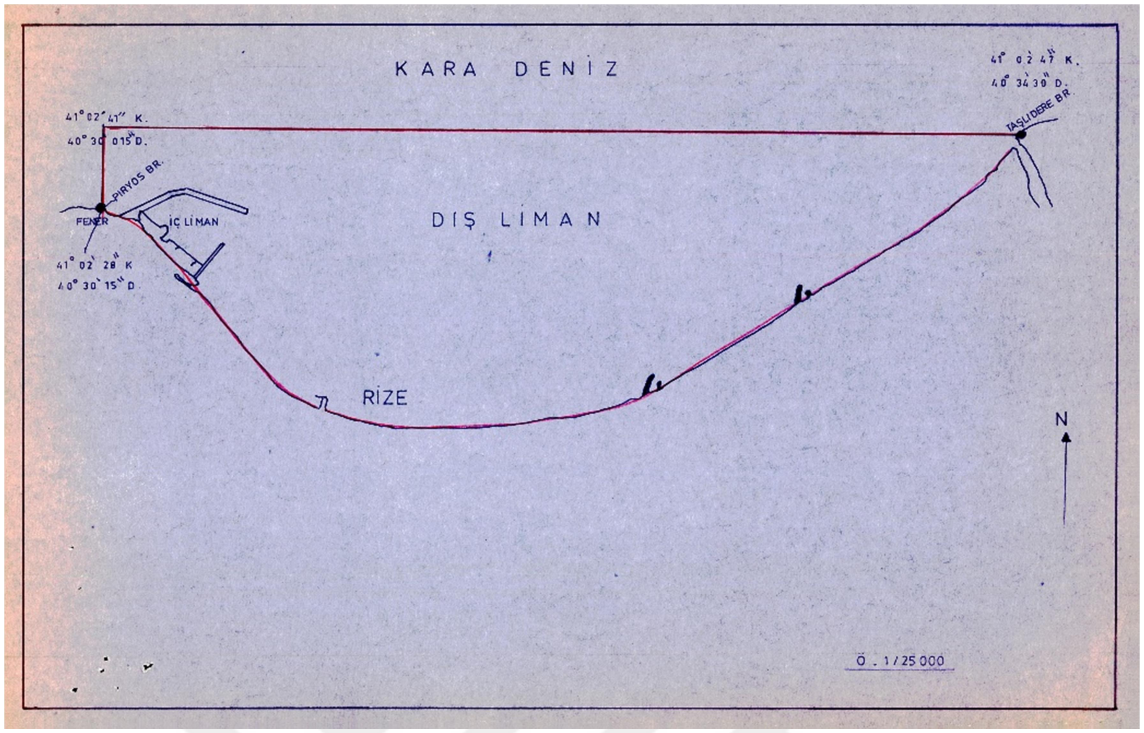

Şekil 212. Rize şehrindeki liman ve balıkçı barınaklarının krokisi (BCA, 30-18-1-2. 526 329-4)

Şekil 213. 1987 yılı imar planı (Yetman, 1987)

a b

Şekil 214. a. Camiönü Mahallesi sahilinde inşa edilen Rize Limanı (Kandemir, 1985), b. 2006 yılı Rize Limanı (Dick Oessman Arşivi)

2.3.4. Meydanlar ve Parklar

- Cumhuriyet Meydanı (Rize Meydanı):

Rize şehrinde Osmanlı Dönemi'nde modern anlamda meydan alanları bulunmamış, bu işlevi camilerin avluları üstlenmiş. 19. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat'ın etkileriyle yeni kamu yapıları inşa edilmeye başlanmış, bu yapılardan biri olan Hükümet Konağı'nın önündeki açık alan Hükümet Meydanı olarak anılmaya başlanmıştır. 4 Eylül 1922 yılında Kazım Karabekir'in Rize'ye gelişiyle (Şekil 215), Hükümet Meydanı'nda inşa edilen ilk anıt olan Rize Abidesi'nin açılışı yapılmıştır (Karabekir, 2020; Güvelioğlu, 2017). Rize Abidesi'nin açılmasıyla Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan meydan sembolik bir önem kazzanmıştır (Şekil 216).

Şekil 215. 4 Eylül 1922 Kazım Karabekir Rize'de (Karabekir, 2020)

Rize Abidesi'nin inşasıyla birlikte şehir ilk defa gerçek anlamda bir meydana sahip olmuştur (Şekil 217). Rize şehri Cumhuriyet Dönemi'ne girerken Hükümet Meydanı Rize şehrinin tek meydanıdır. Hükümet Meydanı'nda bulunan Rize Abidesi 1930'lara kadar ayakta kalmıştır.

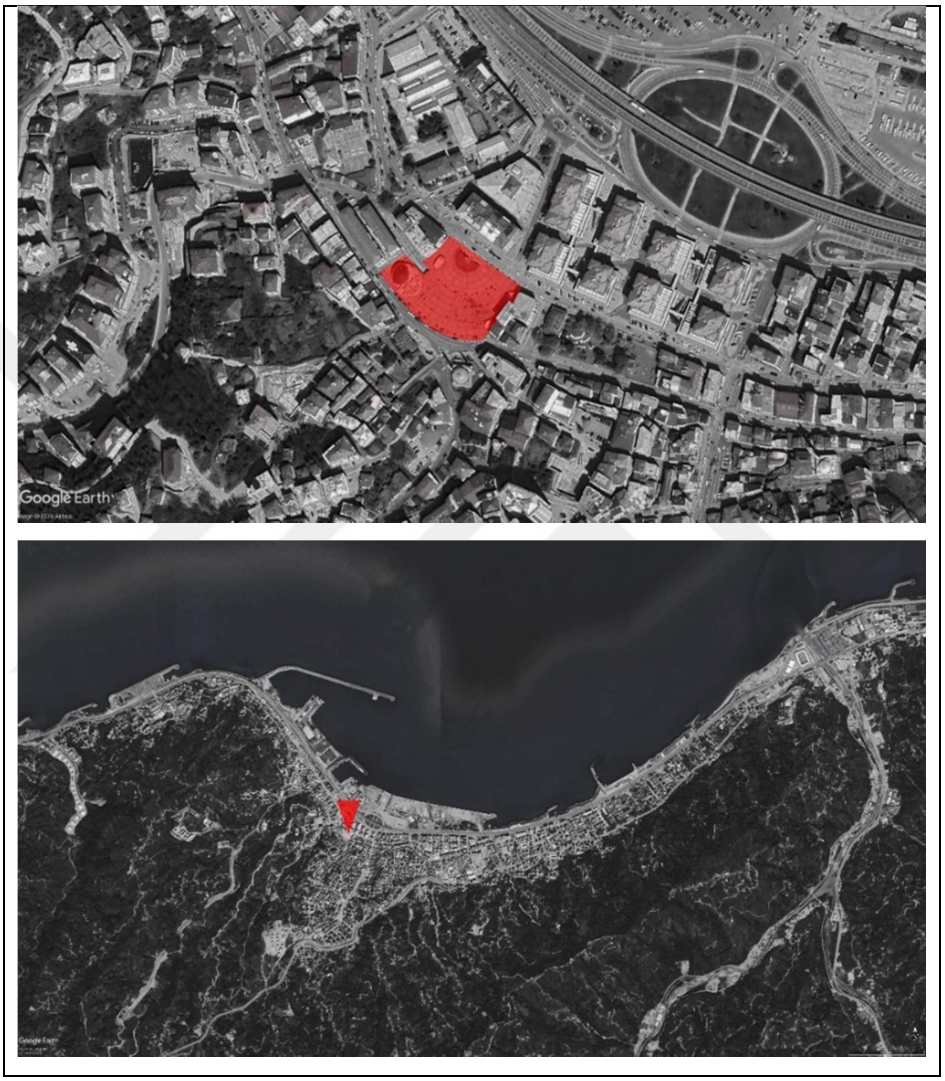

Şekil 216. Günümüz Rize Meydanı konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

a b

Şekil 217. a. Rize Hükümet Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. Meydanda yer alan Rize Abidesi (Fatih Sultan Kar arşivi)

Cumhuriyet ile birlikte Rize Vilayet olmuş, şehirdeki çevre düzenleme çalışmalarına önem verilmiştir. Şüphesiz ki Cumhuriyet'in modern ideolojilerini yansıtmak için şehirlerin yapılı çevreleri önemli bir araç olmuştur. Bu sebeple Cumhuriyet Rize'sinde de Rize Meydanı'na önem verilmiştir. 1930'larda Rize Meydanı'nda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu çalışmayla arabaların rahat geçebileceği şekilde yollar genişletilmiş, Rize Abidesi'nin bulunduğu alanda dairesel bir ada oluşturularak meydan yeni bir görünüme kavuşturulmuştur. Yeni düzenlenen meydanda önceden Rize Abidesi'nin bulunduğu konumda peyzaj düzenlemesi yapılarak dairesel alanın merkezine bir palmiye ağacı dikilmiştir (Şekil 218).

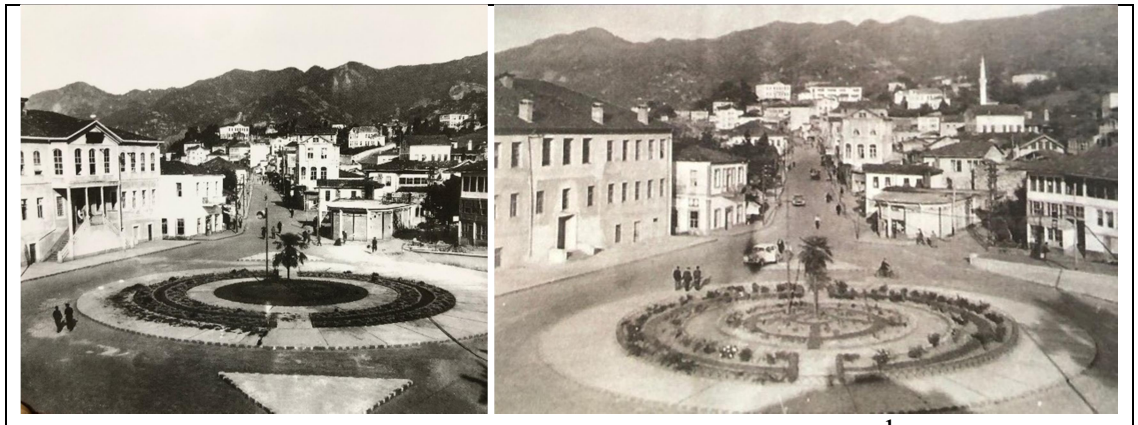

a b

Şekil 218. a. 1930'lar Sonu Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi)

1930'larda yapılan bu meydan düzenlenmesiyle Şeyh Camii'nin hazire kısmı, Ali Semerkandi Türbesi, Altıkulaçzade Medresesi gibi Osmanlı Dönemi yapıları yıkılarak meydan alanına katılmıştır. Bunun yanında 1935 yılında meydanda bulunan Hükümet Konağı önündeki eski dükkânlar da yıktırılmış, yıkılan yapılar sonucu ortaya çıkan meydan artık Cumhuriyet Meydanı olarak isimlendirilmiştir (Akşam Gazetesi, 9 Teşrinievvel 1938). Rize Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi sürecinde Fransız şehir plancı B. Lambert'in yeni meydan krokisini bizzat inceleyip değerlendirdiği bilinmektedir (Akşam Gazetesi, 9 Teşrinievvel 1938). Cumhuriyet Meydanı çevresindeki kamu yapıları ile birlikte artık şehrin çekirdeği konumuna gelmiş, kutlama, tören, toplanma alanı işlevi görmüştür.

1960'larda ise meydanın merkezinde bulunan dairesel ada daraltılmış, araç yolu genişletilmiş, ayrıca burada bulunan palmiye ağacı kaldırılarak yerine aydınlatma direği yerleştirilmiştir. Cumhuriyet Meydanı bu görüntüsüyle 1970 sonlarına kadar gelmiştir (Şekil 219).

a b

Şekil 219. a. 1960'lar Rize Meydanı (URL-20, 2024), 1970'ler Rize Meydanı (URL-10, 2024)

1970'lerde şehirde gelişen çay tarımını vurgulamak amacıyla meydanın merkezine çay yaprağı heykeli dikilmiştir. Bu heykel çay tarımının şehir için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İnşa edilen çay heykeli 1980'lere kadar ayakta kalmıştır (Şekil 220).

Şekil 220. 1970'lerin sonları Cumhuriyet Meydanı (Fatih Sultan Kar arşivi)

1980'lerde Rize Meydan'ında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu dönemde Rize meydanının merkezinde dikdörtgensel plan oluşturulmuştur. Bu alanın merdivenler ile çıkılan üst kotuna Atatürk heykeli yerleştirilmiştir (Şekil 221). 1997 yılında yeni valilik binasının inşa edilmesiyle Cumhuriyet Meydanı'nın güneyindeki Valilik Binası yıkılmış, ortaya çıkan alan açık otopark olarak kullanılmıştır (Şekil 222).

a b

Şekil 221. a. 1980'ler Cumhuriyet Meydanı (URL-10, 2024), b. 2000'ler Cumhuriyet Meydanı (URL-21, 2024)

Şekil 222. 2000 Sonrası Cumhuriyet Meydanı (Hüseyin Öcal arşivi)

2016 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Meydanı'nda yeni bir düzenleme yapılmış ve meydan bugünkü halini almıştır. Bu düzenlemeyle meydanın batısında yer alan Sağlık Ocağı, Polis Karakolu ve Ses Sineması binaları kaldırılarak yeni oluşturulacak meydana katılmıştır. Buna ek olarak mevcut otoparkın batısı, doğusu ve kuzeyindeki üç cadde yayalaştırılarak meydana eklenmiştir. Meydanın merkezinde bulunan Atatürk Heykeli Valilik Binasının önündeki meydana taşınmış yeni meydanın merkezine ise 15 Temmuz Anıtı inşa edilmiştir (Şekil 223, Şekil 224). Bu düzenlemeyle meydan "15 Temmuz Demokrasi ve Cumhuriyet Meydanı" adını almıştır.

a b

Şekil 223. a. 2024 yılı Rize Meydanı b. Valiliğin önündeki meydana taşınan Atatürk Heykeli (yazar arşivi)

Şekil 224. 2003 ve 2024 yılları Rize Meydanı (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

- Belediye Parkı / Tuzcuoğlu Memiş Ağa Parkı:

Çarşı Mahallesi'nde yer alan Belediye Parkı günümüzde Tuzcuoğlu Memiş Ağa Parkı ismiyle anılmaktadır (Şekil 225). 1930'larda inşa edilen parkın açılışı 6 Haziran 1936 tarihli Rize Gazetesinde geçen;

"Yapılmakta olan park estetik bakımdan ilimizde gözlere en çok çarpan bir varlıktır… Modern güzellikleri üzerinde toplayan bu park yarın radyosu ile memleketi koynunda toplayacağına kuvvetle inancımız vardır." İfadeleri ile bildirilmiştir.

Şekil 225. Rize Belediye Parkı konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Dikdörtgen planlı Belediye Parkı son derece nizami bir peyzaj çalışmasıyla yeşillendirilmiştir (Şekil 226). Park; Rize Meydanı'nın doğusunda, şehrin en dinamik Atatürk Caddesi'nin ise kuzeyinde yer almaktadır. Bu özellikleri ile parkın son derece işlek bir noktada bulunduğu anlaşılır. Sahil kıyısında olan parkın kuzeyinde ise denize paralel uzayan bir yürüyüş yolu bulunmaktadır (Şekil 227). Tüm bu özellikleri Cumhuriyet'in çağdaş yüzünü yansıtan parkın, düzenli bir görünüme sahip olduğu ve inşasında estetik kaygıların güdüldüğü söylenebilir.

a b

Şekil 226. a. Belediye Parkı'nın yeşillendirilmesi (URL-22, 2024) b. 1930'lar Belediye Parkı (Fatih Sultan Kar arşivi)

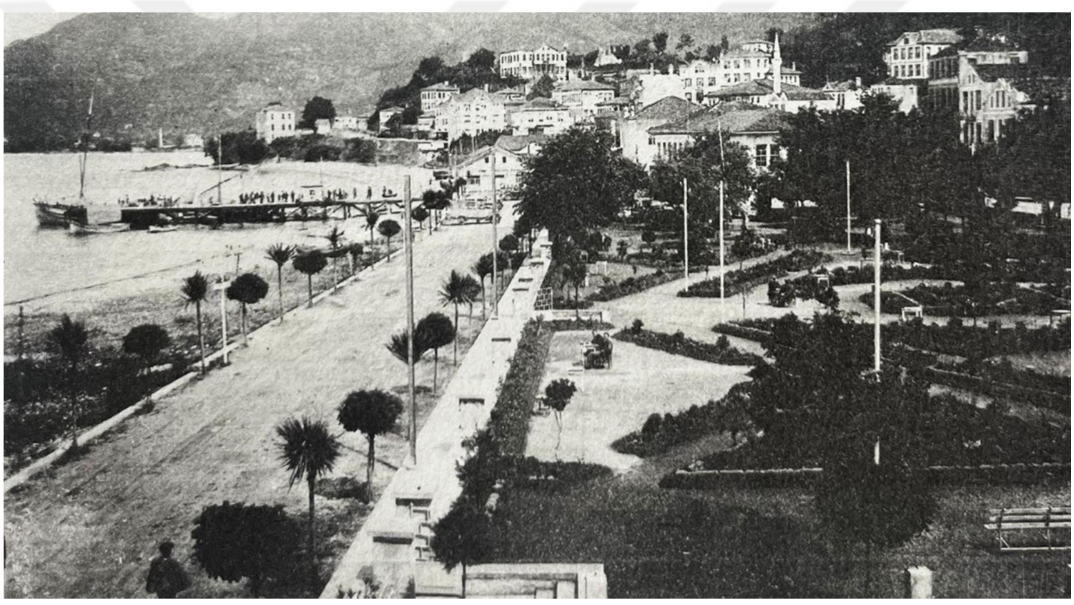

Şekil 227. Belediye Parkı'nın kuzeyinde bulunan yürüyüş yolu (Recep Koyuncu arşivi)

1950'li yıllarda Yapı-Sanat Okulu'nda yapılan Atatürk heykeli Belediye Parkı'na yerleştirilmiştir (Bay, 2023). 1960 sonlarına ait fotoğraflarda Atatürk heykeli hala gözükse de 2000'lere gelindiğinde Atatürk heykelinin bu parkta yer almadığı görülür (Şekil 228). 2000'lerde park yüksek ağaçların yer aldığı etrafı korkuluklar ile çevrilmiş, içerisinde çay bahçelerinin bulunduğu bir görünüme sahiptir (Şekil 229).

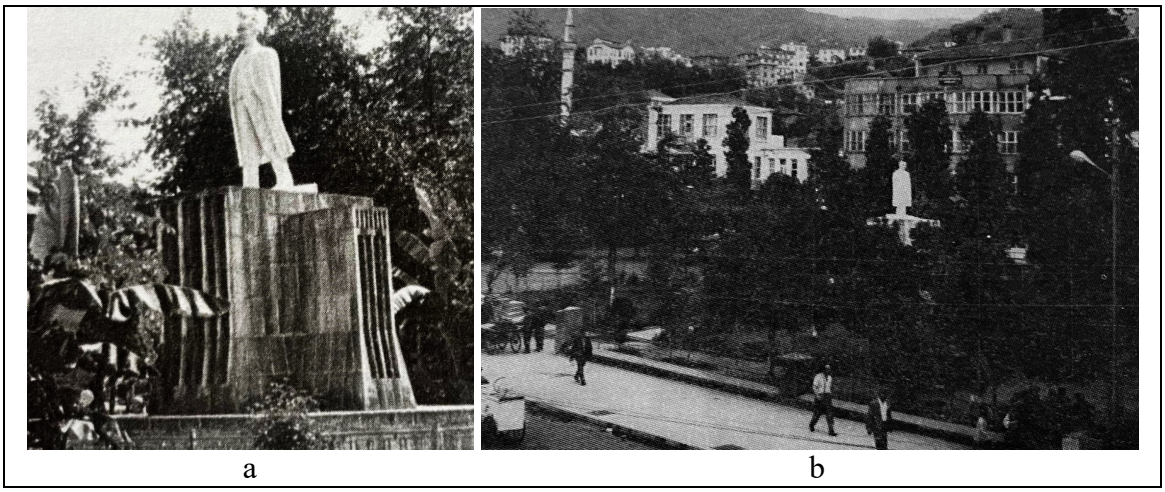

a b

Şekil 228. a. Belediye Parkı'nda geçmişte bulunan Atatürk Heykeli (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Belediye Parkı ve Atatürk Heykeli (Rize İl Yıllığı, 1967)

a b

Şekil 229. a. 1990'lar Belediye Parkı Kartpostalı b. 2006 yılı, Belediye Parkı'nın güneyindeki yürüyüş yolu (Dick Osseman arşivi)

2013 yılına gelindiğinde mevcut Belediye Parkı yeniden düzenlenmiş, parkın doğusundaki cadde yayalaştırılmış, parkın etrafındaki korkuluklar kaldırılmış, parkın batı tarafına kemençe ve tulum çalan, yerel kıyafetler giyinmiş insanların yer aldığı bir heykel eklenmiştir. Yapılan son düzenlemenin ardından Belediye Parkı'nın ismi, Tuzcuoğlu Memiş Ağa Parkı olarak değiştirilmiş, park son halini almıştır (Şekil 230, Şekil Şekil 231).

Şekil 230. 2024 Memiş Ağa Parkı (yazar arşivi)

Şekil 231. 2009 ve 2024 yıllarında Belediye Parkı (Google Earh uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

- 100. Yıl Kültür Parkı / 28 Ağustos Fetih Parkı:

100. Yıl Kültür Parkı, 1960 sonlarında Ekrem Orhon'un belediye başkanlığı döneminde inşa edilen tesislerden biridir. Eminettin Mahallesi'nde eski sigorta hastanesi önünde bulunan park (Şekil 232, Şekil 233), ilk olarak 18500m² alana inşa edilmiştir (Kandemir, 1985). Parkın içinde iki adet havuz, gezi alanları, çocuk parkı, gazino, lunapark ve spor sahalarının inşası planlanmıştır (Kandemir, 1985).

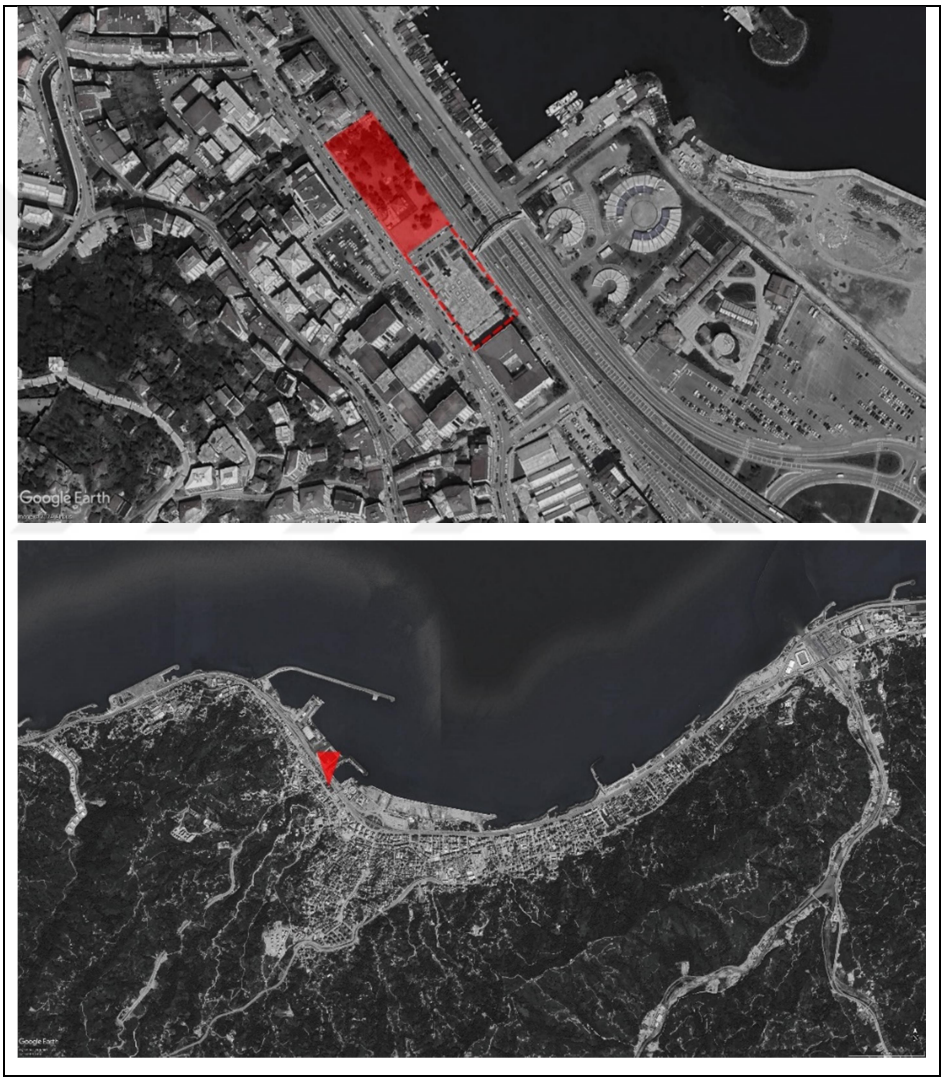

Şekil 232. 100. Yıl Kültür Parkı'nın bulunduğu konum (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

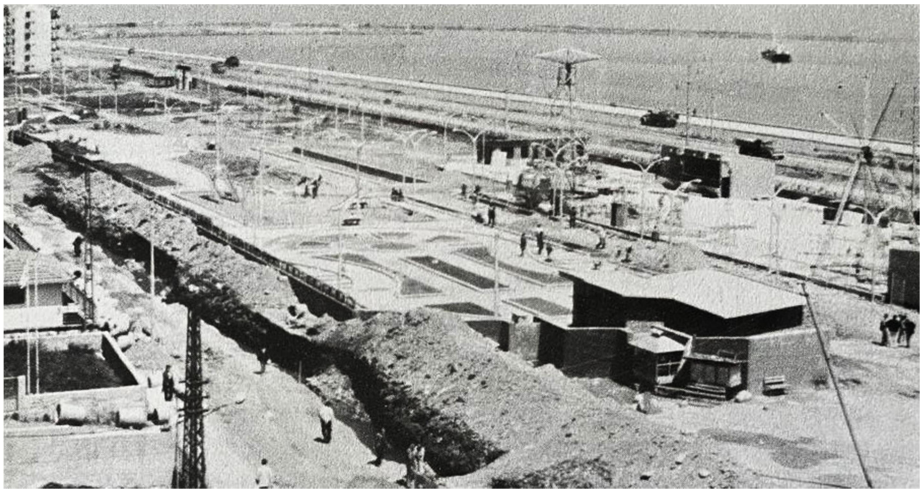

Şekil 233. 100. Yıl Kültür Parkı inşası (Kandemir, 1985)

1997 Yılında yeni valilik binasının inşa edilmesiyle 100. Yıl Kültür Parkının güneydoğu tarafının bir kısmı parktan ayırılarak yeni valilik binası için küçük bir meydan oluşturulmuştur. Parkın alanı küçülse de 2000'li yıllarda parkta bulunan havuzlar ve geniş yürüyüş alanları varlığını sürdürmüştür (Şekil 234).

Şekil 234. 2006 yılı 100. Yıl Kültür Parkı (Dick Osseman arşivi)

2007 yılına gelindiğinde ise parkın güneybatısına yeni devlet hastanesi inşa edilmiş, hastanenin inşa edileceği konumda yer alan eski vali konağı yıkılıp mevcut 100. Yıl Kültür Parkı'nın güneydoğu kısmında yeniden inşa edilmesi planlanmıştır. 2010 yılına kadar parkın merkezine yakın konumda bulunan havuz ve güneydoğu girişine yakın yer alan dikdörtgen planlı havuz hala ayaktadır. 2010 yılında park için yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeyle, parkın güneydoğu kısmından bir bölüm daha valilik meydanına eklenerek meydan genişletilmiştir. Eski Vali Konağı da mevcut parkın

güneydoğu kısmında inşa edilmiştir (Şekil 235). Bu inşa faaliyetleri sonucu parkın ilk inşasından bu yana ayakta olan havuzlar kaybolmuştur. Parkın ismi ilerleyen dönemlerde 28 Ağustos Fetih Parkı olarak değiştirilmiştir. 2010'larda bu park atıl durumda kalmış ve eski dinamik yapısını kaybetmiştir. Günümüzde 28 Ağustos Fetih Parkı'nın düzenlenmesi için yeni bir proje hazırlanmış, yeni park projesi kapsamında çalışmalara başlanmıştır (Şekil 236).

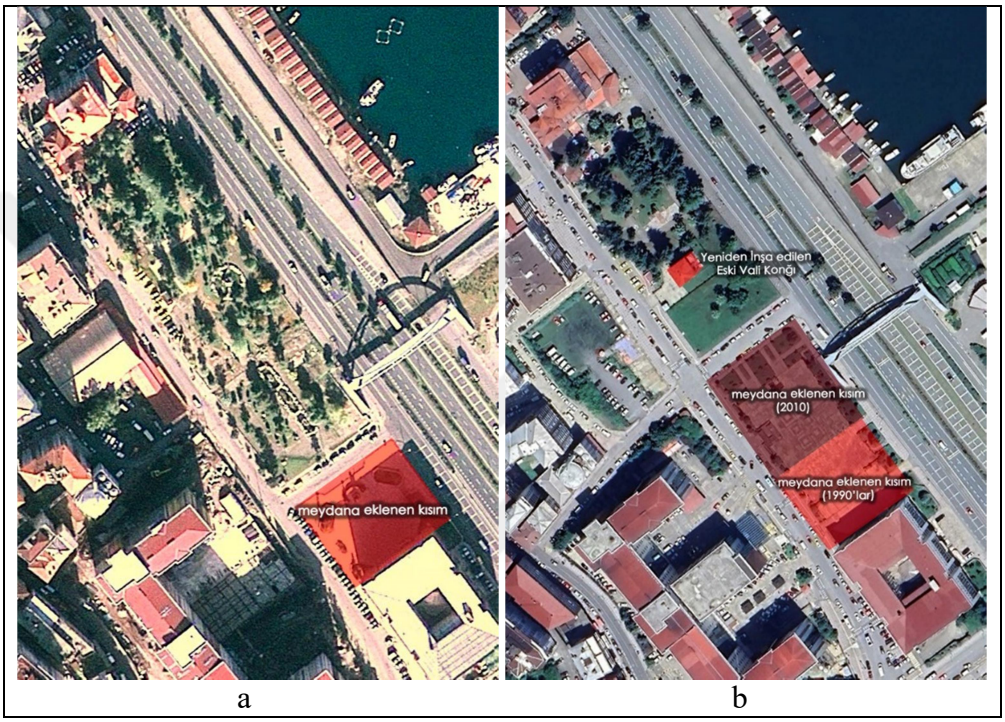

Şekil 235. a. 2009 yılı 100. Yıl Kültür Parkı, b. 2023 28 Ağustos Fetih Parkı (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 236. 28 Ağustos Fetih Parkı'nın yeniden düzenlenmesi çalışmaları (yazar arşivi)

- Ziraat Çay Bahçesi:

Cumhuriyet'in ilanının ardından Rize şehrinde çay tarımının ilk denemeleri yapılmaya başlanmıştır. 1924 yılında Ziraat Genel Müfettişi Zihni ve vali Hurşit Bey'in desteğiyle günümüz Ziraat Botanik Bahçesi'nin bulunduğu yerde bir fidanlık kurulmuş (Şekil 237), Batum'dan getirilen çay fidanları burada dikilmiştir (DBTDA, 571. 35801-141217-90). Ziraat Çay Bahçesi Piriçelebi Mahallesi'nin güney sınırında bulunan bir tepenin üzerinde, şehre hâkim, manzaralı bir konumda yer almaktadır (Şekil 238). Bu sebeple ilerleyen dönemlerde turistik bir yer haline gelen Ziraat Çay Bahçesi, Rize halkı için önemli bir mesire yeri haline gelmiştir.

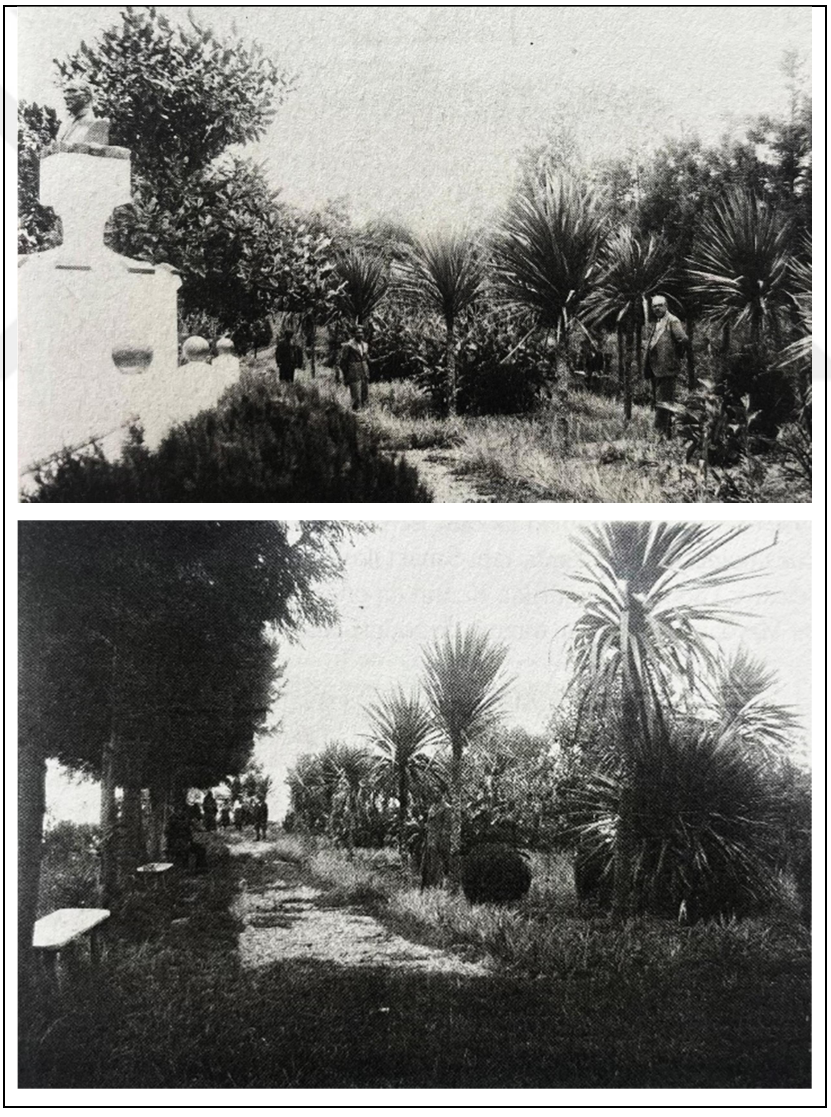

Şekil 237. 1920'ler Rize Ziraat Çay Bahçesi (Recep Koyuncu arşivi)

Şekil 238. Ziraat Çay Bahçesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Hala Rize'nin en önemli turistik merkezlerinden biri olan Ziraat Çay Bahçesi'nde Atatürk Çay ve Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, restoran ve çay bahçeleri bulunmakta, çay bahçesi ilk kurulduğu işlevini devam ettirmektedir. Ziraat Çay Bahçesi aynı zamanda çeşitli bitki türlerinin sergilendiği bir botanik müzesidir (Şekil 239).

Şekil 239. 2024 Yılı Ziraat Botanik Bahçesi (yazar arşivi)

2.3.5. Camiler

Rize şehri Cumhuriyet Dönemi'ne girerken Rus işgalinin etkilerini hala hissetmektedir. Bu dönemde pek çok cami yapısı harap halde kalmıştır. Cumhuriyetin erken dönemleri bu camilerin restorasyonuna sahne olmuştur. 1933 yılında Rize şehri genelinde 32 caminin restorasyon kapsamına alındığı bilinmektedir (Rize Gazetesi, 27 Nisan 1933). 1940 sonrası dönem ise şehirdeki Osmanlı Dönemi camilerinin ihtiyaçları karşılamaması sebep gösterilerek yıkılıp yerine daha fazla kapasiteli camilerin inşa edildiği bir dönemdir. Bu durumun şehirde çay tarımına bağlı işçi göçüyle nüfusun ve kentleşmenin artmaya başlamasının bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu noktada 1941 yılında Orta Camii, 1949 yılında Camiönü Camii, 1950'lerin başında Değirmendere Camii, 1956 yılında Gülbahar Hatun Camii, 1962 yılında Reşadiye Camii, 1965 yılında Şeyh Camii, Müftü Camii ve Portakallık Camii, 1970 yılında Kale Camii ve 1985 yılında Taşçıoğlu Camii yıkılıp yerine aynı isimle yeni camiler inşa edilmiştir.

Bunların haricinde yeni konumlarda ilk defa inşa edilen Sahil Camii, Boğaz Mahallesi Camii, Dalyan Camii, Fener Camii ve Fener Çaykur Camii Cumhuriyet Dönemi boyunca inşa edilen başlıca camilerdir.

- Sahil Camii:

Sahil Camii Ekrem Orhon Mahallesi'nde, Menderes Bulvarı üzerinde yer almaktadır (Şekil 240). Ekrem Orhon Mahallesi'nin tamamı 1960'larda Ekrem Orhon'un belediye başkanlığı döneminde denizin doldurulması sonucu ortaya çıkmıştır. Cami de geçmişte deniz kıyısında yer aldığından Sahil Cami olarak isimlendirilmiştir (Şekil 241). Fakat dolgu faaliyetlerinin 1990'lar ve 2000 sonrasında da devam etmesi sebebiyle Sahil Camii kıyıda bir cami olma özelliğini kaybetmiştir. Sahil Camii inşa edilirken şehir için simgesel ve gösterişli bir camii ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Nitekim 1792 m² alan üzerine inşa edilen yapı Rize şehrinin en büyük camisi olmuş, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Dolgunun ardından yapımına 1976'da başlanan Sahil Camii minarelerin inşası da dâhil olmak üzere 1986 tarihinde inşası bitirilmiştir. Yapının kuzey kısmında peyzaj düzenlemesi yapılmış geniş bir avlusu bulunmaktadır (Şekil 242). Caminin zemin ve birinci katlarında dükkânlar yer alır. Merdivenler ile çıkılan ikinci kat girişinde ise üstü kapalı bir iç avlu daha bulunmakta, avlunun ortasında da şadırvan yer almaktadır (Şekil 243). Bu iç avluya kuzey, doğu ve batı yönünden girişler bulunmaktadır. Buradan ise

caminin son cemaat yerine girilir. Son cemaat yerinden ibadet mahalline batı, kuzey ve doğu taraflarından olmak üzere üç adet giriş bulunmaktadır. İç mekânda mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermer malzemelidir. Hem iç mekânda hem dış cephelerde sivri kemerler yer almaktadır. Büyük bir kubbesi bulunan cami iki minarelidir.

Şekil 240. Sahil Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

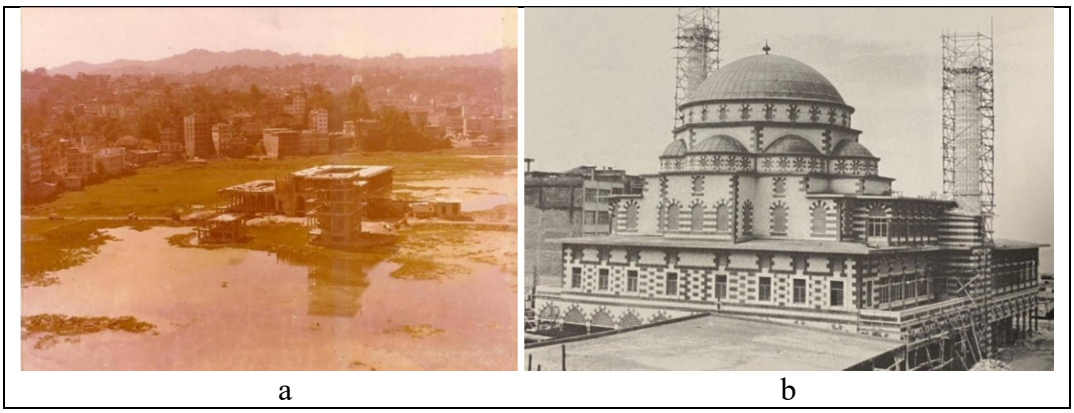

a b

Şekil 241. a. Dolgu alanında Sahil Camii inşaatına başlanması (URL-10, 2024), b. 1960'lar Sahil Camii inşası (Kandemir, 1985)

Şekil 242. Günümüz Sahil Camii (yazar arşivi)

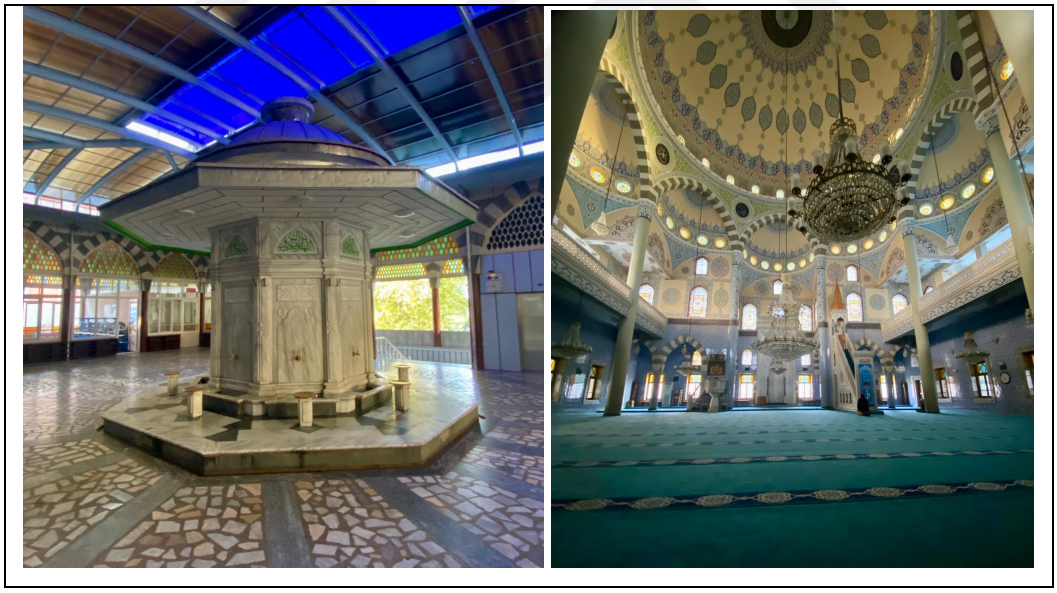

Şekil 243. Günümüz Sahil Camii şadırvan ve iç mekân (yazar arşivi)

- Boğaz Mahallesi Camii:

Boğaz Mahallesi Camii; Boğaz Mahallesi'nde, Devran Sokak üzerinde yer almaktadır (Şekil 244). 1956 yılında inşa edilen caminin orijinal halinde kare planlı olduğu, ilerleyen dönemlerde kuzey cephesinin genişletildiği, giriş cephesi olan doğu cephesinde ise giriş kısmında bir ek yapılarak zemin katta kapalı bir alan oluşturulduğu

görülmektedir. Tek minareli cami 1940'lar ve 1950'lerde inşa edilen Rize cami yapılarının mimari anlayışını yansıtmaktadır. Boğaz Mahallesi Camii'nin de taşıdığı; kırma çatılı üst örtü, yuvarlak kemerli pencereler ve sade cephe tasarımı bu dönem camilerinin ortak özellikleridir (Şekil 245). Cami iç mekânında bulunan minber, mihrap ve vaaz kürsüsü ahşaptır (Şekil 246). Caminin kuzeydoğu tarafında şadırvanı, batı tarafında ise haziresi bulunmaktadır. Bu mezarlık alanında Osmanlı Dönemi'nden kalma mezar başlıklarını görmek mümkündür.

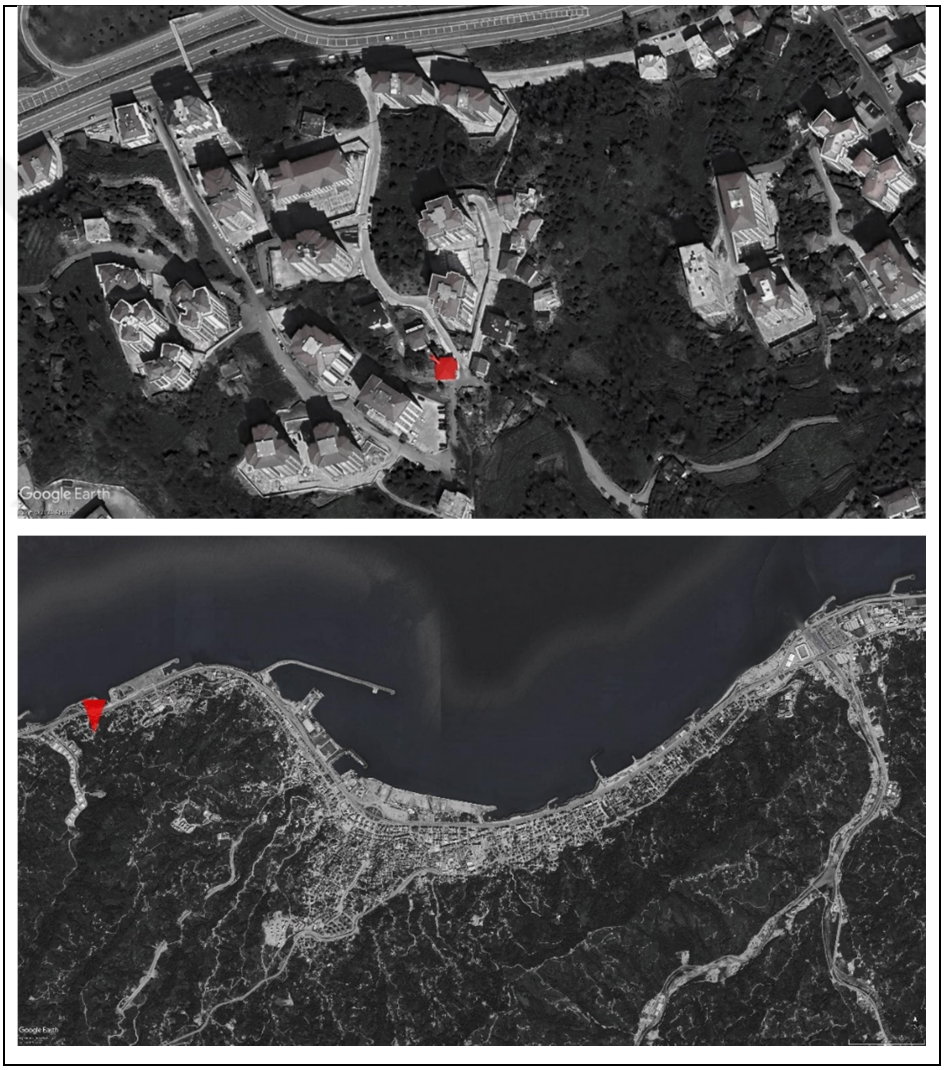

Şekil 244. Boğaz Mahallesi Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 245. 2024 yılı Boğaz Mahallesi Camii (yazar arşivi)

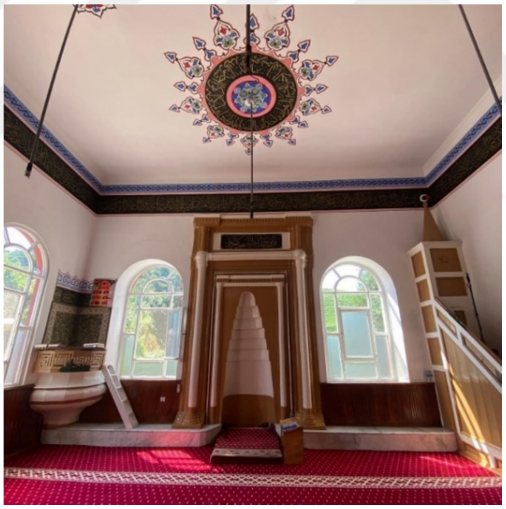

Şekil 246. 2024 yılı Boğaz Mahallesi Camii iç mekânı (yazar arşivi)

- Dalyan Camii:

1971 yılında inşa edildiği bilinen Dalyan Camii, Tophane Mahallesi'nin iç kesimlerinde yer alır (Şekil 247). Caminin kuzey kısmında yüksek ağaçların bulunduğu bir park yer alır. Kare planlı camiye tek giriş kuzey cephesinden olup bu kısımda son cemaat yeri bulunur. Yapı cephelerinde orijinal pencerelerin yuvarlak kemerli olduğu fakat doğu cephesinde yapılan eklerde sonradan eklenen pencerelerin dikdörtgen çerçeveli olduğu anlaşılır (Şekil 248). İç mekânda bulunan mihrap, minber ve vaaz kürsüsü ahşaptır (Şekil 249). Cami kubbeli ve tek minareli olup günümüzde hala ayaktadır.

Şekil 247. Dalyan Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 248. 2024 yılı Dalyan Camii (yazar arşivi)

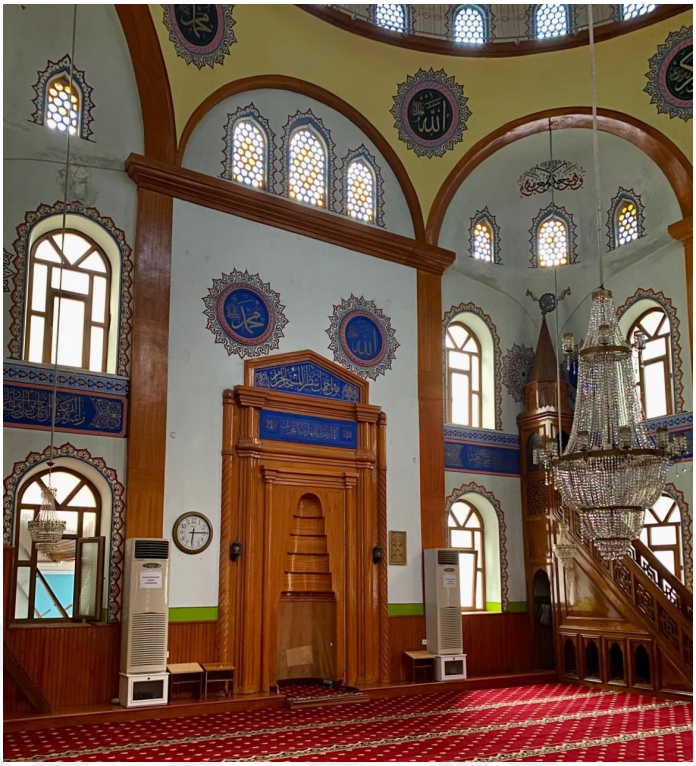

Şekil 249. Dalyan Camii iç mekânı (yazar arşivi)

- Fener Camii:

Fener Camii, günümüzde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin güneydoğu tarafındaki Evliya Çelebi Sokak üzerinde yer alır (Şekil 250). 1982 yılında inşa edilen yapının ilk olarak dikdörtgen planlı olarak inşa edildiği, ilerleyen dönemlerde ise yapının batı cephesine bir ek yapılarak birinci katta yeni bir birim oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bugün camiye giriş bu birimin altında ki yarı açık alandan sağlanmaktadır. Fener Camii, kubbeli ve tek minareli bir camidir (Şekil 251). Yapıda duvar malzemesi olarak kesme taş kullanıldığı görülmektedir. Cephelerde yuvarlak kemerli pencereler dikkat çekmektedir. İç mekânda bulunan mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerdir (Şekil 252). Caminin kuzeydoğusunda bir şadırvanı, doğu ve güney tarafında ise mezarlık alanları yer almaktadır.

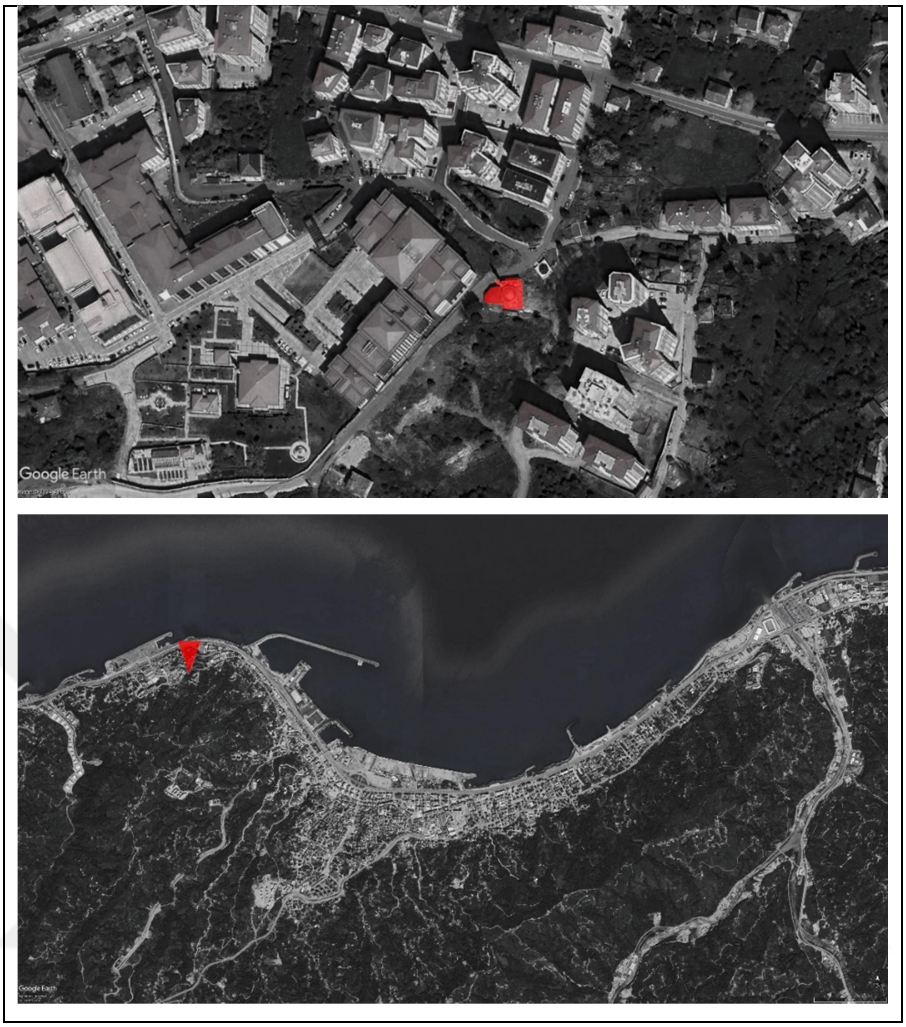

Şekil 250. Fener Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 251. 2024 yılı Fener Camii (yazar arşivi)

Şekil 252. 2024 yılı Fener Camii sonradan eklenen giriş kısım ve iç mekânı (yazar arşivi)

- Fener Çaykur Camii:

Fener Çaykur Camii; günümüzde Fener Mahallesi'nde bulunan cami, Atatürk Caddesi üzerinde, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinin batısında yer alır (Şekil 253). Üniversitenin bulunduğu konumda geçmişte çay fabrikası olduğu bilinmektedir. Geçmişte Fener Çaykur Camii'nin bulunduğu alan fabrikanın çay alım yeri olarak kullanılmaktadır. Fabrikanın bu alanı camii olarak tahsis etmesiyle birlikte 1990'ların başında bir törenle birlikte Fener Çaykur Camii'nin temeli atılmıştır.

Günümüzde hala ayakta olan yapı tek minareli kubbeli bir camidir (Şekil 254). Yapıya giriş batı cephesinden olup, giriş kapısı son cemaat yerine açılmaktadır. İç mekândaki mihrap, minber ve vaaz kürsüsü ahşap malzemeli ve işlemelidir (Şekil 255). Günümüzde caminin üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Şekil 253. Fener Çaykur Camii konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 254. 2024 yılı Fener Çaykur Camii (yazar arşivi)

Şekil 255. İbadet mahalli ve son cemaat yeri (yazar arşivi)

2.3.6. Kamu Yapıları

- Sinema Binası:

Rize şehrinde 1920'lerde şehrin ilk sinema yapısının inşa edildiği görülür. 1928 tarihli bir krokide Osmanlı Dönemi'nden kalma hapishane binasının kuzeyinde dikdörtgen planlı bir sinemanın yer aldığı görülmektedir (Şekil 256, Şekil 257). Rize şehrinde sinema binasının varlığı Cumhuriyet ideolojisiyle kurulan batılı ve modern şehir anlayışının bir yansımasıdır. Sinema Binası geleneksel Rize mimarisinden büyük ölçüde farklılaşan özgün bir yapıdır. Dikdörtgen planlı yapı beşik tonoz çatı ile örtülüdür. Çatı kenarlarında bulunan saçak süsleri ve çatının merkezinde, üzerinde küçük pencereler bulunan kule benzeri kütle öne çıkmaktadır. Yapının batı cephesinde iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunurken doğu cephesinde bir adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır (Şekil 258). Eski Rize fotoğraflarından anlaşılacağı üzere yapı 1940'larda yıkılarak günümüze ulaşamamıştır.

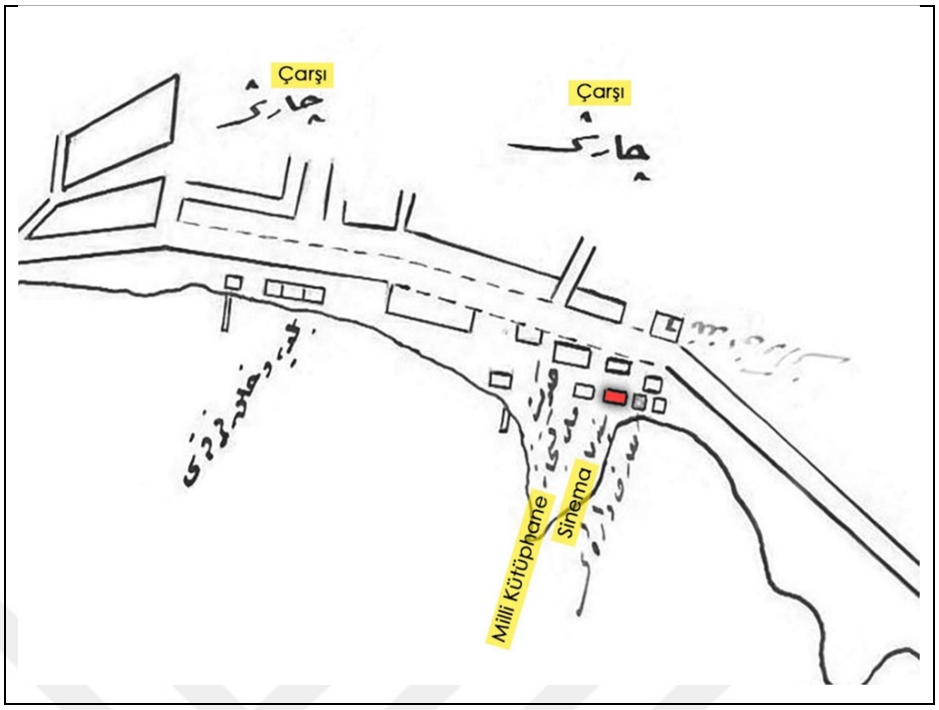

Şekil 256. 1928 tarihli harita, Sinema Binası'nın konumu (BCA, 180-9-0-0. 97473-7)

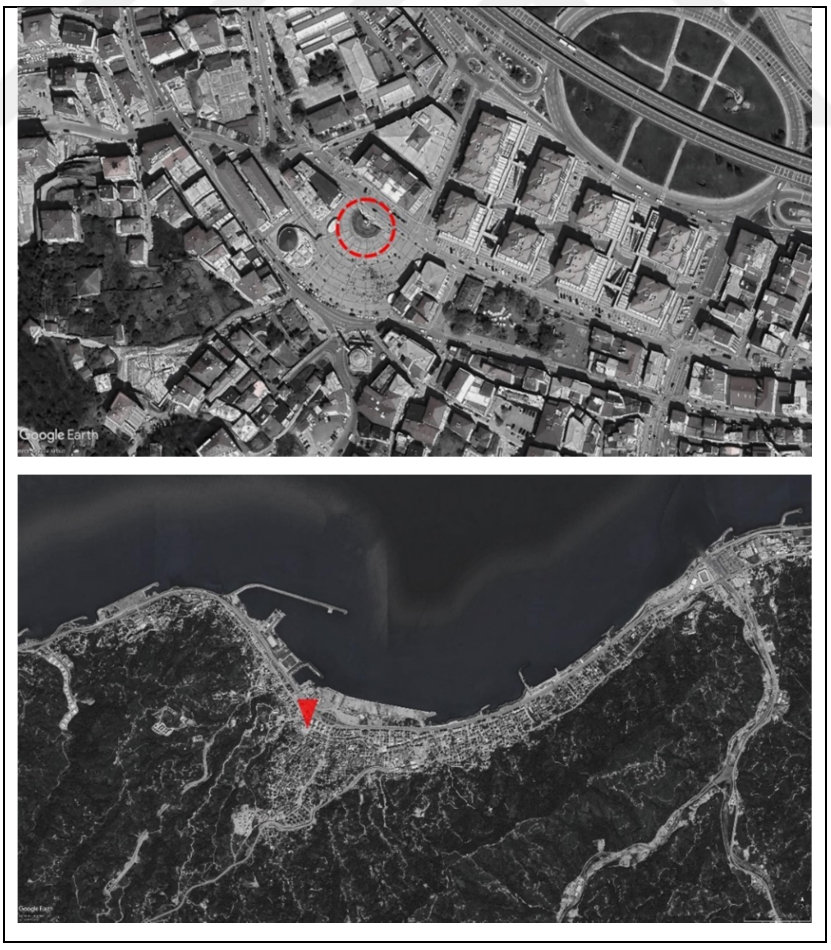

Şekil 257. Sinema Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

a b

Şekil 258. a. Hapishane Binası'nın hemen kuzeyinde yer alan sinema yapısı (Fatih Sultan Kar arşivi), b. Milli Kütüphane'nin batısında yer alan Sinema Binası (Fatih Sultan Kar arşivi)

- Milli Kütüphane:

Milli Kitaplık Binası günümüze ulaşamamış bir erken dönem Cumhuriyet yapısıdır. Taymas (1950), şehirde Hükûmet konağının arkasında çok eskimiş binada "Millî kitaplık" olduğunu belirtmiştir. Kitaplığın 1925 senesinde açıldığı bilinmektedir (Taymas, 1950; BCA, 180-9-0-0. 53-268-5). 1928 tarihli bir haritada Taymas'ın belirttiği gibi meydanda bulunan hükümet binasının arkasında Milli Kütüphane binasının yer aldığı görülmektedir (Şekil 259, Şekil 260). Milli Kütüphane binasının geçmişte bulunduğu konum, bugün Rize Meydanı'nın kuzeyine denk gelmektedir (Şekil 261). Milli Kütüphane Binası kare planlı küçük, tek katlı bir binadır (Şekil 262). Yapının doğusunda kendine ait bir bahçesi bulunmaktadır. Günümüze ulaşamayan yapı eski Rize fotoğraflarından anlaşılacağı üzere 1940'larda yıkılmış olmalıdır.

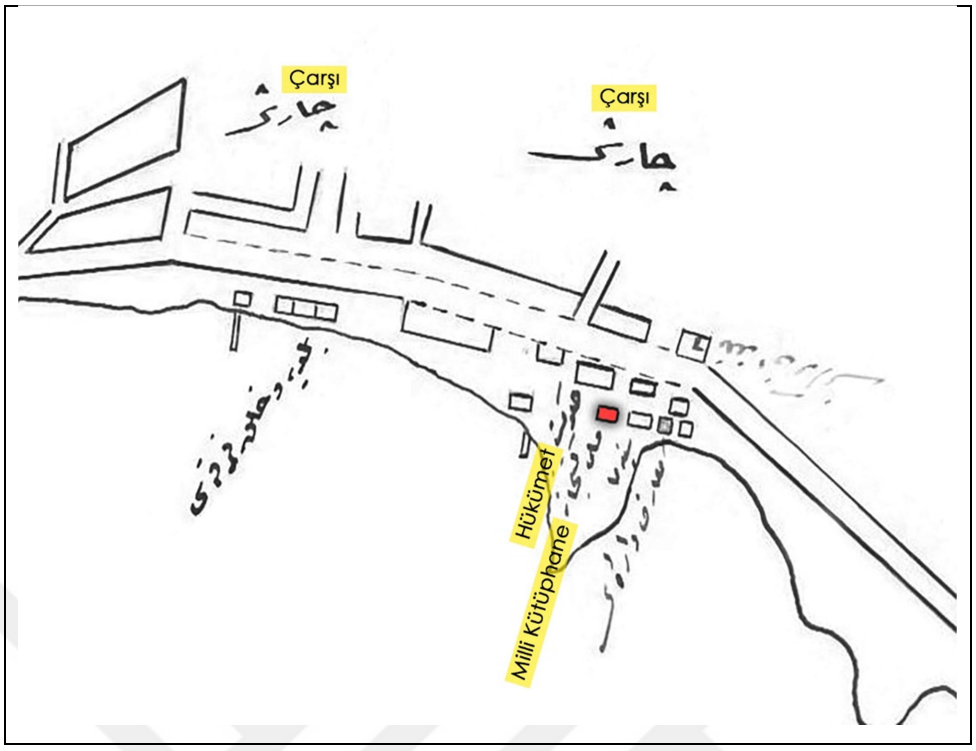

Şekil 259. 1928 tarihli haritada Milli Kitaplık konumu (BCA, 180-9-0-0. 97473-7)

Şekil 260. Hükümet Konağı ve Hapishane Binası'nın arkasında kalan Milli Kütüphane Binası (URL-23, 2024)

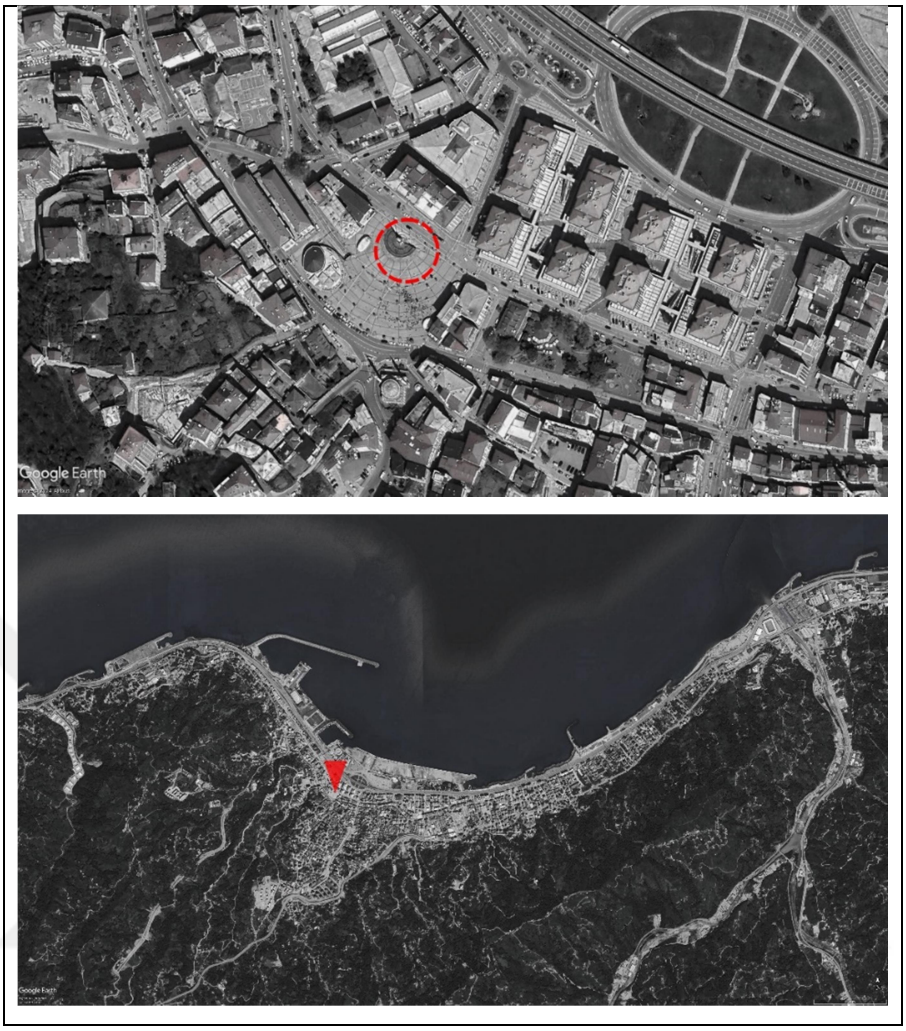

Şekil 261. Milli Kütüphane Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 262. Sinema Binası'nın doğusundaki Milli Kütüphane Binası (Fatih Sultan Kar Arşivi)

- CHP Binası:

CHP parti binasının 1920'lere ait Rize fotoğraflarında varlığı görülmektedir. Bu yapı Rize Meydanı'nda geçmişte yer alan Hükümet Konağı'nın hemen doğusunda yer almaktadır (Şekil 263, Şekil 264). Rize şehrine seyahat edip burada gördüklerini ve deneyimlerini 1950 yılında basılan eserinde kaleme alan Taymas; CHP binasının altındaki genişçe bir odada küçük, özel bir basımevi bulunduğunu, basımevinin, Rize'de tek matbaa olduğunu, 1938 yılına kadar "Rize" adlı Vilâyet gazetesinin burada basıldığını fakat bu tarihte gazetenin kapatılmasının ardından Rize'de bulunduğu tarihte herhangi bir vilâyet gazetesi çıkmadığını belirtmiştir. Taymas'ın ifadelerinden CHP binasının zemin katının bir basımevi olarak işlev gördüğü anlaşılır. CHP Binası iki katlı, dikdörtgen planlı, kırma çatılı bir yapıdır. Yapıyı, 1920'lerden 1960'lara kadar olan eski Rize fotoğraflarında değişmede görmek mümkündür (Şekil 265). Fakat 1970'lerde yapı yıkılıp yerine yeni bir bina inşa edilmiş, bu bina ilk olarak Türkiye Öğretmenler Bankası olarak kullanılmış daha sonra her katında ayrı bir iş yeri olmak üzere kullanılarak günümüze kadar gelmiştir (Şekil 266).

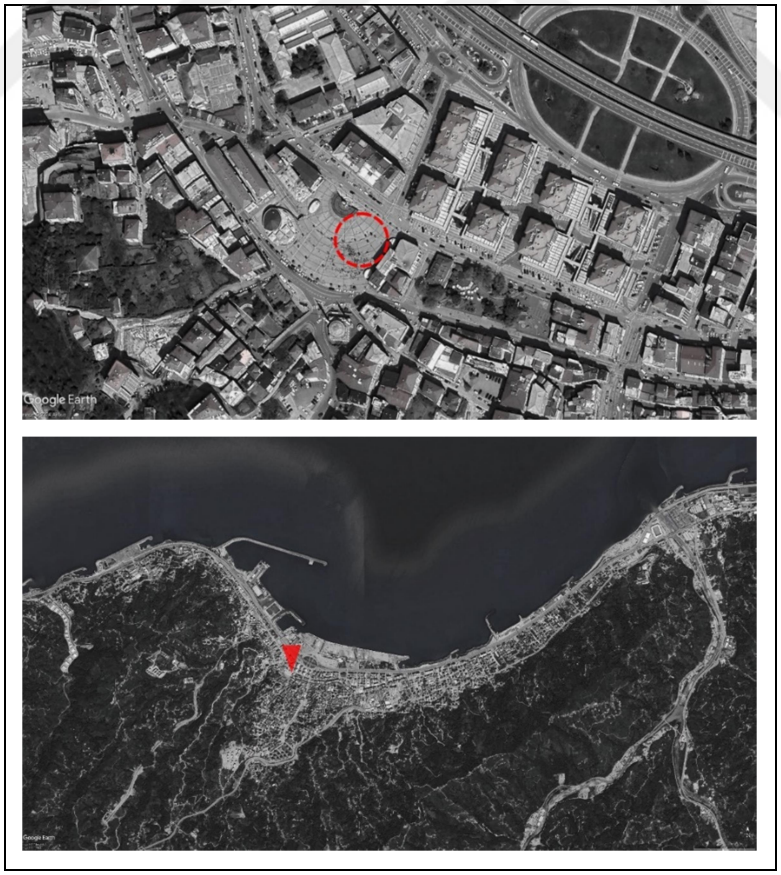

Şekil 263. CHP Parti Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

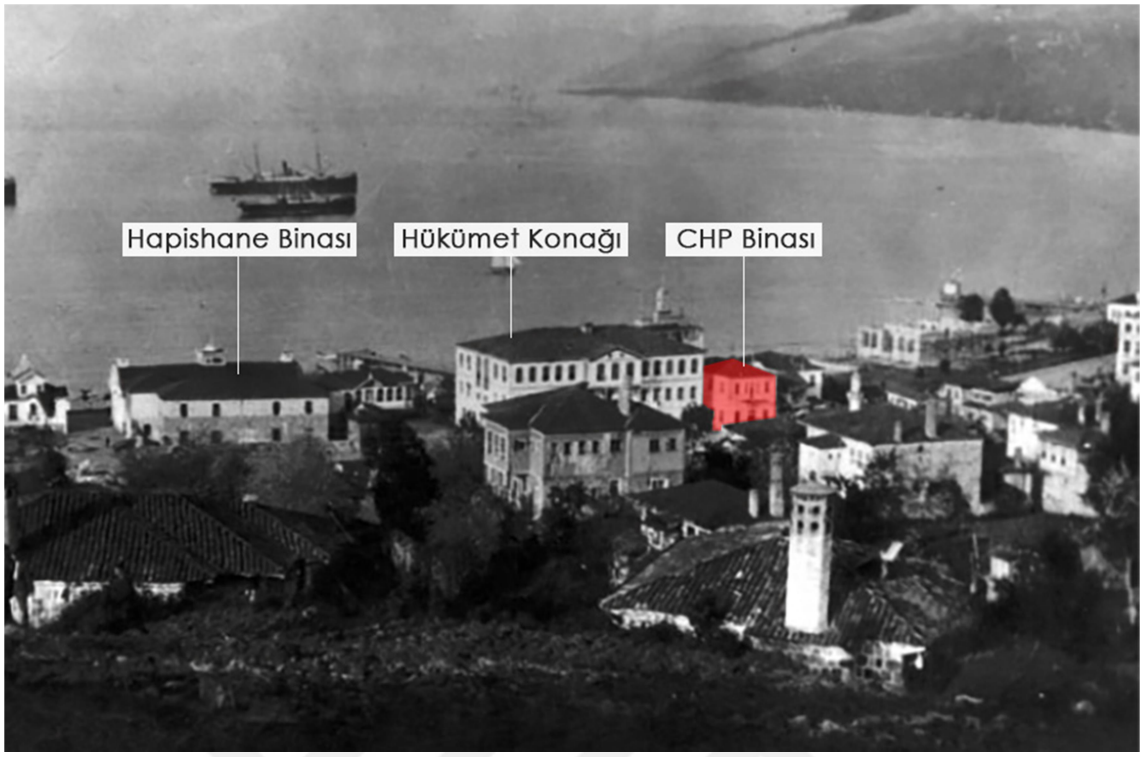

Şekil 264. Hükümet Konağı'nın doğusunda yer alan CHP Binası (URL-23, 2024 görseli üzerinden işlendi)

a b

Şekil 265. a. 1940'lar CHP Binası (Recep Koyuncu arşivi), b. 1960'lar CHP Binası (Recep Koyuncu arşivi)

Şekil 266. a. Türkiye Öğretmenler Bankası Binası (URL-10, 2024), b. Eski Türkiye Öğretmenler Bankası Binası (yazar arşivi)

- Rize Halk Evi:

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde halkın kültürel seviyesini yükseltmek ve Cumhuriyetin modern yüzünü halka aktarmak adına halkevleri açılmıştır. Rize Halkevi 1932 yılında, önceden Hacı Süleyman Efendi Medresesinin bulunduğu konum üzerinde açılmıştır. Günümüze ulaşamayan bir yapı olan Halkevi Binası, Piriçelebi Mahallesi'ndeki Rize Meydanı'nda yer almaktadır (Şekil 267). Kendine ait bir kütüphanesi bulunan Halkevi (BCA, 490-1-0-0. 1048-1027-2), 1950'lere kadar; resim ve fotoğraf sergileri düzenlemiş (BCA, 490-1-0-0. 1773-1193-1), önemli tarihlerin yıl dönümlerindeki kutlamalarda önemli roller üstlenmiş (BCA, 490-1-0-0. 980-800-5), ülkü adında bir dergi yayınlamıştır (BCA, 490-1-0-0. 906-539-1; BCA, 490-1-0-0. 906-539-1). 1950 yılının başlarında halkevinin ayakta olduğu ve faaliyetlerine devam ettiği bilinse de (Taymas, 1950) yine 1950'lerde Rize Halk Evi yıkılmış ve ortaya çıkan alanda adliye binası inşa edilmiştir (Şekil 268).

Şekil 267. Halk Evi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

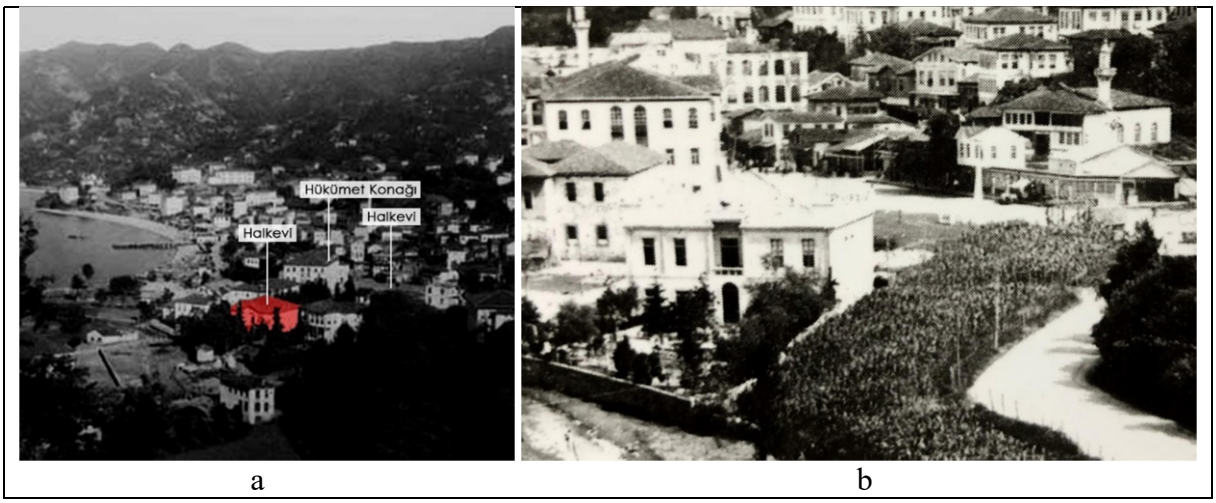

a b

Şekil 268. a. Rize Halkevinin konumu (Alkan & Yazıcıoğlu, 2017 üzerinden işlendi) b. Rize Halk Evi (Recep Koyuncu arşivi)

- Rize Palas Oteli:

Cumhuriyet ile birlikte modernleşen Rize şehrinde otel yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Şehirde 1930'larda ortaya çıkan otellerden biri Rize Palas Otelidir. Atatürk Caddesi'nde bulunan Rize Palas Oteli hem meydana yakın konumuyla hem de Belediye Parkı'nın tam karşısında yer almasıyla son derece önemli ve işlek bir konumda yer alan bir otel yapısıdır (Şekil 269). Bu sebepler 1930'lardan sonraki Rize fotoğraflarında bu otel yapısını sıklıkla görmek mümkündür. Rize Palas Oteli beşik çatılı üç kat üzerine küçük bir tavan arası katından oluşmaktadır. Yapının Belediye Parkı'na bakan kuzey cephesinde simetri hâkimdir. Birinci katta yuvarlak kemerli pencereler kullanılırken ikinci kat ve tavana arası katının pençeleri dikdörtgen çerçevelidir (Şekil 270). Günümüzde yapı hala ayakta olup zemin katı mağaza, üst katları ise restoran olarak kullanılmaktadır. Fakat yapı orijinal haliyle kalmamıştır. En üst katta önceden beşik çatı kaldırılıp, burası üstü kapalı bir terasa dönüştürülmüş, orijinal ahşa pençeler yerine PVC malzemeli pencereler kullanılmış, yapı cepheleri yeniden tasarlanmıştır (Şekil 271).

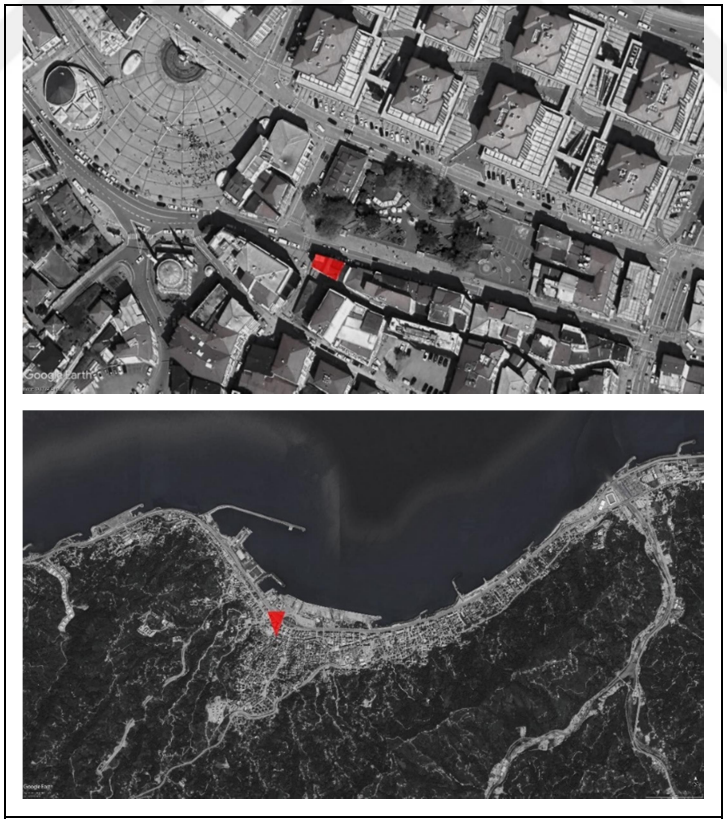

Şekil 269. Rize Palas Oteli'nin konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

a b

Şekil 270. a. Yalı Camii'nin batısındaki Rize Palas Oteli (Recep Koyuncu arşivi) b. Rize Palas Oteli (Fatih Sultan Kar arşivi)

Şekil 271. 2022 yılı Rize Palas Oteli binası (yazar arşivi)

- Fener Çay Fabrikası:

Rize şehrinde 1920'ler itibariyle çay tarımının denemelerinin yapıldığı bilinmektedir. 1920'lerin sonlarında çay el ile toplanıp daha sonra yine el ile işlenmektedir. Çay tarımına artan ilgiyle doğru orantılı olarak elde edilen ürünün artması 1940'lara gelindiğinde Ziraat Çay Bahçesi'nde bir atölye kurulmuştur. 1940'lı yıllarda çay tarımının popülerliğini hızla arttırdığı ve bu sektörün son derece kazançlı olduğu görülmüştür. Bu gelişmelerin ardından Rize şehrinde modern anlamda ilk çay fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır. Bu hususta 1940 yılından çay fabrikasının yerinin belirlenmesi ve fabrikanın projesinin hazırlanması için İngiltere'den iki uzman getirtilmiştir (BCA, 30-10-0-0. 171-187-36). Projesi hazırlanan Fabrikasının 1945 yılında yapımına başlandığı, 1947 yılında ise fabrikanın açıldığı bilinmektedir (BCA, 30-18-1-2. 109-66-15). 9 katlı, dikdörtgen planlı fabrika binası betonarme olarak inşa edilmiştir (Şekil 272). Yapının güney kısmındaki

geniş bahçede fidanlıklar bulunmaktadır (Şekil 273). Fener Çay Fabrikası Fener Mahallesi'nde bugünkü Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin bulunduğu konumda yer almaktadır (Şekil 274). Bu fabrika 1990'ların sonlarında yıkılmıştır.

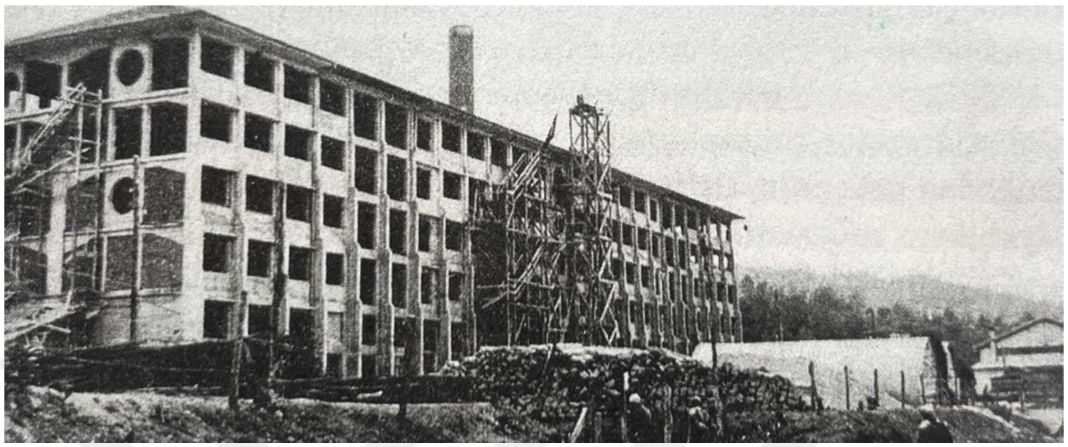

Şekil 272. 1940'lar Fener Çay Fabrikası'nın inşası (Fatih Sultan Kar arşivi)

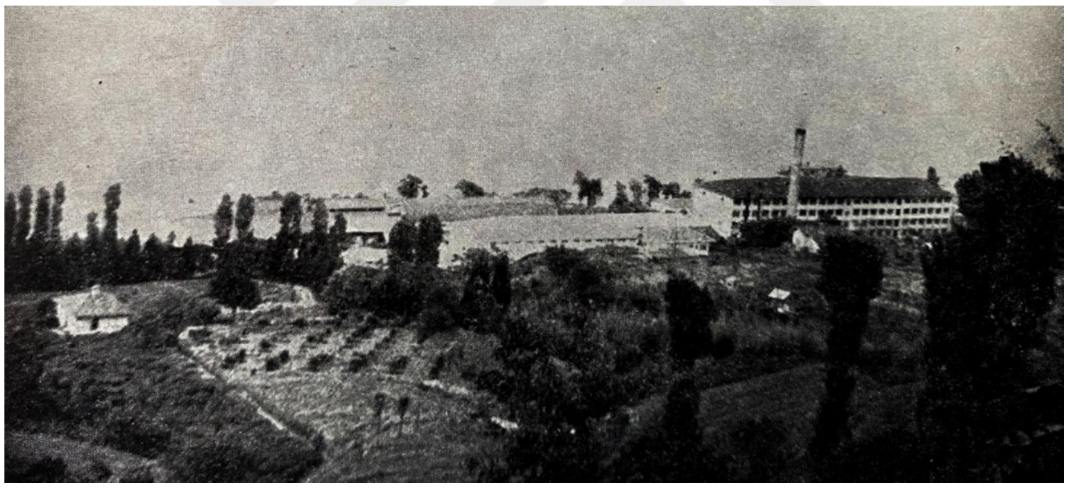

Şekil 273. Rize Çay Fabrikası ve çevresinde kurulan fidanlıklar (Rize İl Yıllığı, 1967)

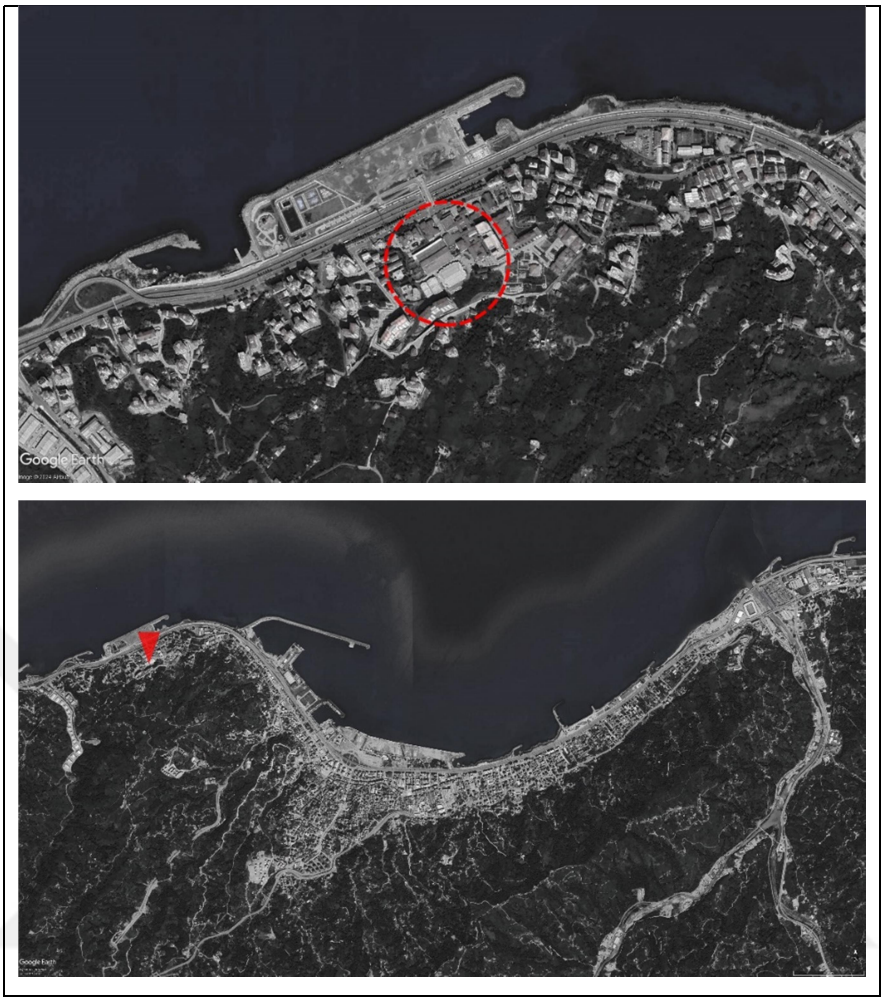

Şekil 274. Fener Çay Fabrikası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

- Eski Valilik Binası:

Rize şehrinde günümüz Rize Meydanı'nda yer alan ve valilik işlevi gören Osmanlı'dan kalma Hükümet Konağı, 1947 yılında eskimesi sebep gösterilerek yıkılmış, yerine 1954 yılında tamamlanan 3 katlı Valilik Binası inşa edilmiştir (Şekil 275, Şekil 276). İnşa edilen valilik binası dikdörtgen planlı, kırma çatılı, simetrik cepheli ve sade bir yapıdır (Şekil 277). 1997 yılında bu bina da valilik hizmeti için yetersiz görülmüş, 1997 yılında yeni Valilik binası inşa edilerek valilik bu binaya taşınmıştır. Valiliğin yeni binasına taşınmasının ardından eski valilik binası yıkılmıştır. Eski valilik binasının bulunduğu alan 2019 yılına kadar açık otopark olarak kullanılmış, açık otopark olarak kullanılan alan da 2019 yılında oluşturulan yeni meydana katılarak ortadan kalkmıştır (Şekil 278).

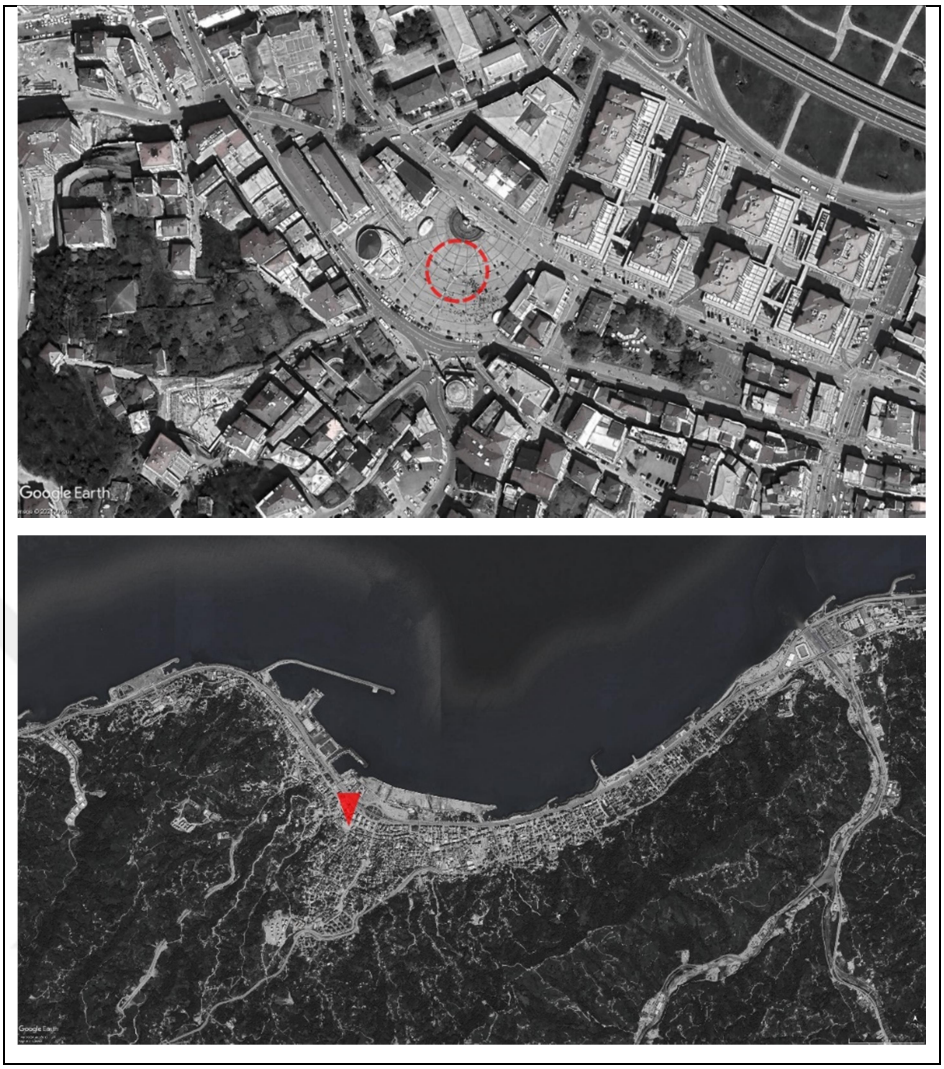

Şekil 275. Eski Valilik Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

a b

Şekil 276. a. Solda yıkılan Hükümet Konağı (Recep Koyuncu arşivi), b. Solda yeni inşa edilen Valilik Binası (Recep Koyuncu arşivi)

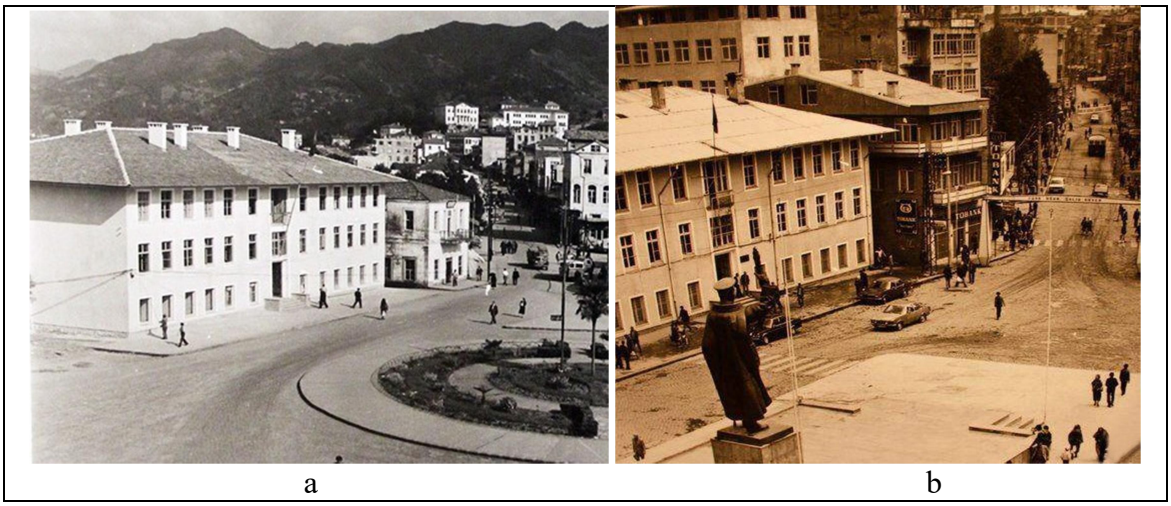

a b

Şekil 277. a. 1950'ler Eski Valilik Binası (Recep Koyuncu arşivi), b. 1980'ler Eski Valilik Binası (URL-10, 2024)

Şekil 278. 2000'ler Eski Valilik Binası'nın bulunduğu alan (URL-24, 2024 görseli üzerinden işlendi)

- Eski Adliye Binası:

Eski Adliye Binası günümüze ulaşamayan bir yapıdır. 1953 yılında inşa edilen Adliye Binası (Güvelioğlu, 2017), Cumhuriyet Meydanı'nın batısında yer almaktadır (Şekil 279, Şekil 280). Yapı; üç katlı, dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır (Şekil 281). Yapının tüm cephelerinde simetri hâkimdir. 1953'ten 2003 yılına kadar adliye olarak hizmet veren bina yetersiz gelmeye başladığı için 2001 yılında yeni adliye inşası planlanmış, 2003 yılında ise Müftü Mahallesi'nde Rize Adalet Sarayı İnşa edilmiştir. Yeni adliye binasının inşasıyla birlikte meydanda bulunan eski adliye binası sağlık merkezine dönüştürülmüştür. Bina işlevini 2016 yılına kadar sürdürmüştür. 2016 yılına gelindiğinde

ise Rize Cumhuriyet Meydanı'nda yeni bir meydan düzenlenmesine başlanmış, bu düzenleme sonucu adliye binası yıkılıp yeni oluşturulan meydan alanına katılmıştır.

Şekil 279. Adliye Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 280. 1960'lar Rize Meydanı'nda bulunan Adliye Binası (Fatih Sultan Kar arşivi görseli üzerinden işlendi)

a b

Şekil 281. a. 1950'ler Adliye Binası (URL-20, 2024), b. 2010'lar Adliye Binası

- PTT Binası:

PTT Binası bulunduğu konumda yıkılıp yeniden inşa edilmiş bir yapıdır. PTT binası ilk olarak 1950'lerde Rize Meydanı'nın güneyinde inşa edilmiştir (Şekil 282). 1950'lere ait fotoğraflarda binanın bugün bulunduğu konumda, dikdörtgen planlı, kırma çatılı, 3 katlı, sade bir yapı olarak yer aldığı görülür (Şekil 283). Yapının güneyindeki eğimli arazi üzerinde iki adet tarihi Rize evi bulunur. 1980'lerde PTT binası, arkasındaki tarihi Rize evlerinin görüntüsünü kapattığı gerekçesiyle yıkılmış ve yerine iki katlı yeni PTT binası inşa edilmiştir (Şekil 284).

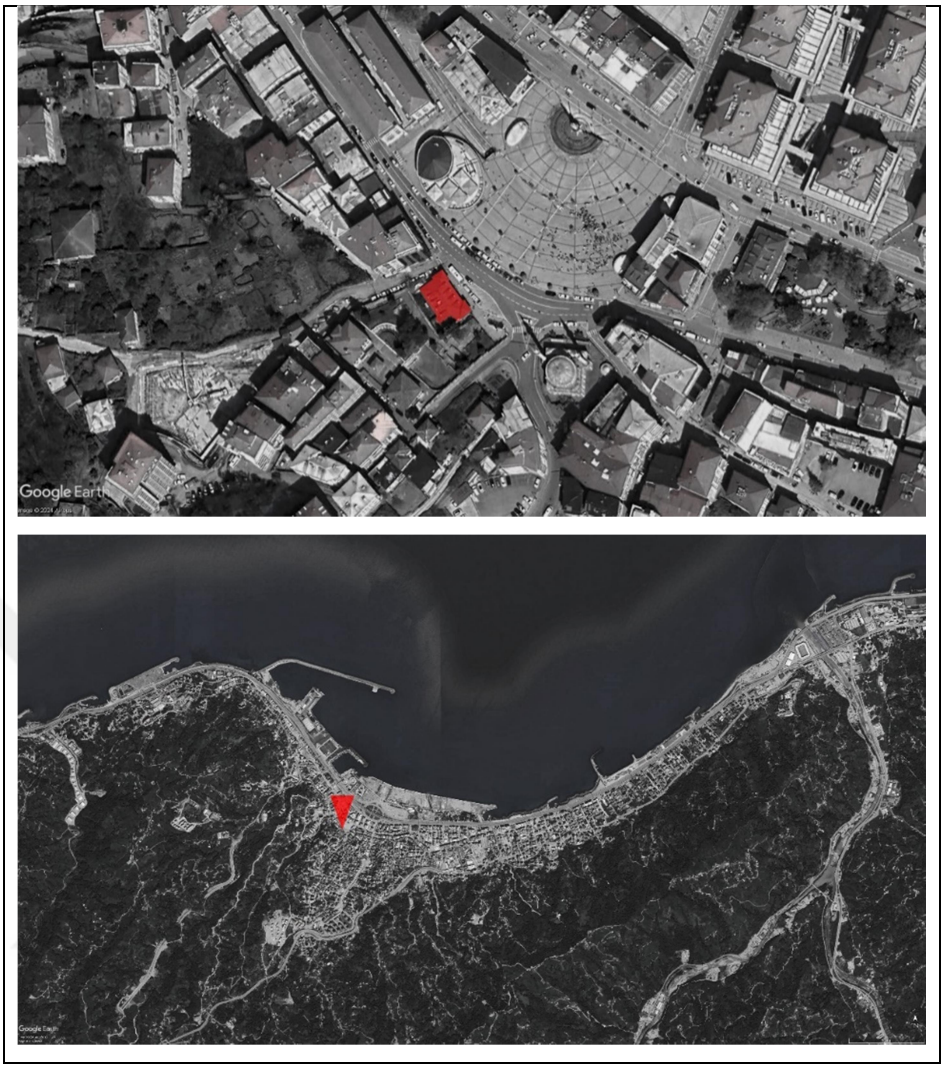

Şekil 282. PTT Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 283. PTT binası 1950'ler (URL-20, 2024)

Şekil 284. 1980'lerde inşa edilen PTT yapısı ve arkasında bulunan tarihi Rize Evleri (Dick Osseman arşivi)

1980'lerde inşa edilen iki katlı PTT yapısı eski yapısı simetrik bir cepheye sahiptir. Yapının giriş cephesi olan kuzeydoğu cephesinin sağ ve sol ucunda iki adet çıkma yapılarak buralarda balkonlar oluşturulmuştur. Rize yerel mimarisiyle uyum sağlanması amacıyla yapı cephelerinde ahşap malzemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. 2020 Yılına gelindiğinde ise PTT binası restore edilmiş, bu restorasyon sonucu birinci kat kuzeydoğu cephesinde Karadeniz yerel mimarlığına ait göz dolma tekniğine atıfta bulunma amacı taşıyan yeni bir düzenlemeye gidilmiştir (Şekil 285).

a b

Şekil 285. a. 1980'lerde inşa edilen PTT Binası (Dick Osseman arşivi), b. 2024 yılı PTT Binası (yazar arşivi)

- Atatürk Stadyumu:

Rize şehrinde; 1950'lerde Rizespor ve Halkspor adlarında iki adet spor kulübünün var olduğu bilinmektedir (Taymas, 1950). Şehirde özellikle futbola artan ilgi neticesinde, Rize Atatürk Stadyumu 1952 yılında Müftü Mahallesi'nde inşa edilmiştir (Şekil 286). 1947 yılında Nezihe ve Pertev Taner'in hazırladığı imar planın da Atatürk Stadyumu'nun da yer alması, yapının bu tarihte inşasının planlandığını göstermektedir (Şekil 287). Müftü Mahallesi'nde konut dokusunun yoğun oldu bir bölgede konumlanan stadyum tek katlı olup ilk inşa edildiği dönemlerde batı tarafı hariç tribünlerin üzeri açıktır (Şekil 288). 2000 sonrasında ise tüm tribünlerin üzerinin kapandığı görülür (Şekil 289). Eskiden Rizespor kulübünün maçlarına ev sahipliği yapan stadyum 12 000 kişilik seyirci kapasitesine sahiptir. Rizespor'un İslampaşa Mahallesi'nde 2009 yılında açılan yeni stadyumuna taşınmasının ardından atıl kalan stadyum yapısı 2014 yılında yıkılmış, yapının yerine AVM inşası için çalışmalara başlanmış, 2021 yılında AVM yapısının inşası tamamlanmıştır.

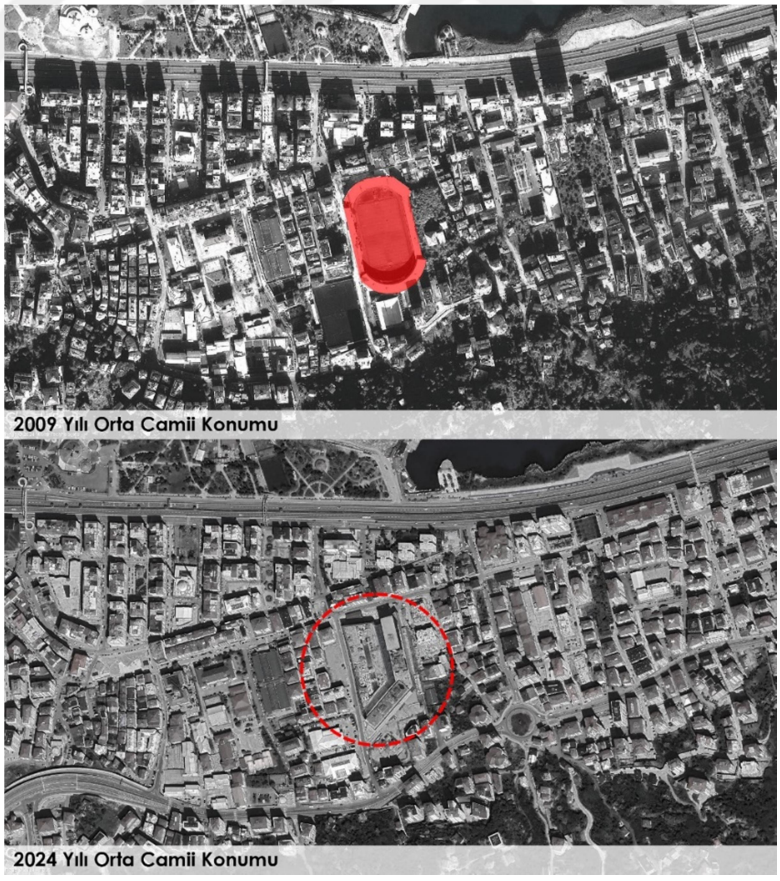

Şekil 286. 2019 ve 2024 yıllarında Atatürk Stadyumu konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

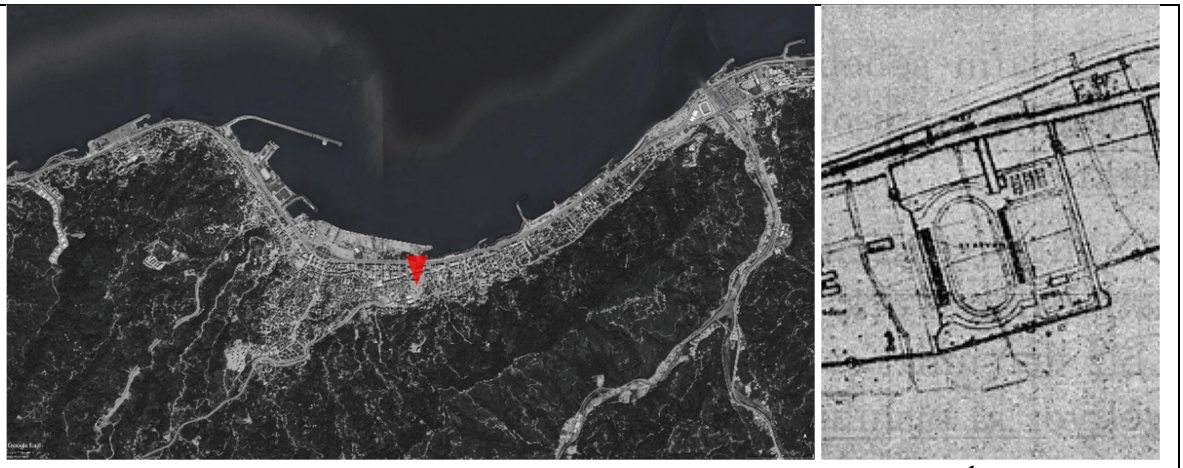

a b

Şekil 287. a. Atatürk Stadyumu'nun konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi), b. 1947 İmar Planı'nda yer alan Atatürk Stadyumu (Taner & Taner, 1947)

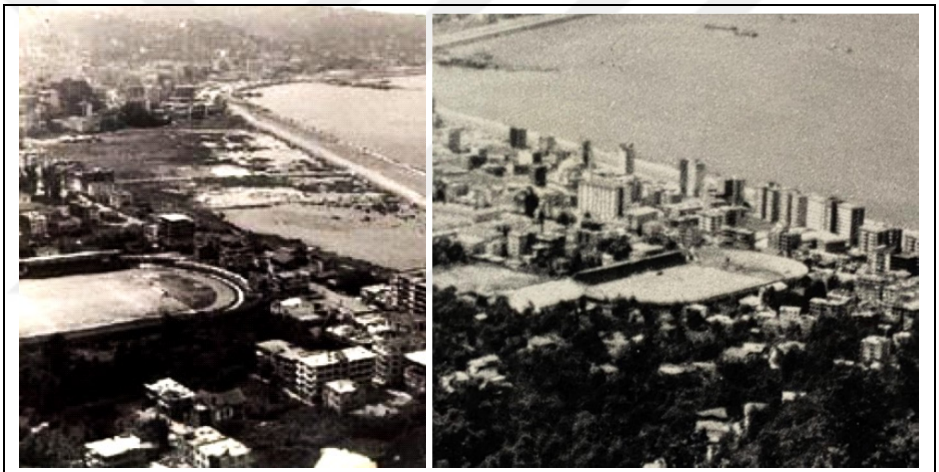

a b

Şekil 288. 1950'ler Rize Atatürk Stadyumu (URL-10, 2024), 1960 sonları Rize Atatürk Stadyumu (Kandemir, 19850)

a b

Şekil 289. a. 2000 sonrası Rize Atatürk Stadyumu b. Rize Atatürk Stadyumu (URL-26, 2024)

- Kıbrıs Palas Oteli:

Kıbrıs Palas Oteli; Piriçelebi Mahallesi'ndeki Rize Meydanı'nda bulunmaktadır (Şekil 290). Yapı aynı zamanda Atatürk Caddesi ve Anafartalar Caddesi'nin kesiştiği noktada bir köşe binası olma özelliği taşımaktadır (Şekil 291). 1930'ların sonlarında yapı tek katlı inşa edilmiş, 1950'lerde de tek katlı bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür. 1960'larda ise mevcut olan zemin kat üzerine üç kat daha çıkılarak oluşturulan 4 katlı yapı Kıbrıs Palas Oteli olarak kullanılmıştır. Betonarme köşe binasının meydana bakan cephesinin köşeleri yumuşatılarak eğrisel bir plan elde edilmiş, üst katlardaki pencereler yatay olarak kat boyunca devam ettirilmiştir (Şekil 292). Günümüzde yapının kuzey tarafında küçük bir bölüm fırın olarak kullanılsa da zemin katın geri kalan bölümleri ve üst katlar kullanılmamaktadır (Şekil 293).

Şekil 290. Kıbrıs Palas Oteli konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

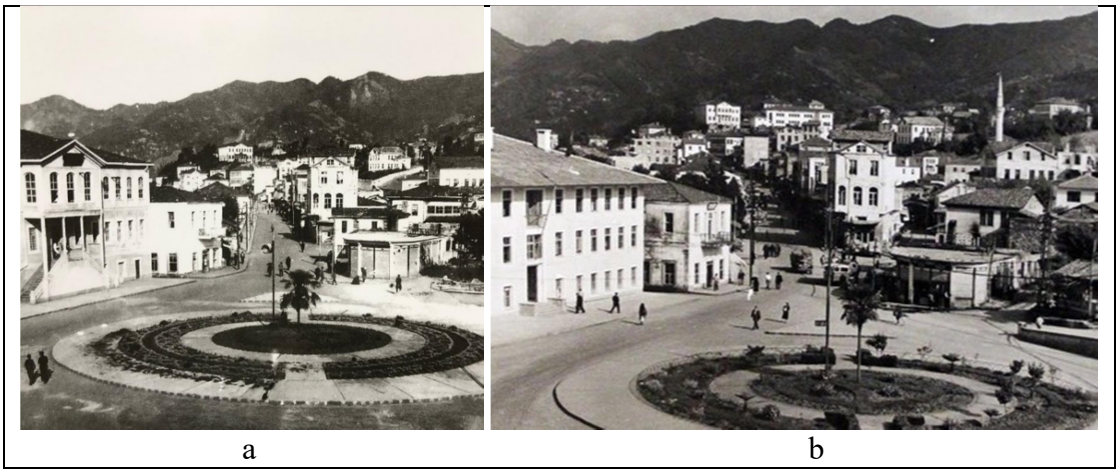

a b

Şekil 291. a. 1939 yılı Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi), b. 1950'ler Rize Meydanı (Recep Koyuncu arşivi)

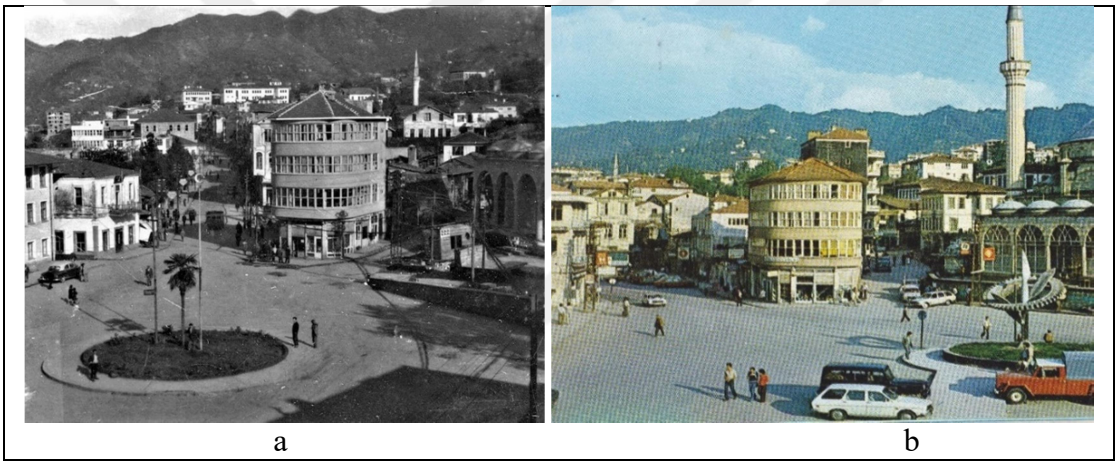

a b

Şekil 292. a. 1960'lar Kıbrıs Palas Oteli (URL-26, 2024), b. 1970 Sonları Kıbrıs Palas Oteli (Recep Koyuncu arşivi)

Şekil 293. 2023 Yılı Kıbrıs Palas Oteli binası (yazar arşivi)

- Turist Oteli:

1950'lerde inşa edilen Turist Oteli Binası; günümüzde Tophane Mahallesi'nde, Atatürk Caddesi üzerinde yer almaktadır (Şekil 294). Turist Oteli'nin bulunduğu konum dalyan mevkii olarak anılmaktadır. 1960 öncesinde Turist Oteli'nin bulunduğu konum sahil kıyısında bir falezin üzerinde yer almakta ve burada bir burun oluşturmaktadır. Geçmişte sahil kıyısında güzel bir deniz manzarasına sahip otel binası 1960'larda başlayıp günümüzde hala devam eden denizi doldurma faaliyetleri sonucu bugün denizin yaklaşık 500m güneyinde kalmıştır. Girişi Atatürk Caddesi'ne bakan güney cephesinden olan yapı, 4 katlı dikdörtgen planlı bir otel binasından ve kuzeyinde bir falez üzerine inşa edilmiş olan dairesel planlı bir restoran kısmından oluşmaktadır (Şekil 295). Günümüzde hala ayakta olan yapı bugün Rize Ticaret ve Sanayi Odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 296).

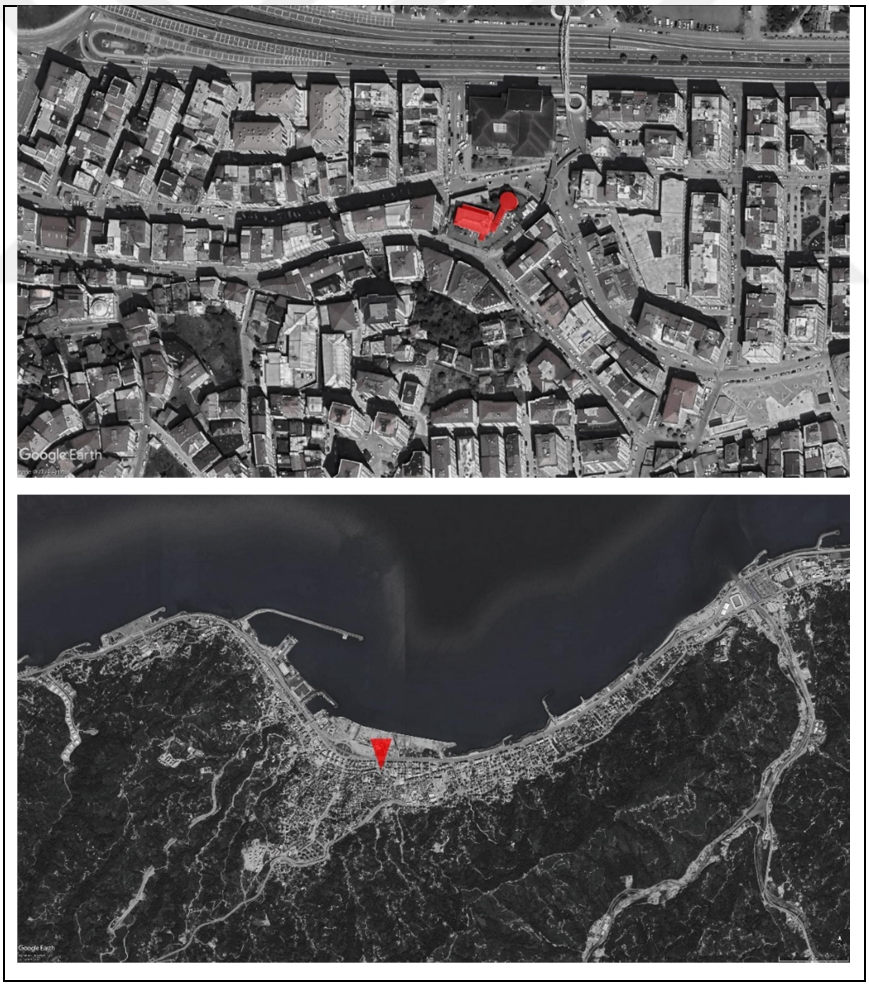

Şekil 294. Turist Oteli konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

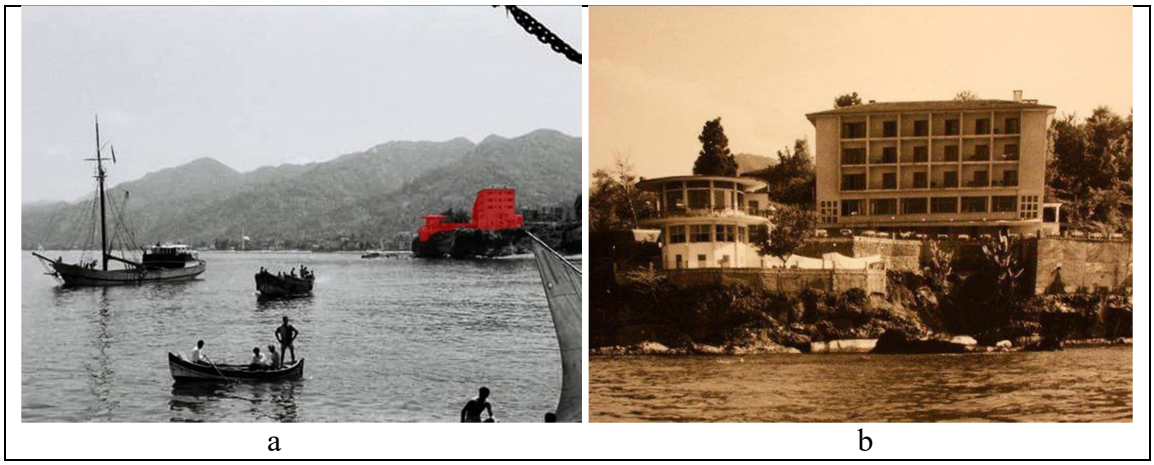

a b

Şekil 295. a. 1960 başları Turist Oteli b. Turist oteli kuzey cephesi (URL-10, 2024)

a b

Şekil 296. 2022 yılı Cumhuriyet Caddesi'nden Turist Oteli Binası (yazar arşivi), 2024 Yılı Turist Oteli Binası güney cephesi (yazar arşivi)

- Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çaykur Binası):

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün 1970'lerde inşa edildiği bilinmektedir. Bina 1960'larda başlanan denizi doldurma faaliyetlerinin ardından denizden kazanılan alana inşa edilmiştir. Yapı; Ekrem Orhon Mahallesi'nde, Menderes Bulvarı üzerinde yer almaktadır (Şekil 297). Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü binası üç blokun birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir yapı grubudur. Yapıya giriş kuzey cephesindendir. Kuzey cephesinin önünde oluşturulan avlunun doğu tarafında Atatürk ve Zihni Derin'in yanı sıra çay toplayan, horon oynayan ve elinde silah tutan yerel insanların kabartmalarının bulunduğu bir anıt bulunmaktadır. Avlunun batısındaki heykelde ise Merkezde bulunan Atatürk'ün sağında balıkçılık yapan, solunda ise çay toplayan yerel insanlar betimlenmiştir (Şekil 298, Şekil 299).

Şekil 297. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 298. 2006 Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Dick Osseman Arşivi)

Şekil 299. 2006 Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Binası'nın önündeki anıt ve heykeller (Dick Osseman Arşivi)

- Otobüs Terminali Binası:

1970'lerin sonlarında inşaatına başlanan, 1980'lerde açılan yapı Reşadiye Mahallesi'nde Atatürk Caddesi üzerinde yer almaktadır (Şekil 300). Yapı denizi doldurulan alan üzerinde inşa edilmiştir. Rize şehirler arası otobüs terminali binasının, inşa edildiği dönemde üçgensel bir plana sahip olduğu, içerisinde sosyal tesislerini ve bir düğün salonunu barındırdığı bilinmektedir (Şekil 301). Fakat ilerleyen dönemlerde yapının güneydoğu cephesinde bulunan üçgen planlı kütle kaldırılmıştır (Şekil 302). Yapı bugün ayakta olup işlevini devam ettirse de günümüzde Çiftekavak Mahallesi'nde inşaatı devam eden yeni otobüs terminalinin bitirilmesinin ardından yeni konumuna taşınacağı bilinmektedir.

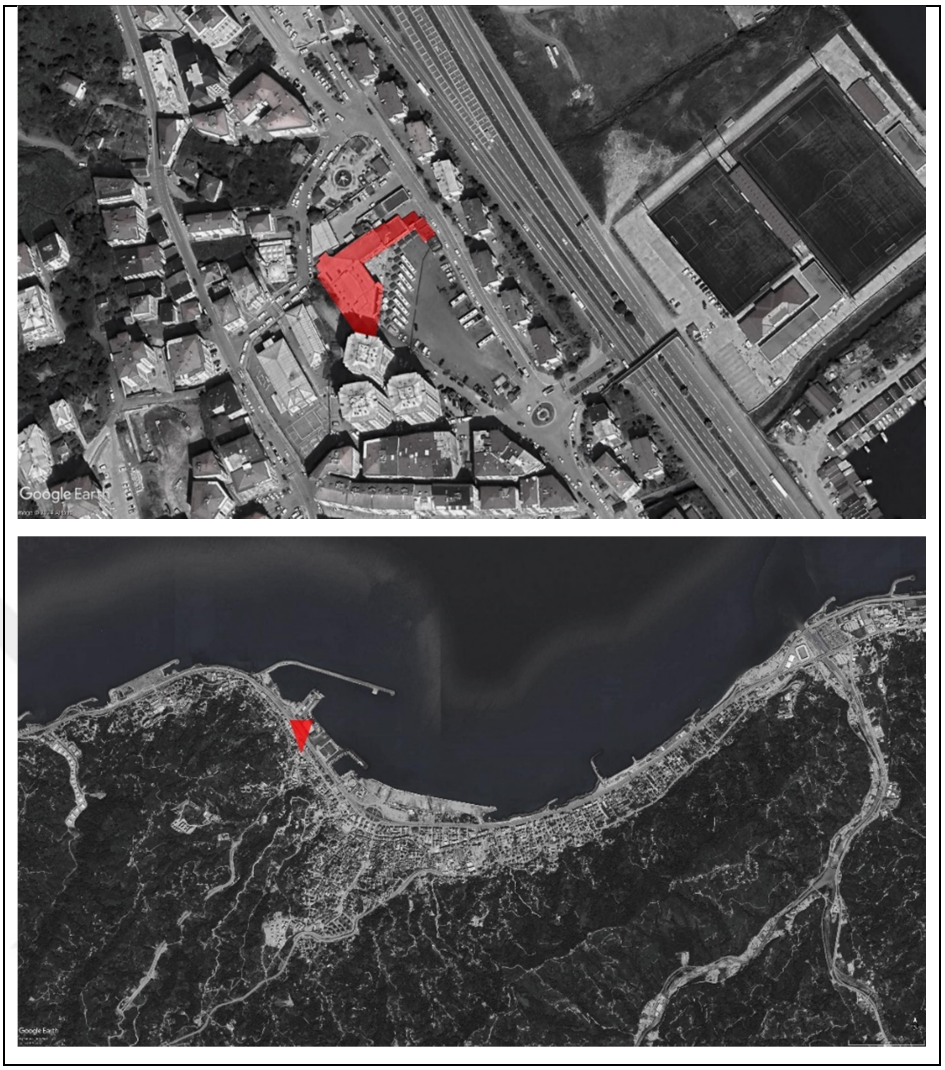

Şekil 300. Otobüs Terminali konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

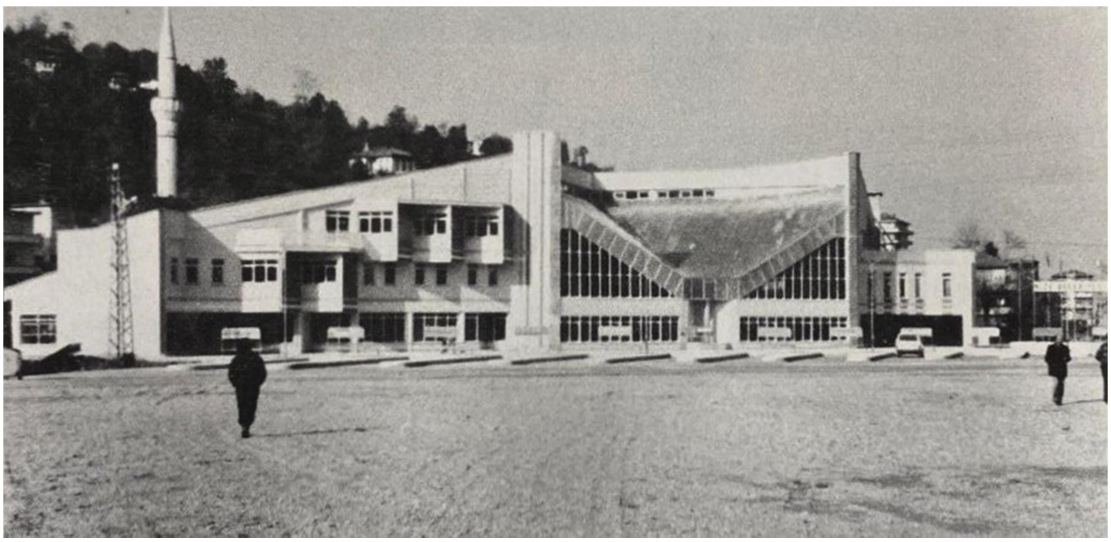

Şekil 301. Otobüs Terminali 1970'ler (Kandemir, 1985)

Şekil 302. Günümüz Otobüs Terminali Binası (yazar arşivi)

- Ses Sineması:

Günümüze ulaşamayan Ses Sineması, bugünkü Rize Meydanı'nın bulunduğu alan içerisinde yer almaktadır (Şekil 303). 1970 sonlarında inşa edildiği bilinen yapı 2000'lere kadar Sinema binası olarak kullanılmış, kimi zaman konferans salonu işlevi görmüştür. 2000'lerden sonra ise yapı düğün salonu olarak kullanılmıştır. Ses Sineması binası 4 katlı, dikdörtgen planlı ve kırma çatılıdır. Kuzey batı cephesinde başka bir binaya bitişik halde bulunan yapının kuzeydoğu ve güneybatı cephelerinde pencere bulunmazken, giriş cephesi olan güneydoğu cephesinde pencereler simetrik bir şekilde yerleştirilmiştir (Şekil 304). Ses Sineması binası 2016 yılında başlanan yeni meydan düzenlemeleri esnasında yıkılarak yapının bulunduğu alan yeni meydana katılmıştır.

Şekil 303. Ses Sineması konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

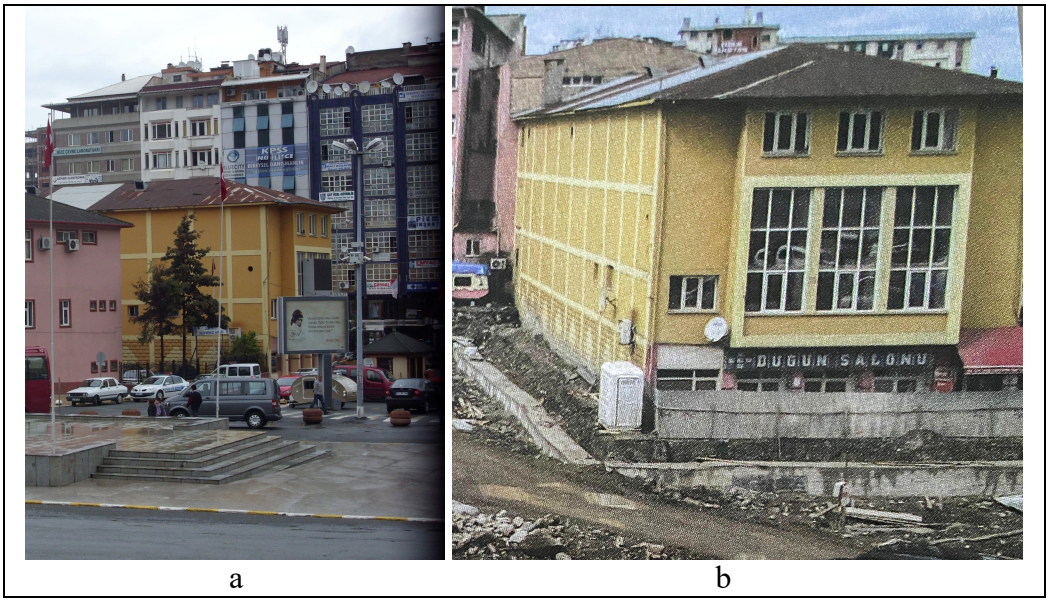

a b

Şekil 304. a. 2000'ler Ses Sineması Binası (Hüseyin Öcal arşivi), b. 2016 yılı yeni meydan çalışmaları (Güvelioğlu, 2017)

- Eski SSK Binası:

Eski SSK binası Eminettin Mahallesi'nde bulunmaktadır (Şekil 305). Bina, Atatürk Caddesi üzerinde yer alan bir köşe binası olma özelliği ile yerel halkın kent belleği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yapının 1980'lerde inşa edildiği bilinmektedir. Son derece modernist bir anlayışla inşa edilen betonarme yapının kuzeybatı ve güneybatı cephelerinde çıkma yapılmış, güneybatıda yapılan çıkma zemin katta mermer sütunlar ile desteklenmiştir. Yapıya giriş mermer sütunların bulunduğu bu cepheden sağlanmaktadır (Şekil 306). Günümüzde kullanılmayan yapı uzun süredir atıl halde bulunmaktadır. Bu sebeple yapı cephelerinin pek çok yerinde kararmalar meydana gelmiş, bazı kısımlardaki sıvalarda dökülme gerçekleştiğinden donatıların ortaya çıktığı görülmektedir.

Şekil 305. Eski SGK Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 306. 2024 yılı Eski SGK Binası (yazar arşivi)

- Ziraat Bankası Binası:

1990'larda inşa edildiği bilinen Ziraat Bankası, binası günümüzde hala ayakta olup Piriçilelebi Mahallesi'nde Rize Meydanı'nın doğusunda yer alan bir köşe binasıdır (Şekil 307). Ziraat Bankası Binası Hem Rize Meydanı'nda yer alması hem de Rize'nin en işlek caddesi olan Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunması sebebiyle Rize kent belleği açısından önem teşkil eden bir yapıdır. Bina cephe tasarımı olarak 1990'larda Türkiye genelinde inşa edilen Ziraat Bankası binalarının tipik bir örneğidir. Bina 4 katlı betonarme olarak inşa edilmiştir. Yapı cepheleri incelendiğinde, cephe hizasından çokgen şeklinde dışarı çıkartılan kolonlar dikkat çekmektedir. Yapıya giriş binanın doğu köşesinde olup bu köşede bulunan iki sütun ikinci kat döşemesiyle birleşmektedir (Şekil 308).

Şekil 307. Ziraat Bankası Binası konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 308. Ziraat Bankası Binası (yazar arşivi)

- Rize Valiliği:

Rize şehrinde 1997 yılına kadar valilik binası Cumhuriyet Meydanı'nda yer almaktadır (Şekil 309). Mevcut valilik binasının yetersizliği sebebiyle 1997 yılında Eminettin Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi'nde yeni bir Valilik Binası inşa edilmiştir. Günümüzde hala valilik olarak kullanılmaya devam edilen ikinci inşa edilen bina dikdörtgen planlı olup bir iç avlusu bulunmaktadır (Şekil 310). Yapının kuzeybatı cephesinde büyük bir meydanı bulunmaktadır. 1980'lerde Cumhuriyet Meydanı'nda inşa edilen Atatürk Heykeli, 2019 yılında yenilenen meydan sebebiyle yerinden alınıp Valilik Meydanı'nın kuzeybatı ucuna yerleştirilmiştir (Şekil 311). Atatürk heykelinin buraya yerleştirilmesiyle bu meydanda bulunan eski heykel kaldırılmıştır (Şekil 312).

Şekil 309. Rize Valilik Binası'nın konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

a b

Şekil 310. a. 2006 Yılı Valilik Binası (Dick Oessman Arşivi), b. 2024 yılı Rize Valiliği (yazar arşivi)

Şekil 311. Günümüzde valilik önünde bulunan Atatürk Heykeli (yazar arşivi)

Şekil 312. Geçmişte Valilik Meydanı'nda bulunan Atatürk Heykeli (Dick Osseman)

Valilik binasının cephelerinde ön plana çıkan simetri, pencere aralarındaki dikey tasarım ögeleri, dikdörtgensel ve köşeli cephe hareketleri gibi mimari özellikler bakımından 90'larda Türkiye'de inşa edilen Valilik binalarının tipik bir örneği olduğu söylenebilir (Şekil 313).

a b

Şekil 313. a. 90'larda inşa edilen Samsun Valiliği (URL-27, 2024), b. 90'larda inşa edilen Gaziantep Valiliği (URL-28, 2024)

2.3.7. Sağlık Yapıları

- Eski Devlet Hastanesi:

1920'lerde Rize'de Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş olan Memleket (Gureba) Hastanesi faaliyetine devam etmektedir. 1930'larda Memleket Hastanesi'nin kiralık bir binaya taşınıp burada 20 yataklı bir hastane olarak hizmet verdiği bilinmektedir. Taymas, bu bina için 1950 yılında kaleme aldığı eserde;

"Şehrin merkezinden uzak bir mahallede daracık bir sokak içinde kira ile tutulan binası dar, eskimiş, yıkık-dökük bir durumdadır. Bahçesi yoktur." ifadelerine yer vermiştir.

18 Şubat 1939 tarihli Rize Gazetesinde 20 yataklı bu hastanenin yetersiz olduğu, en az 50 yataklı yeni bir hastaneye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. 1949 yılına gelindiğinde ise 50 yataklı yeni hastane inşasına başlanmıştır (Akşam Gazetesi, 25 Temmuz 1949). 1951 yılında başbakana sunulan rapordan Rize Devlet Hastanesi inşaatının devam ettiği anlaşılır (BCA, 30-10-0-0. 66-438-5). Taymas (1950), inşa edilen yeni Hastanenin 50 yataklı modern bir hastane olduğunu, bu yeni bina için şehrin aşağı kısmında, deniz kıyısında çok elverişli bir saha seçildiğini ve deniz cihetinden hastane binalarını kapatacak olan vali konağı yıkılmaya mahkûm olduğunu belirtmiştir. Taymas'ın ifadelerinden Vali Konağı'nın

yeni hastane binasının kuzeyinde olduğu anlaşılır. Bu durumda 1950'lerde inşa edilen devlet hastanesinin bugünkü Rize Devlet Hastanesi ile yakın konumda olduğu anlaşılır (Şekil 314, Şekil 315). Nitekim 2011 yılında inşa edilen devlet hastanesi inşaatı esnasında Taymas'ın bahsettiği Vali Konağı yıkılmıştır. 1965 Rize İl Yıllığı'nda devlet hastanesinin 160 yataklı bir hastane olduğu belirtilmiştir. Bu durumda 1950'lerde 50 yataklı olarak inşa edilen hastanenin kapasitesinin arttırıldığı görülür. 1971 yılında Fahri Yetman'ın hazırladığı imar planında 1950'lerde inşa edilen devlet hastanesinin vaziyet planına yer verilmiştir (Şekil 316). Plandan hastanenin üç büyük blok yapısına ek olarak 4 küçük birimden oluştuğu görülür. Günümüzde Eski Devlet Hastanesi olarak anılan yapı 2011 yılında yeni devlet hastanesi inşa edilene kadar ayakta kalmıştır.

Şekil 314. Rize Eski Devlet Hastanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

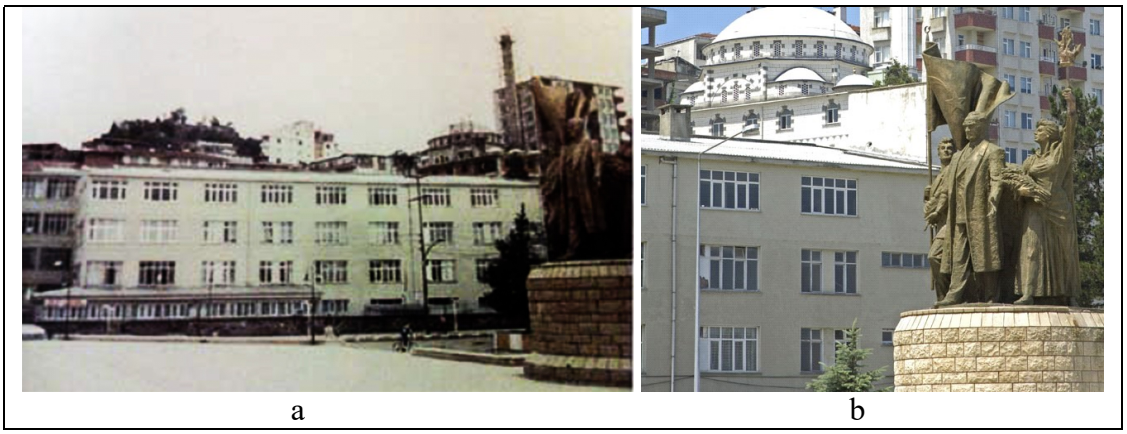

a b

Şekil 315. a. Eski Devlet Hastanesi (Rize Valilik Yayınları, 1998'den alan Turna, 2012) b. Valiliğin önündeki heykelin arkasındaki Hastane Binası (Dick Osseman arşivi)

a b

Şekil 316. a. 1971 İmar Planında yer alan Devlet Hastanesi (Yetman, 1971), b. 2003 yılı Devlet Hastanesi (Google Earth Uydu Görüntüsü)

- Sosyal Sigorta Hastanesi / 82. Yıl Devlet Hastanesi:

Sosyal Sigorta Hastanesi, 1968 yılında Eminettin Mahallesi'nde toplam 4 blok halinde kurulmuştur (Şekil 317). Fahri Yetman'ın 1971 yılına ait imar planından hastanenin orijinal halinde 4 blok olarak inşa edildiği anlaşılsa da ilerleyen dönemlerde ek yapılarla hastane binası büyütülmüş olmalıdır (Şekil 318). 2005 yılında hastane, sağlık bakanlığına devredilerek ismi "Rize 82. Yıl Devlet Hastanesi" olarak değiştirilmiştir. 2007 yılında inşaatına başlanan ve yeni devlet hastanesinin 2011 yılında açılması sonucu 82. Yıl

Devlet Hastanesi yeni binaya taşınmıştır. Eski Hastane Binası ise 2011 yılından itibaren yurt müdürlüğü olarak kullanılmaktadır (Şekil 319).

Şekil 317. Eski SSK Hastanesi konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

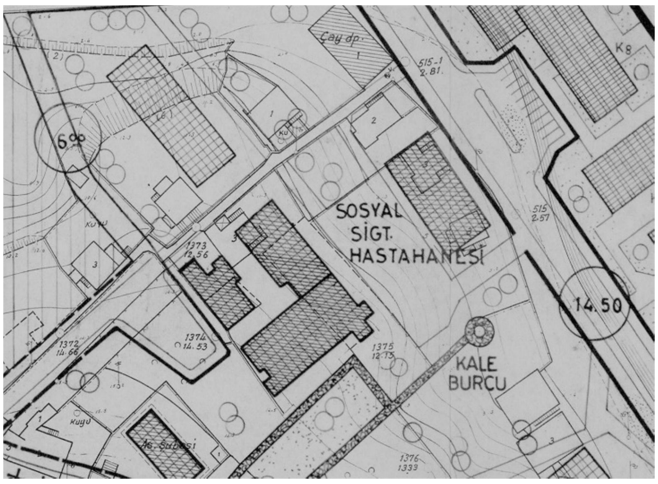

Şekil 318. Sosyal Sigorta Hastanesi vaziyet planı (Fahri Yetman, 1971)

a b

Şekil 319. a. 2000'ler Sigorta Hastanesi b. 2024 yılı T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yurt Müdürlüğü Binası (yazar arşivi)

2.3.8. Eğitim Yapıları

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Orta Mektep, Kurtuluş Mektebi, Gülbahar ve İstiklal Mekteplerinin varlığı bilinmektedir (Rize Gazetesi, 29 Teşrinievvel 1931). 1950 yılında yayınlanan eserinde ise Taymas, Rize şehrinde bir karma ortaokul ve üç ilkokulun bulunduğunu, bunun yanında bir yapı usta enstitüsü, bir erkek sanat enstitüsü, akşam kız sanat enstitüsü, akşam kız sanat okulun var olduğunu belirtmiştir. 1960'lara gelindiğinde ise Ticaret Lisesi, Öğretmen Okulu, Yapı enstitüsü ve Akşam Tekniker Okulu açılmıştır (Anonim, 1967). Rize şehrinde Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen tarihi eğitim yapıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Kurtuluş Mektebi:

Bugün Piriçelebi Mahallesi'nde, Sendika Sokak üzerinde yer alan Kurtuluş İlköğretim Okulu (Şekil 320); 1927 yılına kadar Rize Merkez İlkmektebi adıyla Tophane Mahallesi'nde yer almış, 1927 yılında Çarşı Mahallesi'ndeki yeni binasına taşınarak Kurtuluş İlkokulu ismini almış, 1929-1930 eğitim-öğretim yılının ortalarında ise Piriçelebi Mahallesi´nde inşaatı tamamlanan bugünkü konumuna taşınmıştır (URL-8, 2024). 1929-1930 tarihlerinde inşa edilen bina tek katlı kırma çatılı bir yapıdır (Şekil 321, Şekil 322). Rize şehir merkezinin en merkezi noktalarından birinde yer alan okul 1980'lerde artan nüfusun ihtiyaçlarına karşılık verememesi sebebiyle yıkılıp 1986 yılında yeni bir binanın yapılması kararlaştırılmıştır. 13 ay içerisinde inşası bitirilen yapı 21.09.1987 tarihinde

hizmete açılmıştır (URL-8, 2024). Dikdörtgen planlı, 5 katlı okul yapısı 2024 yılına kadar ayakta kalırken bugün yapının yıkım çalışmalarına başlanmıştır (Şekil 323).

Şekil 320. Kurtuluş İlköğretim Okulu konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

a b

Şekil 321. a. 1929-1930 tarihleri Kurtuluş Mektebi'nin inşası (URL-10, 2024) b. Kale Deresi'nin batısında yer alan Kurtuluş Mektebi (Recep Koyuncu arşivi)

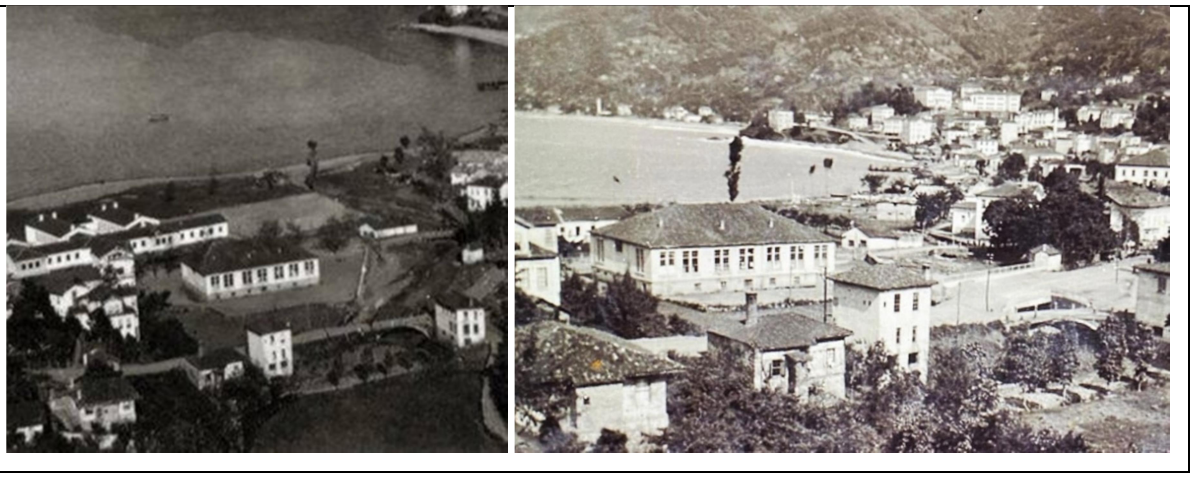

Şekil 322. 1940'lar Kurtuluş Mektebi (Recep Koyuncu arşivi)

a b

Şekil 323. a. 2006 yılı Kurtuluş İlköğretim Okulu (Dick Osseman arşivi), b. 2024 yılı Kurtuluş İlköğretim Okulu'nun yıkımı (yazar arşivi)

- Orta Mektebi:

Günümüze ulaşamayan bir yapı olan Rize Orta Mektebi'nin Cumhuriyet'in ardından 1920'lerde inşa edildiği bilinmektedir. 1928 tarihine ait bir belgede Rize Orta Mektebi'nin konumu, planları ve bir fotoğrafına yer verilmiştir (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7). Belgede yer alan krokide okul yapısının; Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde, Çarşı Mahallesi'nde bulunan iskelenin batı tarafında, yani günümüz Tophane Mahallesi'nde yer aldığı gözükmektedir (Şekkil 342). Dikdörtgen planlı yapı bordum üzerine iki kat olarak inşa edilmiştir. Okulun iki cephesinde merdivenler ile çıkılan girişi bulunmaktadır. Ana giriş olduğu anlaşılan cephede birinci katta çıkma yapılmış, yapılan çıkma zemin katta 5 adet sütun ile desteklenmiştir. Çıkmanın üzeri üçgen alınlık ile bitirilmiştir (Şekil 325). 1929

yılında ayakta olduğu anlaşılan Rize Orta Mektebi'nin hangi tarihte yıkıldığı bilinmemektedir (BCA, 180-9-0-0. 72-360-6).

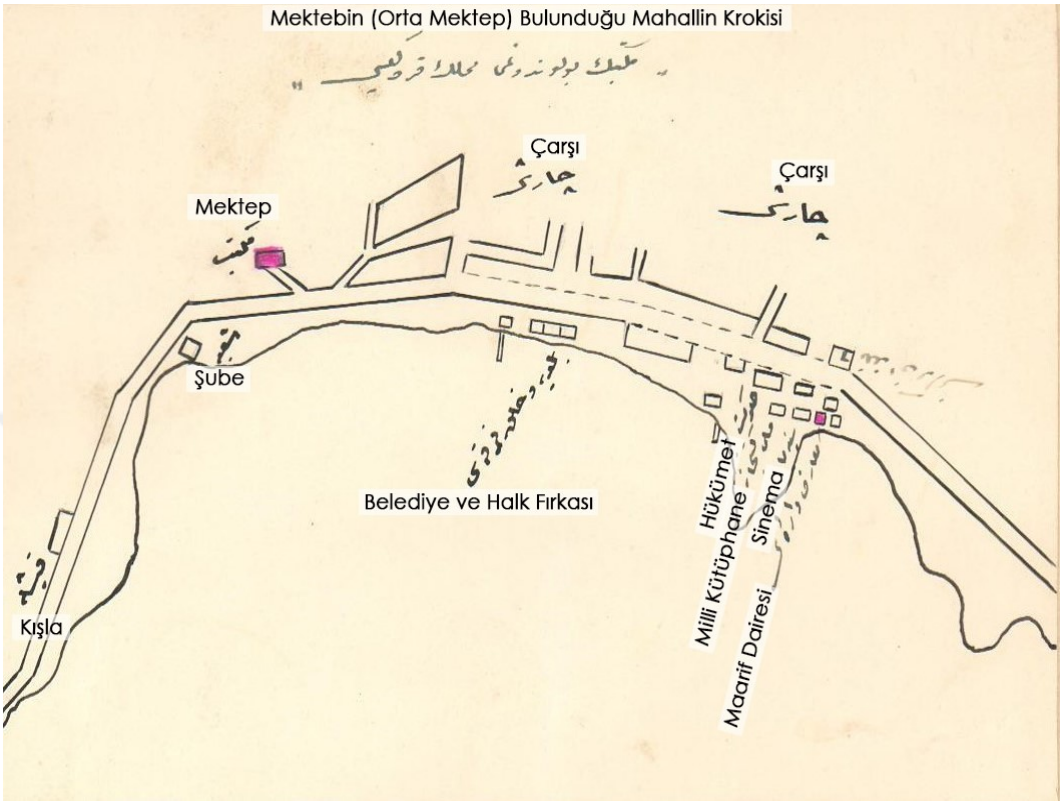

Şekil 324. Orta Mektebi'nin bulunduğu mahallin krokisi (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7 üzerinden işlendi)

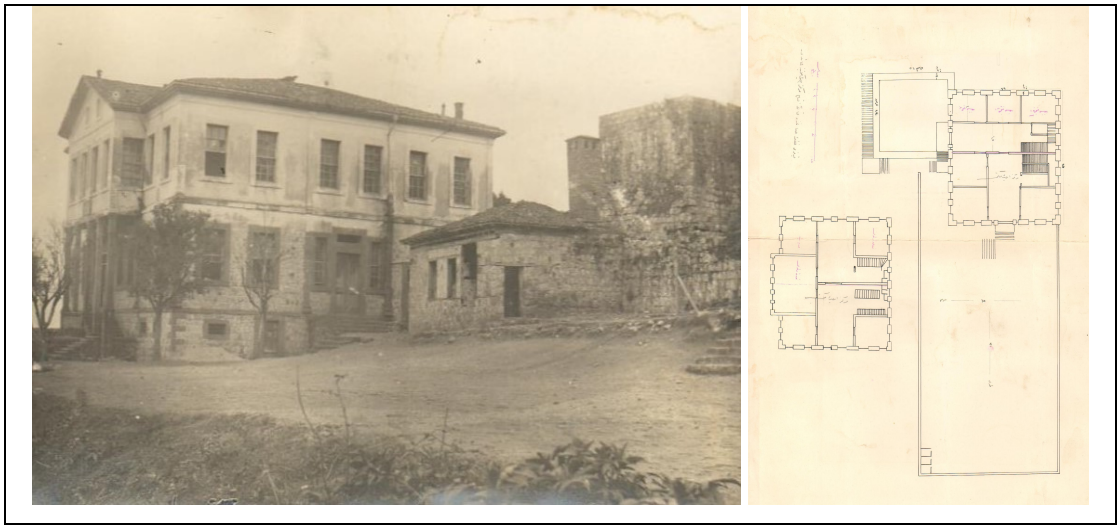

Şekil 325. Orta Mektebi fotoğrafı ve planları (BCA, 180-9-0-0. 97-473-7)

- Rize Erkek Sanat Enstitüsü / Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi:

Rize Erkek Sanat Enstitüsü 1945 yılında Eminettin Mahallesi'nde Cumhuriyet Caddesi üzerinde açılmıştır (Şekil 326). Okul ilk açıldığı sene kiralık bir binada hizmet verse de ikinci yılda bugün lisenin kuzeyindeki 3 blok halindeki bina grubuna taşınmıştır (URL-9, 2024). Günümüzde de ayakta olan bu bloklar üç katlı kırma çatılı dikdörtgen planlı bir binaya dik olarak 3 tane tek katlı paralel beşik çatılı binanın eklenmesiyle oluşur (Şekil 327). Okuldaki öğrenci sayısının artmasına bağlı olarak ilerleyen dönemlerde ek binalar eklenmiştir (BCA, 30-18-1-2. 181-63-10). 1960'ların sonlarında Erkek Sanat Enstitüsü olarak anılan okulun ismi "Rize I. Endüstri Meslek Lisesi" olarak değiştirilmiş, 1988 yılında ise okulun adı "Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi" adını almıştır (URL-9, 2024). Günümüzde hala ayakta olan okula giriş, güneybatı cephesinde bulunan Cumhuriyet Caddesi'ndendir (Şekil 328). Giriş kapısı okulun bahçesine ve 1967 yılında inşa edildiği bilinen C Bloka açılır (URL-9, 2024).

Şekil 326. Rize Erkek Sanat Enstitüsü konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 327. 2024 Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi (yazar arşivi)

Şekil 328. 2024 Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi giriş kapısı ve C Blok (yazar arşivi)

- Çay İlkokulu:

Günümüzde Çay İlkokulu Camiönü Mahallesi'nde, Atatürk Caddesi üzerinde yer almaktadır (Şekil 329). Okul 1950-1951 senesinde eğitim-öğretim faaliyetlerine başladığında Rize şehir merkezindeki üç okuldan biridir (URL-29, 2024). İlk inşa edilen Çay İlkokulu binası kare planlı, üç katlı, kırma çatılı küçük bir yapıdır (Şekil 330). Bu yapının bugünkü konumuyla aynı konumda inşa edilip edilmediği hakkında bir bilgi yoktur. Fakat 1956 yılına gelindiğinde okulun bugünkü konumunda iki blok olarak inşa

edildiği bilinmektedir (URL-29, 2024). Çay İkokulu'nun dikdörtgen planlı, 4 katlı bir binasının yanında yine dikdörtgen planlı tek katlı bir binası bulunmaktadır. Bu binalardan A blok olarak adlandırılan tek katlı yapının daha erken, B blok olarak adlandırılan 4 katlı yapının daha geç inşa edildiği bilinmektedir. 2000'lerin başında tek katlı A Blok yıkılarak yerine 3 katlı yeni bina inşa edilmiş (Şekil 331), 2022 de ise B blok yıkılarak yerine 4 katlı yeni bina inşa edilerek okul bugünkü halini almıştır (Şekil 332).

Şekil 329. Çay İlkokulu konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 330. Çay İlkokulu'nun ilk binası (URL-29, 2024)

Şekil 331. 1990'ların sonu Çay İlkokulu (URL-29, 2024)

a b

Şekil 332. a. 2010'lar Çay İlkokulu (URL-29, 2024) b. Günümüz Çay İlkokulu (yazar arşivi)

2.3.9. Sivil Mimari

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında Osmanlı sivil mimarlığı geleneğinin hala devam ettiği görülmektedir. Bu dönemlerde alçak katlı, konak tarzı evler inşa edilmiştir. Rize şehrinde geleneksel inşa tekniğin 1930'lara kadar sürmüştür. Dolayısıyla Rize şehrindeki tarihi konut stoku incelendiğinde, 20. yüzyıl başlarına ait tarihi bilinmeyen birçok konut yapısının dönem olarak Osmanlı ya da Cumhuriyet olarak tarihlendirilmesi mümkün olmamıştır. İnşa dönemleri bilinmeyen bu konut yapıları mahallelerine göre batıdan doğuya doğru aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Fener Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Günümüzde Fener Mahallesi'nde yer alan fakat hangi döneme ait olduğu tespit edilemeyen tarihi konut yapıları; bugün Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi kampüsü içerisinde yer alan Çay İhtisas Koordinatörlüğü binası ve 2 Menzil Sokak'ta bir bahçe içerisinde bulunan 4 numaralı konut yapılarıdır (Şekil 333). 3 katlı, yığma taş tekniği ile inşa edilmiş Çay İhtisas Koordinatörlüğü binası iyi durumda ve aktif olarak kullanılıyorken, harap halde bulunan 4 numaralı konutun çatısı tamamen kaybolmuş, camları kırık, kat döşemeleri yıkılmış halde bulunmaktadır (Tablo 12).

Şekil 333. Fener Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 12. Fener Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Çay İhtisas Koordinatörlüğü	Bilinmiyor	277-10	Çay İhtisas Koordinatörlüğü	
Konut 4	Bilinmiyor	282-3	Kullanılmıyor	

- Mermerdelen Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Mermerdelen Mahallesi'nde inşa dönemi bilinmeyen 4 adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır. Bunlardan 8 numaralı konut mahallenin güneydoğu sınırında yer almaktadır (Şekil 334, Tablo 13). Yapının iki katlı yapının güney doğu cephesinde bir çıkma yapılmış çıkmanın üzerin üçgen alınlık ile bitirilmiştir. Yapı malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. 5 numaralı konut yapısı iki katlı olup, kuzeydoğu cephesinde çıkma yapılmış, çıkmanın üzeri üçgen alınlık ile bitirilmiştir. Bu konut günümüzde restorasyon halindedir. Atatürk Caddesi üzerinde yer alan 9 numaralı konut, iki katlı küçük bir yapıdır. Yapının zemin katı yığma taş duvar, birinci katı ise ahşap karkas arası taş dolgu duvardır. Yapı kırma çatılı olsa da çatının güneydoğu tarafında eğim bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi 2016 yılına kadar yapının hemen bitişiğinde başka bir konut yapısı bulunmasıdır. 2017 yılında 9 numaralı konutun bitişiğindeki yapının yıkıldığı görülür. 10 numaralı konut ise kare planlı, kırma çatılı, iki katlı bir yapıdır. Yapının zemin kat duvarları yığma taş tekniği ile inşa edilmiş olup üst katı ahşap karkas arası taş dolgu tekniği ile inşa edilip üzeri sıvanmıştır.

Şekil 334. Mermerdelen Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 13. Mermerdelen Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 8	Bilinmiyor	243-3	Kullanılmıyor	
Konut 5	Bilinmiyor	239-4	Restorasyon Halinde	

Tablo 13'ün devamı

Konut 9	Bilinmiyor	239-2	Kullanılmıyor	
Konut 10	Bilinmiyor	239-1	Konut	

- Reşadiye Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Reşadiye Mahallesi'nde hangi döneme ait olduğu bilinmeyen üç tane tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 335, Tablo 14). Saraç Sokak üzerinde bulunan 11 numaralı konut, iki katlı kırma çatılı bir yapıdır. Yapı günümüzde konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir. 57 numaralı konut ise Saraç Sokak üzerinde yer alır. Üç katlı yapının zemin katı yığma moloz taş, üst katları ahşap karkas arası taş tekniğiyle inşa edilmiş olup üzeri sıvalıdır.

Şekil 335. Reşadiye Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 14. Reşadiye Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 11	Bilinmiyor	161-7	Konut	
Konut 57	Bilinmiyor	164-17	Kullanılmıyor	

- Eminettin Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Eminettin Mahallesi'nde inşa dönemi bilinmeyen iki adet tarihi konut yapısı vardır (Şekil 336, Tablo 15). 37 numaralı konut iki katlı ve beşik çatılı olup kuzeydoğu cephesinin birinci katının merkezinde çıkma yapmış, bu çıkma üçgen alınlık ile bitirilmiştir. Yapının tüm duvarlarının yığma taş tekniği ile inşa edildiği, pencerelerin ahşap çerçeveli giyotin pencere olduğu görülür. 14 numaralı konut ise iki katlı kırma çatılı bir yapıdır. Dikdörtgen planlı, simetrik cepheli konut yapısında ahşap çerçeveli giyotin pençeler bulunur.

Şekil 336. Eminettin Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 15. Eminettin Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 37	Bilinmiyor	650-24	Kullanılmıyor	
Konut 14	Bilinmiyor	145-16	Kullanılmıyor	

- Kale Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Kale Mahallesi'nde dönemi tam olarak tespit edilemeyen üç adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 337, Tablo 16). Bu konutlar Aşağı İç Kale'nin sınırladığı alanda yer almaktadırlar. İki katlı, kare planlı ve kırma çatılı olan 17 numaralı konut Aşağı İç Kale'nin güney kısmında yer alırken 50 ve 51 numaralı konutlar Aşağı İç Kale'nin kuzey surları üzerinde yer alır. Aşağı İç Kale'nin kuzey surları bu yapıların bulunduğu alanda kaybolmaya başlamaktadır. Bu durum 50 ve 51 numaralı konutların inşaları sırasında kale surlarının tahrip edildiğini göstermektedir. Bu iki yapı da üç katlı, beşik çatılı, zemin ve birinci kat duvarları yığma taş ikinci kat duvarları ise tuğla malzemeli inşa edilmiştir.

Şekil 337. Kale Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 16. Kale Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 50	Bilinmiyor	374-7	Kullanılmıyor	
Konut 51	Bilinmiyor	374-8	Kullanılmıyor	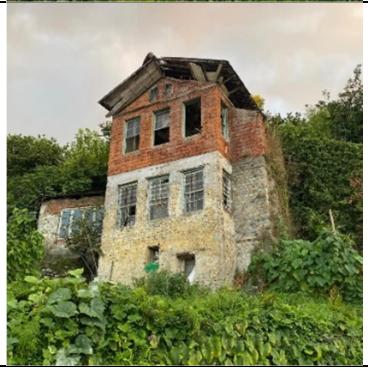

Tablo 16'nın devamı

Konut 17	Bilinmiyor	374-20	Konut	 (RİKVTM, 2014)
Konut 68	Bilinmiyor	416-7	Konut	

- Piriçelebi Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

inşa dönemi bilinmeyen 44 adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 338, Tablo 17). Piriçelebi Mahallesi'nde hangi dönemde inşa edildiği bilinmeyen 4 adet tarihi konut yapısı tespit edilmiştir. Bunlardan 22, 23 ve 60 numaralı konutlar günümüze ulaşırken 21 numaralı konutun arazide yapılan gözlemler sonucu ayakta olmadığı görülmüştür. 22 Numaralı konut iki katlı kırma çatılı bir yapı olup zemin katı yığma taş, birinci katı ahşap karkas arası taş malzemeyle inşa edilmiştir. Günümüzde kullanılmayan yapının bulunduğu alan bugün çalılık ve yabani ot kaplı olduğundan ön cephesine ulaşım zordur. 23 numaralı konut, Piriçelebi Mahallesi'nde Harem Sokak üzerinde yer alan bir konuttur. Yapı bodrum kat üzerine tek kat olarak inşa edilip üzeri kırma çatı ile örtülmüştür. Konutun giriş cephesi kuzey cephesinde, merdiven ile çıkılan giriş kapısından sağlanır. Bodrum kat duvarlı yığma moloz taş tekniği ile inşa edilmiş olup üst katı ahşap karkas arası doğal taş tekniği ile inşa edilmiştir. Günümüzde hala konut olarak kullanılan yapının dikdörtgen çerçeveli ahşap giyotin pencereleri korunmuştur. 60 numaralı konut ise kuzeyde Harem Sokak güneyde Zihni Derin Caddesi'nin sınırladığı bahçe alanının içerisinde yer alır. Üç katlı beşik çatılı yapı günümüzde kullanılmamaktadır.

Şekil 338. Piriçelebi Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 17. Piriçelebi Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 21	Bilinmiyor	106-7	Yıkıldı	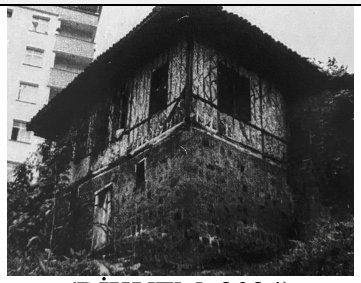 (RİKVTM, 2024)
Konut 22	Bilinmiyor	97-61	Kullanılmıyor	

Tablo 17'nin devamı

Konut 23	Bilinmiyor	106-10	Konut	
Konut 60	Bilinmiyor	1524-1	Kullanılmıyor	

- Çarşı Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Çarşı Mahallesi'nde inşa dönemi belli olmayan üç adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 339, Tablo 18). Bunlardan 26, 40, 41 numaralı konutlar günümüzde hala ayaktayken 25 numaralı konut günümüze ulaşamamıştır. 40 numaralı konut üç katlı yapı yığma taş tekniğiyle inşa edilmiş olup birinci ve ikinci katları sıvalıdır. Yapı günümüzde restoran olarak kullanılmaktadır. 26 numaralı konut iki katlı yığma taş tekniğiyle inşa edilmiş olup batı cephesindeki üçgen alınlık ve alınlığın üzerinde bulunan iki adet dörtgen pencere dikkat çekmektedir. Yapı günümüzde konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir. 41 numaralı konut yapısı tek katlı kırma çatılı bir yapı olup kuzeydoğu cephesinde bulunan üçgen alınlık dikkat çekmektedir. 25 Numaralı konut yapısı ise iki katlı beşik çatılı bir yapı olup zemin katı yığma taş duvar birinci katı ahşap karkas arası tuğla tekniği ile inşa edilmiştir. 2014 yılında ayakta olduğu bilinen konut yapısı 2015 yılında yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır (Şekil 340).

Şekil 339. Çarşı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 18. Çarşı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 40	20. yüzyıl	2222-14	Restoran	
Konut 26	Bilinmiyor	2222-60	Konut	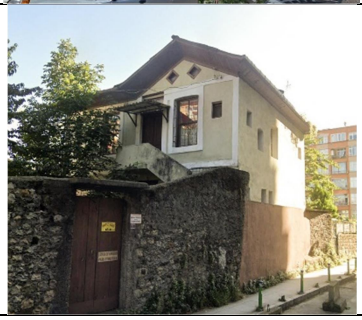

Tablo 18'in devamı

Konut 41	Bilinmiyor	18-3	Kullanılmıyor	
Konut 25	Bilinmiyor	30-6	Yıkıldı	

Şekil 340. Günümüze ulaşamayan 25 numaralı konutun geçmişte bulunduğu konum

- Gülbahar Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Gülbahar Mahallesi Müftü ve Bağdatlı mahalleleri arasında yer almaktadır. Gülbahar Mahallesi'nde hangi döneme ait olduğu bilinmeyen 3 adet konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 341, Tablo 19). 32 numaralı konut, iki katlı kırma çatılı bir yapıdır. Zemin katı yığma moloz taş tekniği ile inşa edilmiş, birinci katı ise göz dolma tekniği ile inşa edilmiştir. 33 numaralı konut 4 katlı ve beşik çatılı bir yapıdır. Yenişehir Caddesi üzerinde yer alan yapı günümüzde hala konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

36 numaralı konut 3 katlı, beşik çatılı bir yapıdır. Yapı duvarları yığma moloz taş tekniği ile inşa edilmiş olup günümüzde konut olarak kullanılmaktadır.

Şekil 341. Gülbahar Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 19. Gülbahar Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 32	Bilinmiyor	571-6	Kullanılmıyor	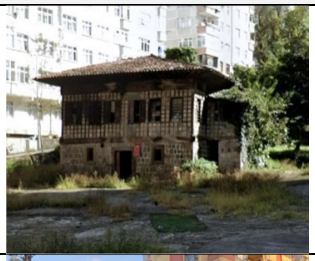
Konut 33	Bilinmiyor	2744-34	Konut	

Tablo 19'un devamı

Konut 36	Bilinmiyor	2750-7	Konut	

- Bağdatlı Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Bağdatlı Mahallesi'nde inşa dönemi bilinmeyen bir adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 342, Tablo 20). 67 numaralı konut Narlı Sokak üzerinde yer alan iki katlı kırma çatılı bir yapıdır. Güneyinde etrafı yığma taş duvarla çevrili küçük bir avluya sahiptir. Yapıya giriş bu avludan sağlanır. Yapının batı duvarı tamamen yığma taş duvarlıdır. Batı duvarının haricinde, zemin kat boyunca yine yığma taş duvar görülürken birinci kat duvarları ahşap karkas arası tuğla malzemelidir. Yapı günümüzde kullanılmamaktadır. Çatının batı kısmındaki tuğla baca öne çıkmaktadır.

Şekil 342. Bağdatlı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 20. Bağdatlı Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 67	Bilinmiyor	875-1	Kullanılmıyor	

- Portakallık Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

Portakallık Mahallesi'nde inşa dönemi bilinmeyen adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 343, Tablo 21). Bu konut yapısı Dağdibi Sokak üzerinde yer almaktadır. 61 numaralı konut kare planlı, kırma çatılı bir yapı olup iki katlıdır. Zemin kata kadar olan subasman yığma taş duvarlı olup zemin ve birinci katlar ahşap karkas arası taş tekniği ile inşa edilmiştir. Cephelerde ahşap çerçeveli giyotin pencereler kullanılmıştır. Yapıya giriş güneybatı cephesinden sağlanmaktadır. Yapı günümüzde kullanılmamaktadır.

Şekil 343. Portakallık Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth Uydu Görüntüsü, Yazar Tarafından İşlendi)

Tablo 21. Portakallık Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 61	Bilinmiyor	918-5	Kullanılmıyor	

- İslampaşa Mahallesi'ndeki Dönemi Bilinmeyen Tarihi Konut Yapıları:

İslampaşa Mahallesi'nde hangi dönemde inşa edildiği bilinmeyen iki adet tarihi konut bulunmaktadır (Şekil 344, Tablo 22).

. Bu konut İsmailoğlu Sokak üzerinde, geniş bir bahçe içerisinde yer almaktadır. 35 numaralı konut iki katlı, kare planlı bir yapı olup zemin katı yığma taş, birinci katı ise ahşap karkas arası taş tekniği ile inşa edilmiştir. Üstü kırma çatı ile örtülü olan konut günümüzde kullanılmamaktadır. 62 numaralı konut ise iki katlı ve kırma çatılı olup zemin katı yığma taş, birinci katı ahşap karkas arası tuğla dolgu tekniği ile inşa edilmiştir.

Şekil 344. İslampaşa Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 22. İslampaşa Mahallesi'nde dönemi bilinmeyen tarihi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 35	Bilinmiyor	1965-2	Kullanılmıyor	
Konut 62	Bilinmiyor	1974-1	Kullanılmıyor	

Rize şehrinde 1960'lara kadar konut yapıları en fazla 3-4 katlı olmak üzere alçak katlı binalardan oluşmaktadır. Şehir merkezinde Atatürk Caddesi hattı boyunca yoğun bir yerleşim görülürken güneye doğru gidildikçe dağınık konut yerleşimi kendini göstermektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şehir mimarisi çift katmanlı bir özellik taşımaktadır. Bu dönemde Çarşı ve Atatürk Caddesi boyunca varlıklı ailelerin konak yapıları yer alırken güneydeki eğimli arazi boyunca yerel halkın geleneksel mimari ile inşa ettiği evler bulunmaktadır (Bay, 2023).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde; Evlerin üst katlarında yapılan çıkmalar, üçgen alınlıklar, genellikle zemin katı yığma moloz taş üst katları ahşap karkas tekniğiyle inşa edilmiş yapılar Osmanlı sivil mimarisinin özelliklerini büyük oranda devam ettirmektedir. 1940 ve 1950'lere ait evlerde tuğla kullanımının arttığı görülür.

1960 sonrası ise Rize şehri, betonarme tekniğinin yaygınlaşmasıyla sivil mimarisinde yeni bir döneme girmiştir.

Rize şehrinde 1960'lara kadar görülen Cumhuriyet Dönemi tarihi konut yapıları, mahallelerine göre aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Boğaz Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Boğaz Mahallesi, Rize şehir merkezinin en batıda bulunan mahallesidir. Sahil kıyısında bulunan mahallede kuzey-güney istikametinde yüksek eğime sahip bir topoğrafyaya sahiptir. Boğaz Mahallesi'nde bugün tespit edebildiğimiz, aynı zamanda özgün haliyle günümüze ulaşan yalnızca Akbulut Evi yer almaktadır (Şekil 345, Tablo 23). 1933 yılında inşa edilen Fitozoğlu (Akbulut) Evi, yüksek ve manzaralı bir konumda bulunmaktadır. Yapı iki katlı olup, kuzey cephesinde üçgen alınlık bulunmaktadır.

Şekil 345. Boğaz Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 23. Boğaz Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Fitozoğlu (Akbulut) Evi	1933	2537-7	Kullanılmıyor	

- Fener Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Fener Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduğu tespit edilen tek tarihi yapı 53 numaralı konut yapısıdır (Şekil 346, Tablo 24). Atatürk Caddesi ve Kısa Sokağın kesiştiği noktada bir köşe binası olma özelliği taşıyan yapı iki katlıdır. Bu konut kare planlı ve kırma çatılıdır. Yapı yığma taş duvar tekniği ile inşa edilip üzeri sıvalıdır. Günümüzde kullanılmayan konut yapısı camları ve kapıları kırık olmakla birlikte genel olarak bakımsız durumdadır.

Şekil 346. Fener Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları, Google Earth Uydu Görüntüsü (Yazar Tarafından İşlendi)

Tablo 24. Fener Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 53	20. yüzyıl	280-12	Kullanılmıyor	

- Mermerdelen Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Mermerdelen Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği bilinen iki adet tarihi konut yapısı vardır (Şekil 347, Tablo 25). İki yapıda bodrum kat üzeri iki kat olarak inşa edilmiş kırma çatılı yapılardır. 6 numaralı konut yapısının bodrum ve zemin katı yığma taş tekniği ile inşa edilmiş olup birinci kat ahşap karkas arası taş dolgu tekniği ile inşa edilmiştir. Atatürk Caddesi üzerinde yer alan 7 numaralı Konut ise kuzeydoğu cephesinde birinci katta çıkma yapmış, çıkmanın üzerin iki adet simetrik dik üçgen şeklinde pencerenin yer aldığı üçgen alınlık ile bitirilmiştir. Bahsedileni iki konut yapısı da günümüze ulaşmış olmasına karşın günümüzde kullanılmamaktadır.

Şekil 347. Mermerdelen Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 25. Mermerdelen Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 6	20. yüzyıl	246-4	Konut	
Konut 7	20. yüzyıl	247-8	Kullanılmıyor	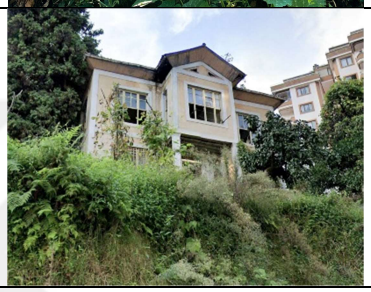

- Reşadiye Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Reşadiye Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir tarihi yapı bulunmaktadır (Şekil 348, Tablo 26). Bu yapı da iki katlı olup kırma çatılı olup günümüzde kullanılmamaktadır. Kuzeyinde Kader Sokak, doğusunda Atatürk Caddesi bulunan fakat direkt olarak cadde üzerinde bulunmayan 54 numaralı konut duvarları da yığma taş tekniğiyle inşa edilmiş olup üzeri sıvasızdır.

Şekil 348. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 26. Reşadiye Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 54	20. yüzyıl	163-17	Kullanılmıyor	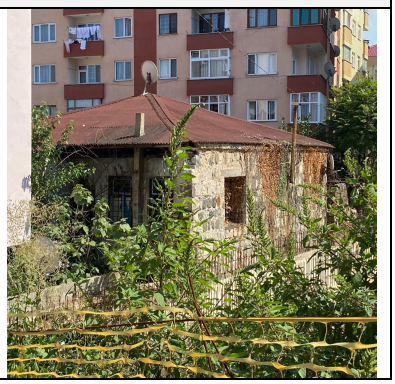

- Değirmendere Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Değirmendere Mahallesi Rize Kalesi'nin batısında bulunan, şehir merkezinin güney kısmında yer alan bir mahalledir. Değirmendere Mahallesi'nde erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait 4 numaralı konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 349, Tablo 27). Üç katlı konut yapısı Karanfil Sokak'ta yer almaktadır.

Yapının kuzeyinde geniş bir bahçe bulunmaktadır. Yapının zemin ve birinci kat duvarlarında yığma taş, ikinci kat duvarlarında ise tuğla malzeme kullanıldığı görülmektedir. Doğu cephesinde üçgen alınlık bulunan konut kırma çatı ile örtülüdür.

Şekil 349. Değirmendere Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 27. Değirmendere Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut Yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 44	20. yüzyıl	356-4	Konut	

- Eminettin Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Eminettin Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduğu tespit edilen tek tarihi konut yapısı 13 numaralı konuttur (Şekil 350, Tablo 28). Dikdörtgen planlı, bodrum dâhil olmak üzere 4 katlı olan yapının en üst katını güneybatı köşesinde beşik çatı ile örtülü

kütle oluşturmaktadır. Günümüzde konut olarak kullanılan yapıya giriş batı cephesinden merdiven ile çıkılan birinci kattan sağlanmaktadır. Giriş cephesi olan batı cephesine sonradan ek yapıldığı görülmektedir. Bu ek ile yapının giriş kısmı genişletilmiştir. Yapı güneybatıda bulunan kütle dışında 3. kat üzeri kırma çatılıdır.

Şekil 350. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 28. Eminettin Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 13	20. yüzyıl	145-25	Konut	

- Kale Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Rize Kalesi sınırları ve çevresinden oluşan Kale Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği bilinen 3 adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 351, Tablo 29).

46 numaralı konut, Kale Mahallesi'nin Kuzey sınırında Atatürk Caddesi üzerinde yer almaktadır. Tavan arası katıyla birlikte 3 katlı olan konut yapısının tüm katları yığma taş tekniğiyle inşa edilmiş olup üstü beşik çatı ile örtülüdür.

45 numaralı konut, Erzurum Caddesi üzerinde yer alan iki katlı ve kırma çatılı bir yapıdır. Yığma tekniği ile inşa edilen binada zemin kat malzemesinin doğal taş olduğu, birinci katta ise hem taş hem tuğla malzemenin birlikte kullanıldığı görülür.

15 numaralı konut yapısı ise Rize Kalesi'nin güneydoğusundaki yamaçlarında yer almaktadır. İki katlı kırma çatılı yapı, zemin katı yığma taş, birinci katı ise ahşap karkas arası taş dolgu tekniği ile inşa edilmiştir. Bahsedilen 3 konut yapısı da günümüzde hala ayakta olsa da kullanılmamaktadır.

Şekil 351. Kale Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 29. Kale Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 45	20. yüzyıl	474-3	Kullanılmıyor	
Konut 46	20. yüzyıl	373-6	Kullanılmıyor	
Konut 15	20. yüzyıl	374-16	Kullanılmıyor	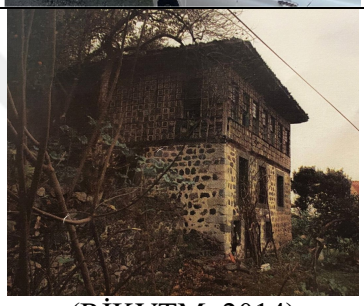 (RİKVTM, 2014)

- Piriçelebi Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Piriçelebi Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen iki adet tarihi konut yapısı günümüzde hala ayaktadır (Şekil 352, Tablo 30). Bu yapıların Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği bilinmesine karşın hangi tarihte inşa edildikleri kesin olarak bilinmemektedir. Fakat yapıların mimari üslupları Osmanlı Rize'si yerel mimarisini yansıtmaktadır. Bu durumda yapıların erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilmiş olmalıdır.

Bunlardan 19 numaralı konut iki katlı ve kırma çatılı olup zemin katı yığma taş, birinci katı ise ahşa karkas arası taş tekniği ile inşa edilmiştir.

Tuzcuoğlu Konağının hemen güneyinde yer alan 20 numaralı konut ise iki katlı bir konut olup zemin katı yığma taş, birinci katı ahşap karkas tekniği ile inşa edilmiş kırma çatılı bir yapıdır.

Şekil 352. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 30. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 19	20. yüzyıl	1524-1	Konut	
Konut 20	20. yüzyıl	28-13	Konut	

- Çarşı Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Çarlı Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği bilinen iki adet konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 353, Tablo 31).

58 numaralı konut üç katlı kırma çatılı bir yapıdır. Günümüzde kullanılmayan yapı bugün camları kırık, sıvaları yer yer dökülmüş, çatı kaplaması aşınmış ve bakımsız durumdadır.

59 numaralı konut ise kare planlı ve iki katlı bir yapı olup, zemin kat duvarları yığma taş, birinci kat duvarları yığma tuğla tekniği ile inşa edilmiştir. Yapıya giriş güney cephesinden sağlanır. Bu cephede üçgen alınlık döne çıkmaktadır. Günümüzde konut olarak kullanılan yapının orijinal pencerelerinin PVC malzemeli pencereler ile değiştirildiği görülmektedir.

Şekil 353. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 31. Piriçelebi Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 58	20. yüzyıl	18-2	Kullanılmıyor	
Konut 59	20. yüzyıl	22-51	Konut	

- Yeniköy Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları

Yeniköy Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği bilinen 3 adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 354, Tablo 32). Bunlardan Rıza Alkan Evi, Çarşı Caddesi üzerinde yer alan bir köşe binasıdır. Yığma tekniği ile inşa edildiği anlaşılan üç katlı yapıda birinci ve ikinci kat boyunca çıkma yapılmıştır. Yapı günümüzde dükkân olarak kullanılmaktadır. 48 numaralı konut, Pazar Caddesi üzerinde yer alan bir köşe binasıdır. Yapının kuzeybatı köşesindeki kütlenin yıkılıp yerine 4 katlı bir bina inşa edilmiştir. Konutun geri kalan kısmı ise ayakta olsa da günümüzde kullanılmamaktadır. 49 numaralı konut ise Meydan Caddesi üzerinde yer alan beşik çatılı bir yapıdır. Tavan arası hariç üç katlı olan yapının güney cephesinin birinci katında herhangi bir merdivenle ulaşılamayan bir giriş kapısı bulunmaktadır. Bu durum yapıya girişin önceden merdiven ile çıkılan birinci kattan sağlandığını göstermektedir. Günümüzde binanın zemin katı dükkân olarak kullanılmaktadır.

Şekil 354. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 32. Yeniköy Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Rıza Alkan Evi	20. yüzyıl	80-6	İş Yeri	
Konut 48	20. yüzyıl	48-2	Kullanılmıyor	

Tablo 32'nin devamı

Konut 49	20. yüzyıl	81-4	Kullanılmıyor	

- Tophane Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Tophane Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduğu tespit edilen 4 adet tarihi konut yapısı bulunmakta ve bunların hepsi günümüzde ayakta olmaktadır (Şekil 355, Tablo 33). Bu dört konut yapısı da Atatürk Caddesi güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Yapıların Cumhuriyet'in ilanından sonra inşa edildikleri bilinse de inşa tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. 39 numaralı konut üç katlı, tuğla cepheli ve beşik çatılı bir yapı olup günümüzde kullanılmamaktadır. 43 numaralı konut tavan arası ile birlikte 4 katlı olup cephelerinde geniş üçgen alınlıklara sahiptir. Yapının zemin katı iş yeri olarak kullanılıyorken üst katları konut olarak kullanılmaktadır. 42 numaralı konut, üç katlı olup kuzey ve güney cephelerinde üçgen alınlığa sahiptir. Zemin katı restoran olarak kullanılırken üst katları da iş yeri olarak kullanılmaktadır. 29 Numaralı konut ise tavan arası katıyla birlikte üç katlı bir yapı olup cephelerinde üçgen alınlıklar oluşturulmuştur. Yapı malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır.

Şekil 355. Tophane Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 33. Tophane Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 39	20. yüzyıl	126-3	Kullanılmıyor	
Konut 42	20. yüzyıl	129-1	İş yeri	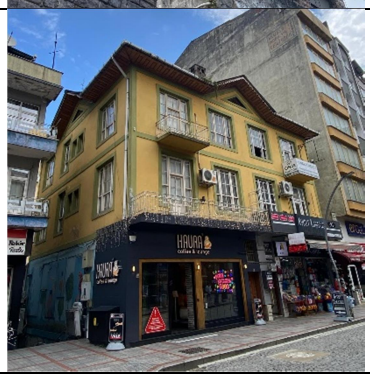

Tablo 33'ün devamı

Konut 43	20 yüzyıl	126-9	Konut	
Konut 29	Bilinmiyor	1286-20	Konut	

- Müftü Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

Müftü Mahallesi, Tophane ve Gülbahar mahalleleri arasında yer almaktadır. Mahallede Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği bilinen iki yapı bulunmaktadır (Şekil 356, Tablo 34).

31 numaralı konut Atatürk Caddesi'nde yer alan üç katlı bir köşe binasıdır. Günümüzde hala ayakta olan yapının zemin kattı bakkal olarak kullanılırken üst katları konut işlevini devam ettirmektedir.

56 numaralı konut ise yine Atatürk Caddesi'nde yer alan bir yapıdır. Yapı bodrum kat üzeri iki kattan oluşur. Zemin kat ahşap karkas arası taş malzemeden inşa edilmiş olup birinci kattaki ahşap malzemeden inşa edilmiş olup üzeri beşik çatı ile örtülüdür.

Şekil 356. Müftü Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 34. Müftü Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 31	20. yüzyıl	1561-1	Konut	
Konut 56	20. yüzyıl	1401-50	Kullanılmıyor	

- İslampaşa Mahallesi'nde Bulunan Cumhuriyet Dönemi Konut Yapıları:

İslampaşa Mahallesi'nde Cumhuriyet Dönemi'ne ait olduğu tespit edilen 5 adet tarihi konut yapısı bulunmaktadır (Şekil 357, Tablo 35). 57 numaralı konutun hangi tarihte inşa edildiği belli değildir. İslampaşa Mahallesi'nin batı sınırına yakın bir konumda bulunan yapı Menderes Bulvarı üzerinde yer almaktadır. Beşik çatılı yapının iki kat üzerine bir de çatı katı bulunmaktadır. Yapı tüm katlarda yığma taş tekniğiyle inşa edilmiş olup yalnız zemin kat duvarları sıvalıdır. Bu konut Günümüzde kullanılmamakta, bazı pencereleri tamamen sökülmüş ve bakımsız halde bulunmaktadır. 63 numaralı konut iki katlı kırma çatılı bir yapı olup tamamen yığma taş tekniğiyle inşa edilmiştir. Yapı günümüzde kullanılmamaktadır. 64 numaralı konut, iki katlı kırma çatılı bir yapı olup, Yapı malzemesi olarak çoğunlukla tuğla kullanılmış olmasına karşın bazı duvarlarda yer yer doğal taş malzeme kullanılmıştır. 66 numaralı konut ise tamamen yığma moloz taş tekniğiyle inşa edilmiş, iki katlı kırma çatılı bir konut yapısıdır. Günümüzde kullanılmamaktadır.

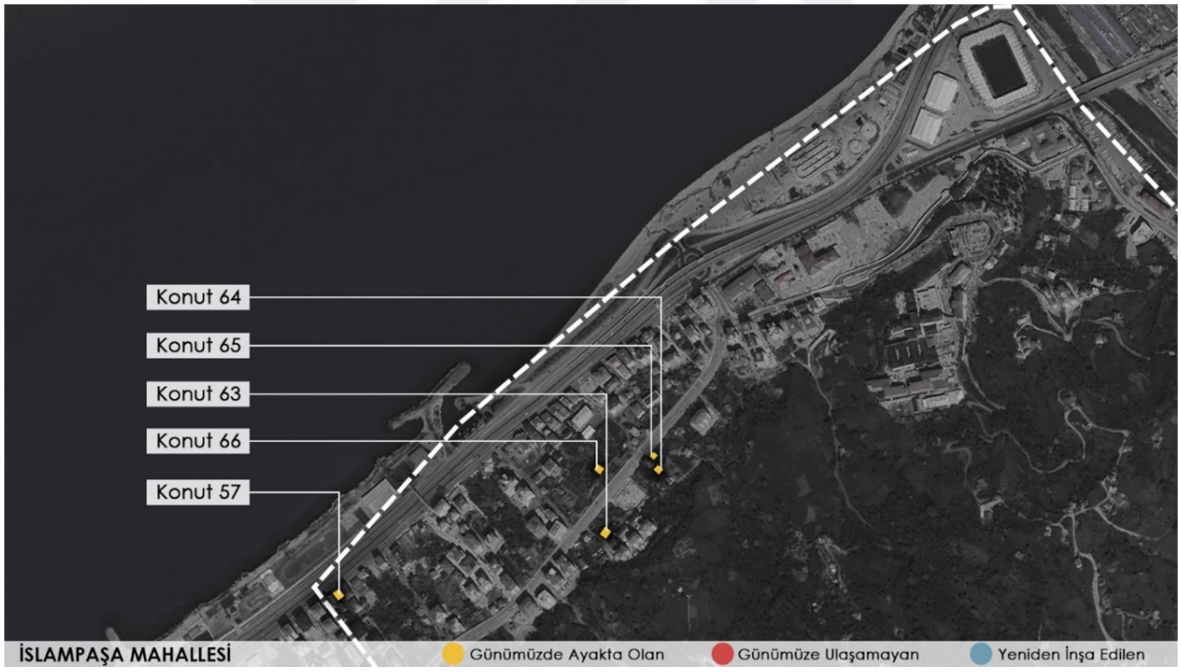

Şekil 357. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Tablo 35. İslampaşa Mahallesi'nde bulunan Cumhuriyet Dönemi konut yapıları

Yapı Adı	İnşa Tarihi	Ada-Parsel	Günümüz Kullanımı	Yapı Fotoğrafı
Konut 57	20. yüzyıl	921-53	Kullanılmıyor	
Konut 63	20. yüzyıl	1971-1	Kullanılmıyor	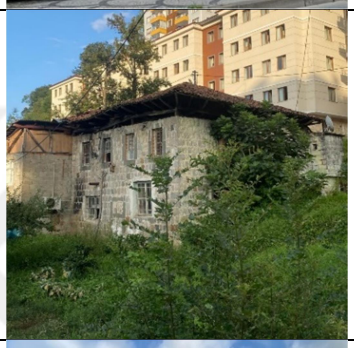
Konut 64	20. yüzyıl	1967-1	Kullanılmıyor	
Konut 65	20. yüzyıl	1965-1	Konut	
Konut 66	20. yüzyıl	1980-2	Kullanılmıyor	

Rize şehrinde 1950'lere kadar konut yapıları genellikle şehrin güney kısımlarında dağınık halde alçak katlı binalara olmak üzere inşa edilmiştir. 1950'ler ise Rize şehrinde bir geçiş dönemi olmuştur. Bu dönemden sonra betonarme tekniği yaygınlaşmaya başlamış, 1960'lara gelindiğinde ise binalar artık betonarme ve yüksek katlı inşa edilmeye başlanmıştır. Geçmişte alçak katlı ve dağınık görülen geleneksel konutların yerini şehir merkezine yakın konumlarda inşa edilen apartmanlar almaya başlamıştır. 1960'lar şehir silüetinde; yığma ve betonarme yapım sistemlerin, ahşap, tuğla doğal taş gibi malzemelerin, alçak ya da yüksek katlı binaların, geleneksel mimari ve modern mimarinin etkilerinin bir arada görülebileceği bir dönem olmuştur. Bu dönem aynı zamanda sosyolojik olarak da bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Nitekim eskiden şehrin ileri gelen varlıklı aileleri konaklarda otururken bu aileler artık modern görünümlü apartmanlarda yaşamaya başlamıştır. Bunun sonucunda da eski konaklar atıl kalmaya başlamıştır. Bu dönemde inşa edilen önemli konut yapıları aşağıdaki gibidir;

- 106 Evler:

106 Evler, Rize şehrinin fiziki yapısının hızla değişmesinde öncü rolü oynayan Ekrem Orhon'un belediye başkanlığı döneminde inşa edilmiştir. 1960'larda Reşadiye Mahallesi'nin sahil kısmında toplu olarak inşa edilen 10 adet apartman şehrin ilk modern apartmanlarından olup günümüzde hala ayaktadır (Şekil 358). 1960'lara kadar konut yapılarının genellikle şehrin güney kısımlarında dağınık olarak bulunduğu görülür. 106 Evler'in Rize'nin ilk toplu konut projesi olduğu söylenebilir. Projede 10 apartman lineer şekilde dizilmiştir. 6 katlı olarak inşa edilen 106 Evler bulundukları döneme göre yüksek katlı yapılar olarak değerlendirilebilir (Şekil 359). Bu konut yapıları günümüzde hala ayaktadır (Şekil 360).

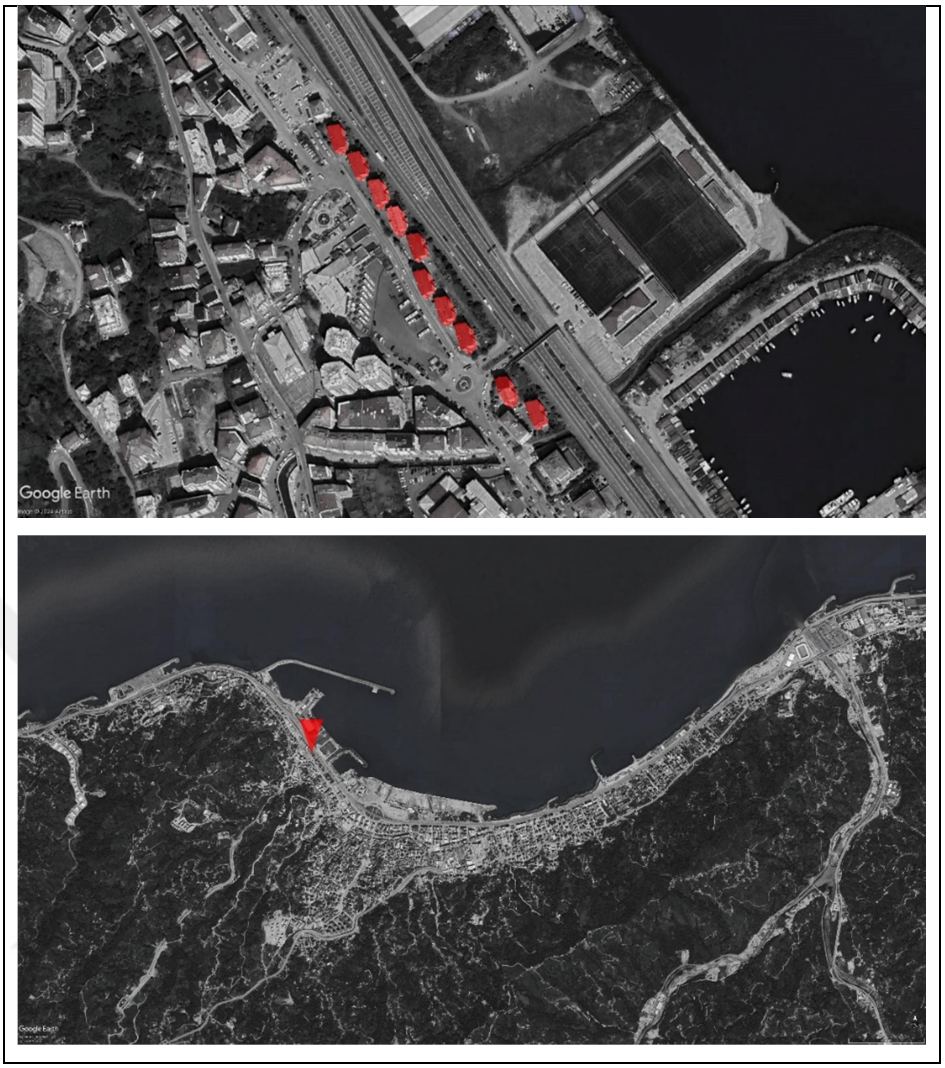

Şekil 358. 106 Evler konumu (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 359. 106 Evler inşası (Kandemir, 1985)

Şekil 360. 2024 yılı 106 Evler (yazar arşivi)

- Demirel Apartmanı / Ekrem Orhon Apartmanı:

1960 sonlarında inşa edilen bir diğer önemli konut yapısı da Demirel Apartmanlarıdır. Bu konut yapıları Piriçelebi Mahallesi'nde, Rize Meydanı'nın kuzeybatısında yer alırlar (Şekil 361). Betonarme tekniği ile inşa edilen Demirel Apartmanları dükkân olarak kullanılan zemin kat üzeri 5 kat olarak inşa edilmiştir (Şekil 362). Yapılar iki paralel bloktan oluşmakta, iki blok arasında uzun bir avlu yer almaktadır (Şekil 363). Günümüzde hala ayakta bu yapı grubu ismini, apartmanların inşası için destek veren dönemin başbakanı Süleyman Demirel'den almaktadır. İlk olarak Demirel Apartmanı olarak inşa edilen halk arasında da bu isimle anılan apartmanların ismi bugün Ekrem Orhon Apartmanı olarak geçmektedir.

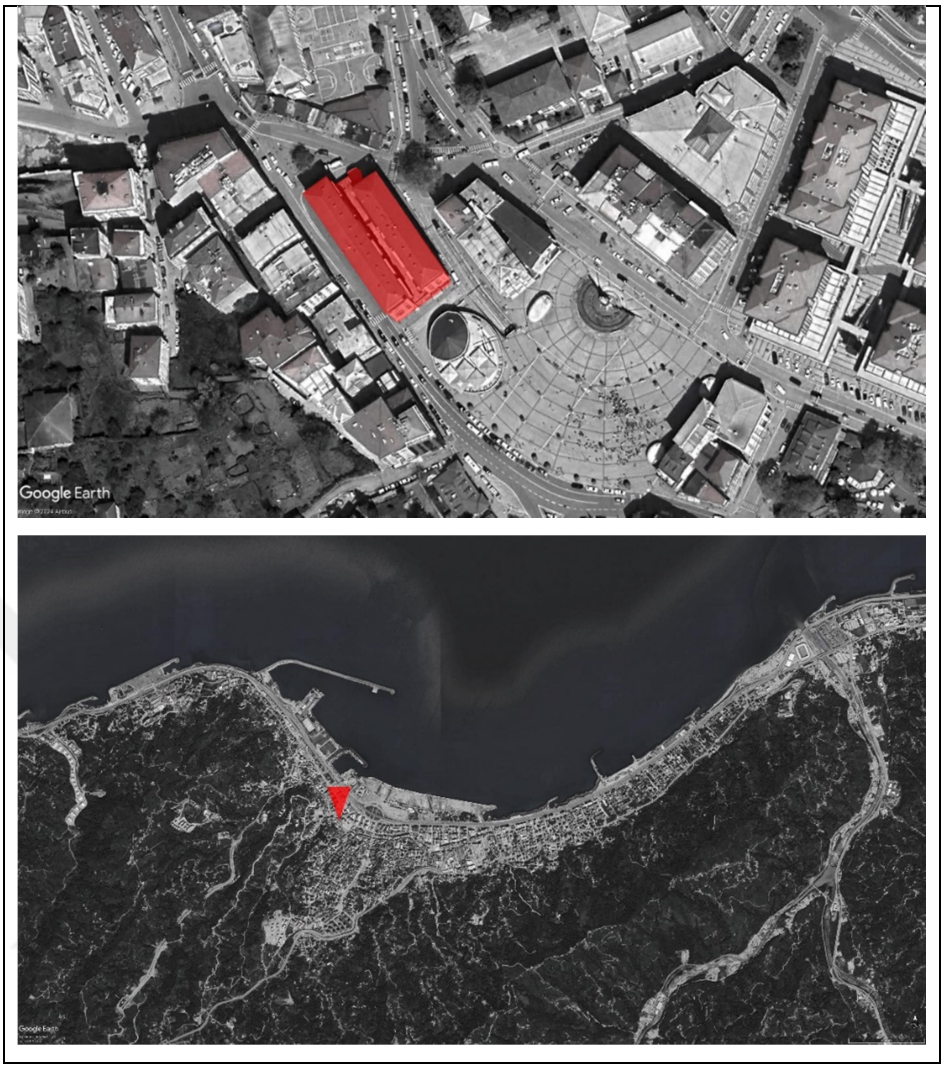

Şekil 361. Demirel Apartmanı konumu (Google Earth uydu görüntüsü, yazar arşivi)

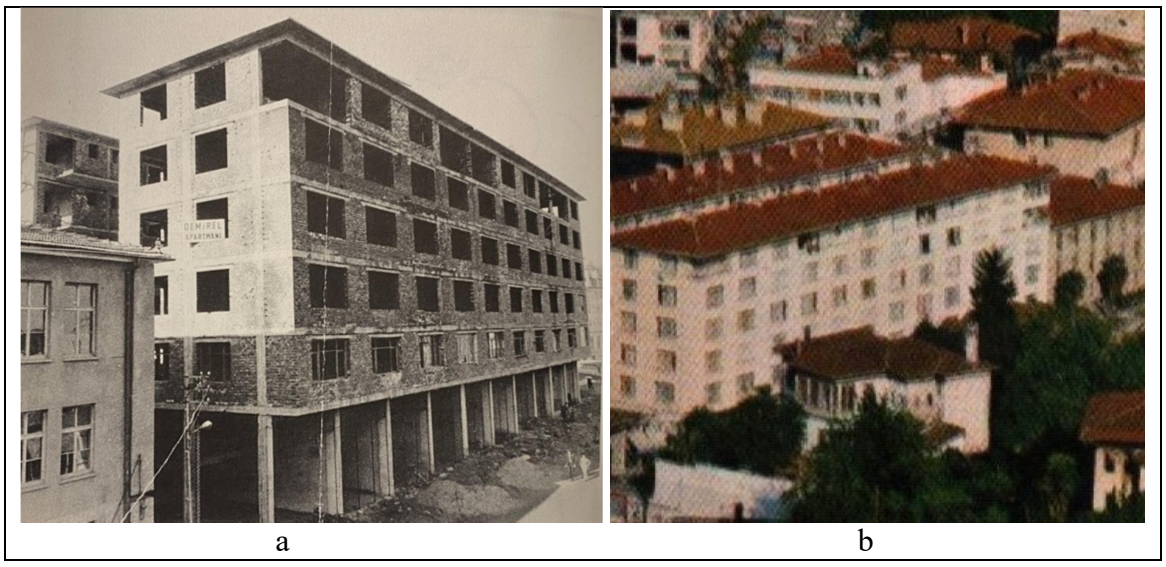

a b

Şekil 362. a. Demirel Apartmanı (Kandemir, 1985) b. 1990'lar Demirel Apartmanı

Şekil 363. 2024 yılı Ekrem Orhon Apartmanı (yazar arşivi)

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. Rize Şehrinde İlk Yerleşim ve Kentleşme

Doğu Karadeniz'de yoğun dağlık alanların kıyısında bir sahil şehri olan Rize'nin şehir olarak ortaya çıkması, tüm tarihi şehirlerde olduğu gibi kesin bir tarihle ifade edilememektedir. Rize isminin ilk defa MS 131 yılında tarihi kaynaklarda geçmesine kadar (Arrianus, 2005), antik kaynaklarda Rize isminde bir yerleşim yerinden bahsedilmezken, Rize'nin Antik Dönem'de içinde bulunduğu bölgenin Kolhis ülkesinin batı sınırında, Euxine olarak anılan denizin (Karadeniz) kıyısında olduğu görülür (Pausanias, 2024; Siculus, 2024; Strabon, 2024).

- Şehirde İlk Yerleşim Alanı ve Surlar:

MS 131 yılında Arrianus'un Karadeniz Seyahati eserinde geçen Rhizios Irmağı'nın bugün üstü kapatılmış olan Kale Deresi'ne denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu akarsu Rize Meydanı'nın batı tarafında, Rize Kalesi'nin doğusunda yer alıp Rize şehir merkezinin tam ortasından geçmektedir. Şehre ismini veren Rhizios Irmağı Antik Rize şehrinin de ortaya çıktığı konumu, Rize şehrindeki ilk yerleşimi teşkil etmektedir. Nitekim Rize'nin geçmişte kale-şehir özelliği gösterdiği, ilk şehrin Rhizios Irmağı'nın hemen batısında bulunan Rize Kalesi ve Surları dâhilinde geliştiği anlaşılmaktadır.

- İlk Yerleşme Ardından Kentin Genişlemesi:

Rize şehri coğrafyası gereği Fener Burnu'nun doğusunda şehrin iç kesimlerine doğru güvenli bir koy oluşturmaktadır. Şehrin ortaya çıktığı Rize Kalesi de bu burnun hemen doğusunda yer almaktadır. İlerleyen dönemlerde kale dışına doğru gelişmeye başlayan şehir bu güvenli koydan faydalanma amacıyla batı yerine şehrin doğu kısmına doğru gelişmiştir.

Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde Rize Kalesi ve kalenin Dalyan Burnu'na kadar ki doğu bölümü Rize'nin merkezi anlamına gelen Nefs-i Rize ismiyle anılmıştır. Bu dönemde şehirde, Rize Kalesi'nin doğusu Akrotil, Şehrin en doğusu ise Emare olarak anılmaktadır. İlerleyen dönemlerde ise Akrotil Mahallesi kendi içerisinde Arğaloz (Çiftekavak-Boğaz), Hurtoz (Fener), Camiönü, Kamaşinoz (Mermerdelen), Roşi (Reşadiye) mahallelerine;

Emare Mahallesi ise kendi içerisinde Müftü, Kuvaroz (Gülbahar), Haldoz (Portakallık-Bağdatlı), Humrik mahallelerine bölünmüştür (Şekil 364).

Şekil 364. Osmanlı Dönemi mahalle isimleri ve sınırları (yazar arşivi)

Nefs-i Rize olarak anılan ve günümüz Kale, Eminettin, Piriçelebi, Çarşı, Yeniköy, Tophane mahallelerini kapsayan bölüm Osmanlı fethinden günümüze kadara Rize'nin en dinamik ve canlı bölgesi olmuştur.

Rize'nin fethinin ardından şehir çok büyük oranda Hristiyan nüfusa sahiptir. Bu dönemde şehre Türk-Müslüman bir kimlik kazandırma amacıyla iskân hareketleri başlatılmıştır. Bu faaliyetler sonucunda şehirde bir cami etrafında gelişen Müslüman mahalleleri oluşturulmuştur. Bunlardan en önemlisi günümüz Orta Camii çevresinde gelişen Çarşı (Paşayan) Mahallesi'dir. 15. yüzyılda bu caminin inşa edilip çevresine Müslümanların iskân ettirilmesi ile Rize Kalesi'nin yaklaşık 700m doğusunda ikinci bir merkez oluşturulmuştur. Bu bölgede şehrin çarşısı oluşmuş, ilerleyen dönemlerde inşa edilen iskele ile ticari hareketlilikler yaşanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Rize Kalesi'nin hemen doğusunda bulunan Piriçelebi Mahallesi ve Çarşı Mahallesi, sahillerinde bulunan birer iskele ile şehrin en önemli iki çekirdeği olma özelliğini korumuştur.

1839 yılında imzalanan Tanzimat Fermanı ile başlayan Tanzimat Dönemi'nde ise Osmanlı genelinde görülen batılılaşma ve yenilik hareketleri Rize şehrinde de etkisini hissettirmeye başlamıştır. Tanzimat etkisi sonucu Piriçelebi Mahallesi'nde Hükümet Konağı başta olmak üzere kamu yapıları inşa edilmeye başlanmış, bu nokta kamusal bir

merkez olmuştur. Hükümet Konağı'nın önündeki alan Hükümet Meydanı olarak anılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Hükümet Meydanı ve Çarşı arasında ki hat Yalıboyu Caddesi (Atatürk Caddesi) olarak anılmış, bu cadde etrafında dükkânlar, mağazalar ve kahveler ortaya çıkmıştır. Rize şehrinin dar bir kıyı hattında kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda Rize'nin en büyük ve en işlek olan bu caddesi ilerleyen dönemlerde araba yolunun geçtiği tek hat olma özelliğini taşımıştır.

Cumhuriyet'in ilanının ardından Rize şehri il olmuş, Cumhuriyet'in çağdaş ideolojileri doğrultusunda imar edilmiştir. Bu dönemde şehirde önemli meydan, park, yol ve kaldırım düzenlemeleri yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında düzenlenen Hükümet Meydanı modern bir görünüme kavuşmuş ve ismi Cumhuriyet Meydanı olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet Meydanı bu dönemden sonra şehrin merkezi ve en güçlü çekim noktası haline gelmiştir.

1960'lara gelindiğinde şehirde ilk defa dolgu faaliyetlerine başlanmış Atatürk Caddesi'nin kuzey tarafı kademeli olarak doldurulmuştur. Bu faaliyetler sonucu Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde Cumhuriyet Caddesi iminde yeni bir cadde ortaya çıkmış, bu caddenin kuzeyinde ise yeni Belediye Blokları oluşturulmuştur. Rize şehrinde yaşanan bu gelişme ile birlikte şehrin çekim noktası şehrin kuzeyinde inşa edilen yeni bölgeye doğru kaymış, bu alanda yeni dükkân, mağaza ve restoranlar ortaya çıkmıştır. Atatürk Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi boyunca uzanan hattın çevresi Rize şehrinin en dinamik alanını oluşturmaktadır (Şekil 365).

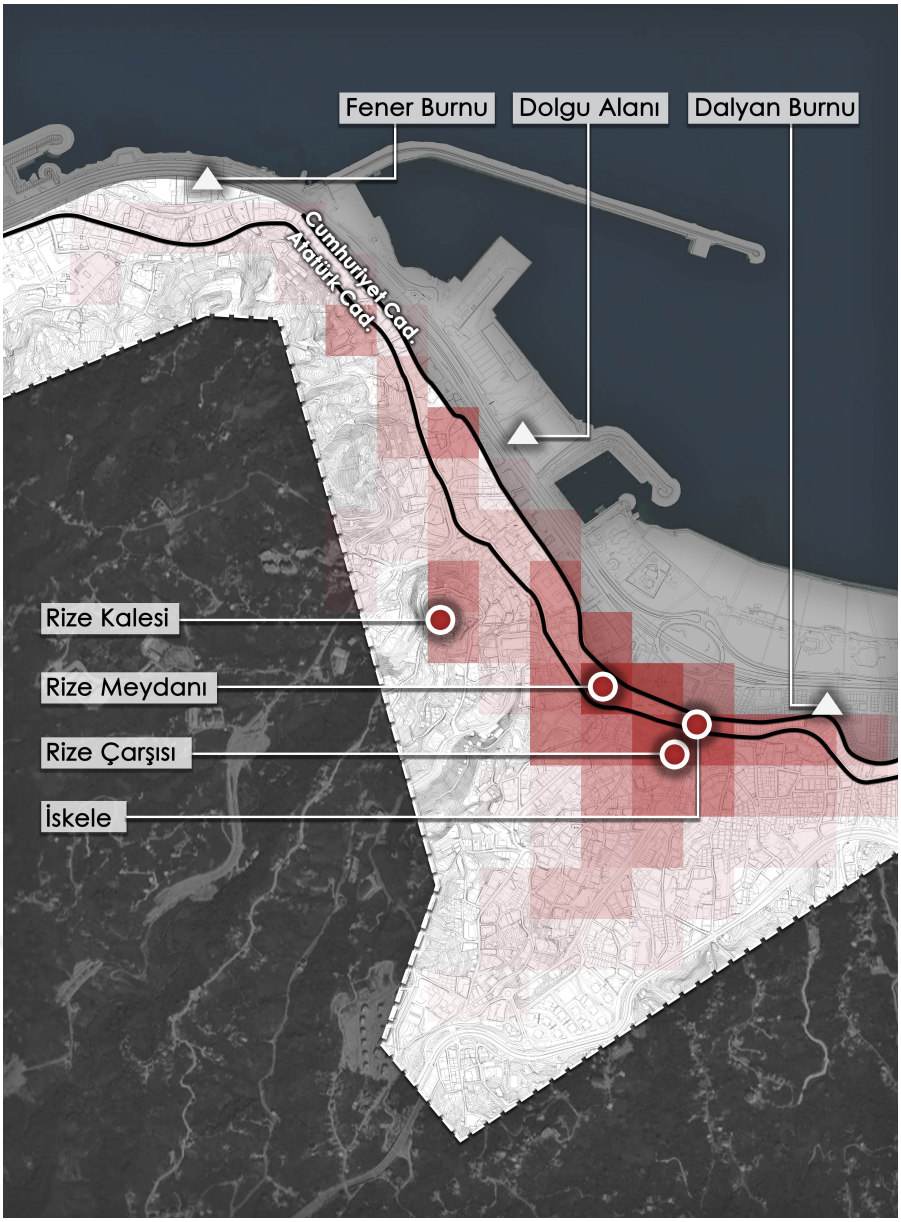

Şekil 365. Rize şehrinin önemli çekim noktaları (yazar arşivi)

3.2. Rize Şehrinde Geçmişten Günümüze Tarihi Yapı Stoku

Rize şehrinin büyük kısmının engebeli bir araziden olışması sebebiyle az miktardaki düz alanlar yoğun olarak kentleşmiş, tarih boyunca devamlı değişip dönüşmüştür. Bunun değişimin temel sebebi zaten sınırlı miktarda bulunan düz alanlarda yetersiz ve eski görünen yapıları korumak yerine ihtiyaçları daha iyi karşılayacak yeni ve büyük yapılar inşa etme eğilimidir. Bu değişim ve dönüşümler sonucunda Rize şehri önemli tarihi yapı stokunu kaybetmiştir. Bunun yanında şehir merkezindeki yoğun yapılaşma ve şehirdeki arazilerin büyük kısmında oluşturulan çay bahçeleri sebebiyle bugüne kadar şehir

merkezinde herhangi bir arkeolojik çalışmanın yapılması mümkün olmamıştır. Buna ek olarak Rize şehrine ait herhangi bir gravür ya da resmin elimize ulaşmadığı, ilk fotoğrafın ise 19. yüzyıl sonlarına ait olduğu hesaba katılınca Rize şehrinde geçmişte var olan tarihi yapılara ulaşmak yalnızca yazılı birincil kaynakları taramakla mümkün olmuştur.

Rize'de başlangıçtan Osmanlı fethine kadar inşa edilmiş tarihi yapılar incelendiğinde; MS 150 yılında varlığını anladığımız Antik Liman (Ptolemaeus, 2024), Doğu Roma Dönemi'nde inşa edilen Rize Kalesi, yine Doğu Roma Dönemi'nde inşa edildiği düşünülen Aya Randos Kilisesi ve Bijişkyan'ın Reşadiye Mahallesi'nde geçmişte yer aldığını ileri sürdüğü Ermeni Kilisesi'ne ulaşılmaktadır. Bahsedilen bu yapılardan günümüzde sadece Rize Kalesi ayaktadır.

Diğer Anadolu şehirleri ile karşılaştırıldığında Rize şehri Türkler tarafından 15. yüzyıl Sonu gibi geç bir tarihte fethedilmiştir. Dolayısıyla Rize şehrinde bu tarihe kadar Anadolu Beyliklerine, Selçuklulara ya da Osmanlılara ait herhangi bir yapı var olmamıştır. 15. yüzyıl sonu ile birlikte Rize şehri Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu tarihten itibaren şehirde Osmanlı yapıları ortaya çıkmaya başlanmıştır. 15. yüzyıl sonundan Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılına kadar Osmanlı Rize'sinde iskele ve kıyı yapıları, cami ve mescit yapıları, kiliseler, eğitim yapıları, tekkeler, kamu yapıları, çeşmeler, askeri yapılar, sağlık yapıları, hamamlar ve konut yapıları inşa edilmiştir (Tablo 36, Şekil 366).

Tüm bu yapılardan günümüze yalnızca İslampaşa (Kurşunlu) Camii, Gülbahar Merkez Camii ve bazı tarihi konut yapıları ulaşmıştır. Bunlar dışında şehirde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş olan hiçbir yapı ayakta kalamamıştır.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise Cumhuriyet ideolojilerine uygun modern ve düzenli bir şehir yaratmak gayesiyle şehirde yoğun imar hareketleri görülmüş, kamu yapıları başta olmak üzere yeni binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Fakat bu döneme kadar olduğu gibi bu dönemde inşa edilen yapıların da büyük bölümü günümüze ulaşamadan tarihe karışmıştır.

Tablo 36. Rize şehrinde inşa edilmiş olan tarihi yapılar

Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Tarihi Yapılar						
Yapı Türü	Tespit Edilen Yapı Sayısı	İnşa Dönemleri				
		Roma Dönemi	Doğu Roma Dönemi	Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi	Dönemi Bilinmeyen
Liman	7	1	-	4	2	-
Savunma	1	1	-	-	-	1
Cami	20	-	-	15	5	
Kilise	7	-	1	5	-	1
Eğitim	11	-	-	7	4	-
Tekke	1	-	-	1	-	-
Türbe	1	-	-	1	-	-
Kamu	19	-	-	8	18	-
Çeşme	4	-	-	4	-	-
Askeri	1	-	-	1	-	-
Sağlık	4	-	-	2	2	-
Hamam	2	-	-	2	-	-
Konut	85	-	-	26	30	29
Toplam	163	2	1	76	61	31

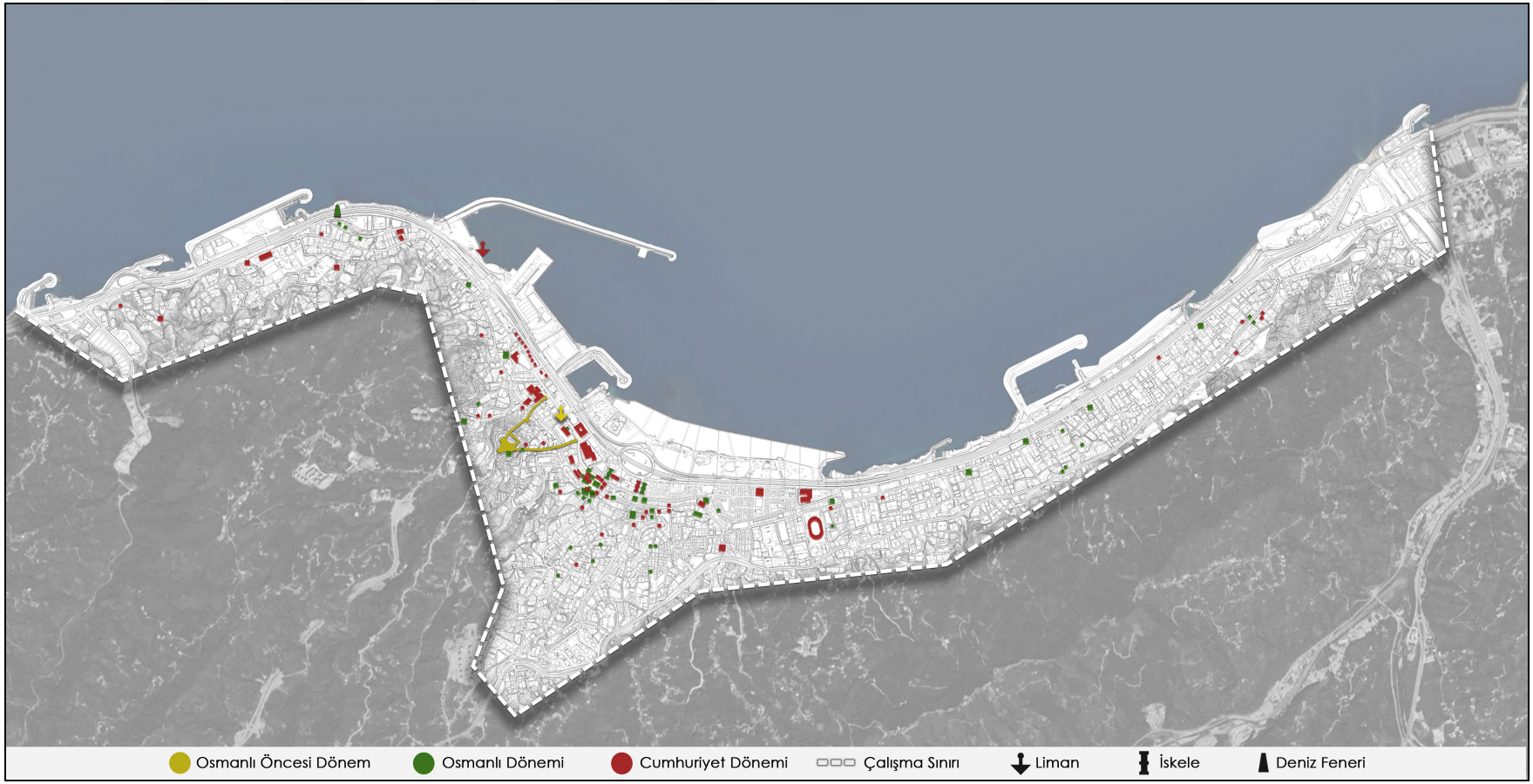

Şekil 366. Rize şehrinde dönemlerine göre tarihi yapılar (yazar arşivi)

3.2.1. Savunma Yapıları

Rize şehir merkezinde tarih boyunca inşa edilen savunma yapıları incelendiğinde Rize Kalesi ve Eski Kale (Kale-i Köhne) yapılarının varlığını tespit etmek mümkündür. Bu yapılardan Rize Kalesi günümüzde hala ayaktadır. Eski Kale ise günümüze ulaşamamakla birlikte yapının nerede yer aldığı, ne zaman inşa edildiği ve ne zaman yıkıldığı belli tespit edilememiştir.

Rize Kalesi'ni dayandırabileceğimiz en eski tarih olarak Procopius'un on Buildings eserini kaleme aldığı 550 yılı gösterebilir. Kimi tarihçiler Rize Kalesi'ni Pontus Krallığı Dönemi'ne kadar uzandığını iddia etse de Procopius'un bu eseri Rize Kalesi hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz en eski yazılı kaynaktır. Procopius eserinde kalenin Justinianus tarafından inşa edildiğini belirtmektedir. Fakat bu kaynaktan edindiğimiz bilgiler, yapının ilk kez inşa edildiği ya da var olan bir kale üzerine yeniden inşa edildiği konusuna açıklık getirmemektedir.

Doğu Roma Dönemi'nde inşa edilen kalenin Aşağı Kale bölümünde Komnenos Dönemi izlerine rastlamak da mümkündür. Doğu Roma ve Komnenos dönemlerinde savunma yapısı olarak kullanılan yapı Osmanlı Dönemi'nde savunma işlevlerinin yanında karantina yeri ve hapishane olarak da kullanılmıştır. Rize Kalesi aynı zamanda Osmanlı öncesi dönemden günümüze ulaşan Rize şehir merkezindeki tek tarihi eserdir (Tablo 37, Şekil 367, Şekil 368).

Tablo 37. Rize şehrinde inşa edilmiş olan savunma yapıları

SAVUNMA YAPILARI			
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri	
		Doğu Roma Dönemi	Dönemi Bilinmeyen
Rize Kalesi	Ayakta	X	
Eski Kale (Kale-i Köhne)	Günümüze Ulaşamadı		X

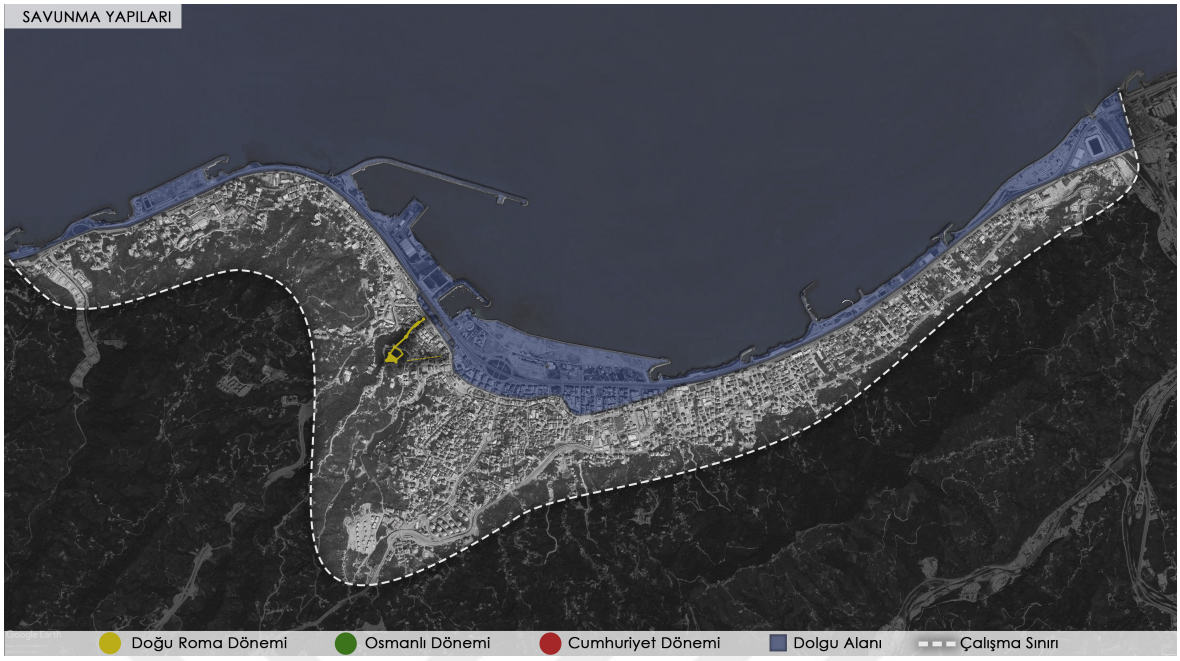

Şekil 367. Rize şehrinde dönemlerine göre savunma yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

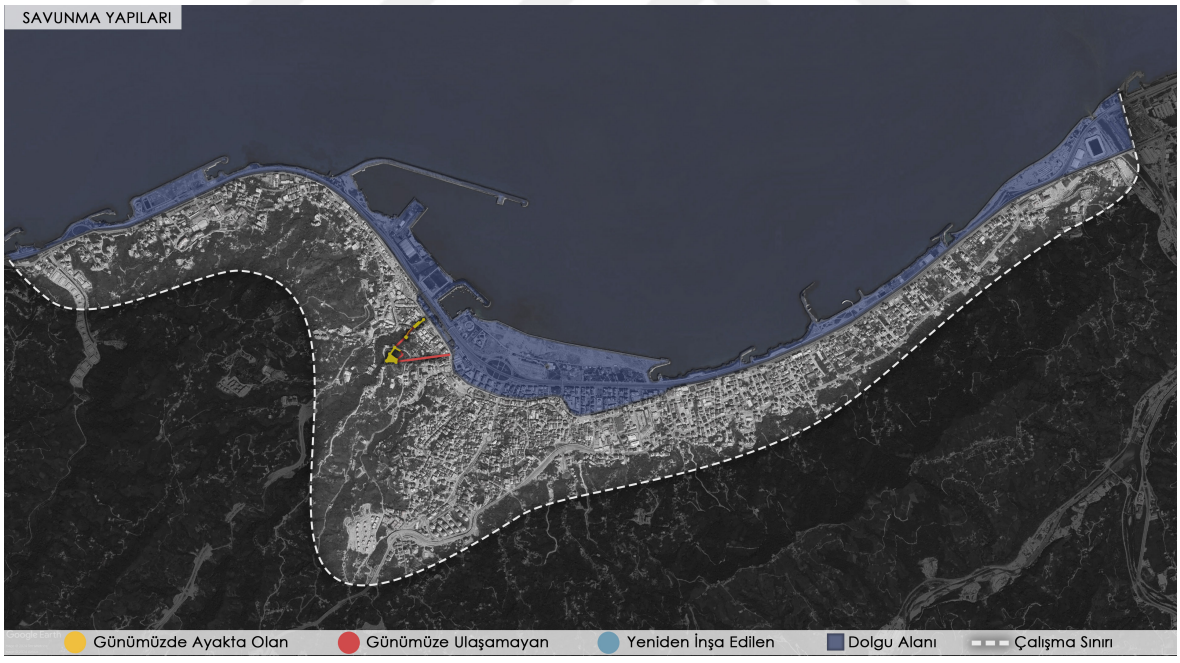

Şekil 368. Rize şehrinde durumlarına göre savunma yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

3.2.2. Liman ve Kıyı Yapıları

Rize şehrinde kıyı yapılarının ilk ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte MS 150 yılında Rize Limanı'nın varlığından bahsedilmektedir (Ptolemaeus, 2024). Bu limanın Fener Burnu'nun doğusunda, Rize Kalesi'nin kuzeyinde inşa edildiği düşünülmektedir. 1985 yılına gelindiğinde ise bahsedilen noktada liman mendireği kalıntılarına rastlandığı bilinmektedir (Bryer & Winfield, 2020). Bu kalıntılar Rize limanının tarih boyunca Fener Burnu'nun doğusundaki güvenli koyda yer aldığını göstermektedir.

Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde ise gerçek anlamda bir liman yapısının varlığından söz edilemez. Bu dönemde şehirde Memleket ve Gümrük adında iki iskelenin varlığı söz konusudur. Bu iskelelerin batısında yer alan Fener Burnu doğal bir liman oluşturarak iskeleleri kuzey-batı rüzgârlarından korumaktadır. Bahsedilen iskeleler günümüze ulaşamamış, iskelelerin bulunduğu konum, 1960'larda başlanan dolgu faaliyetleri sonucu doldurulmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ayrıca Gümrük Binası ve Deniz Feneri olmak üzere inşa edilen iki kıyı yapısının da varlığı tespit edilmiştir. Bahsedilen yapılar günümüze ulaşamadan yıkılmıştır.

1950'lerde Gümrük İskelesi'nin bulunduğu konumda betondan yeni bir iskele inşa edilmiştir. Bu iskele Rize İskelesi olarak bilinmektedir. 1960'larda gerçekleşen dolgu faaliyetleri sonucu Rize İskelesi yenilense de aynı konumunu korumuştur.

1991 yılında ise gerçek anlamda modern bir Liman olan Rize limanı inşa edilmiştir. Son inşa edilen liman günümüzde hala kullanılmaktadır.

Geçmişten günümüze Rize şehrinde toplamda 7 adet liman ve kıyı yapısının inşa edildiği görülmektedir (Tablo 38, Şekil 369, Şekil 370).

Tablo 38. Rize şehrinde inşa edilmiş olan liman ve kıyı yapıları

LİMAN VE KIYI YAPILARI				
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri		
		Roma Dönemi	Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
Antik Liman	Günümüze Ulaşamadı	X		
Memleket İskelesi	Günümüze Ulaşamadı		X	
Gümrük İskelesi	Günümüze Ulaşamadı		X	
Gümrük Binası	Günümüze Ulaşamadı		X	
Deniz Feneri	Günümüze Ulaşamadı		X	
Rize İskelesi	Günümüze Ulaşamadı			X
Rize Limanı	Ayakta			X

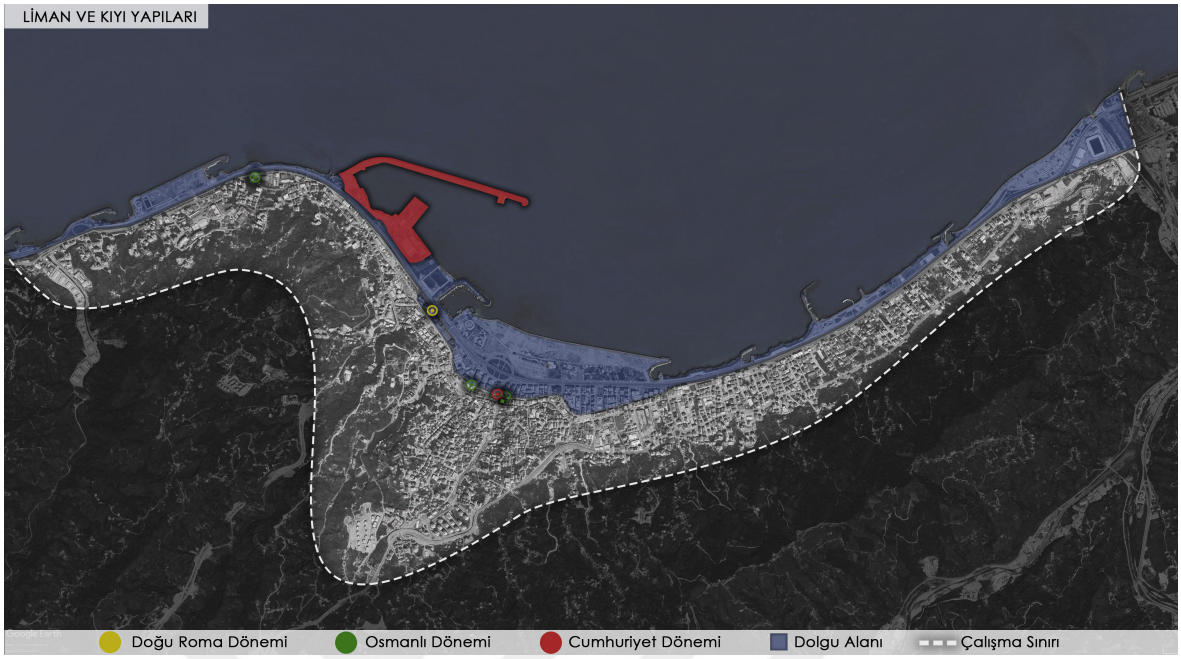

Şekil 369. Rize şehrinde dönemlere göre liman ve kıyı yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

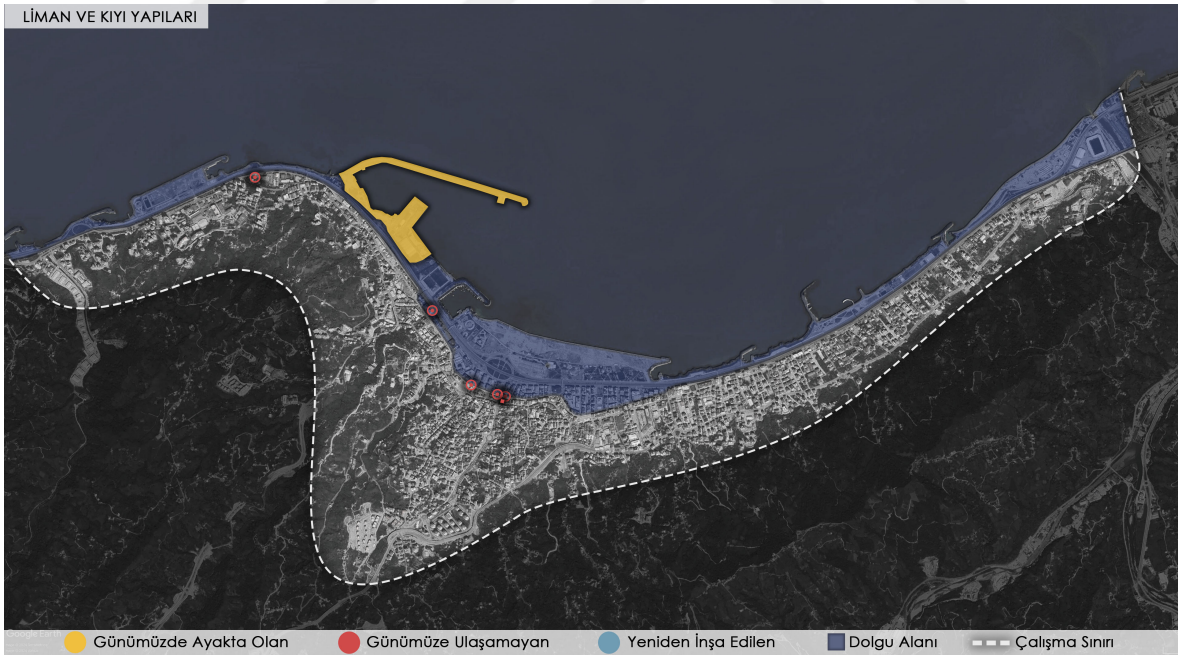

Şekil 370. Rize şehrinde durumlarına göre liman ve kıyı yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

3.2.3. Cami ve Mescit Yapıları

15. yüzyıl sonunda Rize'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte cami yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen 15 cami yapısının varlığı, konumu, eski ve yeni isimleri tespit edilmiştir. Bu camiler inşa dönemlerine göre aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Hacı Halil Ağa / Kale Camii
- Kurşunlu (İslampaşa) Camii
- Dizdar Hüseyin Ağa / Çarşı Camii / Orta Camii
- Hacı Süleyman / Gülbahar Merkez Camii
- Gülbahar Hatun Camii
- Hacı Maadan Camii / Reşadiye Camii
- Camiönü Mahallesi Camii
- Müftü Hacı Mehmed Efendi / Müftü Mahallesi Merkez Camii
- Şeyh Camii
- Kapudan Ali Paşa / Taşçıoğlu Camii
- Pindoz / Değirmendere Camii
- Yalı Camii
- Tuzcuoğlu Camii
- Dalyan Mescidi
- Portakallık Mahallesi Camii

Bu camilerden İslampaşa (Kurşunlu) Camii ve 1906 yılında ikinci kere inşa edilen Hacı Süleyman (Gülbahar Merkez), Camii Osmanlı Dönemi'nde inşa edilip günümüze ulaşan yapılardır. Rize şehrinde ilk inşa edildiği haliyle günümüze ulaşan tek cami ise İslampaşa (Kurşunlu) Camii'dir.

Bu yapılardan, Gülbahar Merkez Camii Osmanlı Dönemi'nde yıkılıp yeniden inşa edilmiş; Kale Camii, Reşadiye Camii, Camiönü Mahallesi Camii, Müftü Mahallesi Merkez Camii, Taşçıoğlu Camii, Değirmendere Camii ve Portakallık Mahallesi Camii ise Cumhuriyet Dönemi'nin ardından yıkılıp yeniden inşa edilmişlerdir.

Gülbahar Hatun Camii, Yalı Camii, Tuzcuoğlu Camii ve Dalyan Mescidi yapıları yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır.

Orta Camii ise 1940 yılında yıkılıp yeniden inşa edilmiş, 2019 yılında ise tekrar yıkılarak başka bir konumda replika olarak inşa edilmiştir.

Bahsedilen camiler haricinde Osmanlı belgelerinde isimleri geçen, Rize şehir merkezinde yer aldığı anlaşılan fakat konumları belirlenemeyen 9 adet cami yapısı tespit edilmiştir. Bu camilerin isimleri ve varlığı haricinde ne zaman inşa edildiği, ne zaman yıkıldığı, nerede yer aldığı gibi bilgilere ulaşılamamıştır. Bu camilerden bazılarının şehirde bulunan diğer camilerin farklı şekilde anılan isimleri olma ihtimali de söz konusudur. Fakat hakkında detaylı bilgi bulunmaması sebebiyle bu camilerin bilinen diğer camiler ile eşleştirilmesi de mümkün olmamıştır. Konumu tespit edilemeyen bu camiler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Başçılar Mescidi
- Hacı Ahmed Camii
- Paşayan Mescidi
- Çolak Hacı Ahmed Mescidi
- Attar Hacı Osman / Babik Camii
- Tuzcuzâde Seyyid Hacı Mehmet Camii
- Müftü Hacı Hasan Efendi Camii
- Yeni Cami
- Hacı Bilal Camii

Cumhuriyet Dönemi'nin ardından yetersiz gelen Osmanlı camilerinin yerine yenilerinin inşa edildiği bilinmektedir. Bunun yanında farklı konumlarda yeni camiler de inşa edilmiştir. Bu camilerden başlıca olanları inşa tarihine göre aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Sahil Camii
- Boğaz Mahallesi Camii
- Dalyan Camii
- Fener Camii
- Fener Çaykur Camii

Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen bu camiler günümüzde hala ayaktadır.

Rize şehrinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca toplam 20 tarihi cami ve mescit yapısının inşa edildiği bilinmektedir (Tablo 39, Şekil 371, Şekil 372):

Tablo 39. Rize şehrinde inşa edilmiş olan cami ve mescit yapıları

CAMİ VE MESCİT YAPILARI			
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri	
		Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
Hacı Halil Ağa / Kale Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Kurşunlu (İslampaşa) Camii	Ayakta	X	
Dizdar Hüseyin Ağa Camii / Çarşı Camii / Orta Camii	Günümüze Ulaşamadı	X	
Hacı Süleyman Camii / Gülbahar Merkez Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Gülbahar Hatun Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	
Hacı Maadan Camii / Reşadiye Camii	Yeniden	X	X
Camiönü Mahallesi Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Müftü Hacı Mehmed Efendi Camii / Müftü Mahallesi Merkez Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Şeyh Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Kapudan Ali Paşa Camii / Taşçıoğlu Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Pindoz Camii / Değirmendere Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Yalı Camii	Günümüze Ulaşamadı	X	
Tuzcuoğlu Camii	Günümüze Ulaşamadı	X	
Dalyan Mescidi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Portakallık Mahallesi Camii	Yeniden İnşa Edildi	X	X
Sahil Camii	Ayakta		X
Boğaz Mahallesi Camii	Ayakta		X
Dalyan Camii	Ayakta		X
Fener Camii	Ayakta		X
Fener Çaykur Camii	Ayakta		X

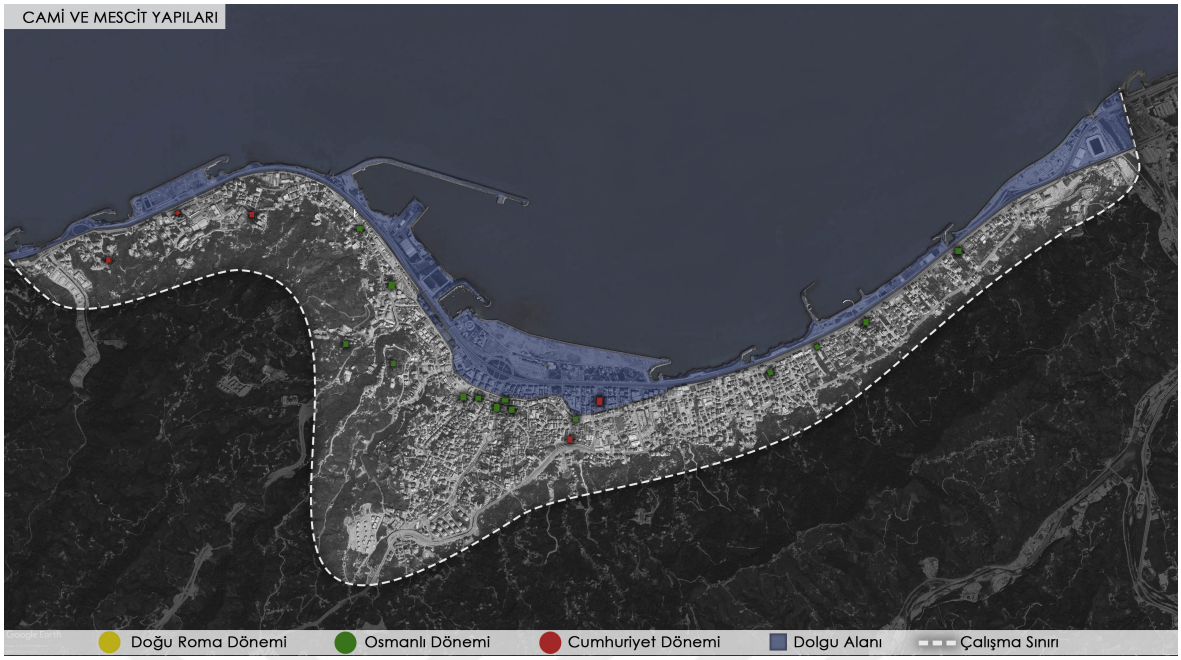

Şekil 371. Rize şehrinde dönemlerine göre cami ve mescit yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

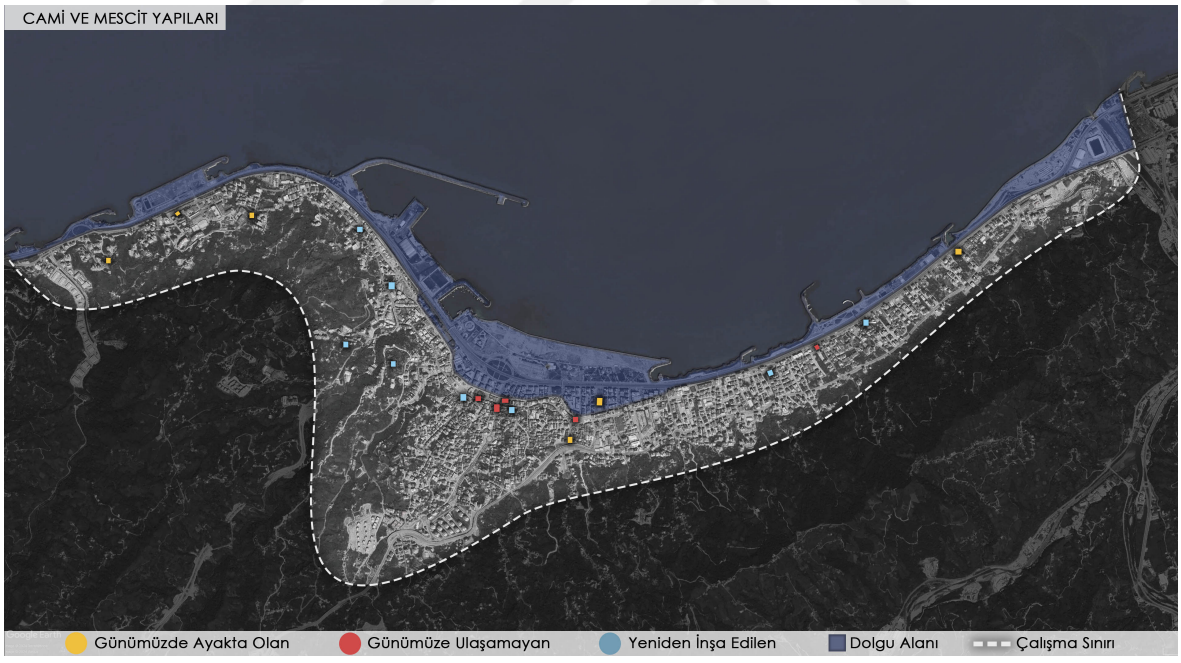

Şekil 372. Rize şehrinde durumlarına göre cami ve mescit yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

3.2.4. Kilise Yapıları

Rize şehir merkezinde hiçbir kilise yapısı günümüze ulaşamadığı gibi bugün, herhangi bir kilisenin kalıntı ya da izlerine rastlamak mümkün değildir. Ancak arşiv belgelerindeki kayıtlar incelendiğinde şehirde inşa edilmiş olan kiliseler ortaya çıkmaktadır. Bu kiliselerin varlığı tespit edilse bile haklarında detaylı bilgi sahip olmak mümkün olmamaktadır.

Doğu Roma Dönemi'nde inşa edildiği bilinen Aya Randos Kilisesi (Bryer & Winfield, 2020) varlığı tespit edilen en eski kilise yapısıdır. Bu kilisenin Rize'de şehit edildiği anlatılan Aziz Orentius anısına inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Bijişkyan (1969), geçmişte Roşi (Reşadiye) Mahallesi'nde öinnemli bir Ermeni Kilisesi'nin inşa edildiğini ileri sürmektedir. Fakat Bijişkyan'ın eserindeki iddiası haricinde bu kilisenin varlığını ispatlayan hiçbir veriye ulaşılmamaktadır.

Osmanlı fethinin ardından ise Aya Nikola, Rum Ortodoks, Meryem Ana, Aya Kostantino ve Eleni isimlerinde kiliselerin varlığı Osmanlı belgelerinden tespit edilmiştir.

Rize şehir merkezinde Geçmişten günümüze varlığı tespit edilen 7 kiliseden bahsetmek mümkündür (Tablo 40):

Tablo 40. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Kilise Yapıları

KİLİSE YAPILARI			
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri	
		Roma Dönemi	Osmanlı Dönemi
Aya Randos Kilisesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Aya Nikola Kilisesi	Günümüze Ulaşamadı		X
Rum Ortodoks Kilisesi	Günümüze Ulaşamadı		X
Meryem Ana Kilisesi	Günümüze Ulaşamadı		X
Aya Konstantino Kilisesi	Günümüze Ulaşamadı		X
Eleni Kilisesi	Günümüze Ulaşamadı		X

3.2.5. Eğitim Yapıları

Rize'de Osmanlı Dönemi'nde medrese ve muallimhane gibi eğitim yapılarının inşa edildiği bilinmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ardından ise batılı anlamda yeni eğitim yapıları ortaya çıkmıştır. Rize şehrinde ortaya çıkan; günümüz ilkokul seviyesine denk

gelen İptidai Mektebi, günümüz ortaokul seviyesine denk gelen Rize Rüştiyesi ve günümüz lise seviyesine denk gelen Rize İdadisi bunlara örnek gösterilebilir.

Rize'de Osmanlı öncesi döneme ait herhangi bir eğitim yapısının varlığına ulaşılamamaktadır.

Osmanlı Dönemi'nde ise 7 adet tarihi eğitim yapısının varlığı tespit edilmiştir. Fakat bu yapılardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde ise 4 adet tarihi eğitim yapısının varlığı tespit edilmiştir. Bu yapılardan Kurtuluş Mektebi ve Orta Mektebi günümüze ulaşamazken Çay İlkokulu yıkılıp yeniden inşa edilmiş, Rize Erkek Sanat Enstitüsü (Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi) ise günümüzde hala ayaktadır.

Tablo 41. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Eğitim Yapıları

EĞİTİM YAPILARI			
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri	
		Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
Feyzullah Efendi Muallimhanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Hacı Süleyman Efendi Medresesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Altıkulaçzade Medresesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Rize Rüştiyesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
İptidai Mektebi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Rum Mektebi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Rize idadisi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Kurtuluş Mektebi	Günümüze Ulaşamadı		X
Orta Mektebi	Günümüze Ulaşamadı		X
Rize Erkek Sanat Enstitüsü / Tevfik İleri Endüstri Meslek Lisesi	Ayakta		X
Çay İkokulu	Yeniden İnşa Edildi		X

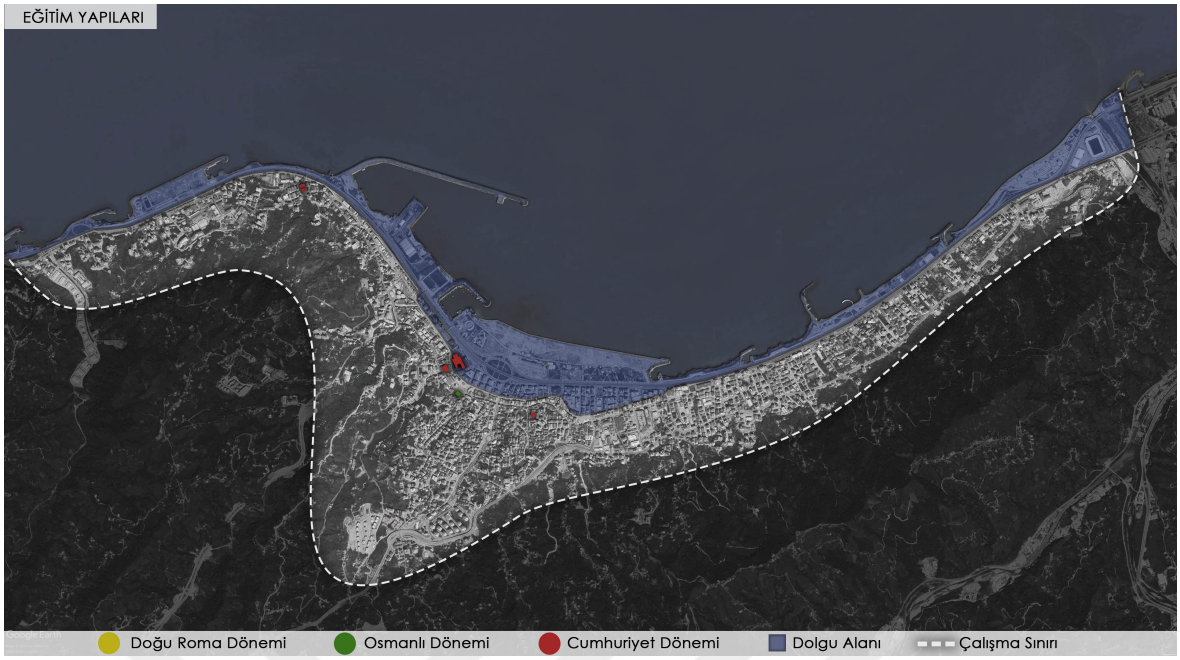

Şekil 373. Rize şehrinde dönemlerine göre eğitim yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

Şekil 374. Rize şehrinde durumlarına göre eğitim yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

3.2.1. Tekke Yapıları

Tekkeler Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen eğitim yapılarıdır. Bu yapılarda modern bilimlerden ziyade din odaklı bir eğitim verilmektedir. Tekkelerde dini birikime sahip bir öğretici (mürşid-şeyh) tarafından tasavvuf eğitimi verilmektedir. Bu yapılar aynı zamanda bir okul olma işlevinin yanında toplanma-buluşma yeri, ibadet yeri ve misafirhane işlevleri de görmektedir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte laik ve modern Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, 1925 yılına gelindiğinde tekkeler kapatılmıştır.

Osmanlı Rize'sindeki tekke yapıları incelendiğinde yalızca Kadiriye Tekkesi'nin varlığı tespit edilmektedir. Bugünkü Rize Meydanı'nın kuzeybatı köşesinde yer alan Kadiriye Tekkesi günümüze ulaşamasa da 20. yy. başına ait Rize fotoğraflarında görülmektedir.

3.2.2. Türbe Yapıları

Türbeler tarihteki önemli kişilerin anıldığı anıtsal mezar yapılarıdır. Osmanlı'da türbe yapıları kubbe kullanımı başta olmak üzere benzer mimari formlarda inşa edilmiştir. Türbeler hem dini hem kültürel bir simge olarak önem kazanmışlardır.

Bugün Rize şehir merkezinde hiçbir tarihi türbe yapısı ayakta değildir. Varlığını tespit edebildiğimiz tek türbe yapısı ise Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen türbe Ali Semerkandi Türbesi'dir.

3.2.3. Kamu Yapıları

Rize şehrinde özellikle Tanzimat Dönemi'nden itibaren kamu yapılarının inşasında artış görülmüştür. 19. Yüzyıl Rize'sinde Hükümet Meydanı'nda (Rize Meydanı) çok sayıda kamu yapısı inşa edilmiş, meydan ve çevresi kamusal bir merkez haline gelmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde ise inşa edilen 8 adet kamu yapısının varlığı tespit edilmiştir. Fakat bu yapıların hiçbiri günümüzde ayakta değildir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ardından Hükümet Meydanı'nın ismi Cumhuriyet Meydanı olarak değiştirilmiş ve meydan kamusal bir merkez olma işlevini sürdürmeye devam

etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nden 2000'lere kadar inşa edilen 18 önemli kamu yapısı tespit edilmiştir. Bu yapılardan Sinema Binası, Milli Kütüphane, CHP Binası, Rize Halk Evi, , Fener Çay Fabrikası, Eski Valilik Binası, Atatürk Stadyumu ve Ses sineması günümüze ulaşamamış; Rize Palas Oteli, Kıbrıs Palas Oteli, Turist Oteli, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Binası, Otobüs Terminali Binası, Eski SSK Binası ve Rize Valiliği günümüze ulaşmış; PTT Binası ise yıkılıp yeniden inşa edilerek günümüze gelmiştir

Rize şehrinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca toplamda 26 adet tarihi kamu yapısının varlığı bilinmektedir (Tablo 42, Şekil 375, Şekil 376).

Tablo 42. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Kamu Yapıları

KAMU YAPILARI			
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri	
		Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
Rus Konsolosluğu	Günümüze Ulaşamadı	X	
Hükümet Konağı	Günümüze Ulaşamadı	X	
Hapishane Binası	Günümüze Ulaşamadı	X	
Şeyh Camii Muvakkithanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Rize Muvakkithanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Gümüşhanevi Kütüphanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Tatoğlu Abdülkerim Efendi Kütüphanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Telgrafhane	Günümüze Ulaşamadı	X	
Sinema Binası	Günümüze Ulaşamadı		X
Milli Kütüphane	Günümüze Ulaşamadı		X
CHP Binası	Günümüze Ulaşamadı		X
Rize Halk Evi	Günümüze Ulaşamadı		X
Rize Palas Oteli	Ayakta		X
Fener Çay Fabrikası	Günümüze Ulaşamadı		X
Eski Valilik Binası	Günümüze Ulaşamadı		X
Eski Adliye Binası	Günümüze Ulaşamadı		X
PTT Binası	Yeniden İnşa Edildi		X
Atatürk Stadyumu	Günümüze Ulaşamadı		X
Kıbrıs Palas Oteli	Ayakta		X
Turist Oteli	Ayakta		X
Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çaykur Binası)	Ayakta		X
Otobüs Terminali Binası	Ayakta		X
Ses Sineması	Günümüze Ulaşamadı		X
Ziraat Bankası Binası	Ayakta		X
Rize Valiliği	Ayakta		X
Ziraat Bankası Binası	Ayakta		X

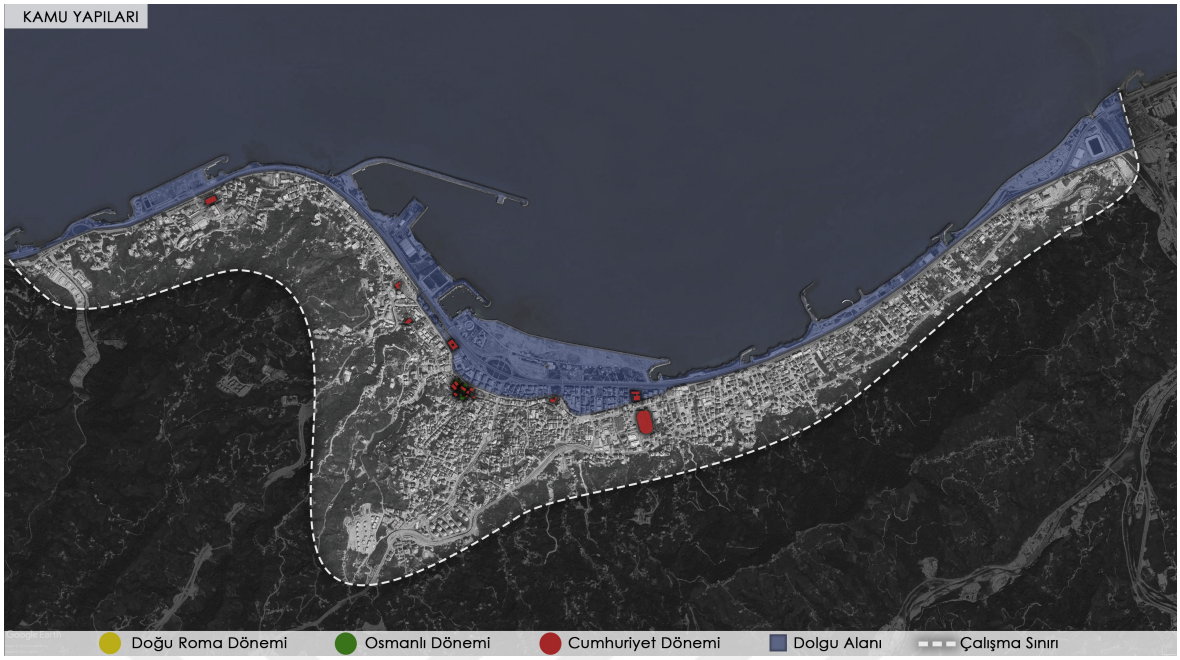

Şekil 375. Rize şehrinde dönemlerine göre Kamu yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

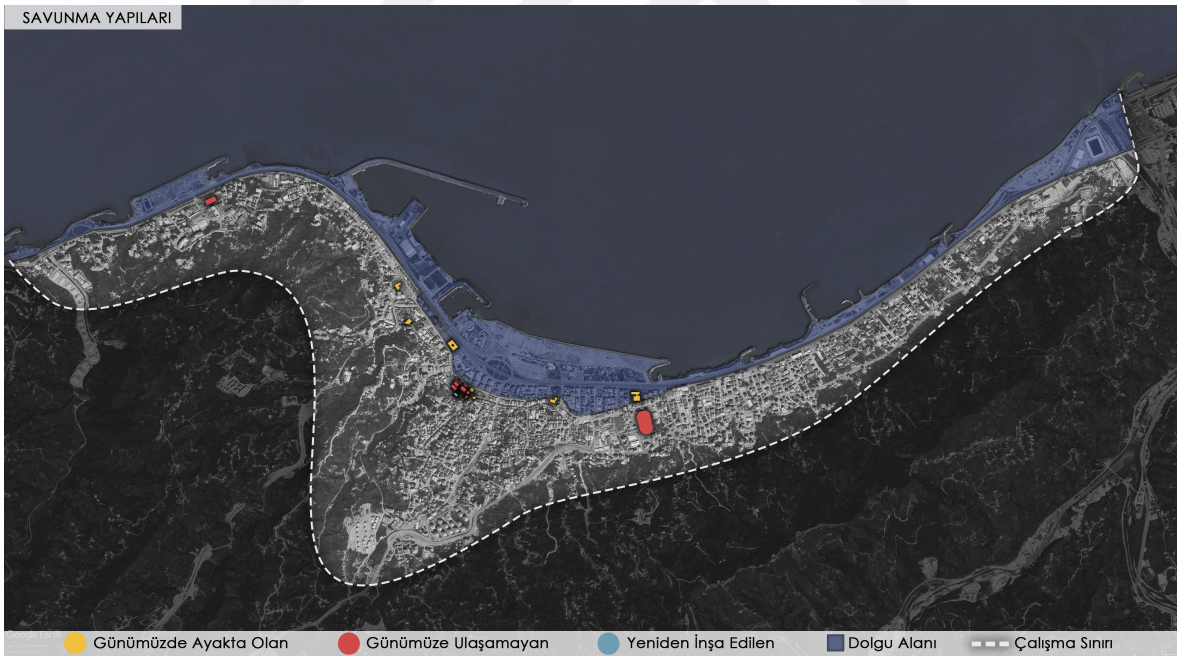

Şekil 376. Rize şehrinde durumlarına göre Kamu yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

3.2.4. Çeşme Yapıları

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen çeşmeler sosyal yönleri, şehir mimarisine katkıları ve şehir imgesi için ikonik yapılar olmaları yönleriyle öne çıkmaktadır. Osmanlı'da çeşmeler genellikle hayırsever ve maddi durumu iyi kişiler tarafından bir hayrat olarak inşa edilmişlerdir.

Rize şehrinde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen 4 çeşme yapısının varlığın bilinmektedir. Fakat bu çeşmelerden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır (Tablo 43).

Tablo 43. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Çeşme Yapıları

ÇEŞME YAPILARI		
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri
		Osmanlı Dönemi
Şehitler Çeşmesi	Günümüze Ulaşamadı	X
Meydan Çeşmesi	Günümüze Ulaşamadı	X
Mataracızade Mustafa Efendi Çeşmesi	Günümüze Ulaşamadı	X
Fatma Hanım Çeşmesi	Günümüze Ulaşamadı	X

3.2.5. Askeri Yapılar

Osmanlı'da 19. Yüzyıl Tanzimat Dönemi'nin etkileri askeri alanda da kendini göstermiştir. Bu dönemde inşa edilmeye başlanan modern kışla yapıları, askeri ordunun modernize edilmesi açısından önemli rol oynamıştır.

Rize kazasının 1877 yılında sancak merkezi haline gelmesinin ardından 19. Yüzyıl sonlarına doğru Rize'de de modern anlamda bir kışla yapısı inşa edilmiştir. Tophane Mahallesi'nde yer aldığı bilinen bu yapı günümüze ulaşamamıştır.

3.2.6. Sağlık Yapıları

Rize şehrinde Osmanlı öncesi döneme ait hiçbir sağlık yapısının varlığı tespit edilememiştir. Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Askeri Hastane ve Gureba Hastanesi ise şehirde varlığı tespit edilen en eski hastanelerdir. Bu iki yapı da günümüze ulaşamamıştır.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise daha büyük ve modern hastaneler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Eski Devlet Hastanesi ve Sosyal Sigorta Hastanesi / 82. Yıl Devlet Hastanesi inşa edilmiştir. Bunlardan Eski Devlet Hastanesi günümüze ulaşamazken Sosyal Sigorta Hastanesi farklı bir işleve sahip olsa da günümüzde ayaktadır (Tablo 44, Şekil 379, Şekil 380).

Tablo 44. Rize Şehrinde İnşa Edilmiş Olan Sağlık Yapıları

SAĞLIK YAPILARI			
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri	
		Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi
Askeri Hastane	Günümüze Ulaşamadı	X	
Gureba Hastanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Eski Devlet Hastanesi	Günümüze Ulaşamadı	X	
Sosyal Sigorta Hastanesi / 82. Yıl Devlet Hastanesi	Ayakta		X

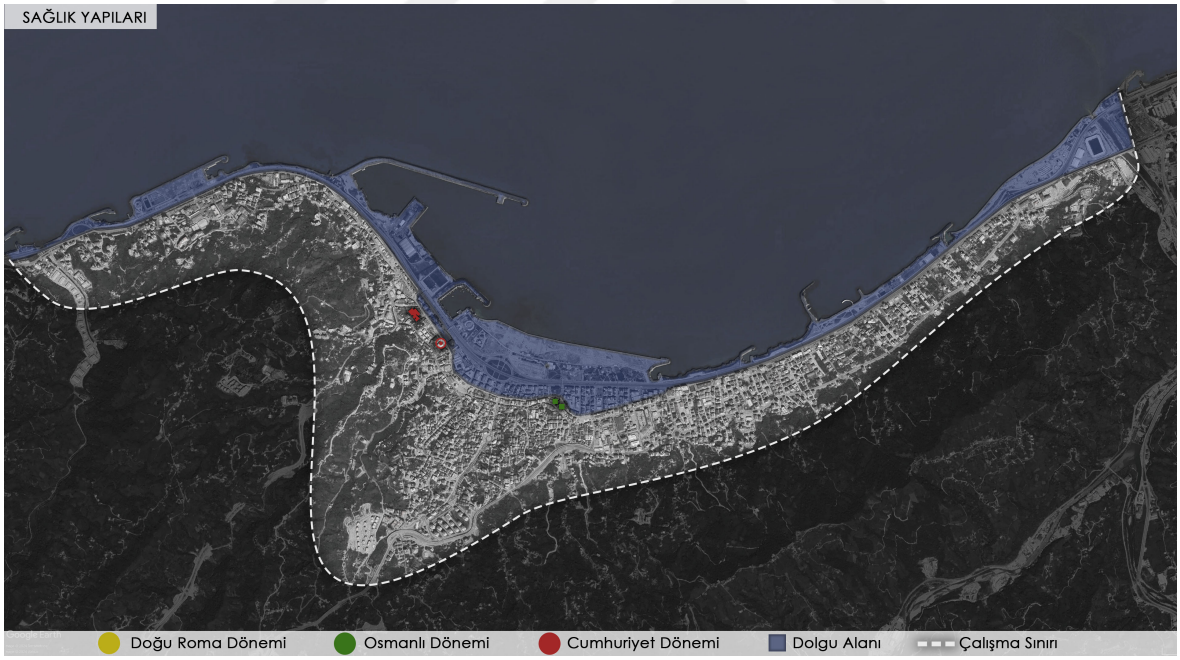

Şekil 377. Rize şehrinde dönemlerine göre sağlık yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

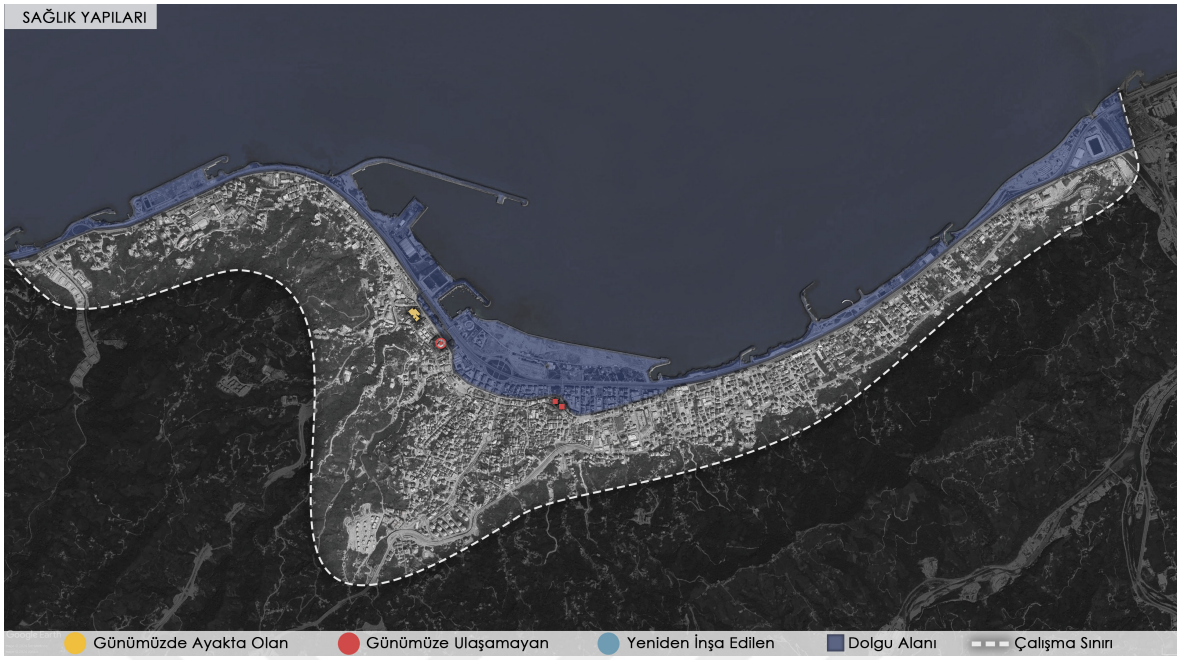

Şekil 378. Rize şehrinde durumlarına göre sağlık yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

3.2.7. Hamam Yapıları

Rize şehrinde Osmanlı öncesi döneme ait hiçbir hamam yapısının varlığı tespit edilememiştir. Şehirde varlığı bilinen 2 tarihi hamam yapısı da Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde hamamlar, sosyal ve kültürel açıdan önemli bir yere sahiptir. Günlük yaşamda önemli role sahip Osmanlı Hamamları hem temizlik hem de sosyal etkileşim alanları olarak kullanılmışlardır.

Osmanlı Dönemi'nde Rize'de inşa edilen iki hamam Eski ve yeni olarak anılmaktadır. Bahsedilen iki hamam yapısı da günümüze ulaşamamıştır. Bunlardan Yeni Hamam olarak adlandırılan yapının günümüz Hamam Deresi yakınlarında yer aldığı tahmin edilse de eski hamamın konumuna dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Tablo 45).

Tablo 45. Rize şehrinde inşa edilmiş olan hamam yapıları

HAMAM YAPILARI		
Yapı Türü	Günümüz Durumu	İnşa Dönemleri
		Osmanlı Dönemi
Eski Hamam	Günümüze Ulaşamadı	X
Yeni Hamam (Hamam-ı Cedid)	Günümüze Ulaşamadı	X

3.2.8. Sivil Mimari

Rize şehrinde Osmanlı öncesi döneme ait hiçbir konut yapısının varlığı tespit edilememiştir. 1950'lere kadar Rize şehrinde yerel teknik ve üsluplar ile inşa edilen Rize konutlarına rastlansa da bu tarihten sonra ise özellikler betonarme inşa tekniğinin yaygınlaşmasına bağlı olarak yüksek katlı apartman yapıları inşa edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen geleneksel Rize evleri üslup bakımından benzerlik gösterdiğinden birçok konut yapısının dönemi tespit edilememiştir.

Bu Geleneksel konutlar arasından Osmanlı Dönemi'nde inşa edildiği kesin olarak tespit edilen 26 tane konut yapısı tespit edilmiştir.

Bunlardan İsmailoğlu Evi yıkılarak günümüze ulaşamamış, Eski Vali Konağı ve Ahmet Şehirli Evi yıkılıp farklı bir konumda yeniden inşa edilmiştir.

Rize şehrinde, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerin arasından hangi döneme tarihlendiği tespit edilemeyen 29 adet geleneksel konut yapısı tespit edilmiştir. Bunlardan 21 ve 25 numaralı konutlar yıkılarak günümüze ulaşamamışlardır.

Geleneksel konutlar arasından Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edildiği kesin olarak tespit edilen 28 adet konut yapısı bulunmaktadır.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri boyunca şehirde toplam 83 adet geleneksel konut yapısı tespit edilmiş olup bunların 78 tanesi özgün halleriyle ayaktadır (Şekil 379, Şekil 380). Ayrıca 1960'lardan sonra inşa edilen Demirel Apartmanları ve 106 Evler, şehirde modern anlamda inşa edilen ilk apartmanlardır.

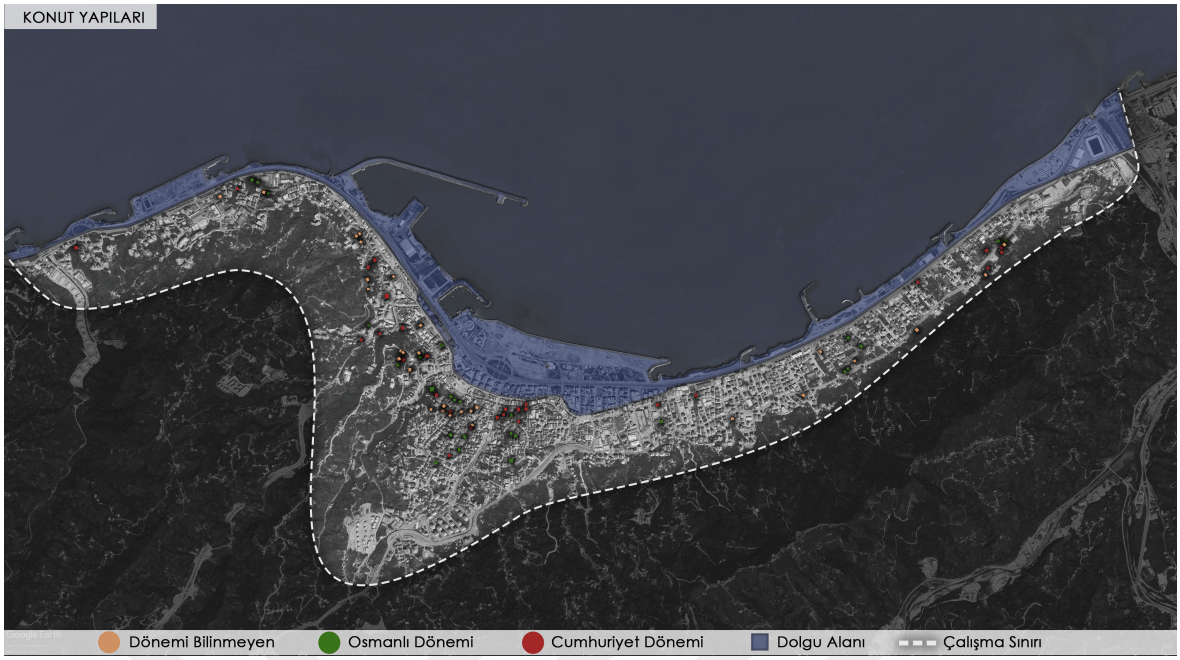

Şekil 379. Rize şehrinde dönemlerine göre konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

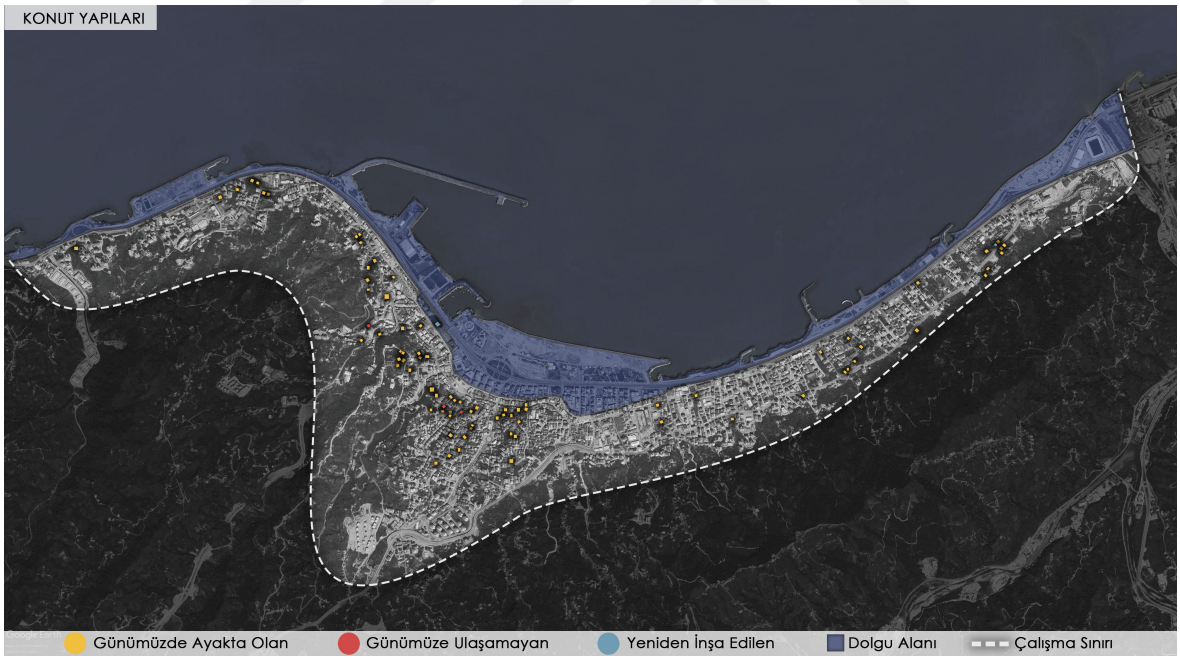

Şekil 380. Rize şehrinde durumlarına göre konut yapıları (Google Earth uydu görüntüsü üzerinden işlendi)

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Rize şehrinin coğrafi yapısı gereği tarih boyunca Anadolu genelinden izole bir şekilde varlığını sürdürmesi, şehrin kökenine ve Osmanlı öncesi dönemlerine ait bilgilerimizi sınırlamaktadır. Günümüz Rize şehir merkezinde Osmanlı öncesi döneme ait Rize Kalesi haricinde tarihi bir yapı günümüze ulaşamamış, şehirde yakın zamanlı bir arkeolojik çalışma da yapılmamıştır. Tarihi belgelerde yeterli veri olmaması ve günümüze ulaşan sınırlı sayıda ki tarihi yapı stoku, günümüzde birçok tarihçi ve yerel halk tarafından şehrin tarihi bir geçmişi olmadığı anlayışının benimsenmesine sebep olmuştur. Tarihi dokuda ki yıkım-yeniden inşa-yıkım döngüsünün şehrin tarihine duyulan aidiyet hissini azalttığı söylenebilir. Bu durum şehirde tarihi yapıları koruma anlayışının ortaya çıkmamasına yol açmış, bu da şehirdeki mevcut tarihi yapıların da yıkılmasına ve sonuç olarak şehrin tarihi bir geçmişinin olmadığı görüşünün desteklenmeye devam edildiği kısır bir döngüye yol açmıştır. Ancak görülmektedir ki şehrin tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Bugün ayakta olan yapılan yanında olmayan çok sayıda yapının da farklı dönemlerde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Şehrin MS 150 yılında dahi bir limana sahip olduğu, ilerleyen dönemlerde Doğu Roma İmparatoru Justinianus tarafından imar edildiği (Procopius, 2024) bilinmektedir. Bu durum Rize'nin erken dönemlerden beri bir yerleşim yeri olarak varlığını işaret etmektedir. Buna ek olarak şehir erken dönemlerinde piskoposluk, 13. yüzyılda ise metropolitlik statüsüne yükselmiştir. Şehrin Anadolu'da kalan 7 metropolitlikten biri olduğu tahmin edilmektedir (Bryer & Winfield, 2020). Ayrıca Hristiyanlığın erken dönemlerde Hristiyanlığı yayma faaliyetlerinde bulunan Aziz Orentius'un Rize kıyısında şehit edilmesi, şehirde Aziz Orentius anısına inşa edilen Aya Randos manastırının bulunması da Rize şehrinin Hristiyanlığın erken dönemlerinde önemli bir dini merkez olduğunu göstermektedir. Bijişkyan'nın Rize'nin Roşi (Reşadiye) Mahallesi'nde muhteşem bir Ermeni Kilisesi'nin bulunduğunu ve burada yazılan bir ayin kitabında Rize için başkent denildiğini iddia etmesi bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak Bijişkyan'ın ifadeleri haricinde bahsedilen kilisenin varlığını kanıtlayan hiçbir veri bulunmaması sebebiyle bu iddiaya ihtiyatlı yaklaşılmalıdır.

Rize'nin erken dönemi hakkında bahsedilen bu bilgiler haricinde şehrin Osmanlı öncesi dönemlerine ait yeterli veriye ulaşılamamaktadır. Bu durum Osmanlı öncesi

Rize'sinin karanlık kalmasına sebep olmuştur. Buna karşın bir şehrin geçmişi hakkında detaylı bilgi edinememiz o şehrin tarihi bir geçmişinin olmadığı anlamına gelmez. Rize şehrinin geçmişi de bilinmezliklerle doludur. Elimizdeki sınırlı veri, şehrin Antik Dönem'den beri bir yerleşim yeri olarak ayakta olduğu göstermektedir. Bunun yanında Rize hakkında; elimize ulaşamayan, tarihin tozlu raflarında kaybolup giden ya da ortaya çıkarılmayı bekleyen birçok verinin olduğu şüphesizdir.

Çalışmanın amaç ve kapsamında Rize şehrinin fiziki tarihini kısmında önceden belirlenmiş olan, Rize şehrinin fiziksel dokusunun değişimi ve bu durumun arka planındaki tarihsel verileri anlama noktasında yardımcı olacak soruların cevapları aşağıdaki gibi verilebilir:

Araştırmanın amaç ve kapsamı çerçevesinde, Rize şehrinin yapılı çevresinin gelişimini ortaya koymaya yönelik yapılan sorgulamaların sonuçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Şehre ilk yerleşimin ve yerleşenlerin izlerine en erken MS 131 yılında rastlanmaktadır. Güvenli bir limana sahip bir sahil şehri olması sebebiyle Rize'nin erken dönem kolonicileri tarafından yerleşim yeri olarak değerlendirilmesi muhtemeldir. Fakat elimizdeki tarihi verilerin yetersizliği sebebiyle Milattan önceki dönemlerde Rize'de bir yerleşim yerinin varlığı üzerinden konuşmak mümkün değildir. Rize isminin tarihi kaynaklarda geçmeye başladığı 131 yılında bölge Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla ilk kurulan yerleşim yeri Romalılara dayandırılmaktadır. Şehir merkezinde günümüzde varlığına ulaşabildiğimiz en eski yapılı eserlerin Roma ve Doğu Roma dönemlerinde inşa edilmesi Rize'de Roma varlığını kanıtlar niteliktedir.

Şehrin bulunduğu konumun ve sahip olduğu coğrafi yapının, ilk yerleşimin kurulmasında önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Rize'nin erken dönemlerde yerleşim yeri olarak seçilip bir şehir olarak bugüne kadar gelmesinde coğrafi yapısının büyük rolü vardır. Şehrin Fener Burnu ile Dalyan Burnu arasındaki hilal şeklindeki güvenli koy, doğal Rize Limanı'nı ortaya çıkarmıştır. Fener Burnu'nun Doğu Karadeniz Sahili'nde kuzey batıdan devamlı esen sert rüzgârlara karşı Rize'yi muhafaza etmesi, bu burnun doğusundaki geniş sahillerde iskeleler inşa edilmesini, deniz taşıtlarının burada güvenle yanaşabilmesini ve halkın deniz ile ilişki kurabilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Rize'nin coğrafi yapısı buranın çevresindeki diğer sahil yerleşim yerlerinden ayrılıp bir şehir olabilmesinin yolunu açmıştır.

Rize birçok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli yerleşim merkezi olarak, tarihi boyunca gözlenen siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim/dönüşümlerin izlerini kentsel dokusunda açıkça sergilemektedir. Şehir, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar; Pontus Krallığı, Pers İmparatorluğu, Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu, Komnenos Hanedanlığı, Osmanlı Devleti gibi büyük medeniyetlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Rize şehir merkezinde; Rize Kalesi haricinde Osmanlı öncesine ait hiçbir tarihi eser ayakta değildir. Rize Kalesi'nin ise Doğu Roma Dönemi'nde inşa edildiği, kalenin bazı duvarlarında da Komnenos Hanedanlığı Dönemi'ne ait izler olduğu bilinmektedir. Osmanlı Dönemi'nde İnşa edilen yapılardan ise İslampaşa Camii, Gülbahar Merkez Camii ve geleneksel konut yapıları haricinde hiçbir yapı günümüzde ayakta değildir. Geçmişte inşa edilen Osmanlı yapıları ise 20. yüzyıl boyunca yıkılıp aynı isimle fakat farklı yapı olarak yeniden inşa edilmiştir.

Günümüzde ayakta olan yapıların bir kısmının özgün yapısı yıkılmış, başka bir yapının yerine yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Rize şehrinde tarihi eser stokunun önemli bir bölümü yıkılmış ya da yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Özellikle cami yapılarında yeniden inşa edilen yapılar eski caminin ismiyle anılmaya devam etmiş, ilk inşa edilen yapının kitabesini taşımıştır. Dolayısıyla bugün, kitabesinde Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen pek çok yapı aslında 1940'lardan 1980'lere uzanan zaman diliminde inşa edilmiştir. Bunun yanında bazı tarihi konut yapıları bulundukları bölgede gerçekleşecek imar faaliyetleri sebebiyle yıkılıp farklı konumda inşa edilse bile tarihi eser olarak anılmaya devam etmiştir. Rize şehrinde bulunan yapıları tarihi eserlerin özgün halleriyle karıştırmamak gerekir.

Rize şehrinin günümüzdeki görünümüne kavuşmasında ise ilk yerleşime tanık olduğu MS 131 yılından itibaren başlıca 7 kırılma noktası olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki MS 4. yüzyılda Pagan inancının benimsenmeye devam edildiği Roma sınırları içerisinde Hristiyanlığın yayma çalışmalarını sürdüren ve Ortodoksluk için önemli bir figür olan Aziz Orentius'un Rize şehrinde yaşamış olması olarak gösterilebilir. Aziz Orentius'un varlığının etkisiyle sebebiyle şehir tarih boyunca piskoposluk ve metropolitlik statülerinde yönetilmiş, Aziz Orentius'un anısına Aya Randos Manastırı inşa edilmiş, Rize Hristiyanlık için önemli bir merkez haline gelmiştir. İkinci önemli kırılma noktası 6. yüzyılda, I. Justinianus döneminde şehirde gerçekleşen imar faaliyetleridir. Justinianus'un şehri yeniden imar ettiği, şehirde önemli savunma sistemleri kurdurduğu bilinmektedir. Rize şehrinde yerleşimin başladığı en eski konum olan Rize Kalesi'nin de bu dönemde inşa

edildiği bilinmektedir. Üçüncü kırılma noktası 15. yüzyıl sonuna tarihlenen Osmanlı fethi ve ardından yaşanan iskân faaliyetleridir. Osmanlı'nın Rize'yi fethinin ardından 15-17. yüzyıllar boyunca şehirdeki Türk-Müslüman nüfusunu arttırmak adına iskân faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Kentlerin yeni sakinleri olan Müslüman-Türk nüfus inşa ettikleri yapılar ile kente yeni kimlik kazandırmıştır. Dördüncü kırılma noktası Osmanlı'nın Karlofça Antlaşmasını imzalaması ve bu antlaşma sonucu Batum'u kaybetmesiyle Lazistan Sancağı merkezinin Rize olmasıdır. Rize'nin sancak merkezi olması şüphesiz ki şehirdeki imar hareketlerini hızlandırmış, Tanzimat sonrasının devam eden Batılı anlayışı çerçevesinde kamu yapıları başta olmak üzere şehirde özellikle meydan çevresinde yeni yapılar inşa edilmiş, Rize kentsel anlamda büyüme yaşamıştır. Beşinci kırılma noktası 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Rize vilayet olmuş, ilk defa modern anlamda şehir planlaması yapılmış, o zamana kadar gerçekleşmemiş olan meydan, park, yol, cadde ve çevre düzenlemeleri yapılmıştır. Altıncı kırılma noktası, şehre 1920'lerde denemeleri yapılan ve 1940'larda yaygınlaşmaya başlanan çay tarımının gelmesidir. Çay tarımı 1920'lerde şehirde yapılmaya başlanmış ve bu tarımın son derece kazançlı ve üretimin az zahmetli olduğu görülmüştür. 1940'lara gelindiğinde çay tarımı iyice yaygınlaşmış, şehirde ilk çay fabrikası açılmış, yerel halk farklı tarım dallarını terk ederek çay tarımına yönelmiştir. Bu durum neticesinde Rize'deki tarım arazilerin neredeyse tamamında çay tarımı yapılmaya başlanmış, önceden yetiştirilen farklı tarım ürünleri tarihe karışmıştır. Çay Rize'nin kalkınmasında önemli rol oynamış, bu sektör sayesinde şehir zenginleşmiştir. Rize'nin büyümesinde önemli rol oynaması sebebiyle çay figürü şehrin yapılı çevresinde sıklıkla kendine yer bulmuş ve bulmaya devam etmektedir. Yedinci kırılma noktası Rize'nin 1960'larda başlanan deniz dolgu faaliyetleridir. Dolgu faaliyetleri Rize şehrinin günümüz görünümünde çok büyük etkiye sahip olup, Rize şehrinin fiziki yapısının benzeri görülmemiş şekilde değişmiş/dönüşmüştür. Rize'de 1960'larda, Ekrem Orhon'un belediye başkanlığı döneminde ilk defa denizi doldurma faaliyetlerine başlanmıştır. Dolgu faaliyetleri ile düz alanların çok az olduğu Rize şehrinde denizden alan kazanılmış, bu alanlara yeni iş yerleri inşa edilmiş, Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde Cumhuriyet Caddesi adıyla yeni bir cadde oluşturulmuş, şehrin merkezi yeni inşa edilen bu alana doğru kuzeye doğru kaymıştır. Bu dönemin ardından günümüze kadar dolgu faaliyetlerine devam edilmiş ve şehir ile sahilin kurduğu ilişki kopmuştur. 1960'larda yaşanan değişim denizin doldurulmasıyla sınırlı değildir. Bu dönemde şehirde ilk defa yüksek katlı binalar inşa edilmeye başlanmış,

Rize'de kentleşme hızındaki ivme artmıştır. Yaşanan bu değişim ile birlikte Rize şehrinin sahip olduğu geleneksel doku tamamen değişmiş, şehir doğa ve sahil ile kurduğu uyumu kaybetmiş, yeni ve farklı bir kent kimliğine kavuşmuştur. Şehirde geçmişten günümüze görülen yıkım, yeniden yapım, değişim ve dönüşüm faaliyetlerinin temelinde şehrin coğrafik yapısı yatmaktadır. Rize şehri son derece dağlık ve yüksek eğimli bir araziye sahip olması, düz alanların sahile paralel hatta kısıtlı miktarda bulunması sebebiyle başta Cumhuriyet Meydanı, Çarşı Mahallesi ve bu mahalleler arasındaki Atatürk Caddesi çevresinde yapılaşma yoğunlaşmıştır. Şehirde sınırlı miktardaki düz alanların çok değerli görülmesi sebebiyle, şehirdeki eskiyen ya da yetersiz gelmeye başlanan binalar yıkılmaya yerine daha büyük ve ihtiyaca cevap veren yeni binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu durum sonucunda şehrin çekirdeği konumunda olan Hükümet Konağı başta olmak üzere pek çok kamu ve ibadet yapıları yıkılmış ya da yeniden inşa edilmiştir. Şehirde yıkılıp yeniden inşa edilen Orta Camii, Gülbahar Camii, Kale Camii, Reşadiye Camii, Camiönü Mahallesi Camii, Müftü Mahallesi Merkez Camii, Taşçıoğlu Camii gibi yapılar aynı isimler ile anılmaya devam edilmiştir. Burada yıkılan camilerin tarihi eser olma özelliklerinin yeni inşa edilen camilere de aktarılacağı düşünülmüştür. Nitekim yeni inşa edilen camilerin kitabelerime camilerin ilk yapım yılları eklenmiştir. Bu durum özgün yapılar yok olsa da camilerin isminin ve bağlamının korunması açısından önemlidir. 2000'lerden sonra ise şehirde yapılacak yol çalışmaları, ya da imar faaliyetlerinin gerçekleştirileceği alanlarda bulunan tarihi yapıların yıkılıp farklı konumlarda inşa edildiği yeni bir anlayış gelişmiştir. Bu uygulamalarda da yeni inşa edilen yapılar eski yapının ismiyle anılmış, yapıların kitabelerine ilk inşa edilen yapının inşa tarihi eklenmiştir. Eski Vali Konağı, Orta Camii, Ahmet Şehirli Evi gibi yapıların yıkılıp farklı konumlarda inşa edilmesi bu uygulamaya örnek olarak gösterilebilir.

Bu tez çalışması Rize şehrinin kökenlerine inmek ve geçmişte var olan tarihi yapıları ortaya çıkarmak için ancak ilk adım niteliğindedir. Şüphesiz özellikle Rize Kalesi'nin sınırladığı alan dâhilinde yapılacak bir arkeolojik çalışma, Türkçeye ya da İngilizceye henüz çevrilmemiş antik yunan kaynaklarının çevirisinin yapılması, şehrin erken dönemlerde Kolhis ve Lazika coğrafyası içerisinde bulunması dolayısıyla Gürcü ve diğer Kafkas kaynakları üzerine yapılacak incelemeler, dijital ortama aktarılmamış ve günümüzde basımı yapılmayan seyahatnamelerin ortaya çıkarılması, henüz çevirisi yapılmamış Osmanlı kayıtlarının Türkçeye çevrilmesi ve analiz edilmesi Rize şehrinin fiziki geçmişini aydınlatacak yeni verileri gün yüzüne çıkaracaktır.

5. KAYNAKLAR

Afetinan, A. (1983). Türkiye Cumhuriyeti Devleti. *Belleten*, 47(188), 903-928

Ak, O. N. (2000). *Rize Tarihi.* Trabzon: Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları.

Akdemirel, S. K. (2020). *Başlangıçtan 19. Yüzyıla Rize Tarihi.* Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Aksu, E. (1968). *Rize 1967 İl Yıllığı.* Ankara: Önder Matbaa.

Akşam Gazetesi. (9 Teşrinievvel 1938), Rize'deki İmar Faaliyeti Çok Beğenildi, 8.

Akşam Gazetesi. (25 Temmuz 1949). Rize Memleket Hastanesinin İnşasına Başlandı, 3.

Aktaş, E. (2007). *Antik Çağda Doğu Karadeniz Bölgesi Kıyı Yerleşimleri ve Yerleşim Stratejileri.* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Alkan, S. N. & Yazıcıoğlu, F. (2017). City Center and Coastline Relations in Terms of Public Spaces through Black Sea Highway. Rize. *Intercultural Understanding,* 7, 7-13.

Anonim. (1968). *Rize 1967 İl Yıllığı.* Ankara: Önder Matbaa.

Appian. (2024, Ağustos 29). *Mithridatic Wars.:* https://topostext.org/work/496 adresinden alınmıştır.

Arıcı, M. (1999). *Her Yönüyle Rize.* Elma Teknik Basım Matbaacılık.

Arıkan, M. (2023). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rize İskelesinin Limana Dönüşümü. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 9(20), 643-660.

Arrianus. (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati.* İstanbul: Odin Yayıncılık.

Aslan, Z., & Arıkan, M. (2020). *Cumhuriyet Döneminde Rize-I (1923-1950).* Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.

Başaran, S. (2020). Cumhuriyet Dönemi Rize Nüfusu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 30(1), 485-503.

Bay, A. (2023). Bay, A. (2023). *Bir Sahil Kasabasının Kentleşme Süreci Rize.* İstanbul: Rize Araştırma Vakfı Yayınları.

Bijişkyan, P.M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası.* İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bilgin, M. (2010). *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan).* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bostan. (2002). XV-XVI. *Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Brant, J. (1835). Journey Through a Part of Armenia and Asia Minor, in the Year 1835. *The Journal of the Royal Geographical Society of London.* 6 (1836), 187-223.

Bryer, A. & Winfield, D. (2020). *Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Choubineh, N. (2024, Eylül 19). *Medes*: https://www.worldhistory.org/Medes/ adresinden alınmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30-1-0-0); 75-474-13, 118-746-4.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü (30-10-0-0). 66 438-5, 171-187-36.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30-11- 1-0). 1-5-7, 256-9-20, 349-45-12.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928) (30-18 1-1). 12-68-17, 21-70-9.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30-18-1-2). 109-66-15, 181-63-10, 526-3294.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Genel (180-9-0-0). 53-268-5; 72-360-6; 97-473-7; 241-1203-2; 97473-7.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Cumhuriyet Halk Partisi (490-1-0-0). 906-539-1; 980-800-5; 1048-1027-2; 1773-1193-1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I.): 338/23551.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I.): 2/117.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Üçüncü Ahmed (AE.SAMD.III.): 75/7579.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO**):** 55/4109; 2393/179456; 3385/253822.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Evkaf (C.EV): 90/4496.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.): 4/12; 17-13.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 61-45.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 584/61; 884/27; 1107/3; 1523-98; 1682/41; 1896/116; 2182-27; 2370/36.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.): 30/16.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Müteferrik (DH.MB.HPS.M.): 11/23.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM.): 66/65.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.): 52-55.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Adliye ve Mezahib (İ..AZN.): 95/33.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Askeriye (İE.AS.): 74/6736.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Defterler (KK.d.): 2555.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 244; 4355; 9517.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM.): 840/35; 954/1; 771/37; 1336-39.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Deavi Evrakı (A.}MKT.DV.) 129/84; 201/13.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.): 1826-15.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MAe.): 798/97.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK): 94/72.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Resmi Maruzat (Y..A.RES): 112/83; 120-122; 145/40; 277/68; 590/56; 603/50; 1826-36; 1844/16; 1826/15; 1859/2; 2537/3; 2589-11.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), SSCB (571.): 35801-141217-90.

Çoruh, S. (1948). *Ankara'dan Rize'ye.* Ankara: Doğuş Matbaası.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekayiât.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demir, M. Ş. (2017). XI. Asırda Değişen Anadolu'da Türkler: Malazgirt Savaşı (26 ağustos 1071). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(11), 240-256.

Dick Osseman Arşivi. (2024, Eylül 17). Rize at the Black Sea coast.: https://pbase.com/dosseman/rize&page=all adresinden alınmıştır.

Dijkstra, R. & Poppel, S. V. & Slootjes, D. (2015). *East and West in the Roman Empire of the Fourth Century*. Leiden: Brill Publishers.

Diodorus Siculus. (2024, Ağustos 25). *Library 8-40*.: https://topostext.org/work/134 adresinden alınmıştır.

Dizdar, F. (2019). *Eskiçağ'da Orta - Doğu Karadeniz Sahil Şeridi ve Bu Havzada Yapılan Arkeolojik Çalışmalar.* Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Giresun.

Drews, R., & Çapar, Ö. (1991). Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşmeleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 15(26), 303-327.

Emecen, F. (2020). *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi.* İstanbul: Tarih Yayınları.

Fallmerayer, J. P. (2011). *Trabzon İmparatorluğunun Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1962). XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi. *Belleten*, 26(102), 293-338.

Güngördü, E. (2017). *Türkiye'nin Coğrafyası*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Güvelioğlu, İ.G. (2017). *Rize'nin Tarihe Gömülen Vakıf Eserleri.* İstanbul: Rize Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları.

Herodotos. (1973). *Herodot Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hut, D. (2016). *Rize Defteri 3.* İstanbul: Rize Belediyesi Kültür Yayınları.

İnandık, H. (1971). *Deniz ve Kıyı Coğrafyası.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Kandemir, A. (1985). *Ekrem Orhon.* Duran Ofset.

Karaahmetoğlu, S. (1968). *Rize 1967 İl Yıllığı.* Ankara: Önder Matbaa.

Karabekir, K. (2020). *Günlükler C.2.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karaketir, E. (2016). Çivi Yazılı Belgeler ve Antik Kaynaklar Işığında Pers İmparatorluğu'nun Kuruluşu. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 133-156.

Karpuz, H. (1993). *Rize*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kızgut, R. (2016). *Eskiçağ Tarihinde Kolkhis Bölgesi.* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Koch, K. (1846). *Wanderungen im Oriente mahrend der jahre 1843 und 1844.* Weimar: Landes-Industrie-Comptoir.

Kul, E. (2020). *Osmanlı Dönemi'nde Rize (Fetihten 18. Yüzyıla).* İstanbul: Libra Kitapçılık.

Kul, E. (2018). Rize Kalesi. *Karadeniz Araştırmaları,* 15(58), 26-49.

Milliyet Gazetesi. (13 Şubat 1989). Sarp'tan Ticaret İçin Şirket Kuruldu, 5.

Mumford, L. (2019). *Tarih Boyunca Kent.* İstanbul: Ayrıntı Yayınlar.

Özkan, S. & Çakır, M. (2000). Rize'de Bulunmuş Olan Tunç Baltalar. *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 15(1), 87-94.

Polat, P., & Sunkar, M. (2017). Rize'nin İklim Özellikleri ve Rize Çevresinde Uzun Dönem Sıcaklık ve Yağış Verilerinin Trend Analizleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 27(1), 1-24.

Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (R.İ.K.V.T.M.). (2014). *Rize Kültür Varlıkları Envanteri.* Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Rize Gazetesi. (6 Haziran 1936). Urayımızın Gördüğü İşler, 1.

Rize Gazetesi. (17 Haziran 1939). Rize'nin Halihazır Haritası, 1.

Rize Gazetesi. (25 Mayıs 1933). Vilayetimizin Adı değişti ve Hududu Genişledi, 1.

Rize Gazetesi. (25 İkicikânun 1936). Çoruh, İçimizde Ölmez Bir Ad Olarak Yaşayacaktır, 1.

Rize Gazetesi. (27 Nisan 1933). Camilerin Tasnifi, 5.

Rize Gazetesi. (29 Birinciteşrin 1934). Vilayetimizin Bir Senelik İmar İşleri Açılma ve Başlama Merasimleri, 2.

Rize Gazetesi. (29 Teşrinievvel 1931). Vilâyet Havadisleri, 11.

Rize Şer-iyye Sicili (R.Ş.S.): 1495, 1497, 1498, 7198

Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi.* İstanbul: Kanat Kitap.

Pausanias. (2024, Eylül 9). *Description of Greece*: https://topostext.org/work/213 adresinden alınmıştır.

Pliny the Elder. (2024, Temmuz 3). *Natural History:* https://topostext.org/work/148 adresinden alınmıştır.

Procopius. (2024, Ağustos 29). *History of Wars*: https://topostext.org/work/666 adresinden alınmıştır.

Procopius. (2024, Ağustos 29). *On Buildings*: https://topostext.org/work/239 adresinden alınmıştır.

Pseudo Scylax. (2024, Ağustos 29). *Periplous*: https://topostext.org/work/102 adresinden alınmıştır.

Ptolemaeus. (2024, Ağustos 29). *Geography (II-VI)*: https://topostext.org/work/209 adresinden alınmıştır.

Sarıkaya, Y. (1999). Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi. *İslam Araştırmaları Dergisi,* (3), 23-39.

Servet-i Fünûn Dergisi. (1896). Rize Kasabasının Manzara-i Umumiyesi, 200-201.

Stephanus of Byzantium. (2024, Haziran 28). *Ethnica*: https://topostext.org/work/241 adresinden alınmıştır.

Sevim, A. (2005). İlginç Yönleriyle Sultan Melikşah. *Belleten*, 69(255), 517-538.

Shepard, J. (2008). *The Cambridge History of The Byzantine Empire.* Cambridge: Cambridge University Press.

Strabon (2024, Eylül 9). *Geography*: https://topostext.org/work/144 adresinden alınmıştır.

Şevket, Ş. (2001). *Trabzon Tarihi.* Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Taner, N. & Taner, P. (1947). Rize Şehri Kat'i İmar Planı İzah Notu, *Arkitekt,* 1947(183-184), 97-100.

Taşpınar, A. (2004). *Rize Tarihi.* İstanbul: Şan Matbaacılık.

Taymas, A. (1950). *Yeşil Rize ve İli.* Ankara: Doğuş Matbaası.

Taştemir, M. (2003). Karadeniz Bölgesinde Kendir-Keten Üretimi ve Kullanım Alanları (XV. Yüzyıl Sonu XVII. Yüzyıl İlk Yarısı). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 8, 1-24.

Trabzon Vilayeti Salnamesi (T.V.S.): H 1288 / M 1871, H 1289 / M 1872, H 1931 / M 1874, H 1293 / M 1876, H 1294 / M 1877, H 106 / M 1888, H 1310 / M 1892, H 1320 / M 1902

Tellioğlu, İ. (2007). Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme. *Journal of Turkish Studies,* 2(2), 654-664.

Turan, Ş. (1986). Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri. *Tarih Boyunca Karadeniz I Kongresi.* Bildiriler Kitabı, s. 315-328. Samsun.

Ulus Gazetesi. (26 Mayıs 1939). Rize Kasabasının Haritası, 2.

Umar, B. (2000). *Karadeniz Kappadokia'sı.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

URL-1. (2024, Ağustos 29). Coğrafi Yapı: https://rize.tarimorman.gov.tr/Menu/12/Cografi-Yapi adresinden alınmıştır.

URL-2. (2024, Ağustos 29). Coğrafi Konum: https://rize.ktb.gov.tr/TR-55288/cografi-konumu.html adresinden alınmıştır.

URL-3. (2024, Temmuz 21). Darius as an administrator: https://www.britannica.com/biography/Darius-I/Darius-as-an-administrator adresinden alınmıştır.

URL-4. (2024, Ağustos 29). AlexMap: https://classics.unc.edu/alexmap/?fbclid=IwAR15sfYl4WdAXEduEYJcSkqYZhY5Fs-leXiXfE__vwIPF0vOll_yCMzQySQ adresinden alınmıştır.

URL-5. (2024, Ağustos 29). Martyr Orentius, one of the seven martyred brothers in Georgia: https://orthochristian.com/94843.html adresinden alınmıştır.

URL-6. (2024, Eylül 16). Rize Gümrük Müdürlüğü'nün Hizmet Binası, 1940'lı yıllar https://x.com/muhafaza_gm/status/1773279134183035064 adresinden alınmıştır.

URL-7. (2024, Eylül 17). Samsun, Rize ve Gümüşhane manzarası: Memalik-i Osmaniye şehirleri: http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=rize&te=&lm=IUNEKABDUL adresinden alınmıştır.

URL-8. (2024, Ağustos 29). Okulumuz: https://rizekurtulusilkokulu.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/53/01/712145/icerikler/okulumuz_119985.html?CHK=eef850b13e5294420cce3957f0dd8d31 adresinden alınmıştır.

URL-9. (2024, Ağustos 29). Okulumuzun Tarihçesi: https://tevfikilerimtal.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/53/01/193011/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_188823.html?CHK=8e5806a50e48cf96045147a34361e6cf adresinden alınmıştır.

URL-10. (2024, Ağustos 28). Rize Eski Resimleri: https://www.caytvhaber.com/foto-galeri/rize-eski-resimleri-199 adresinden alınmıştır.

URL-11. (2024, Ağustos 27). Rize Eski Orta Camii: https://rize.net.tr/rize-eski-orta-camii/ adresinden alınmıştır.

URL-12. (2024, Ağustos 28). Eski Orta Cami İçin İmzalar Atıldı: https://www.caytvhaber.com/rize/eski-orta-cami-icin-imzalar-atildi-27215h adresinden alınmıştır.

URL-13. (2024, Eylül 17). Camiler: https://rize.ktb.gov.tr/TR-127866/camiler.html adresinden alınmıştır.

URL-14. (2024 Eylül 15). Rize Eski Orta Camii: http://53.biz.tr/rize-eski-orta-camii/ adresinden alınmıştır.

URL-15. (2024, Eylül 15). Rize'de Eski Orta Cami'de Son Cuma Burukluğu: https://www.olay53.com/foto-galeri/rizede-eski-orta-camide-son-cuma-buruklugu-813.htm adresinden alınmıştır.

URL-16. (2024, Eylül 27). Rize'de Tarihi Cami Yıkıldı: https://www.olay53.com/haber/rizede-tarihi-cami-yikildi-487185.htm adresinden alınmıştır.

URL-17. (2024, Eylül 15). Rize'nin Görmediğiniz 100 Yıllık Fotoğrafları: https://www.olay53.com/foto-galeri/rizenin-gormediginiz-100-yillik-fotograflari-915.htm adresinden alınmıştır.

URL-18. (2024, Eylül 15). Eski Rize Fotoğrafları: https://www.rizetakip.com/Galeri/Eski-Rize-Fotgraflari-172.html adresinden alınmıştır.

URL-19. (2024, Eylül 15). Rize'de 173 bin metrekarelik dolgu alanında kentsel dönüşüm başlıyor: https://www.ensonhaber.com/ic-haber/rizede-173-bin-metrekarelik-dolgu-alaninda-kentsel-donusum-basliyor adresinden alınmıştır.

URL-20. (2024, Eylül 5). Rize: https://www.eskiturkiye.net/tag/rize/ adresinden alınmıştır.

URL-21 (2024, Eylül 5). Rize Cumhuriyet Meydanı'nın İsmi Değişiyor mu?: https://www.olay53.com/haber/rize-cumhuriyet-meydaninin-ismi-degisiyor-mu-476637.htm adresinden alınmıştır.

URL-22 (2024, Eylül 7). 1935-1940 yılları Arası Memişağa parkı: https://www.instagram.com/plaka.53/p/CWulKoNs0wF/ adresinden alınmıştır.

URL-23 (2024, Eylül 5). Rize'nin Eski Fotoğrafları: https://www.olay53.com/foto-galeri/rizenin-eski-fotograflari-124.htm?page=8 adresinden alınmıştır.

URL-24 (2024, Eylül 28). Meydan Yeniden Dizayn Edilecek: https://www.cayhaber.net/meydan-yeniden-dizayn-edilecek adresinden alınmıştır.

URL-25 (2024, Eylül 28). Rize Atatürk Stadyumu: https://www.rizetakip.com/icerik/Rize-Ataturk-Stadyumu-849.html adresinden alınmıştır.

URL-26 (2024, Eylül 28). Burdur Otelleri: https://www.otelburdur.com/burdur-tarihi-burdadur.html adresinden alınmıştır.

URL-27 (2024, Eylül 28). Kurumsal Kimlik: http://www.samsun.gov.tr/kurumsal-kimlik adresinden alınmıştır.

URL-28 (2024, Eylül 28). Gaziantep Haberler: https://www.gaziantephaberler.com/haber/14857194/gaziantep-valiligi-calisma-saatleri-acilis-ve-kapanis-saati adresinden alınmıştır.

URL-29. (2024, Ağustos 29). Okulun Tarihçesi: https://cayilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/okulun-tarihcesi_1811209.html adresinden alınmıştır.

URL-30. (2024, Eylül 11). Ponti Euxini Cum Regionibus Versus Septentrionem Et Orientem Adjacentibus Nova Tabula, Joan Chardin, 01:https://garystockbridge617.getarchive.net/media/ponti-euxini-cum regionibus-versus-septentrionem-et-orientem-adjacentibus-nova-7a89cb adresinden alınmıştır.

Ünsal, V. (2010). Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(2), 129-144.

Xenophon. (2024, Haziran 14). *Anabasis*: https://topostext.org/work/90 adresinden alınmıştır.

Yerasimos, S. (2023). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri.* Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, İstanbul: Alfa Araştırma.

Yetman, F. (1971). *1971 Rize İmar Planı.*

Yetman, F. (1987). *1971 Rize İmar Planı.*

Yıldız, A. (2017). *Şer'İyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Rize'de Aile Hayatı.* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Yılmaz, Ö. (2014). Victor Fontanier'nin 1831'de Trabzon'dan Batum'a Seyahati. *Mavi Atlas* (2), 118-134.

Zorlu, T. (2014). Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri. Belleten,78(283), 907-930.

6. EKLER

Ek 1.

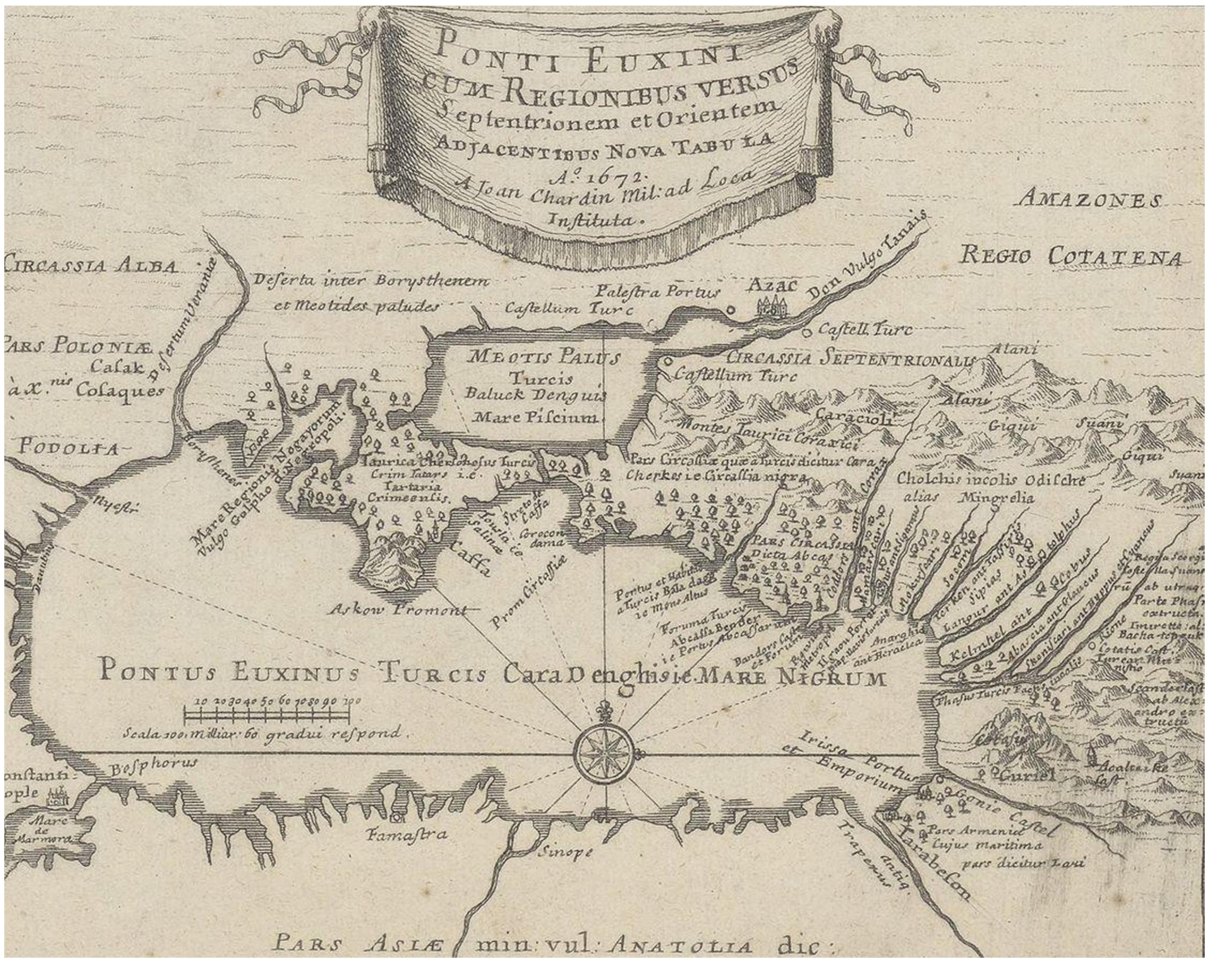

Chardin'in 1672 yılına ait Antik Çağ'da Karadeniz ve çevresi haritası (URL-30)

Ek 2.

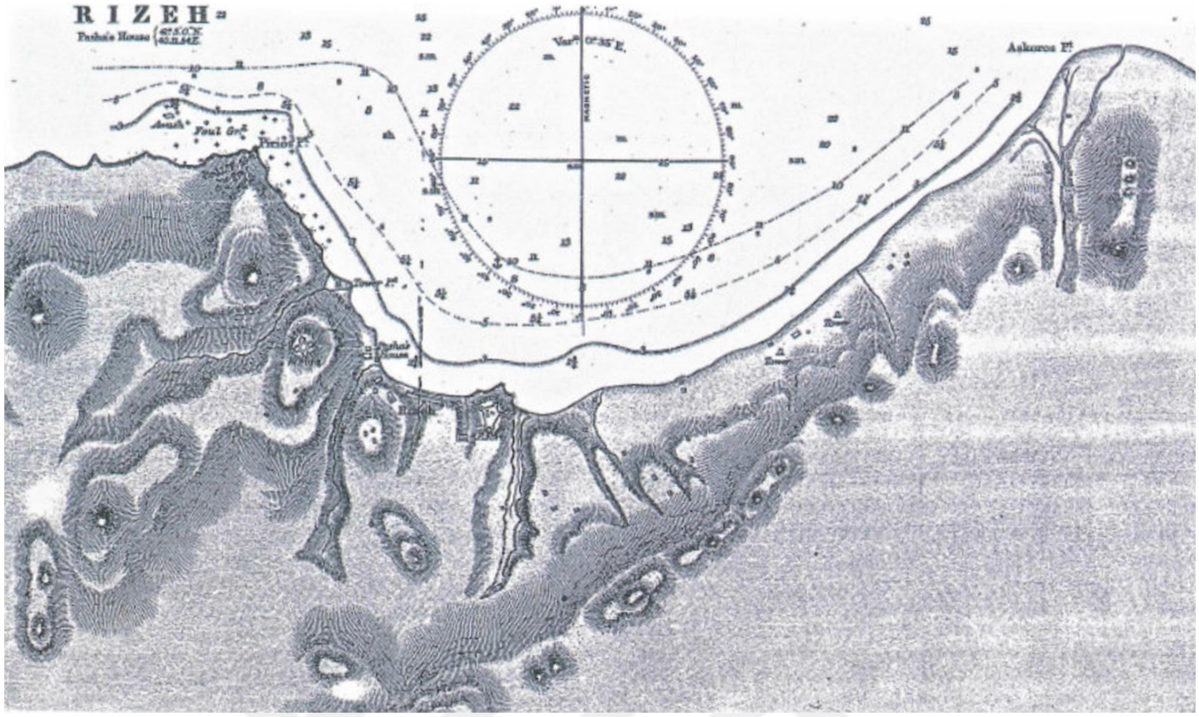

1834 yılı İngilizler tarafından çizilen Karadeniz'in güney kıyısındaki limanlar ve demirleme yerleri haritası (Hut, 2016)

Ek 3.

1894 yılı Lazistan Sancağı Haritası (BOA, HRT.h. nr. 2587)

Ek 4.

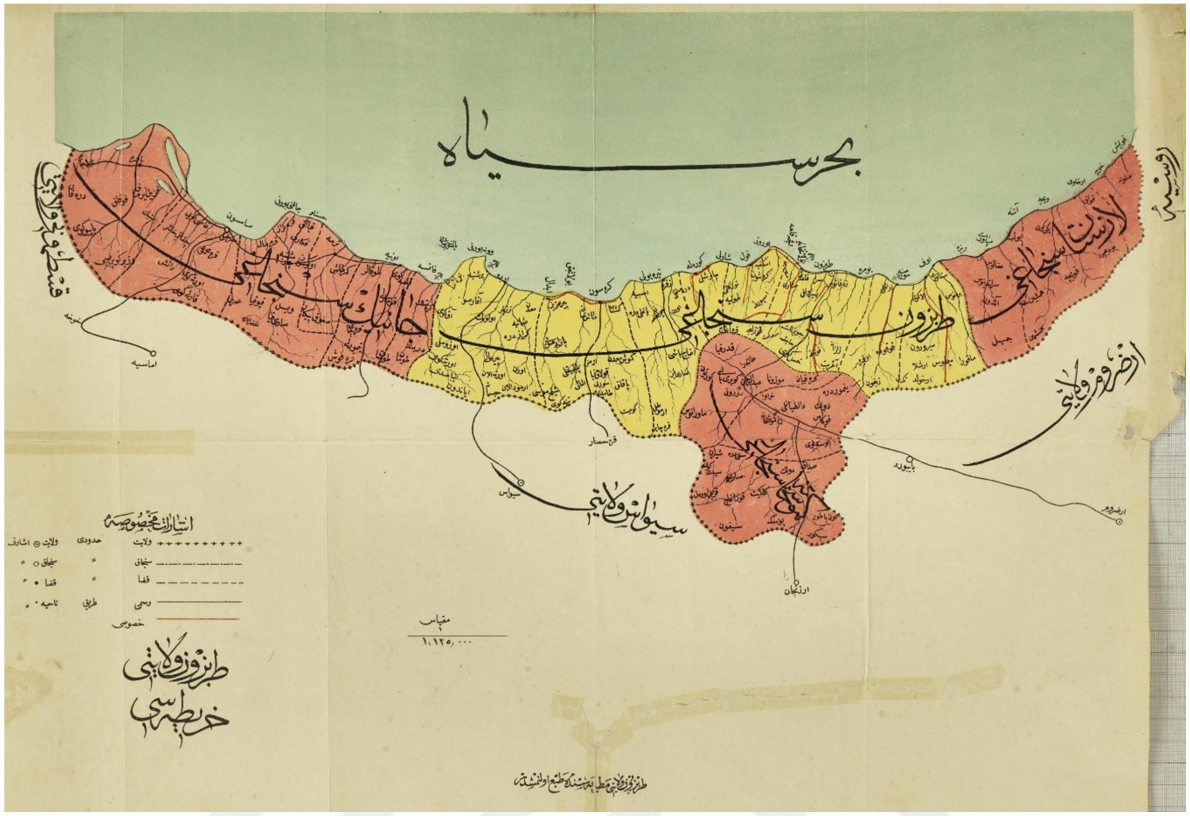

1923 yılı, Trabzon Eyaleti Haritası (BOA, HRT.h. nr. 622)

Ek 5.

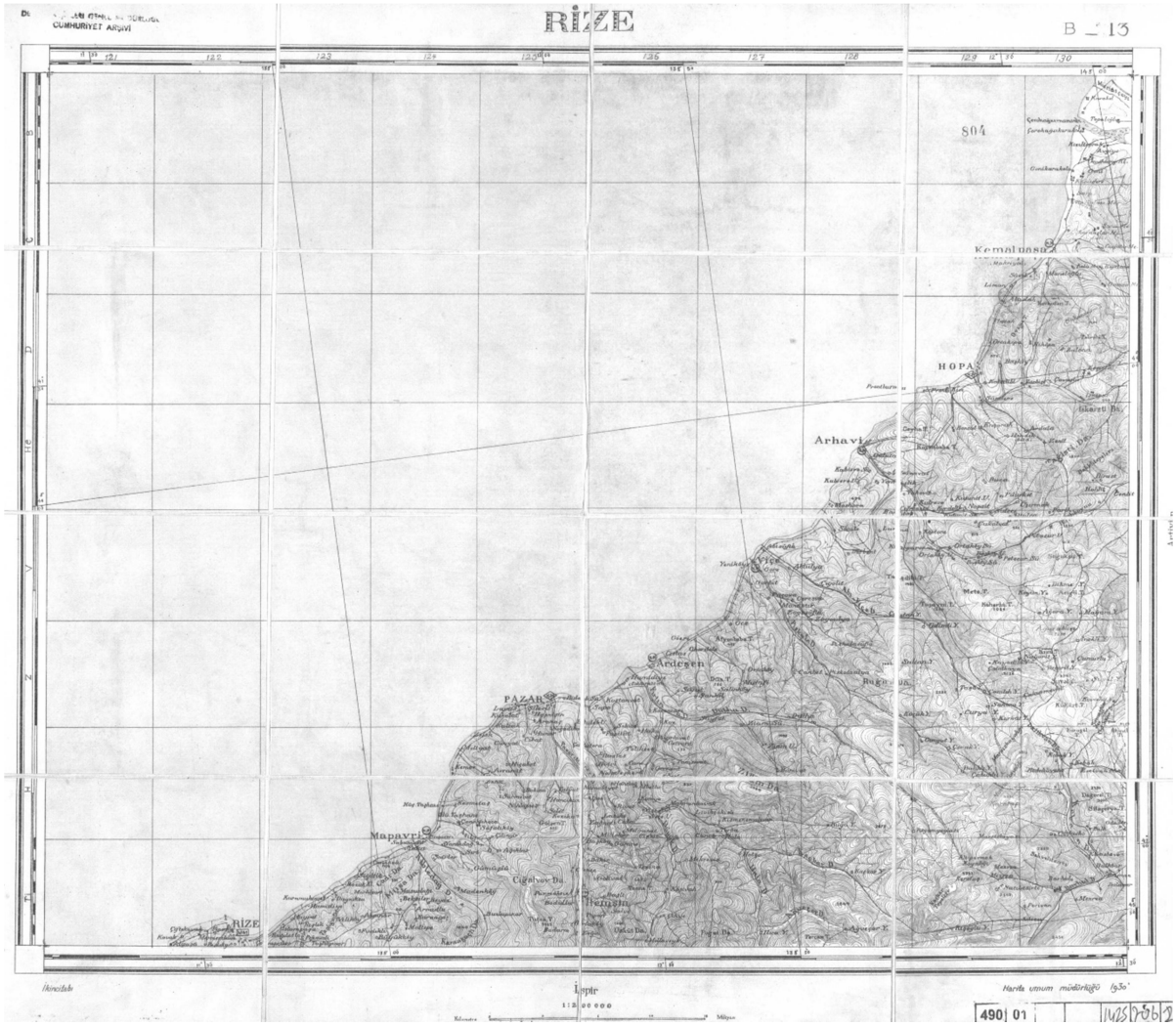

1930 yılı Rize Vilayeti'nin Haritası (BCA, 490-1-0-0. 1425-706-2)

Ek 6.

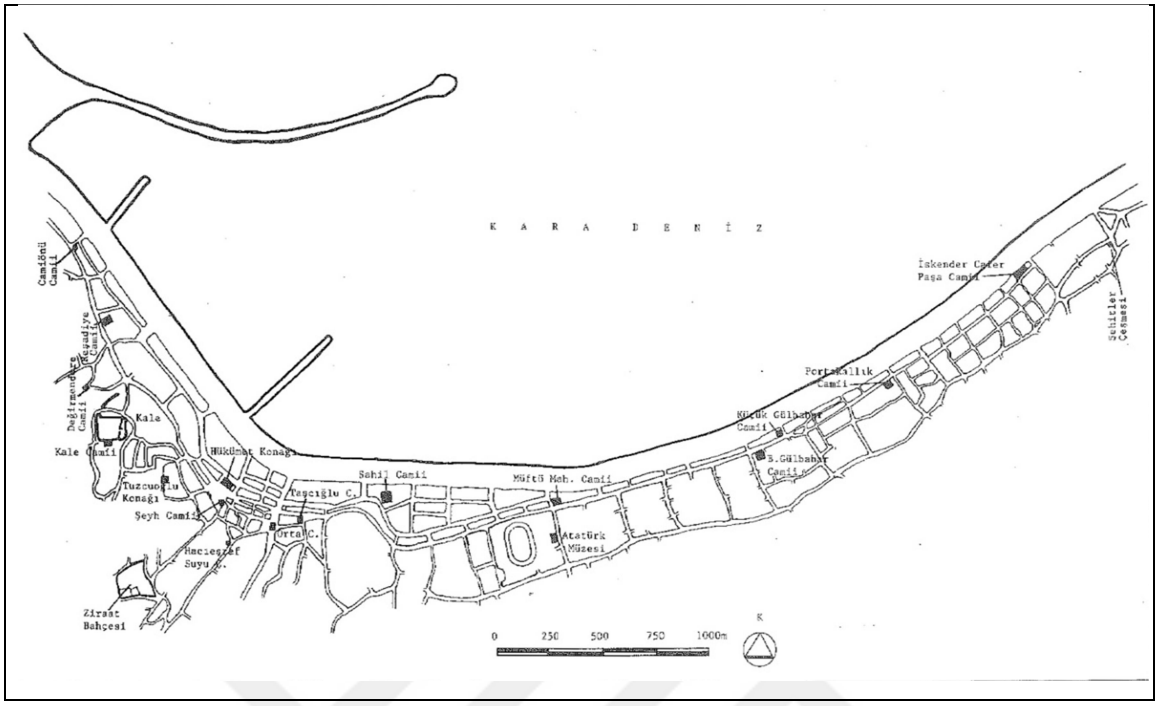

Rize merkezindeki önemli yapıları gösteren kroki (Karpuz, 1993)

Ek 7.

2006 yılı, dolgu faaliyetleri sonucu şehrin en dinamik caddesi haline gelen Cumhuriyet Caddesi (Dick Osseman arşivi)

Ek 8.

2006 yılı Rize Kalesi'nin en kuzeyde bulunan burcu (Dick Osseman arşivi)

Ek 9.

2006 yılı, Atatürk Caddesi'nin güneyinde Atatürk Caddesi'ne paralel uzanan ve günümüzde Tarihi Rize Çarşısı ya da Kuyumcular Sokağı olarak anılan Kazım Karabekir Caddesi (Dick Osseman arşivi)

Ek 10.

2006 yılı Rize sahili (Dick Osseman arşivi)

Ek 11.

2024 yılı Rize şehri (yazar arşivi)

Ek 12.

Şehrin doğu tarafından Rize (yazar arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Adem KAÇIRAN, 2016-2017 öğretim yılında İstanbul Medipol Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık bölümünde lisans eğitimine başladı. 2020 yılında bu bölümden mezun oldu. 2021 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim dalında tezli yüksek lisans programına başladı. İyi derece İngilizce bilmektedir.